

L I N G U A S L O V E N I C A ∞ F O N T E S

Breda Pogorelec

SOCIOLINGVISTIČNI
SPISI

JEZIKOSLOVNI SPISI IV

Breda Pogorelec
SOCIOLINGVISTIČNI SPISI

Jezikoslovni spisi IV

Založba ZRC

FF

UNIVERZA V LJUBLJANI
Filozofska fakulteta

LINGUA SLOVENICA

FONTES

BREDA POGORELEC

SOCIOLINGVISTIČNI SPISI
JEZIKOSLOVNI SPISI IV

Uredila

Maja Bitenc in Marko Stabej

LJUBLJANA 2024

Zbirka: Lingua Slovenica ∞ Fontes 4
Urednica zbirke: Helena Dobrovoljc

Breda Pogorelec
SOCIOLINGVISTIČNI SPISI
Jezikoslovni spisi IV

Uredila: Maja Bitenc in Marko Stabej
Recenzenta: Karmen Kenda Jež in Kristof Savski
Oblikovanje: Brane Vidmar
Prelom: Eva Vrbnjak

Založili: Založba ZRC, ZRC SAZU (zanjo: Oto Luthar)
in Založba Univerze v Ljubljani (zanjo: Gregor Majdič)
Izdala: ZRC SAZU, Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša
(zanj: Kozma Ahačič)
in Znanstvena založba Filozofske fakultete UL
(zanjo: Mojca Schlamberger Brezar)

Tisk: Birografika Bori, d. o. o.
Naklada: 300

Knjiga je izšla s podporo Javne agencije za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije v okviru Javnega razpisa za sofinanciranje izdajanja znanstvenih monografij v letu 2023.

Raziskovalni program št. P6-0215 in projekt št. Z6-9371 sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

Dedičem Brede Pogorelec se zahvaljujemo za dovoljenje za objavo.

Prva e-izdaja je pod pogoji licence Creative Commons CC BY-NC-ND 4.0
prosto dostopna: <https://doi.org/10.3986/9789610508410>

Kataložna zapisa o publikaciji (CIP) pripravili v Narodni
in univerzitetni knjižnici v Ljubljani

Tiskana knjiga
ISBN 978-961-05-0840-3 (Založba ZRC, ZRC SAZU)
COBISS.SI-ID 188956675

E-knjiga
ISBN 978-961-05-0841-0 (PDF)
COBISS.SI-ID 188906499

KAZALO

Na poseben način ...	7
O uredniških odločitvah in posegih	16
RAZPRAVE	
Vprašanja govornega jezika	23
Nekatera poglobljena vprašanja slovenskega jezika	41
Jezik in družba: Razmišljanje o družbenem značaju (slovenskega) jezikoslovja	51
Družbeni vidiki slovenskega jezika	59
Slovenski jezik: Jezikovna politika in praksa	75
Slovensko jezikoslovje in kulturologija	89
K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje	99
Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji	107
Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih: Zgodovina in sodobni vidiki	123
Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995	139
Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih: Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika	165
Slovenski knjižni jezik – norma in življenje	177
DRUGI STROKOVNI ZAPISI	
Ob poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika	185
Slovenščina v javnosti, uvodno poročilo	201
Dileme slovenskega odrskega jezika	215
Razmislek o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli	219
Razkrižje (iz kronologije boja za slovenski jezik v cerkvi)	223
Mnenje o tezah za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika	231
AVTOBIOGRAFSKI ESEJ ČRNI OPTIMIZEM	243
ANGLEŠKI POVZETKI	289
LITERATURA	297

Maja Bitenc, Marko Stabej

NA POSEBEN NAČIN ...

Zasnova knjižnega zbranega dela, ki delo Brede Pogorelec razdeli na posamezna področja, zgodovino slovenskega knjižnega jezika, stilistiko, skladnjo (z natisom doktorske disertacije) in sociolingvistiko, ima poleg dobrih plati (izvedljivost, preglednost, omogočanje ciljnega branja ...) tudi senčno plat. Raziskovalni in pedagoški, pa nasploh spoznavni pogled Brede Pogorelec na človeško stvarnost je bil skrajno celovit, intuitiven, analitičen in sintetičen obenem, večplasten. Tudi ožje, jezikoslovno gledano, je v bistvu vsak posamezen jezikovni pojav – ali problem – zrla celostno ali si je za to vsaj prizadevala. Časovni, prostorski, družbeni in besedilni kontekst zanjo ni bilo nekaj, kar bi bilo v imenu znanstvenosti mogoče ali celo treba izvzeti iz jezikoslovne obravnave, ampak prav obratno: kontekst je pri jezikoslovnem delu treba v kar največji meri upoštevati. Seveda to zadeve zaplete, saj pomeni, da jezikovnih pojavov ni mogoče obravnavati posamično, rutinsko, še manj pa to velja za reševanje jezikovnih – ali kakršnih koli drugih – problemov v družbi.

Slovenska jezikovna skupnost je tako v zgodovinskem kot v sodobnem pogledu pravzaprav polna jezikovnih problemov, saj je nastajala in obstaja kot presek najrazličnejših, pogosto nasprotujočih si silnic in je izrazito heterogena. Breda Pogorelec je s svojim znanjem in občutkom znala premišljevati o celoti slovenske narodne in jezikovne skupnosti, hkrati pa je razumela in se znala vživeti tudi v posebne okoliščine in potrebe posameznih delov skupnosti. S posebno občutljivostjo se je posvečala slovenskim manjšinam v sosednjih državah, še posebej v Italiji in Avstriji. Kontekstualno, sociolingvistično utemeljeno je bilo tudi njeno raziskovanje zgodovine slovenskega knjižnega jezika in slovenske jezikovne ter narodne skupnosti nasploh. Na tekočem je bila z relevantno sodobno sociolingvistično literaturo, hkrati tudi radovedna poznavalka zgodovine in vseh vrst jezikovnega gradiva, pa tudi neutrudna spremljevalka sodobnega političnega, gospodarskega, umetniškega in kulturnega dogajanja.

Njen celostni pristop k jezikoslovnemu in humanističnemu delovanju nasploh je stroko oblikoval na različne načine. En tak primer je ljubljanski univerzitetni slovenistični študijski program, ki je po prenovi od sedemdesetih let prejšnjega stoletja naprej zaznamoval in izoblikoval številne generacije slovenistk in slovenistov in je bil – vsaj v jezikoslovnem delu – zasnovan tako, da je študij jezika v eni smeri potekal od študija najmanjših temeljnih gradnikov jezikovnega sistema do študija skladnje, v drugi smeri pa od spoznavanja celovitosti jezikovnega sporazumevanja v slovenski skupnosti v sodobnosti in preteklosti (s poudarkom na študiju zgodovine slovenskega knjižnega jezika). Jedro štiriletnega jezikoslovnega slovenističnega študija je postal predmet Slovenski knjižni jezik I–IV. Nosilka in nosilec tega predmeta sta bila Breda Pogorelec in Jože Toporišič, in vsak je dvema zaporednima generacijama predaval vsa štiri leta, z izjemo predmeta Zgodovina slovenskega knjižnega jezika, ki sta ga v drugem letniku predavala pri kolegovi oziroma kolegičini generaciji. Vsaj za osemdeseta leta in začetek devetdesetih velja, da sta predmeta sociolingvistika in stilistika, vsak v svojem semestru, prišli na vrsto šele v četrtem letniku, kot neke vrste sinteza in nadgradnja vsega jezikoslovnega vedenja, pridobljenega v prejšnjih letnikih. Stilistika je bila tedaj pri Bredi Pogorelec že obarvana precej besediloslovno, posvečala pa se je predvsem analizi besedil Moderne, najbolj odlomkom iz Cankarjevih del. Sociolingvistika je bila zaznamovana predvsem z jezikovnonačrtovalno in jezikovnopolitično komponento v zvezi s problematiko manjšinskih jezikovnih pravic slovenskih skupnosti v Italiji in Avstriji, deloma tudi na Madžarskem. Drug primer humanistične celovitosti je zasnova in izvedba dveh še danes temeljnih mednarodnih slovenističnih prireditvev, Seminarja slovenskega jezika, literature in kulture (od 1965) in simpozija Obdobja (od 1979); pri obeh se, sicer na različne načine in z različnimi cilji, prepletajo jezikovni, literarni, humanistični in družboslovni, pa tudi drugi vidiki in vsebine. Profesorica Breda Pogorelec je seveda vse to snovala v sodelovanju z oddelčnimi kolegi in kolegicami, a je bila najpogosteje najbolj pobudna in dejavna moč. Tretji primer so številne strokovne ekskurzije, ki jih je zasnovala in vodila najsibo kot študijska mentorica slovenističnega letnika, kot predsednica slovenskega slavističnega društva in slavističnega zborovanja ali v kaki drugi vlogi. Njene ekskurzije so zmeraj pripovedovale kompleksne zgodbe o posameznih delih slovenske skupnosti in etapah slovenske jezikovne in narodne zgodovine, čeprav sta se marsikaka udeleženka in udeleženec teh zgodb tega zavedela šele precej časa po izvedbi ekskurzije.

Prizadevanje po celovitem, družbenem razumevanju jezikovnih praks in pojavov se seveda ne more uresničiti zmeraj in povsod, še posebej pa ne takoj; en od pogostih diskurzivnih označevalcev Brede Pogorelec pri razpravljanju o strokovnih in širših življenjskih zadevah se je tako glasil »na poseben način« – kar je bilo znamenje, da je s teorijo in globokim poznavanjem okoliščin temeljito podprto intuitivno dojetje nekega pojava v njegovi kompleksnosti moralo še počakati na oprijemljivejšo, z dokaznim gradivom podkrepljeno razlago in razumevanje.

S svojim delom – ki je bilo njeno življenje – je *na poseben način* presegala stisko. Stisko razgledane, radovedne in nekonvencionalne ženske v prevladujoče moškem akademskem svetu, naklonjenem tradiciji.

Raziskovati, razumeti in delovati

Sociolingvistična (in jezikoslovna nasploh) misel Brede Pogorelec se ni nikoli ustavljala samo pri konvencionalno pojmovanem objektiviziranem raziskovanju. Po eni strani je kritično iskala globlje in širše razumevanje pojavov:

V zavesti raziskovalcev se je malodane aksiomatsko utrdilo pojmovanje »znanstvenega«, ki se pogosto zadovoljuje z opisom ali analizo pojava v terminološki konkretnosti in metodološki dognanosti, ne terja pa tudi pojasnila širših znanstvenih izhodišč in naravnosti oziroma motiviranosti takega spoznanja. (Slovensko jezikoslovje in kulturologija, 1980)

Po drugi strani pa je bila usmerjena v iskanje učinkovitih rešitev, v akcijo. Močno je občutila krivico zapostavljenosti slovenske skupnosti in njenega najprepoznavnejšega znaka, slovenščine. Občutenje te krivice pa je poganjal ponos in – profesorica se ne more več braniti, zato smemo uporabiti besedo, ki jo je sama v tej zvezi uporabljala skoraj izključno ironično – ljubezen do slovenščine in slovenske kulture v vseh njunih časovnih in prostorskih razsežnostih. Ponos in ljubezen sta izhajala iz kritičnega poznavanja in razumevanja, krivice (ki se jih je v zgodovini slovenske jezikovne skupnosti nabralo precej) pa je hotela zmanjšati, popraviti in odpraviti z znanstvenim razumevanjem vzrokov in razlogov in s strokovno premišljenimi ter učinkovitimi ukrepi.

Raziskovalca postavlja tako stanje pred vprašanje razumevanja znanstvene naloge: ali dejstva zgolj raziskovati in opisovati – ali z njimi razpolagati v smislu humanističnih načel našega bivanja. (Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji, 1990)

Humanistična načela bivanja si je prizadevala udejanjiti v najrazličnejših oblikah jezikovnonačrtovalnega in jezikovnopolitičnega delovanja, od čisto osebnega svetovalnega angažmaja do snovanja in organiziranja obsežnih akcij (Slovenščina v javnosti), ustanavljanja in vodenja raziskovalno-razvojnih ustanov (Center za slovenščino kot drugi in tuji jezik na Filozofski fakulteti Univerze v Ljubljani) ali jezikovnopolitičnih teles (Delovna skupina za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora Republike Slovenije).

Monografija Sociolingvistični spisi prinaša nabor vseh tistih besedil Brede Pogorelec, katerih vsebina ima pretežno sociolingvistični značaj in so zanimiva ter relevantna tudi za sodobno slovenistično sociolingvistično misel. Seveda s tem nikakor ni izrisana celota profesoričinega (socio)lingvističnega delovanja – za kaj takega bi bilo treba dokumentirati in raziskovalno osvetliti vsaj še njeno bogato mentorsko dejavnost na vseh stopnjah študija, se raziskovalno podati v arhive različnih ustanov, ki so sooblikovale slovensko jezikovno politiko od šestdesetih let prejšnjega do prvega desetletja tekočega stoletja in pozorno poiskati rdeče niti kontinuitete njene misli.

Položaj jezikoslovja

Breda Pogorelec v svojih razmišljanjih pogosto presprašuje in vrednoti položaj jezikoslovja. Njen pogled na jezik in njegovo raziskovanje je predvsem sociolingvističen:

Pozablja se, da je jezik kot predmet raziskav družbena tvorba, neomenjanje tega izhodiščnega dejstva jemlje možnost širokega splošnega spoznanja. Zaradi takšne naravnosti se seveda jezikoslovje često zapira v lastne, pogosto tudi pragmatične okvire, postaja samozadostno in s tem na poseben način odtujeno. (Jezik in družba: Razmišljanje o družbenem značaju (slovenskega) jezikoslovja, 1976)

Opozarja, da že same jezikoslovne panoge pogosto raziskujejo druga mimo druge, tovrstna razdrobljenost pa se boleče kaže pri visokošolskem študiju, kjer manjka povezovanja različnih jezikoslovnih spoznanj v celoto. Zaveda se, da so tudi jezikoslovne raziskave do neke mere subjektivne in ideološke, da jezikoslovci v svojih izhodiščih izhajajo po večini najprej iz svoje osebne bivanjske in narodove izkušnje, od tega pa je odvisna tudi interpretacija spoznavnih rezultatov; tako npr. v zvezi z zgodovinskim dojemanjem nasprotja med (umetnim) knjižnim in (pristnim) ljudskim jezikom opaža, da se tudi po vojni povezuje z novimi miti, kar je pogojeno s pomanjkanjem argumentiranega dialoga in diferenciranimi političnimi izhodišči posameznih strokovnjakov. Ob tem izpostavlja pomanjkanje raziskav sočasnega, posebej govorjenega jezika, in poudarja potrebo po opisu pokrajinske variantnosti v sklopu t. i. knjižne pogovorne zvrsti – poleg ljubljanske je namreč tudi mariborska varianta kulturnega govora »realnost, mimo katere danes ne more nobena resnična in ustrezna jezikovna norma« (1966). Norma kulturnega jezika mora biti po njenem mnenju tako široka, da se v njej ne bi počutil utesnjene niti prebivalec središčnih pokrajin, pa tudi ne prebivalec mariborskega središča. Tu se seveda zastavlja vprašanje še o variantah (kulturnega) govora v drugih narečnih skupinah in pokrajinskih središčih.

Glede poučevanja jezikov v šoli se Breda Pogorelec zavzema za to, da bi bila splošna informacija o jezikih izpolnjena z realno predstavo o njihovi notranji razvejanosti in družbeni pogojenosti ter da učitelji ne bi prepovedovali, temveč privzgjajali odgovornost, da bi vsak sam ocenil primernost in pomenske razsežnosti izbranega izraza.

Spodbuja tudi povezovanje jezikoslovja z drugimi vedami in združevanje jezikoslovnega znanja s sorodnimi spoznanji v širše skupno védenje; manko povezovanja družbenega, zgodovinskega in humanističnega raziskovanja namreč po njenem opažanju pride do izraza tudi v vzgoji in izobraževanju ter vsem javnem življenju. Spodbuja novo ovrednotenje družbenih osnov slovenskega jezikoslovnega razvoja, pri čemer bi »moralo družno s sociologi, etnologi, zgodovinarji, raziskovalci umetnostnih panog, poiskati izhodišča za pretres, koliko jezik odraža družbeni razvoj, pa tudi, koliko so na razvoj pogledov na jezik vplivali družbeni odnosi na Slovenskem« (1980).

Vzporednice z mednarodno sociolingvistiko

Sociolingvistika se je kot samostojna veda začela konstituirati v 50. oz. 60. letih 20. stoletja, ko sta se družboslovje in jezikoslovje začela intenzivneje povezovati – sociologi in antropologi so se bolj zavedali družbene narave jezika, nekateri jezikoslovci pa družbeno pogojenih jezikovnih pojavov.

Breda Pogorelec se je pri svojem znanstvenem delu osredotočala zlasti na tista tematska področja, ki bi ji omogočila teoretski okvir, s katerim bi se izognila etablirani suhoparnosti. Ni se zatekala v varnost češkega praškega kroga, ampak je raje posegala po anglosaški sociolingvistiki. Posebej pomemben vpliv na njeno delo je imelo delo Američana Joshua A. Fishmana o sociologiji jezika, ki ga v seznamih literature navaja v angleškem izvirniku (1972) ter v nemškem (1975) in srbohrvaškem (1978) prevodu; avtorjev veliki sociolingvistični zbornik, *Readings in the Sociology of Language*, je sicer iz l. 1968. Skupaj s Charlesom A. Fergusonom in drugimi strokovnjaki se je Fishman v okviru sociologije jezika osredotočal predvsem na jezikovno načrtovanje, diglosijo in dvojezičnost. Fergusonov temeljni članek o diglosiji je bil objavljen l. 1959, Fishmanov prispevek o dvojezičnosti in diglosiji l. 1967, Breda Pogorelec je o teh tematikah, o bilingvizmu in diglosiji v slovenski izkušnji, pisala leta 1984.

William Labov in Peter Trudgill sta z raziskavama o socialni razslojenosti angleščine v New Yorku in Norwichu (1966 in 1974) uvedla variatnostni pristop k raziskovanju jezika in njegovih sprememb, kar je bila novost glede na do tedaj obstoječe jezikoslovne smeri, ki jih ni zanimal celoten spekter jezika v dejanski rabi, pač pa so se pri svojih teorijah in analizah zanašale na izzvane in izbrane jezikovne zglede ali na jezikovno intuicijo. Zanimanje za vse jezikovne pojavnosti je zamajalo prepričanje, da je »standardni« jeziki bolj pravilen oz. urejen in več vreden kot »nестandardni«. Tovrstno razumevanje in raziskovanje se je hitro uveljavljalo v ameriškem, deloma angleškem prostoru, v drugih jezikovnih okoljih pa precej počasneje – konference o jezikovni variantnosti npr. v ZDA organizirajo že od l. 1972, primerljive konference na evropski ravni od l. 2000.

Breda Pogorelec l. 1965 govorjeni jezik sicer umešča med »nižje« plasti, kar je še v skladu s tradicionalno, konservativno tradicijo in se zdi s sodobnega sociolingvističnega vidika problematično. Tudi ko se zavzema za raziskovanje in opisovanje pokrajinske variantnosti govorjenega jezika, izpostavlja predvsem variantnost v sklopu t. i. knjižne pogovorne zvrsti, z namenom definiranja norme. Kljub temu pa s tem

nakaže pot za nadaljnje raziskovanje dejanske govornje slovenščine v njeni raznolikosti.

Temeljnega pomena je bilo za Brede Pogorelec tudi delo Uriela Weinreicha *Languages in Contact* (1953), na podlagi katerega je »slovenska sociolingvistika aktualizirala svoj aparat za obravnavo jezika tako v enojezičnih kot dvojezičnih razmerah« (Kaučič-Baša 1991: 2):¹

Izvirnost tega aparata (npr. pojem jezikovne rabe, jezikovne zvrsti in sektorialni jeziki kot področja jezikovne rabe, uporaba znakovne teorije pri obravnavi napisov) izhaja iz izvirnosti tematike (jezikovna kultura, jezikovna in narodna zavest), predvsem pa iz dejstva, da so slovensko sociolingvistiko priključile v življenje drugačne družbene potrebe kot ameriško. Medtem ko se je ameriška sociolingvistika ukvarjala z jezikovnimi problemi manjšin (priseljencev, črncev), da bi pospešila njihovo integracijo, je bil (in je) cilj slovenske sociolingvistike kultiviran jezik ter razvita jezikovna in narodna zavest kot pogoj za samobitnost lastnega naroda. Slovenska sociolingvistika je torej izvirna zaradi svojega zornega kota, ki je zorni kot samoraziskovanja (Kaučič-Baša 1991, 2–3).

Slovenščina v javnosti

Sociolingvistično udejstvovanje Brede Pogorelec je bilo tesno povezano z akcijo Slovenščina v javnosti. Priprave na to široko družbeno-politično akcijo so potekale od sredine 60. let, ko se je sociolingvistika konstituirala kot samostojna veda, organizirana raziskava slovenščine pa je stekla v sedemdesetih letih (prim. Teze za simpozij v Pogorelec 1975² in gradivo blejskega posveta Slovenščina v javnosti, *Jezik in slovstvo* 1977/78, št. 6). Vrhunec dogajanja je bilo posvetovanje o slovenskem jeziku, ki je v organizaciji tedanje Republiške konference Socialistične zveze delovnega ljudstva in Slavističnega društva Slovenije potekalo 14. in 15. maja 1979 v Portorožu. Slovenisti so ob spoznanju, da »zadeva jezika in kulture v njem ne more biti zgolj predmet in naloga ene same stroke, enega samega zornega kota« (Pogorelec 1978: 165),³ k sodelovanju povabili tudi predstavnike številnih

¹ Kaučič-Baša, Majda, 1991: *Slovenščina kot jezik soseske v Trstu: Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

² Pogorelec, Breda, 1975: Teze za simpozij. *Jezik in slovstvo* 21/3. 83–85.

³ Pogorelec, Breda, 1978: Slovenščina v javnosti: Teze za uvodno besedo. *Jezik in slovstvo* 23/6. 165–166.

drugih strok, jezikovne ustvarjalce in t. i. uporabnike. V skupni razpravi o vprašanih slovenskega jezika so tako na portoroškem srečanju sodelovali intelektualci z različnih področij humanistike, družboslovja in naravoslovja, politike, pravniki, novinarji, literati, prevajalci, gospodarstveniki ter zastopniki različnih društev in institucij.

Gibanje predstavlja edinstveni primer povezave med stroko in politiko, saj je bilo zasnovano dvodelno – kot akcijsko raziskovanje po področjih rabe, sektorjih in zvrsteh, obenem pa kot oblikovanje načrta jezikovne politike, pri čemer sta bila raziskovalni del akcije in teoretska podlaga raziskave v celoti delo Brede Pogorelec (prim. Kaučič-Baša 1991, 1–3).

Gradivo in sporočila s portoroškega posveta, ki so na 223 straneh drobnega tiska leta 1983 izšli v knjižici *Slovenščina v javnosti*, prežema utemeljeno sociolingvistično zavedanje, da »/jezik/ odraža resničnost družbe in njeno zgodovino, hkrati pa pomembno soustvarja družbena razmerja in tako tudi humano vsebino in kulturno podobo družbe« (*Slovenščina v javnosti* 1983: 201).⁴ Še danes se mnogi deli takratnih gradiv zdijo presenetljivo aktualni.

Kot eno ključnih vprašanj je bilo v zelo drugačni družbeno-politični situaciji pred 40 leti izpostavljeno razmerje med slovenščino in srbohrvaščino, ki je v večjezikovni in večnacionalni Jugoslaviji kot jezik večinskega dela prebivalstva in ekskluzivni jezik institucij imela dominanten status. Omenjeno publikacijo s pregledom stanja in evidentiranjem problemov, od katere v drugem delu monografije objavljamo uvodno poročilo Brede Pogorelec, lahko razumemo tudi kot »neke vrste jezikovnopolitični akcijski načrt, s pomočjo katerega se je skupni slovenski kulturni prostor vzpostavljajal s slovenščino kot polnofunkcijskim jezikom, kar je neposredno pomenilo, da je bil ob vzpostavitvi samostojne države slovenski jezik v celoti pripravljen za delovanje v vseh javnih položajih« (*Gorjanc in Logar* 2020: 5).⁵

S svojim vizionarskim pristopom k načrtovanju jezikovnega delovanja v slovenskem prostoru je bila Breda Pogorelec gonilna sila akcije in ključna oseba tudi pri kasnejših pomembnih jezikovnonačrtovalnih in jezikovnopolitičnih aktivnostih, ki pa so bile »predvsem v slovenistični javnosti deležne premalo zanimanja in tudi premalo spoštovanja,« kot ugotavljata

⁴ *Slovenščina v javnosti*, 1983: *Slovenščina v javnosti: Posvetovanje o jeziku: Portorož, 14. in 15. maja 1979: Gradivo in sporočila*. Ljubljana: Republiška konferenca SZDL Slovenije in Slavistično društvo Slovenije.

⁵ Gorjanc, Vojko in Nataša Logar, 2020: Vprašanje slovenskega jezika je tudi politično in družbeno vprašanje. *Teorija in praksa* 57 (posebna številka). 5–9.

Vojko Gorjanc in Nataša Logar (2020: 8), gostujoča urednika posebne številke osrednje slovenske interdisciplinarne družboslovne revije *Teorija in praksa*, ki je z naslovom *Slovenščina v javnosti po 40 letih* obeležila okroglo obletnico akcije.

Žensko vprašanje

V avtobiografskem esejju *Črni optimizem* (1984) Breda Pogorelec subtilno reflektira večkrat boleče in grenko doživljanje svojega položaja in delovanja v strokovni skupnosti. Označi se kot sporno in občutljivo osebnost, ki je posebej pri moških kolegih s svojimi pobudami deležna pretežno zadržanega ali odklonilnega odziva. V zvezi s še vedno aktualno in vznemirljivo problematiko vloge žensk v znanosti in družbi se zaveda, da se »družbeno razmerje med žensko in moškim [...] v globini ni moglo spremeniti z deklaracijami in na horuk«, in si želi drugačnega sveta, v katerem bi ljudje »znali videti v idejah predvsem njihovo vsebino.« V mlajših generacijah že vidi premike, namreč da takega zidu, kot ga čuti »v svojem rodu, med njimi vendarle ni, da se njihov svet ne deli na moškega in ženskega, ampak postaja svet ljudi.« Po skoraj štiridesetih letih se zdi, da ob vsej kompleksnosti tematike in odnosov vendarle na njeni vprašanji »Se motim? Vključite to moje upanje šele časom, ki bodo prišli?« lahko zatrdimo, da so časi od takrat prinesli nekaj sprememb, po katerih je hrepenela, čeprav so na nekaterih področjih in v nekaterih kolektivih – vendar v humanistiki in družboslovju manj kot v naravoslovju in gospodarstvu – še vedno prisotni stekleni stropovi.

Šola in učitelji

V več zapisih avtorica izpostavlja pomen šole, ki jo v avtobiografskem esejju opredeli kot neverjetno senzibilno napravo, ki »kakor kak geigerjev števec zveni od nerešenih družbenih vprašanj« (1984). Razmišlja tudi o zahtevni vlogi učiteljev, za katere poudarja, da morajo biti osebnosti, ki imajo lasten resen in odgovoren odnos do šole, družbe, ki so dejaven subjekt šolske politike, ki zmorejo kritično distanco in delovanje izven ustaljenih tirnic, ki so razgledani in se ne nehajo izobraževati, ki kot ljudje predstavljajo resnični zgled, so pokončni in iskreni. Hudomušno pripominja, da

»marsikateri učitelj pomaga staršem pri tem, da [učenca] odvrnejo od šole – ker je premalo živ in premalo zares povezan z življenjem, z znanostjo, prepočasi dojema menjave dneva in zato zmeraj znova izgublja rdečo nitko razvoja v daljnjo prihodnost« (1984). Opozarja na pomanjkanje družbenega ugleda in spoštovanja učiteljskega poklica in na družbeno škodo, ki jo lahko povzročata slaba šola ali učitelj. Obenem svari pred togim sistemom namesto resnično humanih vodil družbe, pred predpisi zaradi predpisov, brez človečnosti. Izpostavlja neobhodno povezanost učiteljevega lastnega doživljanja z njegovim strokovnim delom in dejstvo, da mladim v odločilnem obdobju odraščanja učitelj ne podaja le znanja, temveč usmerja razvoj njihovega odnosa do predmetnosti in predvsem do lastne osebnosti, pristojen pa je tudi za narodno in državljansko vzgojo.

O uredniških odločitvah in posegih

V monografiji so zbrana besedila, ki so nastajala v razponu skoraj štiridesetih let delovanja Brede Pogorelec, od 1965 do 2003, torej okvirno od časa zagovora njene doktorske disertacije in docentske habilitacije pa do obdobja upokojitve. Narava in obseg prispevkov sta glede na namen nastanka in mesto objave precej različna. Podatki o času in mestu prvotne objave so navedeni v sivih poljih na prvi strani posameznega besedila. Angleški povzetki, ki so bili del izvirnih objav, so združeni v posebnem razdelku na koncu. Prvi prispevki so v izvirniku natipkani na tipkalni stroj, kar samo po sebi priča o drugačnih družbenih okoliščinah.

Opravljene spremembe in uskladitve, opisane v nadaljevanju, se nanašajo na navajanje literature in opomb, slovnične in pravopisne zakonitosti ter slog pisanja.

V skoraj štiridesetletnem časovnem razponu se je praksa navajanja literature znatno spreminjala. Pri urejanju bibliografskih referenc je bilo tako z namenom poenotenja in prilagoditve za karseda pregledno bralno izkušnjo opravljenih precej posegov. V izvirniku so v več člankih podatki o bibliografskih enotah navedeni v opombah ali tekočem besedilu. V monografiji jih navajamo v skladu s sodobno prakso – v tekočem besedilu podatke o avtorju, letnici izdaje in eventualno navedenih straneh, na koncu pa končen seznam referenc z vsemi podatki. Ta je po premisleku oblikovan po posameznih poglavjih, saj so pri več besedilih v izvirniku v seznamu navedene reference, na katere se avtorica v zapisu neposredno ne sklicuje, so pa zanjo

predstavljali vir, iz katerega je črpala. Pri urejanju seznama literature smo preverili in po potrebi dopolnili oz. popravili podatke o avtorjih, naslovih, letnicah izdaj in založbah, tudi straneh besedila. Pri dobesednih navedkih v besedilu smo ponekod dodali tudi podatke o straneh navedenih citatov.

Tudi način navajanja opomb je v izvirnih besedilih različen. Vse končne opombe smo v monografiji spremenili v sprotne, pri tem pa navedbo opombe vedno umestili za ločilo. Vse odstavke smo poravnali levo (ponekod so bile prve vrstice zamaknjene) in poenotili razmike med njimi (ponekod so bili nekateri večji). Kratice, za katere smo predvidevali, da so sodobnemu bralcu manj poznane, smo razvezali v oklepajih pri prvi pojavitvi v posameznem besedilu.

V besedilih smo popravili očitne zdrse in zatipke ter vnesli nekatere spremembe, ki pripomorejo k večji koherentnosti. Nekatere posebne izraze in besedne zveze, ki pričajo o duhu časa oz. avtoričinem osebnem slogu, smo pustili, kot so v izvirnih besedilih, npr. skušnje, izraznik, porabnejši, etnostni, slang, v televiziji, v inštitutu ipd. V skladu z veljavno normo smo uredili zapis ločil, glede na različne prakse tudi v sodobnosti pa pustili varianten zapis tropičja (levostično oz. nestično). Poenotili smo tip narekovajev, tako da so povsod stranski (in znotraj citatov enojni), vezaje in zelo dolge pomišljaje smo spremenili v klasične pomišljaje. Uskladili smo pisanje z veliko začetnico oz. poenotili zapis nekaterih imen (npr. Slovenščina v javnosti, Brižinski spomeniki – v nekaj primerih je bilo zapisano z malo), pustili pa smo npr. varianten zapis moderne z veliko oz. z malo začetnico (tudi v skladu z odločitvijo in utemeljitvijo pri Smolej 2011: 20–21),¹ pri čemer avtorica s prvim pojmuje skupino štirih ustvarjalcev, ki so ustvarjali ob prelomu stoletja – Dragotina Ketteja, Josipa Murna, Ivana Cankarja in Otona Župančiča, z drugim pa tudi druge skupine ustvarjalcev, ki so ustvarjali »moderno« v nasprotju s tradicijo (Pogorelec 2011: 169).

Ker so naslovi publikacij v nekaterih primerih tudi znotraj istega besedila pisani včasih ležeče, včasih pokončno in ker prevladuje slednje, smo vse poenotili v pokončen zapis. V nekaterih člankih smo poenotili izbrane poudarke – pri besedilu Vprašanja govornega jezika npr. vse v izvirniku krepko poudarjene primere zapisali ležeče, pri besedilu Ob poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika ležeče vse kvalifikatorje, pri besedilu Razkrižje letnice oz. datume krepko.

¹ Smolej, Mojca, 2011: Breda Pogorelec in jezikovna stilistika. Breda Pogorelec: *Stilistika slovenskega knjižnega jezika*. Ljubljana: Inštitut za slovenski jezik Frana Ramovša ZRC SAZU, Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani.

Razprava Slovenski knjižni jezik – Norma in življenje, ki je bila prvič objavljena v zborniku Obdobja leta 2003, je objavljena že v prvi monografiji iz zbirke zbranih del Brede Pogorelec, Zgodovina slovenskega knjižnega jezika (2011, ur. Kozma Ahačič), in sicer s spremenjenim naslovom Razvoj norme slovenskega knjižnega jezika (str. 161–165). Ker po tematici sodi tudi v sociolingvistično zbirko in zelo smiselno zaokroža niz sociolingvističnih razprav, smo se odločili, da jo vključimo tudi v pričujoče delo.

Prva naloga posvetovanja o slovenščini v javnosti je zaradi vsega tega razširiti zavest o slovenskem jeziku in uveljaviti odgovornost za jezikovni vsakdanjik in praznik. Vse to pomeni na široko obveščati in opozarjati zlasti na izbojevano in v ustavi zapisano pravico in na življenje, ki kaže marsikdaj drugače. In kultivirati.

Družbeni vidiki slovenskega jezika

RAZPRAVE

VPRAŠANJA GOVORJENEGA JEZIKA

I

Vse premalo se zavedamo, da jezik kot sredstvo za sporazumevanje ni enotna tvorba, temveč je preplet mnogih izraznih sistemov. Zlasti premalo pa vemo o razmerju obeh osnovnih jezikovnih plasti, o plasti govornega jezika in o pisanem jeziku. Obe plasti se med seboj močno razlikujeta, saj je pisanje pogojeno z drugačnimi zakonitostmi kot govorjenje.

Običajno mislimo, da je pisani jezik navadna projekcija govornega jezika na papir. Seveda projekcija kulturne plasti govora, knjižnega govora. Pri tem pa pozabljamo, da knjižnega jezika pravzaprav nikjer neposredno ne govorimo v takšni podobi, kot je zapisan, da ga le beremo. Odrska izreka je v svoji rabi močno omejena na gledališče in na rabo na drugih javnih mestih.

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1965 v priročniku *Jezikovni pogovori* (ur. France Vurnik), Ljubljana: Cankarjeva založba, str. 132–156.

Vedno ostane projekcija v obratni smeri: iz knjige v govor. S tem bi želela poudariti, da pišemo drugače, kot govorimo. Za pisani jezik je značilno, da je to najvišji kulturni izraz jezikovne skupnosti, da je to navadno en sam sistem, ki pa se razlikuje po jezikovnih značilnostih knjižnih zvrsti, v katerih je uporabljen. Drugačen je jezik pesmi, umetniške pripovedi, eseja, znanstvene razprave, časopisnega poročila in podobno. Največja razlika med temi teksti je v besedju, v stavčnih zvezah je razlika manjša, oblike so enake. Pri postopku, ki ga zahteva ustvarjanje vsakega pisanega teksta, pisci bolj ali manj tanko čutijo, kako naj svoje misli učinkovito zapíšejo, in se podreajo jezikovni normi knjižnih zvrsti, ki jih oblikujejo. Te zakonitosti so splošne za vse pišočje ljudi po svetu in posebne, posebej postavljene za vsak jezik in za vsako dobo. V nekaterih kulturah so te zakonitosti v veliki meri ugotovljene, Slovenci se moramo še vedno zanašati na dober občutek. Med mnogimi izraznimi možnostmi kulturnega jezika izberemo s premislekom tisto, ki je za naš namen najbolj primerna. Te izrazne možnosti pa ne obsegajo vseh izraznih možnosti govornega jezika. V pogovorih zelo pogosto slišimo takle stavek: »*Konec koncev pa me vse skupaj čisto nič ne briga*« – ali »*Kaj bi se sekiral, saj nima vica*«. Če bi oba stavka zapisali – mogoče bi ju bilo navajati le kot neposredno

priповед – bi bila opazna in bi imela posebno stilno vlogo, saj ne spada med možnosti, ki jih daje norma pisanega jezika. V obeh stavkih je stavčna zgradba prav takšna kot v pisanem jeziku, le besedje ne spada v zakladnico pisanega kulturnega jezika. Iz drugih razlogov ne bi mogli zapisati naslednje stavčne zveze: »*Zato je zelo pomembno / kako bodo v letošnjem letu / ko imamo veliko materialov za seboj / novo ustavo in statute / mislim da je silno pomembno / kako bodo in kakšno mesto bodo naše občinske konference v letošnjem letu.*« Stavek je iztrgan iz celote, izrečen je bil v razpravi na nekem posvetovanju, v jeziku, iz katerega slutimo skrbno prizadevanje; v svojem okviru ni motil in je razumljiv. Zapisan pa učinkuje neurejeno, ker je stavčna zgradba iz govornega jezika drugačna od stavčnih zgradb, ki so običajne v pisanem jeziku.

Na drugi strani imamo v pisanem jeziku nekatere izraze – manj tudi stavčne zveze –, ki zvenijo, kot pogosto nekoliko površno pravimo, knjižno, literarno, papirnato.

Kadar se izražamo v pisanem jeziku, upoštevamo, da govorimo samo z jezikovnimi izraznimi sredstvi: z besedami in stavki. Na govor nekoliko spominjajo ločila, s katerimi približno zaznamujemo stavčno melodijo in premore. Kadar pa govorimo, govori z nami vse okolje in se pridružuje našemu izrazu: ljudje, s katerimi se pogovarjamo ali jim kaj pripovedujemo, prizorišče, kjer govorimo, naš temperament si pomaga s kretnjami, in da ne bi učinkovali prisiljeno, podredimo temu tudi jezik, v katerem govorimo. Naj navedemo primer: z magnetofonskega posnetka omenjenega posvetovanja lahko ugotovimo, da poskuša skupina mladih ljudi razpravljati v jeziku, ki naj bi bil tudi po svoji zunanji podobi kar se da blizu pisnega knjižnega jezika. Toda vsi govorniki čutijo, da bi učinkovali prisiljeno, če bi govorili, kot govorijo na odru ali v radiu. Zato vsi po vrsti uporabljajo kratki nedoločnik in skrajšane oblike deležnika v množini moškega spola in pravijo: *delat moramo drugače, moral se bomo zavedat, si je nemogoče zamišljat, spregovorit, pri akcijah, ki smo jih mi organiziral* itd. Prav tako skoraj vsi dosledno krajšajo nekatere veznike in prislove in pravijo *tud* namesto *tudi*, *al* namesto *ali*, *zlo* namesto *zelo* in podobno. Kljub vsej skrbnosti so se govorniki bali, da bi z odrsko izreko zaradi prisiljenosti odtujili poslušalcem vsebino svojega razmišljanja. Zato so se v razpravi rajši odločili za visoko obliko pogovornega jezika. Pogovorni jezik je čedalje bolj splošna oblika govornega jezika, vendar ni ustaljen ali za vse Slovence enak. Ta oblika jezika namreč nima zapisane in predpisane slovnice, kakor jo ima pisani jezik. Pogovorni jezik sproti nastaja in še

pod stalnim vplivom dveh jezikovnih plasti: govornjene plasti narečja in pisanega knjižnega jezika.

Čim večji je vpliv narečja, zlasti v glasovnem sistemu in v oblikoslovju, tem večja je razlika med pogovornimi jeziki, ki nastajajo v posameznih predelih slovenskega ozemlja. Čim večji je vpliv knjižnega jezika, tem večje je izravnavanje in tem težje je ugotoviti, od kod je govornik. Zanimivo je, da povzroča to prepletanje vplivov, da tudi pri enem samem govorniku pogovorni jezik ni vedno dosledna oblika s trdno slovnico in drugimi značilnostmi enovitega jezikovnega sistema. Te nedoslednosti in nenehno individualno spreminjanje povzročajo, da je za slovenski pogovorni jezik na tej stopnji razvoja zelo težko določiti splošne zakonitosti in jih ločiti od trenutnih in enkratnih posebnosti jezikovnega izraza posameznikov.

Omenjena visoka oblika pogovornega jezika pa ni edina plast govornjenega jezika, ki ni narečje. Poleg visokega pogovornega jezika je v vsakdanjem življenju veliko pogostejša nižja jezikovna plast, ki je navadno tudi bližja narečju. Navedeni stavek iz visokega pogovornega jezika *delat moramo drugače* bi najbrž v vsakdanjem pogovornem jeziku Ljubljane povedali *delat mormo drgač*, v Mariboru bi ne bilo redukcije, zato pa bi bila drugačna naglas in stavčna melodija. V vsakdanjem življenju visoka oblika pogovornega jezika prav tako prisiljeno učinkuje kakor odrska izreka za jezikovni občutek govornikov na omenjenem posvetovanju.

Med te nižje plasti pogovornega jezika za vsakdanjo rabo spadajo tudi žargoni. Ti se po svojem osnovnem sistemu, to je po glasovih in oblikah, navadno ne razlikujejo od drugih oblik pogovornega jezika, vsebujejo pa celo vrsto fraz in metaforiko, ki je značilna za manjše skupine ljudi, ki delajo v skupnem okolju. Skupna izkustva in doživetja vtisnejo besedam in frazam nov pomen, ki ima predvsem čustveno vrednost. Izven okolja imajo takšni posebni jeziki navadno čisto drugačen učinek: pogosto vzbujajo vtis surovosti in nekulturnosti. Posebej velja to za ostre besede, v okviru žargona namreč ti izrazi izgubijo svojo običajno ostrino, medtem ko jo v splošnem jeziku imajo. Iz lastnega študentovskega žargona se spominjam izraza, ki je prišel iz literature: nenadoma smo začeli vsako stvar označevati z izrazom *rahel*: vse je bilo *rahlo veselo*, *rahlo nesramno*, tudi *rahlo kriminalno*. Seveda je bila beseda rabljena z drugačnim pomenom: povezala naj bi intenzivnost pridevnika. Ljudje, ki tega žargona niso poznali, so se nam pogosto smejali in se čudili. Podobni izrazi so na primer *plezam za jezim se*, *pečen*, *ocvrt za storjen*, *opravljen* (na primer *Stvar je pečena*. *Stvar je ocvrta*.). Iz otroškega jezika je verjetno tudi žargonska fraza *ne guncaj afn za ne lomi*

ga. Ti elementi se v govorjenem jeziku nenehno ponavljajo in izginjajo ter predstavljajo tako najbolj neobstojeen jezikovni izraz. Seveda prehajajo tudi iz žargona nekateri pomeni ali pomenski odtenki v druge plasti govorjenega jezika ali celo v pisani knjižni jezik. Večine teh izrazov in fraz pa vendar ni mogoče zapisati, in sicer ne le zaradi posebnosti govorjenega jezika, ampak predvsem zaradi tega, ker ti izrazi izven okvira žargona nimajo prave pomenske vrednosti. Žargoni vsebujejo pogosto tudi neslovenske elemente, besede, fraze ali rekla. Tudi te oblike so zelo malo obstojne, še posebej, ker so iz tujega jezikovnega sistema in jih jezik ali prilagodi našemu sistemu ali izloči. Zaradi takšne žargonske, precej razširjene fraze *Častna reč*, ki ima deloma tudi zaradi tujosti nekoliko vulgaren prizvok, na primer še ni nevarnosti, da bi beseda *reč* dobila v današnji slovenščini drug pomenski odtenek, kakor ga ima (stvar), saj za to ni potrebe; fraza je v celoti občutena kot neslovenska. Zanimivo je, da je bilo tudi v prejšnjih obdobjih, zlasti med obema vojnama, celo v pisanem jeziku veliko neslovenskih, zlasti srbohrvaških elementov, ki so se kasneje izgubili. Te tuje elemente še vedno lahko srečamo tudi v govorjenem jeziku ljudi, ki so svoj govor izoblikovali v tistem obdobju, pa jih v jeziku mlajšega rodu ne srečamo več, ker jih je jezik zavrzel. Ista usoda prilagoditve ali izločitve iz sistema utegne doleteti tudi tiste tuje izraze in fraze, ki prihajajo od vsepovsod v jezik danes.

Posebna vrsta govorjenega jezika so narečja. Kljub nastajanju pogovornih jezikov se pri takšni narečni razčlenjenosti, kot je značilna za slovenski jezik, narečja ne morejo izgubiti čez noč. Tudi pri narečjih ločimo plasti, ki smo jih omenili pri pogovornem jeziku: visoko plast, namenjeno za posebno rabo, in druge, bolj vsakdanje plasti jezika. Iz visoke plasti govorjenega jezika je prav gotovo ljudska besedna umetnost, iz te plasti je prav tako tudi tisto, kar so slovenski klasiki imenovali v jeziku ljudsko in živo. V zvezi s spremembami v vlogi in položaju narečij pri nas in v zvezi s spremembami družbene strukture bi morali seveda dati tudi pojmu ljudskega jezika nov pomen. Ker se pa to ni zgodilo, je pojem ljudskega, kot ga nekateri jezikoslovci danes poudarjajo, nejasen. Iz omenjene visoke plasti govorjenega narečja je nekoč po posebnem postopku, ki ga zahteva vsak zapis, nastala tudi Trubarjeva osnova knjižnega jezika. Potemtakem tudi ta prvi zapis knjižnega jezika ni bil preprosta projekcija vsakdanjega govorjenega jezika, kakor si to navadno predstavljamo.

Vsem omenjenim tipom govorjenega jezika je skupno dvoje: ne glede na morebitne razlike v glasovju ali oblikah so si plasti govorjenega jezika podobne v stavčnih zgradbah, nekatere od teh se razlikujejo od stavčnih

zgradb pisanega jezika. Ker govori skupaj z govornikom vsa situacija govora, so te zgradbe razumljive, čeprav so tu ponavljanja, prekinitve zvez in začetki novih stavčnih zgradb, nedokončanost in navidezna nedorečenost. Poleg tega se v vsakem govoru (govornem tekstu) kaže z vsemi, tudi jezikovnimi sredstvi, govornikovo razpoloženje in čustvovanje. V govoru se morda še bolj kot v pisavi oblikuje tudi individualni izraz. V skladu s kulturno stopnjo, z okoljem, v katerem živi, pa tudi v skladu s svojim temperamentom si vsakdo izoblikuje lasten tip govornega jezika. Seveda ta govorni jezik tudi pri posamezniku ni enoten, ampak vsebuje različne kulturne plasti. Tako smo pravzaprav tudi v okviru materinega jezika nekako večjezični.

Razlika med narečji in inačicami pogovornega jezika je predvsem v tem, da imajo narečja razmeroma ustaljen jezikovni sistem, kakor da so stotletja napisala slovnico, ki se je držijo vsi, ki v narečju govorijo. Pogovorni jezik pa v zavesti govorečih ni tako ustaljen. Ker se zaradi križanja različnih plasti govornega jezika nenehno spreminja, pogosto slišimo, da Slovenci pogovornega jezika še nimamo. Poskusili bomo opozoriti na nekatere značilnosti, ki so po našem mnenju dovolj bistvene, da lahko z njimi označimo slovenski pogovorni jezik.

II

Čeprav je namen naših razmišljanj ugotoviti, kako je s slovenskim pogovornim jezikom, bi rada prej opozorila na vprašanje, ki je vse premalo znano, namreč na vprašanje, ali je meja med pisanim in govornim jezikom jasno začrtana. Ali lahko obliko, stavek ali frazo, ki je v govornem jeziku pogosta, zapišem brez zadržka – ali pa se je v stoletjih knjižne tradicije uveljavil izbor, ki pišočega obvezuje, da uporablja pri zapisu drugačen izraz od tistega, ki ga govori, da uporablja drugače zasnovane stavke, kot so tisti, ki jih govori.

Včasih so to preprosto razložili s šaljivim primerom: rečemo *pisker*, napišemo pa *lonec*. Res rečemo *cuker*, napišemo pa *sladkor*. Toda po teh besedah prav gotovo ne moremo sklepati, kako je z našim govornim in kako s pisanim jezikom. Bolj zanimivo je na primer, da po večini govorimo *potlej* za napisano *potem*, nato: *Pol je pa pršu in je reku* – za napisano *Potem je pa prišel in je rekel*. Ali pa *pol pa tud dobr*, kar pa že težko prevedemo v knjižno *potem pa tudi dobro*, ker nam ne pomeni istega: to pomeni, da je

zveza *pol pa tud dobr* v pogovornem jeziku postala že nekakšna stalna zveza z določenim pomenom, ki pa v knjižnem jeziku zaradi drugačne glasovne podobe izgubi prvotno vrednost. Prav tako rečemo na primer *Ne vem, če pride*, toda zapisali bi najbrž vprašalnico *ali: Ne vem, ali pride*. Razliko med obema vprašalnicama *če* in *ali* je zanimivo uporabil Cankar v Martinu Kačurju: »*Ali ste hišnica?*« je kričal Kačur. »*Kaj?*« »*Če ste hišnica?*« Drugič je uporabil izraz, ki je pogostejši v govorjenem jeziku, da bi tudi z izrazom približal Kačurja nagovorjeni osebi. Če zapišemo namesto *potem* obliko *potlej* ali namesto *ali* veznik *če*, občutimo to kot posebnost govorjenega jezika. Zavedamo se tudi, da v vsakem besedilu tega ne moremo zapisati. Vendar nekateri menijo, da ni tako: da je *potlej* lepa ljudska beseda in da je tudi *če* v tej zvezi živo, ljudsko: Spet smo pri vprašanju, kaj je ljudsko, kaj je živo – in ali lahko nekoliko zaničljivo imenujemo papirnato vse, kar je tipično predvsem za pisani jezik.

Nenehni nesporazumi nastajajo zaradi tega, ker nekateri resnično mislijo, da je pisava samo zapisan govor in da ni razlike med obema plastema jezika, med govorjenim in pisanim jezikom. In vendar smo razlike dokazali že samo z omembo rabe besede *potlej*, *potem*, *če* in *ali*. Tudi če gre za iste besede, imajo te v različnih plasteh jezika lahko različno vrednost. Navadno lahko čisto preprosto ugotovimo, v katero plast jezika spada kaka beseda ali fraza. Če kdo na primer govori z izrazi ali stavki, ki jih poznamo pretežno iz knjige, nas zbode. Kadar pa preberemo v besedilu, ki po snovi ne prenese tega, besedo ali frazo iz govora, nas prav tako zbode. Seveda je to merilo precej osebno, postane pa splošno, če ne velja samo za posameznika, ampak za veliko večino ljudi z določenega jezikovnega območja. Pravimo, da smo to ali ono besedo, ta ali oni stavek posebej opazili. Ker pa razmejitve med govorjenim in pisanim jezikom seveda ni popolna, ker je v govorjenem in pisanim jeziku veliko skupnih značilnosti, je veliko besed in zvez, za katere smo v dvomu, kateri plasti jezika pripadajo. Slovar slovenskega jezika si bo moral prizadevati, da bo te vrednosti kolikor mogoče natančno ugotovil. Pri tem bo treba tudi upoštevati, da je z menjavo generacij izrazje v nenehnem procesu prevrednotenja.

V zvezi s tem pa ni toliko zanimivo vprašanje, katere besede pozna predvsem govorjeni in katere pisani jezik. Bolj zanimivo je vprašanje, kdaj spoznamo, da je besedilo posnetek govora. Kaj pričara pred nas situacijo govora in kdaj je pisec besedila zaradi svojega pisanja neposredno pred nami, kdaj je razdalja med piscem in bralcem kolikor mogoče zmanjšana, tako da ima bralec vtis, da se s piscem ob branju njegovega besedila neposredno

pogovarja. Rekla sem, da govori vedno vsa situacija, v kateri nekdo nekaj pripoveduje ali se s kom pogovarja, da govorijo kretnje in podobno. Če hoče pisec učinkovati s svojim besedilom tako, da se bralcu zdi, kot bi govoril z njim, mora to situacijo ustvariti samo z jezikovnimi sredstvi. To lahko pove s celo vrsto fraz, stavčnih zvez, pristavkov in podobnih jezikovnih oblik, ki so značilne za govorni jezik. V vsaki zvrsti pisanega jezika teh sredstev najbrž ni mogoče enako uporabiti: največ jih je v različnih spominih in drugih oblikah lepe književnosti, v pismih, zlasti potrebna pa so povsod, kjer se ponazarja razgovor: v jeziku gledališča, filma, tudi v radiu.

Rada bi pokazala, kako učinkujejo nekatera izmed teh izraznih sredstev v pisanem tekstu. Za primer sem izbrala knjigo spominov Nade Kraigher *Pet temnih svetlih let* (1963). Avtorica nam pripoveduje svoje spomine in želi biti ob tem pripovedovanju malone nenehno z nami. Kako to doseže? Tako v navajanju razgovorov kakor v pripovedi uporablja vrsto izraznih sredstev, ki nas opozarjajo nanjo.

Na avtoričino mišljenje, prisotnost in podobno nas opozarja cela vrsta pristavkov ali vrivkov, na primer: *človek bi dejal, bi rekli, kot sem rekla, kot se temu reče, tako rekoč*. Vse te zveze so po navadi vrivki – včasih tudi dodatki – ki naj omilijo trditve, približajo avtorico, skratka: pomenijo neke vrste osebno opravičilo in bi jim lahko rekli zveze z modalnim pomenom. Naj navedem nekaj primerov: *V takih trenutkih je situacija vedno smešna. Proti komu naj človek sploh agitira, če agitirajo splošno vsi? Objekta ni, tako rekoč. Ni objektivnih razlogov, kot se temu reče.* (Kraigher 1963: 12) V obeh primerih je tak modalni izraz – značilen za govor – dodan osnovni trditvi. Vrivke je v primeru *V glavnem pa, kot sem rekla, je sožitje znosno.* (n. d.: 25)

Značilna so za govor še tale sredstva: v dialogu so pogosto napol retorična vprašanja na koncu izjave: *veš? razumeš? vidiš?* in podobno, pa različne druge besede, ki kažejo na razmerje govornika do poslušalca. Zdi se, kakor da bi hotel govornik poslušalca prisiliti k poslušanju. Kraigherjeva uporablja ta sredstva za ponazarjanje neposrednega ali posrednega razgovora. (Neposreden razgovor imenujem navajanje razgovora, posreden govor pa je pripovedovanje o razgovoru.) Na primer: *»Sama sva nesla zastavo na grobove, veš? Pod srajco sva jo skrila, ovila sva si jo okrog prsi, takole, vidiš, in nekaj časa sem nosil jaz, pa spet on.«* (n. d.: 57) ali *»Oba delata, pionirja aktivista, razumeš?«* *»Razumem.«* V tem primeru je na poziv tudi odgovor, čeprav te vrste pozivi ostanejo navadno brez odgovora, ker ta ni potreben. V naslednjem primeru je za vprašalnim *prav?* odgovor: *Damjan mi torej naroča, naj mu prinesem Amedeovo sliko in mu preskrbim natančne podatke o*

njegovih vsakdanjih poteh. Prav? Prav. Do sem vse v redu in normalno. (n. d.: 27) Brez odgovora pa je *prav?* v primeru – »Predvsem bo mali zdaj že sam od sebe bolj previden. Ker ga nekaj časa tako ne boste uporabljali za podobne akcije, ga bom pri sebi navidezno zaposlila, dokler ne pozabijo dogodka v Šiški, prav?« (n. d.: 55) Podobno vlogo ima tudi *ni res* v naslednjem primeru: *Malo imamo opravkov gospodinje, ni res?* ali vprašanje *se ti ne zdi*, ki poudarja trditev. *Pravkar se ustanavlja OF ... Dobro bi pa le bilo, če bi se pridružila, se ti ne zdi?* (n. d.: 16) Trditev pa poudarja še cela vrsta drugih zvez, ki se pritika-jo na konec povednih ali vprašalnih stavkov, na primer *to je tisto, to pa to* in podobno. Naj povem nekaj primerov: »*Ljudje moramo čutiti, da vlada tudi v upor red in zakonitost, to je tisto.*« (n. d.: 32) Tak povzetek nima polnega pomena. Njegova naloga je poudarjanje. Podobno vlogo ima zveza, ki naj opozori na spremembo. *Fanta sta že sanjala o tem, kako bosta očetu kurila. Vso dolgo noč sta vročično delala in pomagala pri pripravah za odhod – zdaj pa tako!* Z eliptično zvezo *zdaj pa tako* je živo izraženo čustvovanje v prikazani situaciji. Mnogo manj neposredno pa bi učinkoval namesto zveze *zdaj pa tako* stavek, ki bi bil sicer običajnejši: Pa se je vse podrla. Takšna zveza je tudi *to pa to*: *Pri resnih pogovorih, seve, mora paziti na vsako besedo, to pa to!* Tudi vprašanja imajo na takem mestu podobno vrednost kot omenjene zveze: »*Lahko mimogrede skočimo še v Gradež, kajne? Ob takem vremenu, kako da ne!*« Vprašalno poudarjevalni vzklik *kako da ne* je kakor nekak ugovor na ugovor, ki ni z besedami povedan, in poudarja trditev.

Iz zvalnikov, ki so povsem utemeljeni, kadar gre za neposreden nagovor, kakor: *Kaj pa je z očetom, sine?* je nastala tudi pogosta govorna raba besede *fant*, čeprav ne gre za neposreden nagovor. Takle *fant* na koncu je postal poudarjevalna beseda, samostalnik, ki je dobil vlogo nekakšnega prislova, na primer: *Krasna akcija, fant! Jooj, sva se bala, fant!* V isti zvezi je na koncu vsakega stavka kak podoben izraz: »*Pa sva jo le položila na grobove talcev – krasno! Potem pa, potem sva dirkala nazaj, pa se skrivala po vežah – iz previdnosti, saj veš. No, pred nosom sva jim jo razpela – tak hec!*« (n. d.: 57) Zelo osebno učinkujejo tudi naslednje zveze: kazalni prislov *to* je na začetku v zvezi »*To se bo načakal*«. (n. d.: 40) Posebno čustveno vrednost ima tudi 3. sklon osebnega zaimka za drugo osebo v podobnih stavkih: *Pa ti sili in sili v človeka, da je grdo! No, pa ti je kuro pustila služkinji!* Oba primera sta za pogovor običajna, zato učinkuje tak razgovor, kot da bi bil prepisan z magnetofonskega zapisa resničnega govora. Drugače pa je, če je ta oblika v pripovedi. Ker je neobičajna, učinkuje posebej opazno, in vprašanje je, ali ni v takem primeru avtoričina prisotnost nekoliko prevsiljiva:

Murkec je kratek in čokat, in kadarkoli jo žrebec ubere v elegantnem kasu, ti moja mrcina tako neusmiljeno drobi za njim, kot da bi imela vsaj nekaj parov nog odveč.

Med neobičajnimi sredstvi za pisani jezik bi lahko omenili še zvezo vprašalnega prislova *kako* in vprašalnega zaimka *kateri*, zvezo, ki je pogosta v govoru: »*Ado poznam pogosto še iz inštituta in se od nekdaj dobro razumeva. Kako, katera? Tista vitka črnolaska iz Sežane, tista.*« Navedena zveza pa je značilna še zaradi ponavljanja izraza, ki ga je hotela avtorica posebej poudariti. Takšna ponavljanja so običajna v vsakem govoru. Podobnih ponavljanj je veliko, na primer »*Pojma nimate, kaj lahko pomeni za vas dobra reklama. Ves svet bi vas občudoval, ves svet!*« Značilna za govorni jezik je tudi opustitev predmeta v vprašanju, kakor na primer: »*Nujno potrebujemo nahrbtnik, imaš?*« »*Ne, nimam.*« Z vprašalno intonacijo in predvsem neobičajno zvezo je predmet izražen mnogo bolj intenzivno, kakor bi bil z zaimkom: »*Ga imaš?*« Zanimivo je, da tisti, ki pripravljajo dialoge za filmske scenarije, pogosto na podobne zveze pozabijo in posledica je neke vrste togost, o kateri je bilo že veliko napisanega, ne da bi bili točno opozorjeni, zakaj in v čem je ta togost.

Navedla sem nekaj posebnosti govornega jezika, kot jih lahko najdemo v zapisu. Namenoma sem uporabila za večino primerov enega samega pisca, čeprav najdemo podobne primere zlasti v pripovedni prozi zelo pogosto. V kroniki – v spominih, ki so pisani v prvi osebi, so ti elementi prav gotovo zelo učinkoviti, saj so to sredstva, s katerimi postavimo bralca v situacijo. Tako so nekaj takega kot kulise na odru. Vendar so to še vedno kulise in ne prava resničnost govornega jezika, po glasovni in oblikovni plati so namreč v knjigi vse te zveze prirejene zahtevam norme pisanega knjižnega jezika.

III

Skladnja govornega jezika pozna celo vrsto takšnih zvez, kot sem jih iz knjige navajala v prejšnjem predavanju. Če hočemo govor ponazoriti v knjigi, lahko to, kot sem rekla, približno posnamemo z zvezami, ki so toliko značilne, da jih takoj občutimo kot govorne. Toda po svoji glasovni podobi se ti zapisani posnetki vedno razlikujejo od resnično govornih zvez. Ker so zapisani v knjižni obliki, je glasovje drugačno od glasovja v govoru. Razen tega ne moremo označiti stavčne melodije in vseh drugih

značilnosti govornjene besede: ločilo v pisavi je za natančen prikaz premalo. In še nekaj: nikoli ne zapišemo vseh zvez, ki jih govorimo, ampak samo nekatere.

Tu bom opozorila na nekaj pogostih pojavov iz skladnje govornjenega jezika. Za osnovo sem izbrala precej vsakdanji pogovor. Jezik bi lahko imenovali pogovorni, za osnovo mu je narečje središča.

Za ta – in za vsak drug govor – je največkrat značilno, da ne govorimo, kot pravimo, s pikami in vejicami, ki jih pri glasnem branju po navadi pretirano označujemo. V govoru delamo premore, ob katerih z melodijo rahlo opozorimo, da bomo še govorili, z zaključnim padcem melodije pa nakažemo, da je govora konec. Med posameznimi premori so najrazličnejše zveze, pogosto drugačne od tistih, ki jih zapišemo. Od teh zvez naj na prvem mestu omenim vrivke in pristavke, s katerimi se potrjuje povedano in kako drugače izraža govornikov odnos do povedanega in do situacije, v kateri nekaj pripoveduje. Takšni pristavki so lahko celi stavki, na primer: *Tako / kot ti prauš / lahko se u tistem kompromisu ustav / pol je pa konc.* Čeprav ima stavek *pol je pa konc* sicer poln pomen, ima vendar v tej zvezi zgolj neke vrste prislovno vlogo: poudarja dejanje v prvem stavku, izraža težo trditve *lahko se u tistem kompromisu ustav*. Še bolj značilen je takle zaključek v stavku: *Du konc žiuljenja mu ne pozabm / pa če ne vem kaj.* Stavek *pa če ne vem kaj* pravzaprav samo poudarja prvo trditev, podobno pomensko izpraznjena je vezniško prislovna zveza *in sploh* v naslednjem primeru: *Bil je rahlo pod paro zmeraj / ampak ankol tko / de neb mogu it u razred / in sploh.* Dodatek *in sploh* po zaključeni izjavi pomeni, da bi želel govornik povedati na koncu še nekaj, pa ta nekaj samo zavije v meglo pomensko nedoločene zveze *in sploh*. Podobno vrednost imajo tudi različni na videz nepotrebni vrivki, *kakor veš, je reku, ampak sam misalna* itd.

V govornjenem jeziku pogosto navajamo nekatere izraze drugače kakor v pisanem jeziku. Ko govorimo, nam nenadoma pride na misel nekaj novega – nova lastnost ali novo dejstvo – pa to izrazimo. Tak primer je v stavku *A njegovo ženo kaj vidiš / Vero / jaz je nisam vidla že doug časa.* Za prvim vprašalnim stavkom stoji pristavek – sicer del zveze *njegovo ženo Vero*. Zapisali bi prav gotovo takole: *Ali njegovo ženo Vero kaj vidiš?*

Podobni nenadni prebliski so vzrok tudi za naslednje vrinjeno pojasnilo: *Zdravnik / ta na Bledu / je reku / transfuzijo more dobit.* Zapisali bi verjetno po skrbnem in počasnejšem preudarku: *zdravnik z Bleda ali blejski zdravnik.* Pojasnilo z nepopolnim stavkom *Zdravnik / ta na Bledu* kaže, da je bil miselni tok prekinjen in da je nastala potreba po dodatnem

pojasnilu. Takšen način izražanja je možen predvsem zaradi tega, ker omogočajo razumljivost v govoru prav premori in okolje, ki govori z nami, kot smo že večkrat povedali. Zaradi premorov in vpliva okolja na razumljivost povedanega so mogoče tudi najrazličnejše povezave stavkov brez veznika, tako imenovano brezvezje. Takšno brezvezje je v stavku: *Zdravnik – je reku / transfuzijo more dobit*. Razmerje med stavki je razumljivo iz zaporedja stavkov in iz situacije, v kateri govorimo, ter celotnega teksta. Tako je razumljiva tudi zveza naslednjih stavkov: *Tko so pokopal / sploh nism vedla / paj blo u časopisih*. Navedena zveza stavkov ni navadno brezvezje, zveza je pretrgana z drugo zvezo, ki se veže na prvo brez tiste smiselnosti, ki jo pričakujemo v zapisu, pa govornika vendarle razumemo in sledimo toku njegovih misli, ker smo navadno sami del situacije, v kateri govornik govori. Podobno pretrgan je že omenjeni stavek *A njegovo ženo kaj vidiš / Vero / jaz je nisam že vidla doug časa*.

Ta nenehna navzočnost situacije okolja tudi omogoča, da se izpusti predmet stavka, če je znan iz situacije: *En tak originaln člouk. Škoda de nisam poznala*. V običajnem pisanem jeziku bi morali predmet prav gotovo navesti in zapisati: *Tak originalen človek. Škoda, da ga nisem poznala*. V govornjeni konstrukciji brez predmeta lahko vidimo neposredno, živo in prizadeto pripovedovanje, usmerjeno v prvi vrsti na pomen glagola *poznala* in na obžalovanje dejstva, ki je izraženo z *nisam poznala*. Dopolnilo v predmetu bi v tem primeru zmanjšalo izraz čustvene prizadetosti govorečega. Prav v tem pa je vrednost vseh teh zvez, ki se razlikujejo od tistih, ki smo jih navajeni, to je od gramatično urejenih zvez pisanega jezika. Z opustitvijo pričakovanih členov se stopnjuje občutek čustvene prizadetosti do dogajanja. Vsako govornjenje, zlasti pa pogovor, to prizadetost nujno razodeva na najrazličnejše načine. V skladnji, kjer izvenjezikovna situacija ni nujni sestavni del sporočila, to je v skladnji pisanega jezika, je opustitev takšnih členov lahko samo posebno sredstvo sloga – opozorilo na govornjeni jezik. To se pravi: to, kar je v govornjem jeziku običajno in neopazno, je v knjigi opazno in ima posebno stilno vrednost. Prav to govori v prid naši trditvi o skladnji govornjenega in o skladnji pisanega jezika.

V isto vrsto primerov spadajo tudi najrazličnejše opustitve vodečih stavkov. Namesto *Ali veste / kdo je tudi zelo bolan? Peter Klepec*, učinkuje v govoru mnogo bolj neposredno zveza z opuščeni vodilni stavkom: *Gdo j pa tud zlo bolan? Peter Klepec*. Opustitev vodilnega stavka omogoča, da se bistvo pripovedi pove neposredno, živo. Vodilni stavek je lahko razumeti iz celotnega pogovora. Razgibanost govornjenega jezika stopnjuje tudi

zveze, za katere je značilna pretrganost in obilje samostalnikov, ki s stavčno intonacijo izdajajo, da predstavljajo pravzaprav samostojne stavke ali vzklke. Tudi te zveze postavljajo mejo med skladnjo govornega in skladnjo pisanega jezika. Primer: *Niti ni bių tko grozn spremenen, Vena. Tko lep pogreb.*

Ob tem primeru lahko na robu rečemo, da je izbiranje izraznih sredstev v govoru nujno drugačno od izbire v pisanem jeziku. Na eni strani moramo upoštevati, da govorimo z glasom in ima ta vse mogoče pomenske odtenke, ki so lahko izraženi z različnimi stavčnimi melodijami in z osebno barvo glasu. Kadar oblikujemo sporočilo v pisanem jeziku, moramo to izraziti z drugimi, navadno omejenimi izraznimi sredstvi. Na drugi strani pa nas naglica govornenja sili, da se v trenutku odločimo za takšno in ne za drugačno obliko sporočila. Navadno nimamo časa, da bi besede – in še bolj zveze – tehtali in jih krojili glede na tisto, kar želimo izraziti. Ta naglica povzroča vezanost in mnogo manjšo svobodo izbire, kot jo navadno imamo, kadar pišemo. Naglica povzroča, da se v trenutku govora odločimo za že pripravljene, v našem spominu že čisto avtomatizirane zveze. Takšne zveze so tudi v pisanem jeziku, vendar imamo tam veliko več časa za izbiro in za svobodno preoblikovanje. V tem razločku v samem načinu pisanega in govornega sporočanja je tudi osnovna razlika med pisano in govorno besedo.

Zaradi vsega, kar sem povedala, med govorom navadno nimamo časa, da bi oblikovali daljše in bolj zapletene stavčne zveze. Med premori govorimo v krajših pojmovnih zvezah. Zaporedje besed v teh zvezah ni vedno takšno, kot bi zahteval ves tekst, ampak je tako, kot da stoji pojmovna zveza med dvema premoroma čisto sama zase. Naj navedem primer: *So umetniki / k so tko eruptivni / de tisto / kar u njem je / je največja umetnina.* Tudi če bi v pisanem jeziku obdržali pretrganost zveze, bi najbrž napisali: *da je tisto, kar je v njem, največja umetnina*, v govoru pa je čisto razumljiva celota *tisto / kar v njem je /*, ker je tako potekala govornikova misel. Govornjenje v premorih in zaporedje domislic povzročajo v govoru tudi takle red: *Tle u Kranj / tko fletn ma Janez / itd.* Zapisali bi pa prav gotovo *tukajle v Kranju ima Janez tako prijetno* itd.

Ob tem nastajajo tudi križanja med različnimi zvezami: *A njegovo ženo kaj vidiš / Vero / jaz je nisam že vidla doug časa.* Besedni red *jaz je nisam že vidla* verjetno kaže, da govorimo oziroma tudi v mislih oblikujemo krajše pojmovne zveze ne glede na to, kaj bo sledilo. Tako imamo včasih v mislih napol izoblikovano drugačno zvezo, kot je tista, ki jo nazadnje povemo. Iz zveze *jaz je nisam že vidla* bi pričakovali nadaljevanje *celo*

večnost. Doug časa ima sicer podoben pomen, toda v pisanem jeziku bi zapisali: *jaz je nisem videla že dolgo časa*.

Takšni in podobni primeri – slišati jih je mogoče vsak hip, ne da bi se tega posebej zavedali – ne pomenijo, da je besedni red, kot ga zahteva pisani jezik, nekaj, kar ni važno – ali da je besedni red govornega jezika nemara slab; taki primeri kažejo, da je skladnja govornega in pisanega jezika v marsičem drugačna, to pa je posledica drugega postopka pri oblikovanju govornega in pisanega sporočila, in prav to je tisto, na kar sem želela z današnjim razmišljanjem spomniti.

IV

Nakazala sem nekaj značilnosti, ki ločijo govorni jezik od pisanega in jih najdemo v vsaki plasti govornega jezika, naj bo ta dialekt, pogovorni jezik ali žargoni. Te posebnosti so posledice različne vsebine govora in napisanih besedil, v zvezi s tem pa drugačne naloge napisanega besedila in drugačne naloge govornega teksta v sporočanju in sporazumevanju. Zapisani jezik ima kot kulturni jezik svojo knjigo pravil, v kateri ne piše samo, kako je treba pisati, ampak tudi, kaj se v tem jeziku navadno piše, kakšna je osnovna motivika teh besedil in s kakšnimi jezikovnimi sredstvi, oblikami, zvezami in besedjem se ta motivika obravnava, to je, kakšne zveze in besedje zapisani jezik v zvezi s to motiviko vedno prenese, ne da bi jih posebej opazili. Govor pa vedno spremlja okolje. Tudi motivika tistega, kar govorimo, se navadno močno razlikuje od motivike, obravnavane v pisanem sporočilu. Osnovna razlika med govornim in pisanim jezikom, razlika v zvezah in besedju, je največkrat pogojena prav z razliko v namenu in z razliko v okoliščinah sporazumevanja v govoru ali v pisavi.

Ta razlika seže tako daleč, da za nekatere motive in v določenem okolju ni mogoče uporabiti drugega kakor knjižni jezik. Ljudje, ki so vajeni knjižnega izražanja, lahko v določenih primerih govorijo tako, da bi bilo mogoče njihovo pripoved, utemeljevanje in podobno takoj prenesti na papir in zapisati. Vendar pa prav isti ljudje ne morejo govoriti knjižno v drugih okoliščinah, ne da bi to zvenelo tuje, nedomače, čudno opazno.

Toda prav ti ljudje zlasti med seboj, pa tudi z drugimi ne govorijo več narečja, njihov govorni jezik se približuje danes najsplošnejšemu govornemu jeziku središča kot govorne baze. Ta pogovorni jezik se v Ljubljani podreja zakonitostim ljubljanskega narečja, štajerski Maribora, posebnost,

ki jo velikokrat pozabljam, pa je pogovorni jezik tržaškega meščanstva, blizu knjižnemu jeziku in vendar različen od njega glede intonacije besed in stavka.

Tu bom opozorila na zunanje značilnosti središčnega pogovornega jezika, na tiste, ki jih opazi sleherni pozoren opazovalec, ne da bi moral biti že jezikoslovec.

Vsi vemo, da je za pogovorni jezik značilno opuščanje končnih samoglasnikov, vendar ne vseh in drugače kot v ljubljanskem narečju. Tako je na primer v 4. sklonu ednine ženskega spola v pogovornem jeziku vedno *-o* in nikoli *-a* kot v ljubljanskem narečju: torej – *tako je dala tisto mašino* – in ne *je dala tista mašina*. Zanimivo je, da bi sprememba samoglasnika učinkovala v pogovornem jeziku kot posebnost stilno nižje plasti, medtem ko je tožilnik ženskega spola na *-a* v ljubljanskem narečju docela običajna oblika.

Kakšne so oblike pogovornega jezika, vemo samo približno. Zapisati jih bo težko prav zaradi tega, ker opuščanja končnih samoglasnikov niso dosledna in zaradi tega opisa oblik ne bo mogoče nikoli dokončno postaviti – vedno je namreč možnost, da končnega glasu ne opustimo. Vendarle poskusimo ugotoviti, kdaj v navadnem pogovornem jeziku končnih samoglasnikov ne opuščamo. Iz vsakdanjega pogovora sem izbrala naslednje primere: *u vseh teh dejstvih bi se guvuril na upravi in ta ustrezni individuum – za mene je to moralen vprašanje*. In: *če so ljudje prepričan de je bolj de deset let nikogar ni*. V vseh teh stavkih je ponekod končni samoglasnik opuščen, pri drugih besedah istega stavka pa ni opuščen. Končni samoglasnik je opuščen v primerih *guvuril, moralen* – za *govorili* in *moralno vprašanje, prepričan* namesto *prepričani*, to je pri glagolih, pridevniki in prislovih, pri besedah, ki jih mnogokrat izgovorimo in so v našem spominu avtomatizirane. Manj pa je opuščanja v primerih, ko je izraz za govornika neobičajen, nov in prihaja v pogovor iz višje jezikovne plasti, največ torej iz pisanega knjižnega jezika. V gornjih primerih je tako izgovorjeno »knjižno« *dejstvih* namesto *dejtstvoh*, na *upravi* namesto *na uprav*, *ustrezni individuum* namesto *ustrezn individuum*, *nikogar* namesto *ankogar*.

Če sedaj te besede bolje pogledamo, lahko vidimo, da jih v vsakdanjem pogovoru navadno res ne uporabljamo ali pa da jih je govoreči posebej poudaril. To velja zlasti za zaimek *nikogar*, za pomožni glagol *je* v zvezi *je bolj* ter za pogojnik *bi* v zvezi *bi se guvuril*. Iz vseh teh primerov lahko vidimo, da so ob izrazih, ki jih v pogovornem jeziku ne skrajšamo, ki jih povemo knjižno, tudi drugi izrazi neskrajšani, dokler pač učinkuje ritmični lok pomenskega poudarka. Zaradi tega učinkuje pogovorni jezik

neenotno: v bistvu gre tu za dva različna sistema jezika, ki se med seboj prepletata po kaj neenotnih zakonih. Kak drug govornik bi na primer povedal morda v drugem krogu vse te primere drugače, primeri bi se potem glasili najbrž takole: *Ušeseh teh dejstvah sej guvuril na uprav* in *Ta ustrezən individuuum za mene j to moralən uprašanje* in *Če so əldje prepričan dej bolš de deset let ənkogar ni*.

Seveda pa bi takšno dosledno vpletanje izrazov iz višjih jezikovnih plasti utegnilo v drugem primeru učinkovati stilno nekoliko nižje kot v prvem primeru, vsekakor manj izbrano, manj kultivirano. S tem primerom smo tako spet zadeli ob vprašanje navpične razdelitve jezika na različne plasti, na vprašanje, ki je zaradi velike raznolikosti v plasteh govornega jezika prav za govor izredno pomembno. Posluh za to je spričo tega, da je o tem zelo malo napisanega, redka lastnost, ki omogoča tistim, ki ga imajo, da v vsakem trenutku govorijo primerno okolju in sebi, in predvsem, da izzvenijo neprisiljeno.

Mimogrede sem že omenila besede, ki jih pogovorni jezik krajša v vseh plasteh. Iz teh prvih ugotovitev bi bilo mogoče napraviti zametek oblikoslovja pogovornega jezika. Oblike, ki jih pogovorni jezik redno krajša, so glagoli, zlasti nedoločnik. Po naglasu lahko ugotovimo, ali je oblika skrajšana iz višje plasti jezika, iz knjižnega jezika – ali je iz narečja. Za glagol *govoriti* imamo v pogovornem jeziku oblike *govorit* in *govoru* poleg *govort* in *govoril*. Nedoločniki so kratki, na primer: *spat* za *spati*, *pərpisvət* za *prepisovati*, *nardit* za *narediti*, *razbit* za *razbiti*. V deležniku je skrajšanje v srednjem spolu in v množini moškega spola: *tole se je naredəl, se je zdel, bi se guvuril, za se je naredilo, se je zdelo, bi se govorilo*, za srednji spol. Primera za množino moškega spola pa sta: *pa so pugnal* za *so pognali*, *so se očistəl* za *so se očistili*. Skrajšanje je seveda tudi v moškem spolu ednine: *se j prsmodu*, vendar ga posebej ne omenjamo, ker je z zadnjim pravopisom že prodrlo tudi v knjižni jezik.

Drugače je pri glagolskih oblikah v sedanjiku. Končnica se ne skrajša, ker razen v tretji osebi ednine ni na samoglasnik; v nekaterih primerih, ki so že iz narečja določeni, se skrajša samoglasnik pred končnico, na primer: *morəm* namesto *moram*, *morəš*, *more*, *mormo*, *morte*, *morjo* poleg *prosəm*, *prosaš*, *pros*, *prosva*, *prosmo*, *prosjə*. Seveda so te okrajšave tam, kjer jih omogočajo soglasniške skupine. Vprašati se je treba, zakaj je glagol tako izpostavljen okrajšanju, da so navedena določila malone splošna? Tako zelo je ustaljeno mnenje, da je slovenski jezik bogat z glagoli, da je v glagolu njegova izrazna moč in posebnost, da bi pričakovali, da bodo glagoli zaradi

tega posebej poudarjeni in da bodo zaradi tega posebnega poudarka manj izpostavljeni krajšanju. Toda takšno sentimentalno naziranje ima kaj malo opraviti z zgradbo jezika: naj bo glagol po svojem pomenu v jeziku še tako razgiban, v stavku je to navadno samo prehodni, vezni člen med dvema samostalnikoma: osebkom in predmetom. Ko ju v sredi med njima veže in ustvarja s tem stavčno zgradbo, je na prehodu med njima nepoudarjen, ritmično je hitreje izgovorjen in je s tem prepuščen možnostim spremembe. Seveda so izpremembe – to je različna krajšanja – tudi v osnovi in v priponah, vendar nas tu najbolj zanimajo končnice: kajti prvi del je včasih vplivan od knjižnega jezika, včasih od narečja in je zaradi tega okrajšanje različno. Pri končnicah pa je pri glagolu okrajšanje splošno. Okrajšanje končnega samoglasnika je tudi pri pridevniku, in sicer v osnovni obliki za imenovalnik moškega spola, za imenovalnik srednjega spola, in pri prislovu. Tako imamo: *verjetan problem* poleg *verjetan uprašajne*. Pri tem je nastala poenostavitev: v obeh primerih se pridevnik sklanja enako. Bolj zapleteno je vprašanje, ali je tudi v pogovornem jeziku ujemanje z glagolom takšno, da bi lahko rekli, da so oblike srednjega spola prešle v oblike moškega spola. Številni primeri kažejo, da je – verjetno pod vplivom knjižnega jezika in narečij, ki tega pojava ne poznajo – v središčnem pogovornem jeziku glagol navadno v srednjem spolu; torej *uprašajne j blo zastaulen* poleg možnega *uprašajne j blu zastaulen*. Ta druga možnost seveda spominja na nižjo plast jezika. Okrajšan je tudi prislov: *Paj pu moje verjetan edin pametan*.

Pri samostalniku je okrajšanje različno: v nekaterih primerih slišimo na primer: *As biu u Kran?* namesto *v Kranju*, v istem pogovoru pa spet *pu stropu je use pušprical*. Vendar bi tudi za nekatere sklone, zlasti za dajalnik in mestnik, lahko upoštevali krajšanje kot splošno.

Pri zaimku je krajšanje, kot sem dejala, odvisno od poudarka, od ritmične enote, v kateri je zaimek izgovorjen. Krajšanja so različna: za 1. osebo odpade končni *i* v dajalniku in mestniku: *Amboš tistnaredu, pær men*. V vseh drugih primerih je oblika polna, čeprav imamo vtis, da je skrajšana: *meniblo doma, amebošnašu?* Zaimek za 3. osebo ima v dajalniku končnico *-u*, ki ni skrajšana: *tomuj treba nardit*. Pomožni glagol je navadno skrajšan za 2. in 3. osebo ednine: *sbiu za si biu, j* namesto *je: gajtreba*. Vendar v pogovornem jeziku skrajšanje ni splošno: poleg *za mene j to moralan uprašanje* slišimo tudi *za mene je to moralan uprašajne*. Splošne so tudi okrajšave pri vezniških zvezah: *alpa za ali pa, deb za da bi* in podobno. Prav tako je skrajšanje v predlogih: *mim hiše, prut temu, zarat* namesto *zaradi*.

Že teh nekaj primerov kaže, da je slovnica pogovornega jezika že na prvi pogled drugačna od slovnice knjižnega jezika, in to ne samo zaradi svojih zvez, ampak tudi zaradi svojih oblik. Seveda bi bilo sedaj napak pričakovati, da bo pogovorni jezik povsem drugačen od knjižnega jezika ali od narečja Ljubljane kot središča. Tako knjižni jezik kot narečje Ljubljane imata veliko splošno slovenskih potez; posebnost, ki je ni v vseh narečjih, pa je prav to odbijanje končnic, okrajševanje, ki spreminja zunanjo podobo jezika.

Po glasovih se pogovorni jezik razlikuje od knjižnega jezika v glavnem le toliko, kolikor so kratkopoudarjeni *i u a* postali polglasniki: *məš*, *krəh*, *brət*, in kolikor je zanimiva splošna značilnost nepoudarjenih samoglasnikov pred naglasom: namreč da se zožijo; *pərpudvət* za *pripovedovati*. Zaradi teh posebnosti, ki so po posameznih središčih različne, bo treba pogovorni jezik posebej opisati, za vsako središče posebej, potem pa ugotoviti, kje so stične točke in kje se ti jeziki razhajajo. Prav gotovo so osnovna stičišča v tipih zvez. Uporaba bolj knjižne ali bežne pogovorne oblike je – kot rečeno – odvisna od okoliščin in motivike pripovedi, obenem pa tudi od kultiviranosti govornika, ki si izbira ustrezno jezikovno plast. Iz vsega tega se oblikuje trdno in dovolj široko jedro slovenskega pogovornega jezika.

NEKATERA POGLAVITNA VPRAŠANJA SLOVENSKEGA JEZIKA

Slovenski knjižni jezik je kot vsak knjižni jezik opredeljen z jezikovnimi in nejezikovnimi faktorji, ki so ga v preteklosti izoblikovali. Posebej pa ga opredeljuje še obseg njegove funkcije v nacionalnem življenju in nacionalni kulturi. Ker Slovenci do nedavna upravnno nismo bili združeni v eni pokrajinski skupnosti, temveč smo bili razdeljeni na vrsto pokrajin, pri čemer je zlasti za Štajersko usodno, da ni imela lastnega upravnega središča, in ker smo po dialektni razčlenjenosti med vsemi slovanskimi jeziki nedvomno na prvem mestu, pot do enotnega knjižnega jezika ni bila enostavna. V 19. stoletju smo sicer »dosegli enoten pismeni jezik, ki je najvažnejši pogoj narodne prosvete, in je bil s tem razvoj našega pismenega jezika završen«, kakor je ugotovil Breznik in imel pri tem v mislih stabilizacijo fonetike in morfologije po dolgotrajnih oblikarskih viharjih. Ko je bil pismeni jezik stabiliziran, je govorjeno, tj. brano obliko tega jezika določil o. Stanislav Škrabec deloma po govoru središča, deloma po izreki 16. stoletja, pomožni kriterij pa so mu bili drugi slovanski jeziki in stara cerkvena slovanščina. Ta jezik je danes z rahlimi modifikacijami glede na najnovejši razvoj v ljubljanskem središču predpisan in se uporablja za branje in za govor v javnosti pred vidnim ali nevidnim avditorijem (gledališče, televizija, radio). Pričakovali bi, da bi bil tak tudi jezik izobraženega urbanega prebivalstva, ki bi ga zavestno gojilo kot kulturni jezik. (Tudi ta jezik štejem k plasti knjižnega jezika in s tem pojem knjižnega jezika razširjam. Svojo delitev utemeljujem s tem, da je jezik izobraženega prebivalstva neposredna osnova pismenega jezika, seveda v svoji visoki, diskusijski obliki. Vsakdanji govor izobraženca – če ni dialekt – spada navadno v plast pogovornega jezika. Razlika med njima je v večji »literarnosti«
višje plasti.) Ta visoki, »diskusijski« jezik se navadno ne krije s pismenim jezikom in prav to dejstvo nas sili, da razmišljamo tako o zgodovini pismenega jezika kakor o tej razliki v variantah kulturnega govora, ki jih je mogoče reducirati na dve osnovni: na kulturni govor ljubljanskega središča na eni strani in mariborskega na drugi, medtem ko je treba govora

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1966 v zborniku *II. seminar slovenskega jezika, literature in kulture*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, 1–14.

izobražencev in meščanov v obeh slovenskih središčih v zamejstvu, govora Trsta in Celovca, obravnavati posebej. Najpreprostejša rešitev tega vprašanja bi bila, če bi lahko tudi normo te jezikovne plasti umetno vsilili vsem in s tem v imenu enotnega kultiviranega jezika izobražencev razlike postopno odpravili. Da je tak postopek nemogoč, so vedeli celo sestavjalci zadnjega slovenskega pravopisa (SP 62), ki so zapisali tudi za bralno izreko slovenskega knjižnega jezika naslednje: »Določila za zborni govor so vzor, kateremu se moramo bližati, nočejo pa biti toga postava, ki bi ubijala neprisiljenost in živost jezika. Pri javnih nastopih, v šoli in gledališču, v radiu in filmu smemo in moramo okolju primerno gojiti kar se da živ jezik, vendar imejmo pri tem zmerom pred očmi merila zborne-govora.«

Ko skušamo ugotoviti in pojasniti položaj, ki ga implicite priznava tudi glavni priročnik slovenske knjižne norme, se ob začetku razmišljanja ravnamo po programskih težah, ki jih je za jezikoslovje knjižnega jezika izrekel Božo Vodušek (1933): »Načelo skladnosti med ljudsko govorico in književnim jezikom, ki mora biti pri vsaki tvorbi novega knjižnega jezika edino določilo, pa bomo mogli pravilno izluščiti, podpreti in izvajati šele tedaj, ko si bomo osvojili in naši mladi generaciji jezikoslovcev in slovničarjev pokazali pot do pravilnega gledanja na splošni pojav jezika. Kakor je namreč bila politična pogojenost njihovih nazorov in njihovega odločanja našim tradicionalnim jezikoslovcem samo deloma zavestna, tako je bilo še v večji meri podzavestno njihovo splošno gledanje na jezik, odnosno filozofske podlage, na katere so oni svoje gledanje gradili. Filozofska opredelitev jezika za naše stare in nove jezikoslovce ni bila nikoli problem, ampak so jo slepo prevzemali od vsakikrat vladajočih struj v evropski znanosti, zato jo moramo mi danes šele izluščiti, če hočemo pokazati na njeno nepravilnost.«

Današnje stanje skušamo razložiti z zgodovinsko potjo slovenskega knjižnega jezika. Funkcija, ki jo je imel knjižni jezik, v vseh razdobjih nikakor ni istorodna. Sprva sredstvo, ki naj bi širilo versko idejo, postane v 18. stoletju orožje za prosvetitev neukega prebivalstva, v 19. stoletju pa deklariran simbol nacionalne enotnosti. V 20. stoletju, zlasti po drugi vojni je slovenski knjižni jezik lahko le javno in kulturno izrazilo Slovencev in s tem posredno eden od faktorjev, ki jih opredeljujejo.

Ko ugotavljamo tipe slovenskega knjižnega jezika, ne moremo mimo dejstva, da je ljubljansko središče spregovorilo najprej ustno in nato še v knjigi nepolno stoletje potem, ko je postalo središče – sedež ljubljanske

škofije (1461). Danes je ugotovljeno (Rigler), da je bil to jezik urbanega prebivalstva in ne jezik kmečkega zaledja. Ugotovitve glasovnih analiz potrjujejo stilne analize teh tekstov: malo je verjetno, da bi se razgibana in stilno diferencirana beseda, zmožna odtenkov tako v smeri visokega stila kakor v smeri zapisa žive pripovedi in vseskozi organizirana po šegi časa lahko razvila in širila iz ozkih meja kmečkega narečja. Do konca 18. stoletja je ta jezik razvil še dva različna stilna izraza, prvega opazujemo v baročni besedi pridigarjev – organizacijo in stilne nadrobnosti bo treba posebej raziskati, saj kaže, da gre celo za regionalno različne stilne izraze – drugega pa zlasti v klasicistično umerjeni Vodnikovi prozi, ki je uspešno združevala celo utilitarno tematiko z visoko organizacijo preprostega sporočila. Ugotovitev ni povzemanje po drugih znanostih, ki se ukvarjajo s stvaritvami človekove roke in duha: razlike med posameznimi obdobji niso očitne le v izbiri stavkov in stavčnih zvez, drobnejših izraznih zvez in besedišča, ampak predvsem v organizaciji tekstov. Zato že teh prvih stoletij ni mogoče gledati le kot čas, ko se je slovenska beseda plahoma prebijala v knjižni izraz. Razen tega je treba upoštevati tako za 16. kakor za 17. stoletje in kasnejši čas jezikovno normo, ki je predpisovala vsaj vrednost posameznih črk in je zaradi pomanjkanja bolj podrobne norme še lahko sproti ujela razvoj slovenskega jezika v središču (jezika, ki se je govoril »Labaci« – »moderno tempore«, kakor je zapisal F. M. Paglovec v predgovoru v knjigo, ki naj bi prenašala knjižno tradicijo – v Evangelia, inu branie (1741). Ob tem je treba še omeniti, da se je od 17. stoletja dalje začel obračati zapisani jezik ljubljanskega središča od dolenske proti gorenjski strani. Za 18. stoletje je dalje važno razširjanje slovenskega knjižnega repertoarja na tekste brez literarne ambicije: na prevode patentov, poljudne knjige za prosvetitev kmečkega prebivalstva in priredbe šolskih knjig, ki so bile že v začetku deloma slovenske. Razdrobljena upravna ureditev je povzročila, da je vsaka pokrajina skrbela za svoje pripomočke, kar se je seveda odrazilo tudi v jeziku.

Ker v času po protestantih na ozemlju slovenskih pokrajin ni idejnega ali kulturnega gibanja, ki bi preraslo meje pokrajin, središčni knjižni jezik ne zajame vseh slovenskih pokrajin. Regionalni knjižni jeziki nastanejo iz različnih pobud. Sprva je bila glavna pobuda težnja, da bi knjiga ne bila bralcu zaradi svojega jezika preveč tuja (Gutsman).

Knjižni jezik takrat očitno še ni etiketa nacionalne enotnosti. Zgodovinsko pogojena delitev na pokrajine je v stoletjih izoblikovala zapleteno nacionalno zavest: pripadnost pokrajini je bila na prvem mestu, na drugem mestu je bilo vedenje, da spadajo posamezne pokrajine skupaj. Zavest

različnosti in tujosti knjige središča pa zavest lastne avtonomnosti je konec 18. stoletja rodila ambicijo štajerskih piscev, da si ustvarijo lasten knjižni izraz, ki pa ni doživel nikoli tistega razmaha, kot so ga tradicija, individualne zmožnosti in najbrž nenazadnje tudi osrednji položaj v okviru slovenskega sveta omogočili v Ljubljani. Štajerske ambicije so imele tudi posebno narodnostno in politično ozadje, saj je na primer za malo kasnejše, Dajnkovo obdobje ugotovljeno, da se »je iztočni Štajer takrat smatral za posebno narodnost, ki s Krajnsko ni v bližji zvezi nego s Hrvaško« (Ilešič 1911: 49). Njihovo posebnost pa je določil verjetno zelo točno Slodnjak (1955: 6) in s tem utemeljil vprašanje različnosti štajerskega jezika: »To je določalo z ostalimi življenjskimi pogoji, ki so bili na vsem tem področju pogoji tlačanske agrarne plasti, ki je v vzhodnih valovitih predelih gojila vinsko trto, v ravninskih se bavila s poljedelstvom, v gozdnatih, gorskih pokrajinah pa s pastirstvom in primitivno obrtnostjo, akcent, metaforiko in sintakso človekove govornice. Ta sicer kaže v smeri od severovzhoda proti jugozahodu počasno oslABLJENJE označenih tujih in slovanskih vplivov (nemških in madžarskih), vendar ohranja na vsem področju slovenske Štajerske skupne akustične, logične in čustvene poteze, ki jo kljub vsej očitni sorodnosti ločijo od osrednjih in zahodnih slovenskih narečij.« In še za kasnejši čas besednih umetnin (prav tam): »Ker pa je govor za pesnika ne le sredstvo, temveč tudi snov, a ne samo snov, ampak že tudi važen del literarne zasnove in literarnega dela samega, zato je naravno, da razodevajo književna dela s tega področja, četudi so napisana v novejši dobi v tako imenovanem literarnem jeziku, skupne poteze v obliki in vsebini, ki jih ločijo od literarnih del pisateljev drugih dialektičnih območij. Vsa ta dela dihaajo v skupnem melodičnem in duhovnem ritmu, ki je izrazito drugačen od ritma in duha del pisateljev in pesnikov našega osrednjega in zahodnega sveta.«

S tem je zgoraj nakazano vprašanje štajerske regionalne knjižne ambicije vsaj nekoliko tudi psihološko utemeljeno: tu ne gre le za posledico zgodovinsko pogojene pokrajinske zavesti, temveč za očitno razliko v dveh osnovnih slovenskih etničnih variantah, ki se odločilno kažeta tudi v jeziku, še posebej v vrednotenju estetike tega ali onega slovenskega literarnega izraza. Iz tega se kasneje nenehno poraja najprej ambicija po lastnem knjižnem izrazu, nato pa po takem vseslovenskem knjižnem jeziku, ki bo njihovemu čim bolj podoben. Skupaj z občutkom ogroženosti na meji, ki jih je pehal v različne kombinacije z drugimi slovanskimi jeziki, je to preprečevalo, da bi Štajerska sprejela že izoblikovani jezik središčne pokrajine in se s tem pridružila središču tudi s kulturnim izrazilom. Vrazove prve poskuse

prenesti štajerske oblike na Kranjsko pa je zavrnilo tudi ljubljansko središče. Prešeren se je zavedal, da je središčni knjižni jezik z njegovim opusom dokazal svojo izrazno moč in zmožnost, in se je povsem realno uprl pokusom nasilnega spreminjanja osrednjega knjižnega jezikovnega sistema.

Za ta jezik je bilo tedaj značilno močnejše upoštevanje vokalne redukcije, kakor je bilo v knjigi protestantov, morfologija, ki je nastala po tej redukciji, ter končnice, ki so se oblikovale do tega časa. Posebej je zanimiva tudi zelo razvita sintaksa z veliko bogatejšo stavčno sintakso, kakor jo poznamo danes. Razumljivo je, da je Prešeren zavračal elemente, ki bi po volji ustvarjalcev ta jezik spremenili, še posebej ker bi izvirali iz jezika, ki takšnih ustvarjalnih zmožnosti kot osrednji knjižni jezik še ni dokazal. Različna estetska predstava o knjižnem jeziku je izvirala tudi iz te akustične razlike in od tod večina nesporazumov 19. stoletja, ki jih je Slodnjak (1955: 7) označil ne le kot »umetnostno idejna ali umetniško generacijska nasprotja, temveč tudi kot posledice orisanega akustičnega in metaforičnega nasprotja med štajerskimi in osrednjimi ter zahodnimi govori.« »Štajerski in kranjski literat se pogosto nista mogla sporazumeti o tem, kaj je lepo in kaj ni lepo, kaj je poetično in kaj ni, zato, ker sta se ločila po jezikovno psihični strukturi, ki jima je branila, da bi videla lepoto v jezikovnih stvaritvah nasprotnega dialektičnega tipa« (prav tam). Razen tega je zgolj primitivno kmečko življenje, iz katerega so štajerski pisci stopali delno nepripravljeni v kulturno življenje, vplivalo na to, da so vztrajali pri domačem izrazu »ali pa so jih, potem ko so se prepričali, da z njimi ne morejo uspeti, skušali zamenjati s kakšnim drugim naravnim ali umetnim jezikovnim sredstvom (ilirščina, vseslovanski književni jezik, južnoslovanski književni jezik, hrvaščina)« (prav tam). Iz navedenih dejstev pa ugotovitev literarnega zgodovinarja je mogoče razbrati skrito priznanje, da ta svet v položaju 19. stoletja ni bil toliko ustvarjalen, da bi lahko izoblikoval središčnemu po kvaliteti in moči besede povsem adekvaten literarni jezik.

Usoda slovenskega knjižnega izraza po Prešernovi dobi je znana. Vraz v razgovorih s Prešernom ni naletel na odziv: šlo je za besedne umetnine, kjer je očitna nujna neposredna in naravna zveza med govorjenim in pisanim izrazom, ki ustvarjata estetsko celoto. Skupni jezik je bilo očitno mogoče zvariti na manj občutljivih tleh: v tekstih z manjšo umetniško kvaliteto (Koseski), v časopisih, ob razvijanju strokovnega izraza (prevajanje državnega zakonika) in na temelju propagiranja vseslovenske nacionalne ideje, kakor se je izoblikovala med tedanjim slovenskim meščanstvom in malomeščanstvom. Še prej je treba omeniti tudi na Kranjskem prizadevanja,

ki so skušala proglasiti kmetski primitivni jezik za edino pravilno obliko slovenščine, nazor, s katerim je Kopitar sicer propadel, ki pa so ga slovničarji, jezikoslovci in drugi občasno še vedno ponavljali.

V boju za vseslovenski knjižni jezik se je panslavistična težnja, da bi se iz slovenskega jezika izkoreninilo vse, kar je ta jezik (središčni jezik in dotedanji knjižni jezik) v samostojnem kulturnem in jezikovnem razvoju ločilo od drugih slovanskih jezikov, povezala s prizadevanji štajerskih piscev in veljakov, da bi bili v knjižni jezik sprejeti elementi njihovega jezika. Politične težnje so se pomešale z narodnostno prestižnimi in središčni knjižni jezik se je moral počasi umakniti umetno sestavljenemu sistemu. Slabo pri tem nastajanju novega jezika je to, da se je izvzemši vokalno redukcijo in pojave v zvezi z njo ter nekatere oblike jezik spreminjal s postopnim sprejemanjem in izločanjem oblik, ne da bi bili razlogi za ali proti utemeljeni z enotnim jezikovnim nazorom. Družbena situacija je bila za tak razvoj ugodna: vse vedno močnejša skupina malomeščanov in meščanov, ki je imela v svojih rokah tudi kulturo, je rabila tudi svoj jezikovni izraz, da se je z njim ločila od množic. Jezik besedne umetnosti z avtorji še vedno po večini iz središča se je tem težnjam sicer do neke mere upiral, vendar okus dobe nikakor ni mogel mimo njih.

Prve novosti so prizadele deset posebnosti deloma fonetičnega deloma morfološkega značaja, vzporedno s tem so prihajale v vseslovenski zaklad besede iz štajerskih govorov in občasno tudi sintaktične posebnosti iz vzhodnih slovenskih govorov ali drugih slovanskih jezikov (besedni red, brezpredložni instrumental itd.). Sprejeti jih je bilo mogoče v literarno nepretencioznih tekstih, pri katerih ni bilo strahu, da bi realna osnova govorenega jezika prevladala nad optičnim učinkom jezikovnih eksperimentiranj. Konec stoletja – potem ko so se eksperimentiranja polegla in nove oblike deloma ustalile, je dal tako sestavljenemu slovenskemu knjižnemu jeziku historično izreko Stanislav Škrabec.

Pričakovali bi, da bi po taki poti – tu sem razvrstila le nekaj znanih dejstev – bili danes v položaju, ko skupni knjižni jezik ni le izrazilo umečnosti in znanosti, jezik sredstev množičnega obveščanja ali etiketa dela urbanega prebivalstva. Vseslovenski jezik v pisani podobi obvezuje danes vse slovensko prebivalstvo: tudi če obstajajo regionalne variante v okviru tega sistema, niso še docela pojasnjene, če izvzamemo besedišče. (Pregledati bo treba, ali pri posameznih avtorjih vplivajo na izbiro izraznih možnosti.) Razlika pa nastane takoj pri branju in še bolj pri govoru. Tu ne gre – vsaj pri izobrazencih navadno ne – za neposreden vpliv dialekta, ampak za položaj,

ki ga zavzema zaradi rasti knjižni jezik v zavesti govorečih. Situacije, ko se je treba ravnati po pravilih splošnega jezika, je mogoče opredeliti z odmaknjenostjo javnega nastopa. Z izbiro te forme se izraža spoštovanje situacije in odnos do jezikovno verjetno heterogene množice v avditoriju. Kakor hitro pa je okolje omejeno, komorno, nastane vprašanje, ali je uporaba »brnena« knjižnega jezika še primerna – ali je mogoče in celo nujno preiti po vertikali govornih jezikov navzdol, nemara celo do plasti pogovornega jezika.

Za ljubljansko središče je zaradi te jezikovne realnosti pred izdajo zadnjega pravopisa Vodušek (1959: 200) predlagal, naj se ob historični pisavi sprostí izreka, ki naj bi upoštevala vokalno redukcijo središčnih govorov: »Kar se tiče zgodovine naše pismene slovenščine, naj se ne skuša na ljubo abstraktnemu idealu nekakšnega konglomerata iz vseh kranjskih narečij zmanjševati poudarek, da sloni na centralnih, 'kranjskih' dialektih, ampak je po zgledih vseh drugih kulturnih jezikov treba priznati, da je razvoj vsakega pismenega jezika odvisen v prvi vrsti od jezikovnega razvoja v narodovem političnem in kulturnem središču; zato je treba priznati tudi odločilno vlogo, ki jo imajo živa centralna narečja pri oblikovanju današnje, modernim fonetičnim navadam prilagojene slovenščine.« Vodušek utemeljuje svojo zahtevo z dejstvom, da so v tem jeziku napisane Prešernove poezije. Dodati bi bilo treba, da je to konverzacijski jezik ljubljanskih izobražencev. Za ta jezik je značilna redukcija v nekaterih besednih vrstah: npr. prislovih, pri deležnikih, manj pri samostalniški paradigmi. Prešernov tip jezika je doživel v nenehnem boju med knjižnim jezikom in dialekti določene korekture. Zdi se, da bi ne bila napačna trditev, da se je ves čas boj za enotni pismeni jezik ta središčni konverzacijski jezik razvijal vzporedno s splošnim pismenim jezikom in ob njem.

Drugače je v mariborskem središču. Danes je najbrž kljub vsem historičnim dejstvom, ki govorijo v prid ljubljanskega središča pri oblikovanju slovenskega knjižnega izraza, nemogoče sprostí kot slovenski kulturni izraz samo izreko, ki bi upoštevala redukcijo. Tudi mariborsko središče je od časov, ko je pokazalo ambicije do lastnega knjižnega izraza, do danes oblikovalo svojo varianto kulturnega govora, za katero je na zunaj v prvi vrsti značilna posebna stavčna intonacija, odsotnost besedne intonacije in redukcije vokalov. Kompleksna fonetična baza kulturnega govora Štajercev je tako bistveno drugačna od govora v Ljubljani. Razen tega kaže ta govor še nekatere posebnosti v sintaksi (v besednem redu itd.), vendar podrobneje prav tako še ni preiskan.

Obe središči se danes razlikujeta tudi po jezikovnem zaledju, ki je različno tako v vertikali govornih jezikov od kulturnega jezika do dialektov kakor tudi v horizontali posebnih stilov, kar se najjasneje vidi v obeh gledališčih, ko se kažejo različne socialne plasti prebivalstva. V Ljubljani bi govor z mariborsko socialno razvrstitvijo težko razumeli drugače kot krajevno opredeljevanje, prav tako v Mariboru ljubljansko.

Tudi to govori v prid trditvi, da sta obe varianti kulturnega jezika danes realnost, mimo katere danes ne more nobena resnična in ustrezna jezikovna norma. Morda bi kdo ugovarjal, da so šole, ki naj bi učile enoten jezik, slabe – toda priznati je treba, da je jezikovna realnost močnejša od vseh šol. Mariborsko središče je pomembno gospodarsko in politično središče slovenske Štajerske, samostojen kulturni center z gledališčem, visokimi šolami in drugimi kulturnimi ustanovami. Doseglo je torej za svojo pokrajino del tega, kar je Ljubljana že zdavnaj bila za Kranjsko in je za vso Slovenijo. V takšni politični, gospodarski in kulturni situaciji verjetno nikoli ne bo mogoče doseči, da bi se svojemu jeziku odrekli in striktno sprejeli škrabčevsko jezikovno normo.

Zaradi vsega tega je danes poglavitno vprašanje ustaljenega govornega kulturnega izraza tako v Ljubljani kakor v Mariboru. Za podtip obeh zamejskih središč velja podobno, podtip zaradi tega, ker se je med tržaškimi meščani po skupnem pismenem jeziku že izoblikovala tiha in posebej nepriznana norma kulturnega govora, za katero sta značilna vokalizem z drugačno distribucijo vokalnih kvalit, deloma konzonantizem, posebna pa je tudi stavčna intonacija. Podobna zveza med dialektom kot govorno osnovo in knjižnim jezikom velja tudi za slovensko Koroško. Ostale pokrajine se seveda pridružujejo v govornem kulturnem jeziku kulturnim središčem.

Težko bi trdili, da bo to sprostilo ustvarjalnost štajerskih pisateljev. Čeprav v prejšnjem stoletju v splošnem kvaliteta ustvarjalcev iz teh pokrajin ni dosegala onih iz središča, so v razdobju med obema vojnoma in po vojni tvorno posegli v oblikovanje slovenske umetniške besede in našli razmerje med skupnim knjižnim jezikom in žlahtnimi prvinami domačega jezika. Pred vsemi bi na tem mestu omenila Edvarda Kocbeka in opozorila na žlahtno sintakso in besedotvorje tako njegove poezije kot proze. Sprostila pa se bo zavest lastnega, domačega kulturnega izraza in to bo nemara pomagalo odstranjevati komplekse nasproti razvitejši središčni slovenski pokrajini. To pa bo prineslo medsebojno upoštevanje posebnosti in odpravilo nasprotovanja, ki izvirajo v nemajhni meri tudi iz zgoraj omenjenega različnega estetskega vrednotenja jezika.

Navidezna dvojnost, ki bi bila s podrobnejšimi določili tudi realno priznana, ta navidezna dvojnost kulturnega govora (ki bo polagoma verjetno vse bolj izpodrival dialekte), bo v sedanji družbi s stališča kulturnega jezika predstavljala bolj realno osnovo za slovensko nacionalno skupnost od enotnosti, naslonjene na še vedno tujo gojeno izreko pisane besede.

Naloge v zvezi s tem so obsežne in močno subtilne: ugotoviti je treba realnost predpisov o slovenski knjižni izreki v obeh središčih (deloma to pri slovarju slovenskega jezika SAZU že pripravljajo), ugotoviti morebitne posebnosti knjižnega izraza glede na kompatibilnost ali inkompatibilnost oblik in konstrukcij, opisati oba govorjena kulturna jezika, ljubljanskega z redukcijo in mariborskega ter pregledati, kako je z vmesnim jezikom, ki nastaja kot bolj ali manj individualna varianta iz obeh govornih baz, ne glede na to, katera od teh baz je osnovna in katera drugotna. Zanimivo je vsekar, da deluje vsako središče zelo asimilacijsko.

Iz povedanega izvira spoznanje, da je za sedaj v slovenski situaciji knjižni jezik vendarle preumetna tvorba, da bi lahko tudi v najugodnejših pogojih odločilneje vplival v smeri slovenske knjižne enotnosti. To pa odgovarja tudi na vprašanje, zakaj na primer v ljubljanskem središču zmerna redukcija ne učinkuje nekultivirano ali nepoučeno tudi v komornem diskusijskem jeziku izobražencev, prav tako je v Mariboru povsem normalna neknjižna akcentuacija ali distribucija ozkih in širokih vokalov. Takšno zastavljanje vprašanja kulturnega jezika ima v današnjem obdobju verjetno tudi pravilno politično vrednost: norma kulturnega jezika mora biti tako široka, da se v njej ne bo počutil utesnjenega niti prebivalec središčnih pokrajin, pa tudi ne prebivalec mariborskega središča.

Med temeljnimi vprašanji slovenskega knjižnega jezika je navedeno vprašanje razjasnitve in pojasnitve položaja slovenskega knjižnega jezika v pisni in govorjeni obliki nedvomno na prvem mestu. Jezikovna znanost bo morala kar najhitreje oskrbeti jezikovno prakso z natančno informacijo, ki bo nemara pomagala pregnati iz prakse racionalistično pojmovanje jezika in bo ustregla večji jezikovni ustvarjalnosti na vseh področjih kulturnega izraza.

JEZIK IN DRUŽBA: RAZMIŠLJANJE O DRUŽBENEM ZNAČAJU (SLOVENSKEGA) JEZIKOSLOVJA

1.0 Jezik kot predmet jezikoslovnega opazovanja in spoznavanja je družbena tvorba, ustvarjena in ustvarjana z nedvoumnim namenom: služiti vsestranskemu sporočanju med ljudmi. Jezikovno sporočanje pravzaprav omogoča obstajanje in delovanje družbe in vseh njenih institucij, pa obstaja zaradi tega posebna odvisnost, ki poteka v smeri družba – jezik. Poudariti kaže, da so tiste oblike sporočanja, ki omogočajo ohranitev sporočila v trajni obliki (pisava), nastale izključno v okviru in iz potrebe družbenih institucij; tem namenom je služilo od svojih začetkov tudi spoznavanje jezika.

Jezik omogoča neposredno sporočanje v najrazličnejših položajih in o najrazličnejših vsebinah. Za vse te naloge se je jezik razvijal skupaj z družbo, katere sporočanje je v tem jeziku potekalo. Tako je razumljivo, da so se sodobne funkcije zvrsti jezika lahko razvile šele z industrijsko družbo in ob institucijah, ki jih je ta razvoj sprožil. Čeprav si navadno predstavljamo, da poteka sporočanje najprej med dvema sogovornicema, pri tem ne smemo pozabiti, da se vse to dogaja v okviru širšega, družbenega okvira, ki vsako sporočilo določa in aktualizira.

Vsa ta dejstva uvrščajo vedo o jeziku med družbene vede.

1.01 Pojem družbena tvorba v luči naše znanosti implicira dejstvo razvoja in sestava te tvorbe oziroma razvoja tega sestava. Koliko lahko danes znanost spremlja razvoj kakega jezikovnega sestava, je odvisno od okoliščin, ali se je jezik razvijal v tako institucionalizirani družbi, da je bil trajno ohranjen že v starejših razvojnih stopnjah. V takih primerih, pa naj gre za mrtve jezike ali za tiste, ki v sodobni družbi lahko delujejo kot sodoben diasistem vrst in zvrsti, ima jezikoslovje dovolj gradiva, da pojasni razvoj jezika in besedil, pa s tem tudi značilnosti družbe, ki je jezik uporabljala. Če pa je jezik doživljal svoj razvoj predvsem ali izključno v ustnem izročilu, so viri za zgodovino seveda le posredni; razvoj je mogoče (re)konstruirati

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1976 v časopisu *Anthropos: Časopis za sodelovanje humanističnih ved, za psihologijo in filozofijo*, letn. 8, št. 1–2, str. 329–334. Gre za objavo referata na posvetovanju z naslovom *Marksizem v družbenih vedah*, kar je tudi podnaslov te izdaje časopisa.

na podlagi tipološke primerjave morebitnih narečij ali sorodnih jezikov in imen. Tako gradivo seveda pelje raziskovalca najprej k popisu sedanje podobe jezikovnega sestava in razmerij v njem.

1.02 Znano je, da danes jezikoslovna znanost obravnava vsak jezik najpoprej kot kod (tudi kod kodov), na katerega osnovi so oblikovana vsa besedila v tem jeziku. De Saussure si je zamislil jezikoslovje zato kot del širše znanosti o sestavih (kodih) znamenj, semiotike, ki je zlasti v teoretičnem pogledu do danes razvita predvsem v okviru strukturalizma. Toda od vseh kodov, ki jih je človeštvo ustvarilo, je kod jezik najbolj popoln in hkrati najbolj zapleten, zato tudi v vsej navidezni razvidnosti najmanj razviden. Zato je do neke mere razumljivo, da je postal model koda jezik v nekem smislu vzorčni model za vse druge kode, pri čemer se je predmet teoretske abstrakcije dostikrat izgubil ali odmaknil zaradi neustrezne predstavnosti moči terminologije, ki je bila pogosto pritegnjena zgolj zaradi analogije.

Značilno za vse naravne jezike, ki jih ljudje govorijo, je, da vsebujejo v osnovi skupne značilnosti, četudi se sestavi med seboj razlikujejo. Ugotavljanje univerzalnih lastnosti naravnih jezikov je pomembno pomagalo pri analizi naravnih jezikov.

1.021 Predstavo o funkcioniranju koda jezika, kakor si to zamišljamo danes, se je posrečilo ustvariti v dolgem razvoju jezikoslovja. Zgrajena je na podlagi analize komunikacijskega poteka od oddajnika k sprejemniku. Jezikovna znamenja naj bi sestavljala poseben sestav jezika, natančneje sestav sestavov, kakor imenujemo hierarhično med seboj učinkujoča znamenja, združena na podlagi skupnih lastnosti na posameznih sistemskih ravninah. Večina znamenj višje vrste je take narave, da je treba pri njih razlikovati pomensko (vsebinsko) in oblikovno plat (semantična, dve gramatični z vmesno podravnilno besedotvorja), le ena skupina znamenj, ki so združena na fonološki ravnini, sooblikuje pomene višjih skupin, niso pa nosilci pomenov; če bi poiskali zvezo s prejšnjimi vrstami znamenj z vsebinsko oblikovno vrednostjo, bi za ta lahko rekli, da imajo pomenotvorno/oblikovno vrednost.

Ta predstava, ki v 20. stoletju temelji na de Saussurovi nedokončani teoriji jezika, je povzročala in povzroča kontroverze v opredelitvah, od katerih nekatere upoštevajo konkretna jezikovna znamenja (tako začetna fonologija), druge pa si prizadevajo pojasnjevati jezikovno strukturo kot izključno nematerialno abstrakcijo.

Deloma zaradi velike količine jezikovnih znamenj, združenih na posameznih ravninah v naraščajočem obsegu (tako se od fonološke k

semantični ravnini tudi odpirajo sestavi jezika), ki malodane onemogoča realizacijo statičnega popisa znamenj (kljub notranji dialektiki v medsebojnem delovanju posameznih ravnin znamenj), še bolj pa zaradi razumevanja jezikovnega sistema kot abstrakcije, so poskušali pripadniki nekaterih novejših smeri pojasnjevati predvsem jezikovno delovanje, in sicer s pomočjo razmerja med sestavo eden iz drugega izhajajočih pravil za tvorbo konkretnih jezikovnih znamenj (kompetenca jezika) in njih realizacijo v besedilih (performanca). To predstavo o delovanju jezika v procesu komunikacije (Chomsky) je med drugim izrabila zlasti sodobna sociolingvistika.

1.022 Iz de Saussurove teorije na splošno povzamemo tudi tezo poljubnosti, to je nemotiviranosti konkretnega jezikovnega znamenja v razmerju do stvarnega sveta; prav tako pa tudi pojem njegove motiviranosti znotraj jezikovnega sestava (s tem je povezano tudi prevrednotenje v primeru spremembe v sestavu), kar je posebej pomenljivo ob dejstvu, da je jezik sredstvo za sporočanje v družbi.

1.023 Naša predstava o delovanju koda jezik (z omenjenima varian-tama) pojasnjuje jezik v sočasnem prerezu, ki ga spet za de Saussurom imenujemo sinhronija. Ta vidik je pri nekaterih raziskovalcih (Jakobson) razširjen na pojem dinamične sinhronije, to je hkratne soveljavnosti jezikovne norme več sočasno živečih generacij. Ta norma se med seboj razlikuje lahko na vseh ravniinah sistema, najbolj pa v hierarhično nadrejenih ravninah, to je v semantiki (z besedotvorjem) in deloma v sintaksi, ki je od semantike odvisna.

1.024 Krog jezikovnega delovanja v procesu sporočanja je sklenjen s povratnim delovanjem, ki poteka od koda jezik k besedilom, katerih oblikovanje je pogojeno s tem kodom, pa tudi z dejavniki, ki delujejo na besedila od zunaj (družba!). Od besedil se nove vrednosti, pridobljene z aktualizacijami, vračajo nazaj v kod, ki se tako razvija in je v tej nenehni dinamiki tudi zmeraj odprt.

1.03 V sodobni jezikoslovni in drugih znanostih kljub jasnim eksplikacijam v Marxovi in Engelsovi misli razmerje med jezikom in mišljenjem ni v ustrezni meri predmet znanstvene pozornosti. Tako je povsem nepojasnjena predpostavka, da v razviti družbi mišljenje zunaj jezika ni mogoče. Ta predpostavka ima seveda pomembne posledice tako za antropologijo v najširšem smislu, pa tudi za filozofijo itd. Potemtakem se vsaka formulirana misel (kar je tautologija!), tudi če je izražena s kretnjo, ki je le znamenje v okviru jeziku podrejenega podsistema znamenj, če naj bo njen pomen

enoznačen, primarno oblikuje v sferi jezika. Jezikovno sporočanje postaja tako zaradi vloge, ki jo ima tovrstni kod v družbi, predmet pozornosti različnih znanstvenih panog, ki skušajo vsaka zase osvetljevati delovanje tega zapletenega človekovega instrumentarija.

1.04 Z vidika jezika kot družbene tvorbe in jezikoslovja kot sodobne družboslovne znanosti je danes poglavitno odprto vprašanje pojmovanje dialektičnega razmerja med diahronijo in sinhronijo jezika.

V nasprotju s pozitivistično mladogramatično naravnostjo v odkrivanje »neovrgljivih« zakonitosti v jezikovnem razvoju je bila diahronija zamišljena kot nasprotje metode, ki je prikazovala razvoj pretežno v posameznostih. Naloga diahronije naj bi bila prikazati razvoj sistemskih prevrednotenj, katerih posledica naj bi bilo današnje stanje. Toda taka diahronija naj bi bila po de Saussuru predvsem nasprotje sinhronije, ki je sprva kot statičen opis jezika obvladala jezikoslovje 20. stoletja. V luči te evforije današnjosti ostaja zaradi vsega povedanega razmerje med sinhronijo in diahronijo kot temeljno idejno vprašanje povsem zanemarjeno, posebej še, ker diahronična raziskovanja niso dosegla tiste teoretične razvejenosti, kakor je značilna za sinhronijo. Tudi so zgodovinske raziskave pogosto nadaljevanje nekdanje pozitivistične jezikoslovne šole in niso usklajene z izhodiščno ugotovitvijo, da je jezik družbena tvorba.

Posledica takega stanja v stroki je, da se naše vedenje o jeziku zvaja bodisi na posamezne sestave sinhroničnega preseka ali na posamične pojave v razvoju, ne zaobsega pa — in kar je še bolj usodno — niti prizadeva si ne razviti metodologije, s katero bi bilo mogoče spoznati dejansko naravo jezika.

1.1 Jezikoslovje ostaja zaradi tega prečesto zaprta veda; ali pa se metodologija, s katero poskušamo pojasniti delovanje jezika, z ustrezno terminologijo bolj ali manj avtomatično prenaša v druge discipline (strukturalizem, v tem okviru tudi strukturalna semiotika).

Prav zaradi tega se kaže spodbuda, da bi uravnali idejne osnove strok, ki se ukvarjajo z družbo, jih med seboj primerili in uskladili filozofska izhodišča, pomembna ne samo za jezikoslovje samo, kolikor predvsem za njegovo vlogo v svetu spoznanja.

1.10 Klasična Marxova misel pomeni za (slovensko) jezikoslovje obvezo za dialektično pojasnitev sinhronije kot posledice spreminjanja razvojnih faz jezika; kritično pa je treba preveriti tudi izhodišča različnih metodologij, ki osvetlujejo jezik s posebnih zornih kotov. Teoretične osnove jezikoslovja, ki sta ga poznala in mu delno sledila s kritično mislijo

tudi Marx in Engels, je treba dodelati in jih uskladiti z izjemnim razvojem jezikoslovja v novejšem času.

Poudariti je namreč treba, da je bilo v njunem času sodobno jezikoslovje na pragu svojega sodobnega razvoja in se je ob obeh, iz antike potrjenih osnovnih pristopih (»socialnega« v tedanjem ahistoričnem pojmovanju: Aristoteles, pozneje Humboldt itd. in historičnega, ki je ponovno prevladal z romantiko in v 19. stoletju) opazovalo jezik predvsem z vidika naravoslovnih in manj historičnih ved. Čeprav sta Marx in Engels kritično sledila tem izhodiščem (»jezik je družbena tvorba«, »misel in jezik«), je njuno spremljanje jezikoslovja predvsem oporna točka za nujno sodobno kompleksno predstavitev jezika v okviru jezikoslovja in drugih strok, ki jim je predmet človekovo sporočanje s pomočjo sistemov znamenj.

1.11 (Slovensko) jezikoslovje je doslej opazovalo jezik kot konkretno tvorbo; samo ob tej izhodiščni predpostavki je mogoče po našem mnenju opazovati jezik kot družbeno tvorbo. Prva naloga stroke je urejevanje teh spoznanj v spoznavni sistem, nič manj bistvena pa ni pred tem postavitev izhodišč, ki se morajo opreti na širša družboslovna spoznanja. Seveda je pri tem nujno, da nova spoznanja utrjujejo temelje za nova spoznavna izhodišča nadaljnjih raziskav (primer: semantična sintaksa, ki že z metodo semantične interpretacije sintaktičnih struktur postavlja pod vprašanj klasično sintagmatsko sintakso. In podobno.).

1.12 V našem in v drugih jezikoslovljih je odprto vprašanje preverjanja izhodišč ob nastavitvi problema tudi in predvsem s te nadteoretične, idejne perspektive. Znano je, da so metodološka izhodišča posameznih jezikoslovnih smeri, ki največkrat v posebni luči osvetljujejo delna vprašanja jezika, pogosto postavljena na kaj raznovrstna idejna izhodišča. Jezikoslovje, ki v svoji zasnovi ni zaprto, ampak skuša izrabiti pomembne metodološke dosežke za kar se da kompleksen prikaz svojega predmeta, mora torej te metodologije preveriti in jih poskusiti prilagoditi svojim izhodiščem. Vendar spoznanje otežuje dejstvo, da zahtevajo sodobni pristopi posebno pripravo, da so delni raziskovalni postopki malone sami v sebi zaključeni in se zaradi tega izhodiščna ideološka postavka teh raziskav največkrat potisne v drugi plan.

V takem položaju je razumljivo, da zdrkne znanstveno prizadevanje kaj lahko v »varne vode« pozitivizma. Pozablja se, da je jezik kot predmet raziskav družbena tvorba, neomenjanje tega izhodiščnega dejstva je mlje možnost širokega splošnega spoznanja. Zaradi takšne naravnosti se

seveda jezikoslovje često zapira v lastne, pogosto tudi pragmatične okvire, postaja samozadostno in s tem na poseben način odtujeno.

1.121 Pot iz te utesnjenosti je samo v tem, da se iz izrazito kolektivno (ne individualno) zastavljene znanosti odpre razprava o idejnih izhodiščih jezikoslovja; s tem naj bi se ostvarile idejne osnove stroke, ki bi bile skupni imenovalec za metodologijo v posameznih panogah, ki bodo po naravi izbranega predmeta nujno različne – pa tudi skupni imenovalec, ki bo omogočal postavljanje razmerij do drugih znanosti.

Morebitni ugovor, da bi sodobni znanstveni temelji ob povezavi individualnega dela v skupno prizadevanje univerbizarali jezikoslovje in ga ponovno zaprli, tokrat na drug način ne more obveljati, kajti sama idejna razprava na začetku ni mišljena kot dogmatski okvir, ampak kot permanentno se izpopolnjujoča os notranje organizacije stroke, kot stalno preverjanje izhodišč, izpolnjevanje pogledov z novimi argumenti in preskusi, torej kot razprava, ki bo nujno potekala med posameznimi operativnimi raziskavami konkretnih jezikov (npr. slovenščine) na eni strani, na drugi strani pa med občim jezikoslovjem kot metateoretičnim okvirom »konkretnega« jezikoslovja in med filozofijo.

1.13 Take vrste diskusija med jezikoslovjem in filozofijo ne bi ustvarila kritične podlage za vrednotenje postopkov in spoznanj znotraj jezikoslovja, ampak bi omogočala tudi primerno osnovo za organizirano pritegovanje jezika v študij drugih disciplin, kakor so sociologija, psihologija ipd.; torej za podlago lingvosociologiji in lingvopsihologiji (znanosti uporabljata pričevanje jezika za ugotavljanje socioloških in psiholoških dejstev) v nasprotju s socio- in psiholingvistiko, ki v okviru lingvistike izrabljata za jezikoslovna spoznanja deloma sociologijo in psihologijo.

1.131 Ta misel velja tudi za tiste nejezikoslovne discipline, ki se v okviru (strukturalne) semiotike ukvarjajo z nejezikovnimi oziroma nadjezikovnimi znamenji, to je z govorico v širšem pomenu. Pri teh se pri nas dogaja, da se zlasti v fazi začetnega osvajanja osnovne, največkrat močno abstraktne terminologije ne ozirajo na idejna izhodišča, ki so tem teoretičnim študijem podlaga, še manj na že udelane poti svoje stroke, najmanj pa ugotavljajo ustreznost ob jezikovnem kodu zgrajenega modela nejezikovnih govoric.

Načrtana razprava bi bila lahko resna preskušnja v nemi povodnji teorij, ki prihajajo k nam nekritično privzete s terminološko zaveso, ki slepi pogled in otežuje kritični uvid.

Z obžalovanjem je treba ugotoviti, da so bili poskusi tovrstne kritike pri nas osamljeni in da so v pomanjkanju medstrokovnega dialoga izzveneli

brez potrebnega odmeva v širših krogih, ki bi edini lahko pojasnili podlago za diskusijo in za pojasnitev sprejetja tovrstnih teorij. In ker so manj kritično, kakor si to dovoli (slovensko) jezikoslovje na svoji sedanjí stopnji in v sedanjih možnostih, sprejemali tudi jezikoslovne okvire semiotičnih teorij, so v ozračju splošne nekritičnosti lažje računali z uspehom, kakor bi ga bili deležni ob natančni zastavitvi lastne problematike.

2.0 V okviru tega razmišljanja kaže na kratko opredeliti slovensko (slovenistično) jezikoslovje.

Kakor sam jezik je tudi veda o njem v najtesnejši zvezi z razvojem družbe (slovenske). Slovenistično jezikoslovje se je zaradi tega ves čas svojega razvoja gibalo med splošnimi teoretičnimi spoznanji jezikoslovja, ki jih je prilagajalo širšim družbenim nalogam stroke. Zato so tako na izbiro raziskovalnega področja vplivali zunajjezikovni dejavniki, čeprav le-ti največkrat niso bili niti argumentirani, še manj izraženi.

Primerjava posameznih obdobjev v zgodovini slovenskega jezikoslovja kaže, da so bili jezikovni pogledi kot rezultat raziskovanja tako pri jezikoslovcih (Kopitar) kakor pri ustvarjalcih (Prešeren) skladni z njihovimi filozofskimi in družbeno-političnimi nazori; strokovna spoznanja so bila argument za te poglede (tudi v negativni smeri – Kopitar), kar seveda prizadevanj takratnega jezikoslovja ne diskvalificira, saj je angažirana znanost zmeraj tako ravnala.

Posebej zgovorna so prizadevanja v okviru slovenistike po letu 1918. Filozofska oziroma idejna podlaga slovenskega jezikoslovja v duhu veljavnih smeri v jezikoslovju ni bila eksplicirana, za teoretične podstave stroke ni bilo razumevanja niti potem, ko se je konec dvajsetih let začela uveljavljati praška jezikoslovna šola, čeprav sta v literarni vedi že pred tem ubrala pot v teorijo Izidor Cankar in Jakob Kelemina. Primerjalno zgodovinsko slovensko jezikoslovje, ki se je ukvarjalo s slovansko onomastiko na širšem, s Slovenci v zgodnjem srednjem veku poseljenem ozemlju, je posredno prispevalo argumente slovenski historiografiji, hkrati pa je s tem obravnavalo razvoj slovenskega jezika. Podobno vrednost ima iskanje slovenskih parametrov v nastanku in značaju Brižinskih spomenikov nasproti tistim, ki so skušali te spomenike zaradi spet zunajjezikovnih pobud (z argumentacijo arhaičnosti jezika itd.) razglašati kot latinski nasledek cerkvenoslovanske kulturne tradicije. Obeh spoznavnih poti ni mogoče ocenjevati zunaj njenega širšega družbenega konteksta: slovenske družbe v prizadevanjih za argumentiranje svoje samobitnosti v času med obema vojnama.

Toda zaradi izhodiščne metode, ki je izključevala osmišljanje spoznanja v okvirih samega jezikoslovja, ta spoznanja niso postala neposredno podlaga za širše družbeno vedenje Slovencev svojega časa; zastrto je ostalo tudi dejstvo, da je bil ves raziskovalni koncept postavljen s tem namenom in torej tako družbeno politično aktualiziran.

Seveda je treba deloma krivdo za to pripisati tudi zamaknjenosti stroke v sebe samo, kar je bilo pogojeno s položajem stroke (s splošnimi teoretičnimi izhodišči) v določeni družbi in predvsem zunaj nje, v mednarodnih okvirih.

2.01 Spričo tega zgodovinskega principa se slovensko jezikoslovje raziskovanju sočasnega jezika skoraj ni posvečalo, če izvzamemo prizadevanja, ki naj bi pokazala na slovensko samobitnost v času jezikovnih deviacij v knjižnem jeziku (Breznik). Temelji tega gledanja so bili postavljeni v času slovenske moderne, za katero je v grobem značilna nemeščanska, kolikor ne antimeščanska podlaga v odnosu do knjižnega jezika. Toda v obdobju med obema vojnama je zaradi sociološke neizdiferenciranosti pogledov (ne slovenske družbe!) prehajalo v splošno antimestno vrednotenje, ki je v odmevih zastarele romantike mestnemu (= spačenemu, izkrivljenemu, odtrganemu) zoperstavilo mit ljudskega (= čistega, nepotvorjenega, neizkrivljenega itd.), kar naj bi bilo negativnemu pozitivno nasprotje. Ta ekstremnost v idejnem izhodišču jezikovne norme, značilnost, ki je pri večini jezikoslovcev vzdržala vojno in se je po vojni komaj otresamo, ker se veže z novimi miti, je bila pogojena s pomanjkanjem medstrokovnega argumentiranega dialoga in s sorazmerno precejšnjo diferenciacijo političnih izhodišč posameznih strokovnjakov.

2.02 Po drugi vojni je slovensko jezikoslovje pretiralo v poudarjanju sodobnega (sinhronega) aspekta na jezik. Pred njim so zato naloge, ki so bile nakazane v teoretičnem delu tega razmišljanja: v okviru vzpostavitve razmerja med diahronijo in sinhronijo – za podlago kompleksnemu jezikovnemu pogledu je treba posebej razviti študij zgodovine knjižnega jezika kot posebne discipline in v njenih mejah zgodovine slogovnega razvoja, potrebno pa je tudi večje medsebojno povezovanje vseh jezikoslovnih disciplin.

DRUŽBENI VIDIKI SLOVENSKEGA JEZIKA

Pismo o jeziku, ki ga je SZDL naslovila 1965 na vse člane naše skupnosti, naj bi zbudilo in oživilo premišljanje o slovenskem jeziku in njegovi kulturi. Ko je bilo spomladi 1975, ob desetletnici, ponovljeno, se je pokazalo, da je njegova vsebina še zmeraj aktualna. Kakor je bila živa potreba po takšnem, institucionalnem opozorilu, tako je vsak dan bolj jasna in živa potreba po širokem posvetovanju o slovenščini v javnosti, ki naj bo uvod v odprto razpravo o vlogi slovenskega jezika v današnji slovenski (zlasti še samoupravni socialistični) družbi; o njegovih sestavih, normah in standardih; o odgovornosti vseh za kulturno dediščino (kar jezik je) in za kulturno sooblikovanje okolja (tudi jezikovna raven sporočil, posebej še javnih, je znamenje razmerij v kulturi), kakor je posebej poudaril J. Goričar. Pogovoriti se je treba tudi o nalogah jezikoslovja in jezikoslovnih služb, za katere mnogi menijo, da je njih prva in edina dolžnost normirati jezik (prim. anketo Sodobnosti o jeziku v četrti in peti številki 25. letnika, Zlobec 1977). Sodoben jezikoslovec pri nas bi moral opazovati jezik kot družbeno tvorbo, ga sodobno kodificirati in normirati ter predvsem poskrbeti za kar najbolj široko pojasnjevanje, kako (slovenski) jezik deluje, kako je sestavljen in kakšno pot je prehodil v zgodovini. Skratka, s poglobljenim obveščanjem naj bi s strokovnega stališča vplival na sodobno slovensko jezikovno zavest.

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1977 v reviji *Teorija in praksa*, letn. 14, št. 9, str. 1009–1022.

Ker je jezik kot družbena, torej zgodovinska tvorba dediščina, ki prehaja – spremenjena in dopolnjena – iz roda v rod, smo zanj odgovorni vsi, ki ga govorimo, pišemo in tako predajamo naprej. Jezik raste, se razvija, živi z družbo, ki jo kot povezovalce tudi soustvarja. V njem so shranjena nekoč živa poimenovanja in so tako na voljo za poimenovanje novega.

Glavna naloga jezika je sporazumevanje med člani skupnosti, ki ga govorijo. Sporočanje, razumevanje, odgovarjanje v skupnem jeziku se razvija v časovnem teku in se počasi spreminja, kakor se nekatere hitreje, večino pa zelo počasi spreminjajo ustaljene navade jezikovnega vedenja. Jezik omogoča misel; ta je lahko izražena v besedilu le z izraznimi in predstavnimi možnostmi, ki jih jezik ponuja; zato velja, da brez njega mišljenje ni mogoče.

Najsplošnejši jezik sporazumevanja določene skupnosti je knjižni jezik; nastanek modernih knjižnih jezikov Evrope sovпада z začetki velikih družbenih in duhovnih gibanj v visokem srednjem veku, z razvojem gospodarstva, s humanizmom in renesanso, večina njih (tudi slovenščina) ima pred tem obdobja pismenih jezikov, to je manj ustaljene oblike zapisov, ki so pod večjim ali manjšim vplivom vsakokratne govorne besede. Nadaljnji razvoj in razmerje knjižnega (sprva pretežno pisnega) jezika do drugih, zlasti govornih sestavov je odvisen od razvoja posamezne družbe.

Zlasti pri narodih, ki niso imeli državne uprave v lastnem jeziku, je boj za pravice jezika v novejšem času sestavni del boja za narodne oziroma človeške pravice. Tako je bilo tudi s slovenskim jezikom. Danes so njegove pravice zagotovljene z ustavo SFRJ in SRS, deloma zajamčene z ustavo LR Madžarske, medtem ko so nerešene v Italiji in Avstriji in različno realizirane. Pri večjem delu slovenske narodne skupnosti je načelna rešitev narodnega vprašanja v SFRJ v času, ko se je slovenska družba odprla kakor še nikoli v zgodovini, »odprla«, »osvobodila« tudi slovenski jezik.

Jezik je posebno, nadvse občutljivo izrazilo, ki o govorcju pove navadno veliko več, kakor povedo same besede, ki jih upoveduje: jezik (besedilo) izdaja govorcev temperament, stopnjo čustvovanja in obvladovanja, njegovo pravo ali namišljeno znanje, preprosto ali umišljeno naravnost k stvarjem, čut za lepo, stopnjo osebnostne zrelosti – pokaže pa tudi nebrižnost, zaverovanost vase in samozadostnost, primanjkljaj v kulturni stopnji. Tako postane jezik – zelo vidno znamenje osebne in splošne kulture posameznika in z njim družbe. Jezik je potemtakem svojevrstno zrcalo cele vrste poglavitnih razmerij.

V tej zvezi je odnos do jezika skupnosti nemara najbolj viden kazalec širine in globine kulturne ravni. V odprtih razmerah samoupravne družbe sooblikuje jezik vsak občan, ki kar koli javno sporoča; kdor govori na skupščinski seji ali na delavskem svetu, kdor na primer z napisi opremlja izložbe ali predlaga ime firme, napiše novico ali poroča pristojni skupnosti; kdor napiše znanstveno razpravo, strokovno poročilo, pa tudi pesem ali roman. Resda sooblikuje vsak po svoje in iz sebe – toda po pravilih, ki jih mora poznati. Iz jezikoslovne teorije vemo, kako malo – in kako veliko lahko razvoju jezika prispeva posameznik: z obstoječimi izrazi lahko prelije doživetje, izkušnjo, spoznanje z novo besedno zvezo; iz danih vzorcev napravi novo kombinacijo: novo poved (včasih tudi nov stavčni vzorec!); po znanih vzorcih napravi novo besedo.

Že pri spreminjanju ustaljenih tvega, da bo naletel na ugovor rodov, ki občutijo novino kot barbarizem, napako.

S takimi, posebej za knjižno normo značilnimi pridržki pri sprejemanju novine se razumljivo upočasnjuje spreminjanje zlasti pisnega jezika. Ta je ustaljen, kolikor je to ob nezadržnem napredku mogoče, in zaradi tega jezik navadno ni ovira pogovoru rodov in s tem predaji izročila. Seveda so v zgodovini obdobja, ko je družbeni in duhovni napredek tako silovit, da novo izrazje skoraj na silo razmika postavljene okvire jezika. Pogosto so ob takih premikih močno prizadeta tudi ustaljena merila za »primerno« in »spodobno« za javno sporočanje, ob tem pa tudi merila estetskega, naj bo v umetnostnem ali v neumetnostnih jezikih. O poslednjem navadno sorazmerno premalo razpravljamo in ga skrivamo za označitvami, kakor »edino pravilno«, »lepo« in podobnimi, največkrat nedoločenimi kategorijami.

Sprostitev jezika je mogoče opaziti tudi v preteklosti ob običajni stopnji napredka. Njeno smer in obseg določajo družbene razmere, nazor, duhovni razvoj in z njim vse tiste prvine, ki sestavljajo skupni način izražanja neke dobe; pravimo jim slogovni izraz, tudi slogovna usmeritev časa. Slogovni razvoj kaže, kako se spreminjata način in vsebina sporočanja. Omejnjeni revolucionarni posegi, značilni za pomembne družbene spremembe, se seveda dotaknejo jezika neprimerno intenzivneje; odločilna zanje je zlasti vse večja družbena odprtost. Kakor je odpiranje njenega jezika za vsako družbo pomembno znamenje širine družbenega razvoja, pride pri tem zelo lahko do nespoštovanja nekaterih ustaljenih pravil dosedanje norme. V povojnem slovenskem pisanju (zlasti v časopisju) se tako ponavljajo nekateri barbarizmi v kar ustaljenem okviru (imenovalnik/tožilnik besede *hči*, nedoločna oblika pridevnika za svojilnimi in tudi kazalnimi zaimki, deloma tožilniška vezava pri zanikanem povedku namesto roditeljske in podobno; pravila za ta zadnji primer so prezapletena, da bi primer lahko natančno pojasnila). Danes jih še razumemo kot posledico pomanjkljive poučenosti in sorazmerno malomarnega odnosa do sporočanja in mogoče je upati, da se bi izrazitejšemu prizadevanju za široko jezikovno kulturo posrečilo normo obvarovati. Od novosti se bodo obdržale tiste, za katere je v jezikovnem sestavu ustvarjena možnost za vključitev med obstoječa izrazna sredstva; tujki se sčasoma izčistijo ali vrednostno osamijo, največkrat brez prizadevanja puristov.

Na jezikovne navade v sproščenih razmerah vpliva tudi nejezikovno sproščanje, zlasti vidna sporočila (= vizualne komunikacije). Moda zgolj male začetnice in opuščanja ločil je zlasti pri mladih močno načela

pravopisno disciplino. Čeprav teoretično poučeni – mladi marsikdaj odpovedo pri praktičnih preizkušnjah. Zgledi določenega vidnega sporočanja prihajajo često od zunaj, od drugih pisnih navad in najbrž bi – pač zaradi možnih posledic – tudi oblikovalci morali spoštovati sporočilno vlogo pisnih znamenj v sporočanju.

Za kulturno javno sporočanje je tako potrebno poznati in uporabljati priročnike, kakor so pravopis, slovarji, tudi slovnice; poznati pa je treba tudi omenjena dejstva jezikovnega razvoja in delovanja. Zmeraj pa je potrebno razmisliti tudi o zunajjezikovnih razmerjih, ki jih jezikovno sporočilo nakazuje. Pri marsikaterem javnem sporočilu v SR Sloveniji na primer ni zmeraj mogoče razbrati, da je slovenski jezik v tej republiki prvi jezik. Nebrižnost, tudi nevednost glede obvezujočega jezikovnega obnašanja v SR Sloveniji je značilna za dokajšen delež javnega sporočanja (zlasti napisi, letaki, reklame, podnapisi v filmih itd.).

Prav zaradi vseh takih, ki z ravnodušnostjo (prav gotovo tudi iz pomanjkanja ustrezne poučenosti) oblikujejo podobo našega življenja, je potrebno, da se o jezikovnih vprašanjih pogovorimo bistveno širše in globlje, kakor je to sicer pri nas v navadi. Glavni oblikovalec kulturnih navad je šola. Ta pa se pogosto še vedno iz življenja umakne v rubriko, od jezika – v slovnico, ki je sicer eno od pglavitnih, a vendar preozko področje jezika.

Širok in glasen pogovor o vrsti vprašanj v zvezi z jezikom in kulturo tudi kot nadaljevanje razmišljanja o človeku, delu, kulturi, je potreben iz več razlogov. Razmah življenja v odprti družbi nas je sprva našel nekako nepripravljene, da z intenzivnim in sodobnim pojasnilom nadomestimo meščanski paroli Ljubimo svoj jezik! Ljubimo svoj narod!, ki s prazno patetiko prav gotovo ne moreta biti primerna spodbuda za svobodno izbiro sredstev in kulturno oblikovanje besedil. Takoj po vojni so sicer v Slavističnem društvu o tem veliko razpravljali, kaj vse je treba storiti za sodobno jezikovno vzgojo. Skupaj s kulturnimi delavci, eden najpomembnejših med njimi je bil Oton Zupančič, so razglabljali o potrebnih raziskavah in popularizaciji (po arhivu Slavističnega društva). Veliko je bilo storjenega, še več začetega, predvsem pa se je marsikaj dogajalo prepočasi, ker ni bilo ljudi, sredstev, ker ni prostora. Danes imamo dva zvezka velikega slovarja, celo vrsto terminoloških slovarjev, slovnico, izdelan načrt pravil za tretji pravopis (z zanesljivo informacijo na ravni današnjega slovenskega jezikoslovnega znanja, z natančnim pravorečjem in obširnimi pravili podomačevanja). Vsaj v shemi je dognana predstava o slovenskem jeziku kot o prepletajočem se sestavu delnih sestavov (govornih) vrst in (predvsem pisnih)

zvrsti. A za količkaj primeren prostor sistematične jezikovne (in kulturne) vzgoje je poskrbljeno za zdaj skorajda samo v usmerjenem izobraževanju (pedagoške smeri) – drugod sprememba programa in načrtov še čaka najboljših rešitev. Toda čeprav je v novih načrtih veliko prostora odmerjenega jeziku, ki ga doslej zlasti v srednjih šolah niso prida učili, je malo verjetno, da bo mogoče zares kaj spremeniti. Še zmeraj kaže, da za primerno jezikovno vzgojo ne bo namenjenega povsod dovolj časa. Malo verjetno je tudi, da bi lahko učinkovito pomagali drugi učitelji, saj za kaj takega niso študijsko usposobljeni. Poleg tega pa preskusi znanja pretežno s testi ustvarjajo pravi jezikovni primanjkljaj. – Skoraj nič ni v zvezi s tem storjenega za izobraževanje odraslih, če izvzamemo radijske jezikovne pogovore in občasno televizijo. Nekatere stalne rubrike v časopisju kažejo na raven jezikovnega svetovanja danes; pomenljivi pa so tudi ob pripravah na posvetovanje začetki sistematičnih in plodnih informacij o jeziku v tovarniških glasilih, kakor je na primer ravnski Fužinar (Marijan Kolar).

V slovenskem jezikoslovju seže torej snovanje za knjižni jezik v čas takoj po vojni (Pravopis 1950, Slovenska slovnica 1947, Slovensko pravořečje 1946), v javnosti je bila pozornost razgibana ob izdajah priročnikov, stopnjevala pa se je nekako po Pismu SZDL 1965, kar sovpada z naporji za uvedbo slovenskega televizijskega dnevnika, napisov pod filmi in podobno. Sicer pa se v letih pred tem kljub ustavi o slovenskem (narodu in) jeziku ni veliko govorilo, nekaj tudi zaradi še iz obdobja tako imenovanega jugoslovanstva znanih pojmovanj narodnostnega izenačevanja v nekakšen državni narod. (Še danes lahko zlasti v športu, pa tudi drugje slišimo o »nacionalni« = vsedrjavni ligi in podobno!) Razumljivo je, da je dolgoletni molk o tako pomembnih zadevah odlagal sprotno reševanje in da je prav gotovo vplival v šoli, če že ne samo na predmet, predvsem na učni jezik. Posebej pa bo treba ugotoviti, kako na široko učinkujejo v zvezi s tem trditve, da smo z izbojevano zmago v NOB uresničili cilje boja in da poslej nekatere dosežene prvine niso več pomembne (močno poenostavljeno iz ankete o jeziku v Sodobnosti, Zlobec 1977).

Prva naloga posvetovanja o slovenščini v javnosti je zaradi vsega tega razširiti zavest o slovenskem jeziku in uveljaviti odgovornost za jezikovni vsakdanjik in praznik. Vse to pomeni na široko obveščati in opozarjati zlasti na izbojevano in v ustavi zapisano pravico in na življenje, ki kaže marsikdaj drugače. In kultivirati.

Odnos do jezika je namreč znamenje celotne kulturne izoblikovanosti. Neustrezen odnos do jezika je zrcalo splošne kulturne zavesti, čeprav je

za pomanjkljivo poučenost v teh zadevah pri mnogih od nas kriva vojna. Žal smo po vojni prav primanjkljaj na tej ravni pozabili odpravljati – ali pa smo ga odpravljali občasno, premalo zavzeto in ne da bi si do kraja razjasnili poglede in z njimi uravnali posamezne akcije. Zaradi tega je nepotrebno in prav nič v skladu z izročilom prizadeto življenje zlasti na podeželju, kjer je za sicer na pogled očitni vsesplošni materialni napredek komajda značilna tudi ustrezna kulturna rast.

Zelo vidno se kaže nekaj podobnega tudi v izrazu našega družbenega življenja, razpravljanja. Jeziku odtujena tuja formulacija pogosto zverži misel in izprazni pomen. Dejanska osvoboditev jezika je tudi osvoboditev spon privzetega, sproščena potreba po naravnem in razumljivem sporočilu, ne da bi bila s tem prikrajšana strokovnost in natančnost sporočanja. – Posvetovanje o jeziku bo zaradi tega doseglo svoj namen, če bo uspelo razširiti misel, da je ustrezno jezikovno sporočilo, s katerim podobno kot z vidnim sporočilom določamo naš slovenski prostor, izraz res kulturne osebnosti in kulturne družbe. Družbe, ki ji je kultura vsakdanja potreba in življenje v vseh nadrobnostih. Le v takšnih razmerah je namreč ustvarjeno primerno naravno okolje za sporočanje (jezika kot kulturne) dediščine vse družbe: dediči jo ustvarjalno razvijejo le, če jo tudi prejmejo. (Ob vseh teoretičnih razpravljanih ob Chomskega študijah o »rojenem govorniku« je namreč najbolj pomembno, da otrok ustvarjalno razvija »svoj« jezik odvisno od okolja!)

Kar je bilo v skopo odmerjenem okviru doslej povedano o (slovenskem) jeziku, je pokazalo, kako raznovrstne vidike premišljevanja odpira pri nas jezikovno sporočanje. Ob strani so sicer ostali filozofski vidiki, ne le jezikoslovja, marveč sploh jezikovnega sporočanja pri nas, vseskozi pa se vidno kaže, kako pomembni so pri obravnavi družbeni vidiki.

Splošna izhodišča sodobnega jezikoslovja so razmeroma znana, tudi pri nas, in to ne le iz jezikoslovja, marveč tudi iz sociologije, psihologije, etnologije, filozofije in drugih ved, ki skušajo pojasnjevati o jeziku tisto, kar se je tradicionalnemu jezikoslovju doslej izmikalo. Danes je iz vsega tega tudi pri nas na splošno znano, da je jezikovno sporazumevanje nad vse raznovrstno. Odvisno je od govorniceve zmožnosti izražanja in od sposobnosti, ki jih je lahko razvil v svojem domačem in širšem okolju, pri učenju, pri delu – najprej v svojem prvem jeziku (ki mu pravimo mestoma tudi materinščina) ali v dnevnem stiku z enim ali dvema jezikoma, če živi v jezikovno mešanem okolju. Posebna oblika večjezičnosti je tista, ki je značilna za velik del Slovencev: govorec tujih jezikov ne govori dnevno, uporablja

jih na potovanjih ali pri srečanjih z drugače govorečimi, ker (različno) obvlada več tujih jezikov.

Opisani položaji v vsakem trenutku zahtevajo, da se govorec odloči za izbrano znamenje, za ta in ne za drugačen jezik. Vsaj pri govoru je odločitev bliskovita in navadno spontana reakcija na govorni dražljaj, govorec v trenutku presodi okoliščine, ki pomenljivo vplivajo na njegovo izbiro: lastne zmožnosti, govorne navade sobesednikov, ali gre za zasebno ali za javno priložnost (ta navadno celo vrsto izrazov prepoveduje, ne prenese ožjih interesnih govoric, kakor so slang, žargoni in podobno), starost sobesednika, izobrazbeno stopnjo; svoj izraz pa mora prilagoditi tudi vsebini sporočila in namenu sporočanja. Iz skupne presoje vseh teh prvin mora predvideti učinek sporočila; ta je v veliki meri odvisen od prave mere prilagajanja, osebne trdnosti in ne nazadnje znanja in sposobnosti. Navadno ima govorec pri nas v enojezičnem prostoru na voljo več govornih vrst slovenskega jezika, v dvojezičnem okolju tudi nekaj vrst drugega jezika, pozna pa pogosto tudi več zvrsti (pisnega jezika). Izbira lahko tudi med različnimi slogi (npr. poročevalskim, retorskim).

Če živi v večjezičnem prostoru in njegov jezik ni večinski, je pri odločitvi govorec še bolj intenzivno motiviran z zunajjezikovnimi dejavniki: večinska oblast na različne načine pospešuje asimilacijo manjšine, pa tudi drugih vrst priseljencev (zdomcev). Gospodarskim pritiskom se pridružujejo moralni pritiski, ki navadno temeljijo na načrtni dezinformaciji in diskvalifikaciji ljudstva, ki mu manjšina pripada, in to glede političnih razmer, gospodarskih dosežkov, predvsem pa kulturnega ustvarjanja. Nepoučenost stopnjujejo navadno manjše možnosti manjšinskega šolstva, če je sploh urejeno, pa tudi pomanjkanje drugih sredstev pravega obveščanja. Tako se počasi ustvarjajo pogoji za sprejetje jezika večine. Začne se navadno pri otrocih, kajti starši kakršno koli družbeno zapostavljanje otrok najteže prenesejo. Da bi jih obvarovali razočaranj in težav, ki bi lahko nastale zaradi jezikovno »neustreznega« poretka, jih začenjajo učiti tujega jezika; tako otrokom sporočajo namesto prvega jezika svoj drugi jezik, ki ga navadno ne obvladujejo ustvarjalno. Prvi jezik, materinščina, je tako potisnjen na družbeno najnižji prostor, v družino – in še tu je to jezik starejših, staršev in še bolj starih staršev. Podobno je z jezikom pri zdomcih. Ker pride pri tem do primanjkljavev v obvladovanju obeh jezikov, s tem pa do težav v sporazumevanju, zahtevajo nekatere naprednejše zakonodaje dodatni dopolnilni pouk v jeziku zdomca.

Odločitev, kateri jezik oziroma vrsto izbrati v danih okoliščinah, je preprosta, če gre za prvi jezik določene družbe, to je obenem tudi jezik

administracije in vseh družbenih in vodstvenih institucij. V takih okoliščinah so ustvarjene vse možnosti, da se jezik razvije za vse družbene potrebe. Razvoj knjižnega jezika, ki ima družbeno povezovalno vlogo, pa je v vsakem primeru izpostavljen zunanjim vplivom. Pri večini evropskih jezikov je mogoče zaslediti vplive latinščine, ki je bila stoletja jezik institucij, frazeologija je prepletena z metaforiko iz Biblije, od koder je velik del ponazoritvenega izrazja. Slovenščina je bila na nekaterih področjih deležna vplivov nemškega pravniškega in administrativnega jezika, ker je bil poslednja stoletja to prvi jezik uprave na našem ozemlju, slovenščina je bila šele drugi in poluradni jezik, ki se je le redko tudi zapisoval. – Izbira primerne vrste in zvrsti je seveda stvar posameznika, čeprav so nekateri položaji zlasti javnega sporočanja določeni in se od vsakdanjih razlikujejo: na primer obredja, svečanosti, nastopanja pred množico in podobno.

Veliko težja pa je odločitev v opisanih razmerah večjezičnosti. Pravica do svobode lastnega jezika je znana kot ena izmed temeljnih človekovih pravic in tako tudi priznana, vendar je pri malokateri manjšini zares tako tudi uveljavljena. Njeno uveljavljanje navadno materialno prizadene tistega, ki se je odločil kljubovati večini. Če za svoj jezik ni dovolj motiviran, se seveda vda pritiskom in bolj ali manj uspešno zamenja lasten prvi jezik za prvi jezik večine. Navadno pride do ovir pri enakopravnem osebnostnem razvoju v novem kraju, posebej če že v starem kraju jezikovne zmožnosti niso bile dovolj razvite. Malo verjetno je, da bo tisti, ki je bil doma vaje sporazumevanja v vsakdanjih potrebah narečja, prav in hitro razumel zapleteni jezik tujega sporazumevanja in se v njem naglo in enakopravno vživel, saj tujih sporočil ne more zmeraj do kraja dojeti. Zaradi jezikovnega nerazumevanja pride do družbene podrejenosti. (Zanimivo bi bilo s tega vidika pogledati razmere v preteklosti: pri podrejanju ljudstev je razloček v jezikih prav gotovo opravljal veliko vlogo.) Do prave »pozabe« prvih jezikovnih – miselnih korenin pride navadno šele v naslednjih rodovih in z vključevanjem v družbo, ki je zdomca in njegovo družino vsrkala medse. Tako poteka temeljni proces prilagajanja in stapljanja ljudstev. Seveda za tistega, ki pri tem izgublja svoje korenine in pretrga s svojim svetom, to ni preprosta zadeva in ne poteka – tako vemo iz življenja in iz literature – brez prizadetosti.

Jezik je torej dejavnik, ki družbo na prvi pogled organizira navzven in kot oblika mišljenja tudi navznoter. Danilo Lokar je v anketi *Sodobnosti* zapisal: »Iz življenja s preprostimi ljudmi vem, da so za jezik, ki ga govorijo in poslušajo, občutljivi« (Lokar 1977: 327). Dejansko je ta pozornost

v zgodovini ustvarila posebna, po večini nenapisana in s stilistiko tudi še danes komajda zajeta pravila za jezikovno obvladovanje posameznih položajev in sporočanje vsebin. Ta pravila se spreminjajo, v načelnem počasneje (to je v vrednostnem razmerju do sredstev), v izbiri izrazov ponekod z materialnim in duhovnim napredkom hitreje; jezik vsakega rodu izraža okus rodu, družbenega razmerja, nazor in hotenja. Odkrivanje vseh jezikovnih vrst in podvrst, zlasti pretiravanje v nižje pogovornem in poskus (ne prvi) uvajanja takih izrazov, če je to potrebno ali ne, v literaturo – je značilen za del najmlajšega rodu, ki mu pri tem ne gre samo za sporočilo, marveč predvsem za protest zoper normo prejšnjih rodov, ki deloma temelji, vsaj pri nas, na šolski normi meščanske prepovedi. Gre torej za učinek, in sicer spremljajoči nejezikovni učinek jezikovnega sporočila. Ta učinek sporočila, ki posreduje ne le določeno vsebino, marveč tudi nazor in kulturo govorca, njegov značaj in zrelost, je nadvse pomemben in zasluži posebno pozornost. Jezikovni izraz služi kot znamenje za nejezikovna razmerja.

Spričo same narave medija o učinku ubeseditve in upoveditve veliko lažje razmišljamo pri pisnem sporočanju kakor pri govoru. Navadno se – če o jeziku nismo dovolj poučeni – ustavljamo ob besednih pomenih, manj pogosteje preiščujemo o stavčnih vzorcih in nasploh o skladenjski sinonimiki. Kako pomemben je za sporočanje primanjkljaj v jezikovni zavesti, ki izvira iz pomanjkljive poučenosti, kaže primer Beneških Slovencev. Že več kot sto deset let – s kratkim presledkom med vojno – v Beneški Sloveniji ni slovenskih šol. Notranje sporazumevanje poteka v veliki meri v narečju, vendar jih nadvse moti, ker ob stiku z drugimi Slovenci opažajo, da govorijo drugače, drugačen pa je tudi knjižni jezik, ki ga poznajo nekaj iz časopisja, nekaj iz radia (televizije), iz cerkve. K urejanju jezikovnega vprašanja je slabo pomagal tudi veliki jezikoslovec Baudouin de Courtenay, ki 1870 ni dojel slovenskega vprašanja in je imel zlasti Rezijane in Terce za posebno ljudstvo! (Merku (1977) sicer navaja drugačna stališča v letu 1927, toda korespondenca ni mogla potisniti učinkov iz prejšnjih natisov, prav utegne priti nemara danes ...). Benečani so preslabo obveščeni o vrstni in zvrstni delitvi jezikov nasploh, nezadostna je primerjava med slovenskim in italijanskim jezikom od narečja in pogovornih jezikov do knjižnega jezika z vsemi neumetnostnimi in umetnostnimi zvrstmi. Primanjkljaj v zavesti o funkciji lastnega narečja v okviru slovenskega jezika ter seveda šolanje jih odtuja v italijanski jezikovni in kulturni prostor. Popolna odtujitev je seveda že dobro stoletje cilj uradne politike do tega dela slovenske manjšine v Italiji. Zato danes vedo, da spada med

pomembne naloge v iskanju polne identitete – obvladati »jezik«, kakor pravijo (tudi slovenskemu) knjižnemu jeziku.

Naš zgled zgovorno kaže potrebo po polni jezikovno-kulturni poučenosti, za katero naj v tesni povezavi z mejnimi strokami poskrbita jezikoslovje in družba s šolo. Splošna informacija o jezikih mora biti nujno izpolnjena z realno predstavo o njih notranji razvejanosti in družbeni pogojenosti: zlasti učenje tujih jezikov zgolj v neki idealni podobi brez informacije o družbeni in jezikovni razvrščenosti zmanjšuje možnost primerjati lastni jezik s tujimi jezikovnimi navadami, možnostmi, stopnjo kultiviranosti in vsem drugim, kar sestavlja ravnotežje v jezikovni zavesti. V ta sklop poučevanja-obveščanja spada tudi sodobno normiranje brez prepovedovanja. Vsakdo je za svoj izraz sam odgovoren, zato mora znati oceniti primernost izbranega izraza v besedilu, njegove pomenske razsežnosti v okviru jezika in zunaj njega. Sodobno normiranje, ki vidi življenje slovenskega jezika v vseh razsežnostih njegovega vsakdanjika in praznika, tudi ne propagira kakšnih psevdosocioloških parol o tako imenovanem ljudskem jeziku, znanih nazadnje predvsem iz časov med obema vojnama. Propagiranje ljudskega je imelo od Kopitarja naprej različne razloge, prvi je bil v nejasni in napačni predstavi, da je ljudski jezik čist in brez privzetih besed iz tujega jezika (kar ni res in smo ovrgli z analizo privzetih besed iz vsakdanjega sporazumevanja), tudi poznejši so imeli poleg jezikovnega ideološki pomen. Sprejemljivo je kvečjemu, kolikor gre za funkcionalno oznako: ljudsko naj bi bilo tisto, kar je napisano ali povedano naravnost in razumljivo, v pomenu torej, kakor ga poznamo od Trubarja, ki je zapisal, da bo pisal »zastopno«, »po kmetiško«, kakor na Raščici govore. Tega namreč danes – ob primerjavi s podobnimi citati iz Lutra, ne razumemo več dobesedno, ampak s funkcijskega stališča: v nasprotju z nerazumljivo zavitim jezikom tedanje nemške pisarne. Oznaka ljudski jezik ima tako v naši preteklosti različne pomene, naš rod jo je žal dobil ideološko obarvano, in to v času, ko se je slovenska družba začela naglo spreminjati v sodobno.

Ker pa je – kot povedano – jezikovna zavest del splošne kulturne oziroma zgodovinske zavesti, ki omogoča stvarno in sodobno razmerje do lastnega jezika, jezikovna vzgoja ne sme pogrešati te bistvene prvine.

Prav pri tem poglobljanju v okviru najširše zgodovinske zavesti prihaja do nesporazumov, ki izvirajo iz različnih pobud. Nekatere izvirajo kot parole iz obdobj, ki so zahtevala jezikovne svoboščine v boju za narodno osvoboditev; druge iz časov, kakor je današnji, ko je jezik osvobojen, pa je nemara zaradi drugih nalog potisnjen na rob naše pozornosti in se

v avtomatizmih vsakdanjega sporočanja pravice pozabljajo. Čeprav je razumljivo, da v vsakem obdobju vsa družbena prizadevanja ne morejo biti enako intenzivna, je treba ugotoviti, katere prvine zgodovinske zavesti pogojujejo zares kulturni vsakdanjik skupnosti v celoti, jih sporočati, razvijati in gojiti. Tak cilj bi moral biti stalnica naših prizadevanj.

Za vsako kulturno zavest je namreč potrebno spoznati in vedeti nekaj osnovnih dejstev in stvar skupnosti je, da poskrbi – seveda kolikor je to v njenih temeljih, da se člani skupnosti ob primernem času seznanijo s temi dejstvi in si ustvarijo do preteklosti ustrezno razmerje. V pomanjkanju prave zgodovinske in kulturne vzgoje in če še jezikovna vzgoja ni utemeljena z opozorili na družbeni značaj jezika, pride do neustreznih pojavov, ki spremljajo sicer neustavljivi jezikovni razmah in razcvet.

Zgodovinska zavest terja seveda stalnega preverjanja, dejstva potrebujejo novih interpretacij, ki skušajo vsaj zmanjšati pogosto negativni vpliv nekaterih zgodovinskih mitov. V zgodovini jezika je eden iz serije mitov o nas samih, da je naš jezik mlad (če je razvoj od devetega stoletja sem mladost, ne vem ...), da za cela področja manjka izrazov, poimenovanj, da nimamo terminologije in še kaj. Pa je res kvečjemu, da smo nadvse živi, da smo terminologijo razmeroma sistematično razvijali kljub pomanjkanju institucij, ki bi delovale v slovenskem jeziku, kar od osemnajstega stoletja naprej – seveda pa je bila za posamezna področja (teologija, upravno pravo) znana in uporabljana že zdavnaj prej, da ne govorimo o izrazih iz kulturnih področij vsakdanjega življenja, kakor so na primer kmečka opravila. Zbiranje in kodificiranje izrazov je bilo dolgo, resno početje slovenskega preporeda, ki si je prizadevalo uveljaviti slovenski jezik tudi v vseh področjih javnega življenja. Zoisu na primer pošiljajo njegovi oskrbniki in nadzorniki z bohinjskih posestev geološka poročila v slovenskem jeziku, zapisujejo in zbirajo rastlinska imena, veliko izrazov skupaj z rabo vred je v prvih slovenskih strokovnih knjigah v slovenščini, ki so namenjene najširšim krogom. Razvoj znanosti in tehnologije je v devetnajstem in dvajsetem stoletju terjal naglih menjav; procesu ni videti konca. Kodificiranje dosedanjih izrazov in normiranje standardov spremlja težnja po ustaljevanju, odprta pot spoznavanju in splošni razvoj izražanja bosta vodila k spremembam. Toda brez živnega, sprotnega dela terminologov in skrbi za najširše obveščanje in poučevanje o načelih tvorbe («kovanja») novih strokovnih izrazov utegnejo ostati dosedanja napor brez pravega odmeva. Kajti pri terminologiji je – kakor povsod pri normiranju – jezikoslovec lahko le svetovalec, pomočnik, toda brez njegovega nasveta ali znanja je ustvarjanje novega strokovnega izraza tvegano početje.

Pomembno pa je še nekaj: strokovni izraz v znanosti je del določenega miselnega sestava, ta pa ima idejno izhodišče in spoznavni cilj; opis delovanja in funkcij pojavov je zmeraj bolj ali manj odvisen od obojega. Kulturi sporočila se nedvomno pozna, če govorec ali pisec ne obvlada omenjenih izhodišč, pa tudi če je ob tem njegova predstava o pojavih neustrezna; pravimo, da ne ve, kaj hoče povedati.

A če že ve, kaj hoče povedati, je pogosto v zadregi, kako naj pove. Vse posamično, pa tudi širše organizirano delo za terminologijo ne izzvanja v polno, če se mu v praksi ne pridruži vsak strokovnjak posebej z zavestjo, da določenega strokovnega področja tako dolgo ne more prisvojiti v naš slovenski miselni svet, dokler ga ne domisli in ne izrazi v strokovni slovenščini. Takšno zavest bi morala privzgojiti šola na vseh stopnjah, njeno delo nadaljevati samozavestna kulturna družba. V šoli za to potrebni čas ne bi smel biti vprašanje, čeprav seveda v srednjih (strokovnih) šolah ne more biti ves pouk slovenskega jezika (in književnosti) namenjen zgolj vprašanjem strokovne jezikovne kulture, saj je ob pomanjkanju časa (beri: razumevanja) in predvsem jasnih konceptov prizadet splošni kulturni profil: vsako zvajanje jezikovnega pouka zgolj na strokovni jezik bi namreč otežilo izpolnjevanje drugih smotrov in ciljev tega predmeta v šoli. (V neki srednji strokovni šoli za študij ob delu so odmerili slovenskemu jeziku baje eno uro prostora – sporočeni podatek ni preverjen, vendar pojav verjetno ni osamljen. Da je to premalo za oblikovanje kulturnega odnosa do jezika in kakršne koli kulturne zavesti, je jasno.)

Kaj iz tega nastaja: na eni strani stalno in razmeroma uspešno prizadevanje za terminologijo (večno pomanjkanje sredstev seveda povzroča primanjkljaj, ne nazadnje v vzgajanju primernih strokovnjakov terminologov), potreba po tem je vse večja. Na drugi strani in pri marsikom nepoučenost o teh prizadevanjih, ki jih stopnjujejo sprotne težave, značilne za vsako novo poimenovanje v katerem koli jeziku. Od tod mit, da slovenska terminologija ni razvita. Pri tem je kvečjemu res – in zlasti po drugi vojni smo bili priče tega v marsikateri disciplini, da odpiranja novih področij ni spremljala sprotna enako močna potreba po sodobni jezikovni kulturi vsakega od na novo izkrčenih strokovnih in znanstvenih področij. Posledica tega je marsikje praktična: nizka raven izražanja (prim. Inkret 1977) in – revna misel.

Drugi mit nosi ganljivo ime »malega jezika«. Zanimivo bi bilo ugotovljati miselna in čustvena ozadja takega poimenovanja, ki izvira iz posploševanja naše številčnosti, dejstva, da je oblikovanje predstav v slovenskem

jeziku in sporočanje usmerjeno pretežno navznoter, in to na ne velikem ozemlju. Mit se je razumljivo širil po navadi z robov, kjer so se mnogi čutili ob stiku s tujci ogrožene, v središče. Spominjamo se ga iz časov vseh vrst ilircev; ti so hoteli v opreki s Prešernom in drugimi besednimi ustvarjalci pri meščanih (tudi izobražencih) institucionalizirati namesto nemščine (v njej so bili šolani!) za kulturni jezik vodilne družbene skupine bodisi Gajevo štokavščino bodisi umišljen vseslovanski jezik, vse z željo, da bi se Slovenci pridružili večji narodnostni skupini. V tem znamenju so potekali celo poslednji poskusi jezikovnega poenotenja pred vojno in po njej (tudi ob geslih »tržne miselnosti«!).

Doslej se je temu upiralo življenje, zlasti ustvarjalno življenje na vseh ravneh. Seveda pa gre pri tem za zapleteno igro nasprotnih si pogledov in prizadevanj. Podatki iz preteklosti tako mita o malem jeziku zares ne vzdržijo. Čemu je bil neki potreben gigantski napor razviti sodobno sredstvo slovenskega sporazumevanja v vsej vrstno-zvrstni prepletenosti? Prav gotovo za sodobno življenje slovenske družbe, zato njeni dosedanji graditelji niso klonili pod psihičnimi pritiski, ki so izpodjedali prav jezik. Naš svet je šel v razvoju doslej najdlje, zato je skrajni čas, da zares razširimo spoznanje kulture, zlasti še jezikovnega izraza v žarišče zavesti po možnosti vseh članov samoupravne družbe; spoznanje, ki ga izražajo vsi naši družbeni in politični dokumenti.

Neštetokrat ponovljen, tako da je že kar stalni obrazec, kliše, je mit v imenu velikanov naše preteklosti. Kdo od nas še ni slišal ali bral kulturne spodbude v njih imenu: »od Trubarja do Prešerna in Levstika in Cankarja in Zupančiča (včasih še Prežiha in Kajuha in Bora...)«? Ta mit parola je med naštetimi najbolj nevaren, ker je kot naštevanje brez natančne utemeljitve prazen in neprepričljiv. Našteti so najvidnejši besedni ustvarjalci (glasbeni in likovni ustvarjalci so naštetih posebej in ob drugih priložnostih), ki pomenijo le vrh življenja, ki je v slovenskem prostoru, od kar so se Slovenci tu naselili, izdajalo njih kulturo. Življenja, ki se je zdaj bolj – zdaj manj, a zmeraj po svoje odzivalo pobudam od zunaj in nanje odgovarjalo. – Stopnjevanje tega mita vsebuje različico o »čudežih«: o Dalmatinovi Bibliji, ki naj bi se rodila iz duhovne puščave, Prešerna, ki je zažarel kot ptič Feniks na našem majhnem nebu – in tako dalje, pozneje je kulturna »osamljenost« menda bolj skupinska. Šele v novejšem času – in brez pravega uspeha – mit je trdovraten, se v strokovnih krogih uveljavljajo nova spoznanja o razmerah, ki so vse te dosežke pripravljale in omogočale. S tem nočemo zmanjševati odločilnega ustvarjalnega deleža velikanov, želeli bi

le ustvariti razumna razmerja do življenja v preteklosti, ki nam je v velikih dosežkih kulture na vseh področjih življenja (tako v besedni umetnosti kot v gojenju gozdov in polj) predalo svoje izročilo. – Ugovor, da so bili omenjeni miti pomembni v NOB, ni natančen: resda so bili oddelki partizanske vojske poimenovani z imeni velikih ustvarjalcev našega življenja (ne samo besednih umetnikov), velikih borcev zanj – z imenom pa je živelo tudi sporočilo teh velikih borcev, torej ideja v tisti veljavi, ki omogoča zaželjeno vlogo v življenju skupnosti kot celote tudi kulturi. Oživljanje spomina na velike ustvarjalce v okviru vse družbe (proslavljanje Trubarja, Prešerna, Cankarja, Kosovela, Zupančiča) ima zaradi tega lahko predvsem namen, spomniti na mesto in delež kulture v našem življenju. Tudi sodobne. In zares uspešno bo, kolikor bolj bo brez mitov in na široko postavljeno. Seveda mitov okrog naše družbe, jezika, ustvarjanja s tem nisem izčrpala. Zaradi mita – sheme je prizadeta predstava o družbenem sestavu v našem prostoru in zvedena na obrazec: gospodar tujec, delavec, kmet, tlačan domačin. Četudi shemi na površini ni kaj oporeči, jo spodkopuje novo pojasnjevanje doslej zanemarjenih dejstev, ki vse bolj odkriva pomembnost jezikovno-etnostno sredotežnih (tudi asimilativnih) dejavnikov v razvoju slovenskega naroda.

Je vse to za jezikovno zavest potrebno omenjati? Najbrž, saj je verjetno odločitev, ki se opira na dejstva, drugačna od tiste, ki sledi mitu. Zelo pomembna so ta spoznanja tudi za umetnost, posebej za razvoj umetnostnega izraza. Ta se razumljivo spreminjajo z vsako dobo, vendar navadno ne odrezano, temveč z nadaljevanjem. Prevrednotenje ni razvrednotenje. Za razvoj jezika je umetnost odločilnega pomena, vsako besednoumetnostno dejanje je virtuoznost oblike, skrajna izraba vseh možnosti jezikovnega znamenja (natančne analize kažejo na primer pri Cankarju izjemno izrabljanje ne le večjih enot, marveč tudi manjših sestavnih delov). Danes velja, da sta vsebina oblika, oziroma oblika vsebina umetnostnega dela, enakopravni prvini, ki ju ločujemo le iz nevarne navade. Njun delež seveda v vsakem obdobju ni enak, ni pa seveda umetnosti brez estetike. Tu se spet dotaknemo družbenega in idejnega, ki je s to estetiko tesno povezano. Slovenska umetnost danes pospešeno priteguje v spoznanje prvine vrstno-zvrstne razvejanosti slovenskega jezika, proces, ki je zelo star, poslednjo fazo z odkrivanjem govora pa dokazujemo od secesije, torej od Moderne naprej.

Kot rečeno, ima pri tem posebno vlogo nižje pogovorna plast, tudi kvanta, kletev. Toda v nasprotju z znanimi prepleti vrstno-zvrstnih različnih prvin, ki so bili v umetnostnem preoblikovanju deležni požlahnitve z

ustreznim okoljem, ki je utemeljevalo rabo nenavadnega izraza, se danes s tem ne trudijo več. Zato navadno nizko izrazje ne učinkuje funkcionalno (takega ga poznamo na primer že od baročnih poetik sem!), ampak kot izziv. Le da v imenu česa in čigave kulture? Tovrstno razpravljanje navadno pri nas spremlja nekaj krjaveljstva, zato se ne moremo dogovoriti, koliko je mogoče sprejemati v slovenski prostor, s slovensko jezikovno estetiko, (ta se je gradila stoletja in je nekako nadvse zanimivo prodrla najširše) tuje kulturne navade zgolj zaradi modernizma. Mislim, da s tem nisem neso-
dobna, čeprav se utegnem nabrati takšnega vzdevka. Opozoriti tudi želim, da družbene analize jezikovnih vrednosti slovenskega jezika ne moremo v nedogled opravljati na podlagi tujih teoretičnih shem, čeprav so nam lahko v pomoč. Jezikoslovčeva edina in glavna naloga – tako sledi iz tega vse presplošnega in nadvse nepopolnega razmišljanja – potemtakem ni, kakor smo brali v Sodobnosti, samo normirati, marveč je veliko večja: prizadevati si mora kar najgloblje razumeti jezik v njegovi družbeni vlogi in ga takega pojasnjevati (tudi sproti normirati in kodificirati, vendar zmeraj v dogovoru z vsemi, ki ga ustvarjajo).

SLOVENSKI JEZIK: JEZIKOVNA POLITIKA IN PRAKSA

Danes so splošno znana spoznanja, da je jezik družbena tvorba, ki omogoča komunikacijo med člani posameznih družbenih skupin (ožjih, kakor so družina, rod, tudi vas; širših na zemljepisno zaokroženem prostoru), povezuje pa tudi vse te skupine v celoto, kadar je izoblikovan v posebnih zgodovinskih tvorbah, kakor so na primer država ali institucije, ki jo v posebnih zgodovinskih razmerah nadomeščajo. Seveda je skoraj odveč poudariti, da opravlja jezik na vseh ravneh tudi vlogo spomina, v katerem je shranjena izkušnja ljudstva, ki je jezik izoblikovalo. Z obema vlogama, sočasno in zgodovinsko, seveda tudi jezik na poseben način določa družbo, ki ga je ustvarila, če je ustrezno razvit in je dosegel z vso družbeno (kulturno) ustvarjalnostjo primerno stopnjo, pospešuje njen razvoj.

Razvoj tega povezovalnega kulturnega naddialekta zaokrožene etnostne skupnosti je navadno odvisen od institucij, ki ga pospešujejo – in od jezikovne prakse, jezikovnih navad. V moderni dobi oblikujejo institucije (država, pokrajina kot upravni enoti, cerkev, različne oblike ožjega kulturnega povezovanja), med njimi zlasti država (pri nas so to predvsem družbeni dejavniki) določeno jezikovno politiko in skrbijo za njeno izvajanje, korektiv te jezikovne politike, od časa do časa tudi njen usmerjevalec oziroma njen spomin, je seveda jezikovna praksa. Posebno velik razloček med jezikovno politiko in prakso je navadno ob večjih družbenih vzgibih, ko prihaja do spremembe v družbenih sistemih in jezikovna politika ne more zmeraj dovolj hitro slediti praksi.

Razvoj slovenskega povezovalnega jezika (kulturnega naddialekta, knjižnega jezika) je zanimiv dokaz, kako se lahko jezik razvija tudi brez lastne upravne institucije, čeprav je pri samem nastanku takšna institucija obstajala: karantanska kneževina; v njeni tradiciji razumemo prvo slovensko besedilo, Brižinske spomenike (10. st.).

Jezikovna politika je seveda v takih primerih nujno omejena na manjša področja in navadno ne more zajeti vse skupnosti. Nosilec jezikovnega

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1979 v zborniku *XV. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj, 2.–14. jul. 1979*, Ljubljana: Filozofska fakulteta, Pedagoško-znanstvena enota za slovanske jezike in književnosti, str. 3–29.

razvoja in njegov usmerjevalec je tedaj pogosto skupina vodilnih kulturnih delavcev, ki v svoji viziji predvidevajo razvoj in v posameznih obdobjih zgodovine nadomeščajo vlogo inštitucije.

Temelj jezikovne politike pri Slovencih danes, ko je bila po dolgih stoletjih z NOB in osvoboditvijo povrnjena slovenska državnost, so določila jugoslovanske zvezne ustave in ustave SR Slovenije. Slovenski jezik je enakopraven z jeziki drugih jugoslovanskih narodov in narodnosti (jeziki manjših imajo pri tem v SFRJ iste pravice kot jeziki večine!) in je uradni jezik v vseh občinah SR Slovenije (skupaj z italijanščino v treh dvojezičnih občinah slovenske obale in z madžarščino v dvojezičnih občinah Prekmurja). Zunaj slovenskega prostora je slovenščina po ustavi spoštovana kot jezik, do katerega ima posameznik pravico. Pri uradih, pred sodišči, pa tudi sicer je edina ovira za slovensko nastopanje v drugačnojezičnem okolju le izkušnja, da nas zmeraj ne razumejo. Pot do takega položaja, v katerem pa razmerja med jezikovno politiko in prakso kljub zaledju inštitucij še niso optimalno urejena, je bila dolga in zapletena. Boj za sodobno slovensko državnost v letih 1941–1945 je nujno poudaril potrebo po organizirani, sodobni družbeni skrbi za vsestransko uveljavitev slovenskega jezika, s tem pa potrebo po družbeno organizirani jezikovni politiki. Vprašanje slovenskega jezika v javnem življenju je bilo tedaj še zmeraj aktualno, kljub temu da je del slovenskega narodnega prostora z razpadom Avstro-Ogrske po dobrem tisočletju leta 1918 ponovno svobodno zaživel v na novo ustanovljeni južnoslovanski državi Srbov, Hrvatov in Slovencev (SHS), ki je bila pozneje, ko se je iz meščanske demokracije razvijala diktatura, preimenovana v Jugoslavijo. Večji del slovenskega prostora med današnjo mejo z Italijo in Postojno, Planino, Reko na jugozahodu, na severozahodu pa ozemlje na drugi strani Triglava v Alpah je po prvi vojni iz strateških in gospodarskih razlogov pripadlo Italiji, čeprav je bilo v celoti poseljeno s Slovenci; od večjih mest sta pripadli Italiji pretežno slovenska Gorica in jezikovno mešani Trst s strnjeno slovensko naselitvijo v neposrednem zaledju. Prav tako se je po prvi svetovni vojni v novih razmerah nadaljevalo tudi z znanimi in preskušeni pritiski na jezik raznarodovanje Beneških Slovencev, ki so bili pridruženi Italiji že po »plebiscitu« leta 1866. Na severu je po razpadu Avstro-Ogrske po plebiscitu leta 1920 pripadlo Avstriji obsežno ozemlje slovenske južne Koroške, ki je bilo tedaj zlasti na podeželju še zmeraj strnjeno poseljeno s Slovenci. Velike spremembe so se dogajale tudi v Prekmurju; porabski Slovenci so po različnih delitvah seveda ostali pod Madžarsko.

Med obema vojnama je bilo tako mogoče poskrbeti za bolj ali manj urejeno jezikovno politiko samo v osrednjem delu slovenskega prostora, na obrobju se je nadaljeval in stopnjeval boj za pravice jezika; s fašizmom in nacizmom so bile tudi minimalne pravice, ki so si jih v Avstro-Ogrski izbojevali že v devetnajstem stoletju, postopoma ukinjene. Diskriminacija je v Italiji prizadela najprej šolo, prav tako posameznikove pravice v stiku z javnostjo, od imena in priimka, ki ga je fašistični zakon velel poitalijančiti, do cerkve, od koder je slovenščino pregnal fašistični odlok iz leta 1933, podobno se je morala slovenščina umikati v Avstriji.

Pa tudi v državi SHS razmere niso bile jasne. Skrb za slovenski jezik, za njegove omejene pravice, je poverjena prvenstveno upravi; ta je skrbela za slovensko poslovanje v notranji komunikaciji (sodstvo, deloma uprava / marsikateri obrazec je moral biti zaradi centralizirane uprave zgolj v srbohrvaščini/, še posebej šolstvo, kjer je bil do najvišje stopnje vpeljan slovenski jezik kot učni jezik).

Prav tako je bil slovenski jezik javnih občil, in sicer pretežno pisnih, saj se je radio v tem času šele uveljavljal, slovenščina je bila tudi jezik gospodarske ponudbe in kulturnega življenja, zlasti v poklicnih gledališčih in pri amaterskih skupinah, medtem ko je bil jezik filma vsaj pri podnaslavljanju pretežno srbohrvaški; ta jezik, največkrat na kulturno nizki ravni, je bil zelo pogosto rezerviran za množično zabavo (potujoče cirkuške skupine itd.), v slovenščini je bilo seveda tudi razvijajoče se športno življenje. Kultura sporočil je bila odvisna od sporočevalčevega znanja in od njegove kulturne ravni, manj od socialne pripadnosti, čeprav je vodilno meščanstvo ob posameznih priložnostih skrbelo tudi za privzdignjeno odmaknjenost izbrane zborne besede.

V takih razmerah o kakšni celoviti jezikovni politiki še ne moremo govoriti, saj se je državna (banovinska) oblast omejevala pri določilih le na šolo, upravo in sodstvo, medtem ko so za druga področja skrbeli odgovorni posamezniki (zglede za žive razvojne pobude je ustaljevanje slovenske odrske govornice v tem času). Zlasti za rabo v šoli je oblast izdajala odloke o veljavi nekaterih pravorečnih določil, npr. o glasovni vrednosti črke l (1921), o veljavi pravopisnih določil in podobno. Razprava o jezikovni politiki in o njenem značaju, pa tudi o jezikoslovnih podstavah je v slovenskem prostoru še zmeraj podobno odprta, kakor je bila pod Avstro-Ogrsko: posebne institucije, ki bi skrbela za vprašanja kulture jezika in organizirano širila potrebno znanje o slovenskem jeziku, zunaj dvostopenjske šolske mreže (osnovna šola, meščanska šola, gimnazija, strokovne šole, poklicne šole) ni

bilo; na Univerzi na katedri slovenskega jezika v Inštitutu za slovansko filologijo za uveljavitev študija slovenskega knjižnega jezika ni bilo možnosti. Primanjkljaj so opravičevali s pomanjkanjem sredstev na slovenski univerzi, pa tudi s kadri. Za kulturo slovenskega jezika so si prizadevali največ šolniki ob pripravi srednješolskih učbenikov (Breznik, Bajec, Šolar, Rupel, Sovre, Kolarič), le pravopis in pravorečje sta bila sestavljena s sodelovanjem Univerze (Breznik, Ramovš 1935).

Pomanjkljivo in predvsem premalo načrtno strokovno delo v študiju knjižnega jezika je seveda vplivalo na značaj, vsebino in obseg jezikovne politike med obema vojnoma. Močno pa se je odrazilo tudi v jezikovni praksi. Čeprav je bilo število pišočin neprimerno manjše, kot je danes, je bilo občutiti primanjkljaj zlasti v pomanjkanju sodobnih leksikografskih del (Glonarjeva slovarja sta bila individualno delo), posebej večjega števila strokovnih terminologij: tudi zanje so skrbeli največ posamezniki v tistih strokah, ki so jih na najvišji stopnji gojili v Ljubljani. S celo vrsto strok pa se je bilo mogoče seznaniti izključno zunaj Ljubljane (ekonomija, višji letniki medicine, farmacija, gozdarstvo, agronomija itd., tekstilno tehnologijo so študirali na Češkem ipd.). Takšna praksa je povzročila vrzel v razvoju slovenskega strokovnega jezika, saj so bila cela področja izpolnjena s srbohrvaščino.

V takih razmerah je prišlo na političnem področju do pritiskov in spodkopavanja slovenske (in ne samo slovenske) jezikovne samobitnosti v Jugoslaviji. Vizija meščanskih teoretikov, da je mogoče doseči enotnost večnarodne države s klasično stopitvijo narodov v eno samo »monolitno«
družbo z enim jezikom in kulturo (država = narod), je tudi v tem času – kakor že nekajkrat v prejšnjem stoletju – temeljila na zahtevi, da se nesrbski oziroma nesrbohrvaški narodi odrečejo svojemu jeziku. Pomemben simbolni delež pri teh pritiskih ima tudi srbska pisava, cirilica; dominiranje se kaže v potrebi po napisih v latinici in cirilici, kjer je to le mogoče, na primer na železniških postajah v vsej Jugoslaviji. Pritiski pa seveda niso imeli samo simbolične vrednosti: bili so del narodnostne in jezikovne politike v okviru medvojne Jugoslavije v vseh ključnih točkah javnega življenja. Nepopolna struktura višješolskih institucij, pozna ustanovitev slovenske akademije znanosti in umetnosti, primanjkljaj lastnih umetnostih šol, centralizirana uprava, promet – vse to je povzročalo institucionalno praznino na celi vrsti sodobnih ustvarjalnih področij, zlasti še v znanosti. Take razmere so bile podprte tudi s posebno politiko nastavljanja državnih uradnikov po sistemu, ki je bil preskušen že v stari Avstriji: daleč do domačega kraja,

po možnosti v področju z drugim jezikom. Tudi te migracije so imele pomemben delež pri jezikovni praksi in so posredno vplivale tudi na jezikovno politiko.

Na samo jezikovno prakso so ob opisani jezikovni politiki vplivale še posebej špekulacije liberalnega meščanstva, ki je prisegalo na zastavo državno-narodnega poenotenja in se je bilo podobno kot pred sto leti Ilirci pripravljeno ponovno odreči lastnemu jeziku. To so seveda javno demonstrirali s celo vrsto srbohrvaških izrazov, ki jih je preneslo predvsem časopisje, podobno kot v šestdesetih letih prejšnjega stoletja, ko je zmagovala južnoslovanska ideja kot dovolj realistična vizija nove politične ureditve na Balkanu. Razna politična »načrtovanja« jezikovne rabe ob oživitvi narodnega gibanja v meščanski družbi v prejšnjem stoletju so se vrstila drugo za drugim, čeprav so vseskozi zmagovala romantična prizadevanja za uveljavitev živega slovenskega knjižnega jezika v kar se da neizumetničeni podobi in je jezikovnim špekulacijam zapovrstjo zmanjkovalo življenjske moči ter so po vrsti izzveneale v prazno. Tako se je zgodilo najpoprej z idejo delitve družbenih plasti tudi po jezikovnih navadah: doslej slovensko govoreči pripadniki nižjih razredov naj bi kakor doslej govorili slovensko, izobraženi naj bi poskrbeli za izobraževanje in versko-etično vzgojo, temu okviru naj bi bila prilagojena tudi besedna umetnost. Izobraženci in drugi, pripadniki družbeno vodilnega meščanskega sloja naj bi še naprej živeli bodisi a) v slovensko-nemški diglosiji (Kopitar), b) namesto nemščine naj bi prevzeli štokavščino (tako je mislil prvi krog slovenskih ilircev z Vrazom in drugimi), c) nemščino naj bi zamenjal vseslovanski skupni knjižni jezik z enotno pisavo (Matija Majar), č) jezikovno naj bi se zlili z vodilnimi sloji ostalih Južnih Slovanov (manifestacijsko sprejemanje tujih izrazov ob južnoslovanski politični ideji v šestdesetih letih devetnajstega stoletja; prizadevanja nekaterih za širšo komunikacijo v znanosti s sprejemanjem srbohrvaškemu jeziku bližnjih terminov). Skoraj vsaka od omenjenih usmeritev je pustila za seboj sled, zlasti v besedišču; kljub temu pa je bilo stoletno izročilo slovenskega jezika očitno tako močan usmerjevalni dejavnik, da ga poskusi posameznih, pretežno zaprtih meščanskih skupin niso mogli spodkopati.

Na vprašanje, zakaj se je od posegov v jezik uveljavilo samo tisto, kar je bilo mogoče uskladiti z izročilom knjižnega jezika in njegovih sistemov, je več odgovorov. Našemu današnjemu razumevanju je najbližje iskanje socioloških pojasnil za uveljavljanje jezika ter upoštevanje nejezikovnih dejavnikov, ki so širili motivacijo za rabo in razvoj slovenskega jezika v razmerah,

ko nismo imeli lastne države in ko slovenski jezik v javnem življenju ni imel polne veljave.

Na jezikovno prakso devetnajstega stoletja je tako pritiskalo po eni strani izročilo nadnarečnega jezika, ki seže s svojimi začetki v čas arhaičnega jezika v Karantaniji, se razvija v srednjem veku in je v novejšem času usmerjeno od protestantov: ti so prevzeli kot slovenska cerkev funkcijo institucije (pred tem kaže, da jo je opravljala ljubljanska škofija, v samih začetkih poleg cerkve še karantanski dvor). Po drugi strani je bilo za tak razvoj odločilno življenje, ki je poleg naddialektičnega jezika razvijalo zlasti krajevne govore, narečja in z družbenim razvojem, zlasti z urbano ureditvijo tudi različne tipe pogovornega jezika in tako utrjevalo jezikovne navade v posameznih socialnih skupinah, pa tudi različnih govornih položajih.

Za razvoj slovenskega jezika v njegovi sodobni povezovalni vlogi, torej za razvoj naddialektnega kulturnega jezika, so zlasti v srednjem veku, pa tudi pozneje, ko so upravne institucije oficialno poslovale v latinščini in nemščini, skrbele najprej cerkvene institucije. Od protestantskega gibanja naprej so prevzemale usmerjanje jezikovne prakse skupine posameznih piscev, pa tudi posamezni izobraženci (Hren, Schönleben, Hipolit), ki niso skrbeli samo za cerkveni repertoar, ampak so očitno odgovorno premišljevali tudi o podobi slovenskega knjižnega jezika in sprejeli zanj temeljna, še danes veljavna načela. Med njimi je najpomembnejša najprej izbira jezika pisne tradicije, naslonjenega na govor Ljubljane kot upravnega in cerkvenega središča Kranjske, ki je v slovenskem prostoru ne le naravno geografsko, ampak tudi pomembno gospodarsko križišče ob stičišču prometnih poti s severovzhoda na jugozahod. Ob tem kaže poudariti tudi utemeljevanje nekaterih, še danes veljavnih načel pri oblikovanju slovenskega knjižnega jezika. To so: v pisavi opuščanje govorne redukcije, značilne za središčne govore (Schönleben), opuščanje vseh prvin, ki bi lahko učinkovale narečno, izbor tradicionalnega besedišča, sicer pa nadomeščanje iz nemščine prevzetih besed s slovenskimi, ugotavljanje leksikalne diferenciacije v besedišču posameznih govorov. Protestantsko tradicijo v naslednjem obdobju, katoliški verski obnovi in baroku, je skupina izobraženih piscev utemeljila najprej z izrazitim slavizacijsko usmerjenim zavračanjem prevzetih izrazov iz nemščine, določilo o enoviti normi je dopolnila z določilom o govoru: *Scribamus more gentis, loquamur more regionis!* (Pišimo po šegi rodu, govorimo po šegi pokrajine!). Ta nova določila so povzročila prerivanje tudi pisnih navad z govornimi, zlasti v glasovju, kjer je prišlo

deloma do vdora samoglasniške krnitve (redukcije), pa tudi v oblikah. Takšno stanje je v naslednjem stoletju povzročilo pomenljivo razpravljanje o sodobni normi (Pohlin), v katerem je z določenimi korekturami zlasti v estetskem pojmovanju norme zmagalo izročilo. Skupina baročnih piscev je institucionalno ohranjala jezikovno normo z eksemplaričnim izdajanjem Evangelijev inu listuv, obnašala pa se je tudi sicer kot zamena za institucijo jezikovne politike, saj je določala pisno in govorno rabo v navodilih za branje, s sestavljanjem slovarjev in z njihovim širjenjem v prepisih, z obnovo Bohoričeve slovnice. V ta čas spada s Hipolitovim prevodom Komenskega *Orbis pictura* tudi prva izdelava terminologije s popisom poljedelskih in drugih kmečkih opravil, omeniti pa je treba tudi slovenske izraze v *Valvasorjevi nemško pisani Slavi vojvodine Kranjske* (1689), ki predstavljajo poleg popisa krajevnih imen, gradov in podobnega kar obsežen terminološki izbor. Javno delo zlasti jezuitskih pridigarjev in potrebe jezuitskih šol so v prvi polovici 18. stoletja utemeljevanje prakse s priročniki še pospeševale. – Prelomnico v teh prizadevanjih pomeni tako zaradi duhovnega in gospodarskega, zlasti družbenega razvoja osemnajsto stoletje, ko postane del kulturnega programa razsvetljenecv uveljavitev slovenščine v javnosti. Zato so se lotili modernega kodificiranja in normiranja v slovnica in slovarjih, pripravljana zglednih besedil (katoliški, tako imenovani *Japljev prevod Svetega pisma 1784–1802*), pa tudi zavestnega funkcijskozvrstnega prodora zlasti na novem področju necerkvenega, laičnega oblikovanja besedil, nadaljevali pa so v novih družbenih in duhovnih razmerah, torej na višji razvojni stopnji, tudi s sistematičnimi izdelavami prvih terminologij, zlasti za različna področja prirodoznanstva, in so ponovno popisali tradicionalna kmečka opravila. V tej zvezi je treba poleg prizadevanja za konverzacijski jezik (Pohlin, Linhart) podčrtati kot novost razvijanje publicističnega jezika. Ti intenzivni napor izobražencev (vsaj *Zois* je bil tudi gospodarstvenik) za uveljavitev slovenske jezikovne prakse so bili tedaj prvič dopolnjeni z uradno jezikovno politiko, ki jo je fevdalnim gosposkam čedalje bolj odvzemala centralna oblast absolutistične fevdalne države: poleg javnega sporočanja odredb (patentov) v slovenščini, s katerimi se je pri nas že od srede osemnajstega stoletja obračala na ljudstvo dvorna, cesarska pisarna, je bila 1774 vpeljana slovenščina kot materinščina v trivalke, čeprav samo kot prehodni pomožni jezik. Ohranjeni prišežni obrazci mestnih sodnikov podpirajo domnevo tudi o delnem slovenskem poslovanju sodišč (kar je posredno potrjeno tudi z *Linhartovim vložkom* v dramsko besedilo *Matiček se ženi*). Do konca osemnajstega stoletja zaradi tega že

lahko govorimo o širjenju slovenske jezikovne prakse, pa tudi o usmerjeni jezikovni politiki, katere smisel je razumljiv s političnimi in socialnimi določilnicami absolutistične države.

Zaradi vsega tega lahko govorimo o jezikovni politiki nove vrste v moderni dobi slovenske zgodovine, to je od protestantizma. Protestantizem je v slovenski cerkvi prvi povezal dežele s slovenskim prebivalstvom in pri tem zajel vse razredne plasti, od tedaj vodilnih stanov, ki so protestante vsaj deloma podpirali, do meščanov in kmeta, in opravljal tudi opismenjevalno vlogo. V cerkvi in v stanovski šoli je vpeljal tudi jezikovno politiko, značilno za notranje sporazumevanje v slovenskem prostoru, poskrbel za osnovno kodifikacijo jezika s slovnico, slovarji – poskrbel pa je tudi za izobraževanje v jeziku zunanje komunikacije. V necerkvenem področju bi lahko govorili o slovenščini ob vinskem patentu (1570), prevodu vinskega zakona (1582), o prisežnih obrazcih (za mesto Kranj, domnevno iz začetka 16. stoletja), o sklepanjih o slovenskih zasedanjih ljubljanskega mestnega sveta, ker izvoljeni sodnik ni znal nemško, kar vse govori, da so splošne jezikovne navade vplivale na jezikovno prakso tudi zunaj cerkve. Ohranjeni dokumenti kažejo poleg sledov starejšega pisnega izročila seveda tudi že vpliv protestantskega knjižnega jezika in renesančnega sloga njegovih besedil.

Cerkev je bila usmerjevalka jezikovne politike oficialnega slovenskega jezika tudi v naslednjem, sedemnajstem stoletju: z zahtevo po verskem nauku v slovenskem jeziku je bilo vsaj okvirno poskrbljeno za vsaj približno raven govorne besede, saj so morali duhovniki škofijskim vizitatorjem dokazati ustrezno znanje slovenskega jezika (ŠAL – Škofijski arhiv Ljubljana). Pritisk govorne besede na tradicionalno pisno normo se je konec tega stoletja pokazal v potrebi po normativni sprostitvi krajevne izgovorjave skupne pisne osnove, to pa je seveda načelo razmeroma trdno protestantsko normo. Spricho socialnih sprememb ob pregonu protestantizma je bila nadvse pomembna »slovenizacija« višjih družbenih plasti, kar je vplivalo na široko jezikovno prakso. Edini v celoti ohranjeni arhiv kakega gospostva, arhiv blejskega gospostva, nam iz tega časa sporoča veliko število pričevanj pod prisego, slovenska besedila iz škofijskega arhiva, prisežni obrazci, odlomki raznovrstnih besedil vključno z različnimi stanovskimi pismi kažejo na značaj jezikovne prakse, ki jo je opisana jezikovna politika komajda usmerjala. To prakso omenja vsaj za osrednjo Kranjsko tudi Valvasorjevo pričevanje v Slavi vojvodine Kranjske, čeprav je tu navedeno, da je bil ob deželnem slovenskem jeziku uradovalni jezik na Kranjskem

nemščina, ki so jo govorili pretežno plemiči in meščani. Množica ohranjenih besedil v slovenščini potrjuje predvsem Valvasorjevo ugotovitev o deželnem jeziku. Sicer so Valvasorjeva poročila o razširjenosti slovenskega jezika in o jezikih, ki jih razne etnične skupine na Kranjskem govorijo mimo slovenščine, nadvse zanimiva prav zaradi še danes aktualne sociolingvistične vrednosti; opozorjeno je na posledice stikanja različnih jezikov, zlasti nemščine, in sicer v pejorativnem, torej družbeno vrednostno negativnem pomenu.

Nasproti opisanemu sožitju omejene jezikovne politike in široke jezikovne prakse zlasti v govoru, deloma tudi v pisavi v sedemnajstem stoletju (novega estetskega oblikovanja in tako slogovnega razvoja to ni zavrlo) so razmere v osemnajstem stoletju. Čeprav se družbeni red ni spremenil, so se z gospodarskim in duhovnim razvojem spremenili osnovni odnosi med posameznimi razrednimi plastmi prebivalstva. S centralistično državno upravo in gospodarskim razvojem se je še bolj povzpelo meščanstvo; zaradi gospodarskih razlogov si v vsej Avstriji prizadevajo za razširjanje izobraževanja tudi na širše plasti manj izobraženega prebivalstva. Te spremembe so vplivale na jezikovno politiko oblastnih institucij (izdajanje patentov v slovenščini, šola, deloma poslovanje s strankami) in na vizionarsko načrtovanje in delo za razširitev slovenskega življenja v javnosti, kakor so to poskušali člani vrste neformalnih razsvetljenskih skupin, zbranih okoli posameznih osebnosti ali zaradi skupnih filozofskih izhodišč. Prav ti izobraženci pa so živeli pretežno v diglosiji, to pomeni, da so z redkimi izjemami uporabljali slovenščino predvsem za vsakdanje sporočanje, zlasti v stiku z manj izobraženimi. Razlog za tako rabo je v tematski določenosti socialnih položajev, kjer je bil običajen ta ali drugi jezik. Velik delež pri tem je imela poleg uprave šola, slovenščina je – kot navadno – od 1774 v trivialkah zgolj pomožni jezik za uvajanje v znanje nemščine. Prav diglosija že kot posledica določene jezikovne politike je omogočala različne, poprej omenjene špekulacije v devetnajstem stoletju.

Nakazane socialne okoliščine so pripeljale že v osemnajstem stoletju do diferenciacije tudi v samem slovenskem jeziku. V šestnajstem in sedemnajstem stoletju so vsaj oficialna besedila (tiski, za tisk pripravljene referati) težili v svoji zvrsti k skrbnemu umetelnemu načinu ubesedovanja. Zlasti v sedemnajstem stoletju je iz predgovorov in opozoril razvidno, da so bila besedila namenjena šolanemu bralcu, večjemu latinščine in nemščine. V teh okvirih je bilo seveda mogoče, da so se na široko razvile baročne slogovne forme in se je s tem tudi v besedni kulturi utrdilo baročno pojmovanje

estetskega. V osemnajstem stoletju se je ta razvoj nadaljeval kot doslej v delu cerkvenega repertoarja in je dosegel svoj vrh z omenjeno izdajo katoliškega Svetega pisma, v laičnem področju pa s funkcijsko-zvrstno razširitvijo. Po slogovni stopnji je šlo za izzvenevanje baroka deloma v rokoko, predvsem pa v baročni klasicizem. Ker pa je bila praktična razsvetljenska dejavnost namenjena izobraževanju nešolanih, so zavestno razvijali poleg teh, funkcijsko razvejanih besedil za izobražence še drugi, nižji tip besedil, ki so bila zvrstno seveda manj diferencirana. Ta besedila so bila namenjena poljudnemu izobraževanju in preprosti moralki. Čeprav je bila za obe vrsti besedil skupna osnovna norma (pravopis, glasovje, oblikoslovje), je za poljudna besedila značilna preprostejša sintaksa in nazorno besedišče, medtem ko za prvo vrsto takih omejitev zaradi razumljivosti ni in velja kvečjemu estetski kanon dobe. Tudi slogovno je pri drugi vrsti besedil dosežena manjša izrazitost z nazorno, pritalno primero in metaforo. Zaradi preprostosti je ta druga zvrst pogosto označevana kot *ljudska*, vendar kaže opomniti, da oznaka ljudski že v tem času ni niti socialno določena, niti vrednostno utemeljena, čeprav je v številnih interpretacijah še danes jasno postavljena kot nesporno pozitivna kategorija (*ljudsko* pomeni *pristno, kmečko* nasproti *popačenemu, potujčenemu mestnemu!*). Opisani obstoj dveh tipov slovenskih besedil, namenjenih dvema različnima socialnima skupinama, je v 19. stoletju sam po sebi – kakor opisana diglosija – spodbujal špekulacije glede nadaljnega razvoja slovenskega knjižnega jezika v samem slovenskem prostoru in v slovenski sosesčini.

Spopadanja med opisanimi umetnimi meščanskimi poskusi socialnega usmerjanja jezikovne prakse v devetnajstem stoletju so se končala s popolno uveljavitvijo izročila slovenskega koncepta v vseh funkcijskih zvrsteh; pri tem je treba poudariti velikanski delež besedne umetnosti, zlasti v njenih najvišjih dosežkih (Prešeren, Moderna). Umetnosti se je po ustanovitvi ljubljanske univerze v letih 1919 in 1920 pridružila tudi znanost, od humanističnih zlasti slovenistično jezikoslovje in zgodovina, posebej še kulturna in literarna. Ta se je med obema vojnoma z argumenti in obravnavo različnih obdobij slovenske preteklosti upirala unitarističnim pritiskom tako imenovanega *jugoslovenstva*. Vrsta pomembnih znanstvenih in kulturnih delavcev, med njimi Breznik, Nahtigal, Ramovš, Prijatelj, Vodušek, Glonar so iskali za svoje sodobne argumente dokazov v obravnavanju preteklega boja tudi za jezikovno samobitnost Slovencev. V to razpravljanje je že ob znani Krizi Ljubljanskega zvona 1932, zlasti pa leta 1939, s študijo Razvoj slovenskega narodnega vprašanja posegel Edvard Kardelj – Sperans

(Kardelj 1939). Kardeljeva zasluga je, da je vprašanje jezika osvobodil določene *svete* izjemnosti, ki so mu jo pripisovali. Zato pa je ob novih odnosih v družbi ugotovil, da *Pot zблиževanja in spajanja narodov potemtakem ne vodi preko asimilacije in spajanja jezikov. Nasilna sredstva, ki naj bi delovala v tej smeri, ne morejo biti nič drugega kakor izraz kapitalističnega imperIALIZMA in birokratsko despotičnega hegemonizma. Take tendence bodo vedno naletele na odpor narodov, okrepljena čustva nacionalizma in zapiranja vase.*

Izhodišče boja za popolno osvoboditev slovenskega jezika v narodno-osvobodilnem boju je bilo s Kardeljevo razpravo teoretsko zastavljeno, prav tako pa so bile postavljene smernice družbeni praksi in odnosom do jezika. S tem delom je bil tudi postavljen temelj jezikovni enakopravnosti jugoslovanskih jezikov. Družbena razmerja, ki jih je vzpostavila Revolucija, so spodkopala temelje veljavni meščanski normi, kar pa seveda ne pomeni, da so bile dotlej veljavne vrednote padle čez noč in da je prišlo do osiromašenja jezika, čeprav je tako oceno mogoče pogosto slišati.

Med vojno se je v NOB izredno razširil krog pišočih. Pisanje povelj, poročil, okrožnic je bilo marsikdaj naloženo ljudem, ki so se morali takega opravila šele učiti. Prav tako je bilo treba pripravljati propagandno gradivo, pisati za časopise, za različne priročnike. Pri tem je veljalo največkrat načelo slovenskega, izraženo že pred vojno. Kolikor je bilo mogoče, so se držali veljavne norme knjižnega jezika (za šole so med NOB izdali celo krajšo verzijo slovenskega pravopisa in slovnice), sprejeti ali na novo poiskati je bilo treba izraze za nove družbene odnose in prvine novega sveta. Skrb za jezikovno kulturo, sprejeto iz tradicije, je izmed značilnosti široke kulturne politike Osvobodilne fronte na Slovenskem.

Po vojni je bilo treba v novi slovenski državi poskrbeti za potrebno institucijsko zaledje jezikovne politike, ki bi pomagalo uveljavljati novo prakso v spremenjenih družbenih razmerah. Nadaljevali so po poti, ki so jo poznali izpred vojne, in v skladu s prvo ustavo, ki je zagotavljala tudi jezikovno enakopravnost. Poleg oblastnih institucij so skrbeli za jezikovno kulturo strokovnjaki, in sicer v okviru Slavističnega društva, pouka na Filozofski fakulteti pa Inštituta za slovenski jezik SAZU. Razen pravopisne komisije in dela za slovar je bilo vse delo zastavljeno individualno. Kmalu po vojni je izšlo najprej novo (prvo samostojno) pravorečje (Rupel 1946), nova slovnica (Uredniški odbor 1947) in novi slovenski pravopis (Ramovš idr. 1950) z bogatim slovarjem, ki naj bi zapolnil vrzel do novega velikega slovarja slovenskega knjižnega jezika. Na Filozofski fakulteti in Pedagoški akademiji so vpeljali pouk knjižnega jezika, izdelali program Inštituta za

slovenski jezik SAZU, snovali pa so tudi svetovalsko revijo, poznejši Jezik in slovstvo. Kljub temu si je nova, sodobnejša smer jezikoslovja s težavo utirala pot skozi jezikoslovno pogosto ne dovolj podprto goščavo purističnih prepovedi in antipurističnih dovoljenj posamične jezikovne rabe, pri čemer so se tako zagovorniki starega kakor njihovi oporečniki sklicevali na predvojna razpravljanja ali zoper nje. Neustrezna jezikoslovna podlaga jezikovne kulture je v veliki meri vplivala tudi na kadre, ki so zlasti v šole prihajali premalo pripravljeni, da bi znali v šoli pojasnjevati osnove jezikovne kulture. Tega kroga ni mogla pretrgati niti jezikovna politika množičnega izobraževanja v radiu in sem in tja v različnih jezikovnih koticih. Dejstvo, da je v okviru povojnega življenja Slovencev skrb za knjižni jezik postala prvina vsakdanje kulture in je boj za jezikovno enakopravnost prenehal biti eksistenčna nuja v večjem delu slovenskega prostora, na drugi strani pa sorazmerno počasno znanstveno utemeljevanje kulture knjižnega jezika, pomanjkljivosti šolskega pouka, vse to je do konca petdesetih let ob vsem razvoju pripeljalo do zastoja in do pojavov slabega poznavanja jezikovne norme. Takšno stanje se je seveda odrazilo v oslABLjeni jezikovni politiki, za katero je skoraj celi prvi dve povojni desetletji značilno, da ne skrbi za jasno obveščanje občanov o svobodi njihovega jezika, o enakopravnem jezikovnem obnašanju. V tem obdobju, ko so bile izpostavljene predvsem nekatere nove prvine našega življenja, zelo malo ali nič pa se ni govorilo o narodu, narodovi svobodi in zavesti, čeprav je ta ne le sestavni del, ampak kar podlaga sodobne socialistične zavesti, je prišlo do prvih večjih pojavov zanemarjanja jezikovne kulture (ob vse večji skrbi Slovencev za utrditev materialnih okoliščin svojega življenja).

Toda v to dobo, v konec petdesetih let, sodi tudi razširitev študija knjižnega jezika za sloveniste: prej pomožna stroka postane diplomski predmet. Skoraj hkrati so na začetku šestdesetih let prenovili načrte za slovar slovenskega knjižnega jezika. Splošno sprejeta sta bila pojma sinhronije in diahronije, pa tudi jezikoslovnih metod, ki ju je to pojmovanje prineslo s seboj. Prav tako so razširjene priložnosti za oficialno govorno besedo, pa tudi razmah novih (televizije, filma) in demokratizacija starih govornih medijev (gledališče, radio) pripeljali do študija razločkov med govornimi in pisnimi besedili, razširjena razprava o razzslojenosti jezika pa do prve zaokrožene sheme delnih sestavov jezika, torej delitve na funkcijske in nadrobnejše, socialne zvrsti jezika. Obenem je tudi na spodbudo šolskih oblasti prišlo do naporov za novo vsebino jezikovnega pouka (štirje zvezki Toporišičevega Slovenskega knjižnega jezika). V tem času smo se

prikopali tudi že do zasnove nove zgodovine slovenskega knjižnega jezika in do spoznanja slogovnega razvoja. – Omeniti kaže, da je podobno študijsko pot kot znanost opravila tudi umetnost: v sproščenem umetnostnem razvoju po prvih medvojnih in povojnih letih zaviralnih pritiskov v korist tako imenovanega socialističnega realizma, ki so pomenili zastranitev v primerjavi z literarnim razvojem 20. stoletja na Slovenskem, so besedni umetniki skušali razpreti meje našega jezika tako v besedišču z nadaljnjim razvojem metafore, pa tudi v skladnji s študijem struktur, z novo izrabo zlasti govornih možnosti, s tem pa s programskim uvajanjem prvin socialnih zvrsti in podzvrsti.

Ne glede na ves ta razvoj se od sredine šestdesetih let (1965) kaže potreba po jasnejši družbeni jezikovni politiki, katere cilj naj bi bil široko seznanjanje občinstva z osnovami jezikovne kulture, oblikovanje ustreznega odnosa do rabe slovenskega jezika v SR Sloveniji in – če bi se pokazalo potrebno – tudi skrb za zagotovitev te rabe povsod tam, kjer obstojajo za rabo nadrobnejši predpisi. V tem okviru je Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva naslovila na slovensko javnost posebno Pismo o jeziku. Zanj je bila še zmeraj značilna že presežena dikcija nekakšne ljubiteljske vneme. Ne glede na to je bil nasledek vendarle razširitev rabe slovenskega jezika v televiziji (dnevnik!), poskrbljeno je bilo za slovensko podnaslavljanje filmov in podobno. Večjih učinkov, zlasti v gospodarstvu in turizmu, pa ni bilo.

Za slovensko jezikovno politiko v naslednjem desetletju (1965–1975) velja poudariti, da je z novo stopnjo samoupravljanja zajela vsaj teoretično, to je s predpisi rabe, najrazličnejša področja življenja, vključno z delom vojaškega življenja. Za strokovno podlago nove prakse je bilo poskrbljeno s študijem sporočanja, izdelavo slovarja (dva zvezka akademijskega slovarja), terminologij, pa tudi številnih učbenikov in z dvema izdajama priročnika o kulturi jezika; za kulturo jezika skrbijo tudi oddaje po radiu. 1976 je izšla nova slovnica, izdelan pa je tudi načrt novega pravopisa. Kljub temu je v tem času za prakso značilen primanjkljaj tako v odnosu do slovenskega jezika kakor v znanju; zmanjšanje števila ur slovenščine v šolah pa je postalo nevarno za nadaljnji razvoj.

Zaradi tega sta RK SZDL SRS (Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Socialistične republike Slovenije) in Slavistično društvo Slovenije sklenila zastaviti vse moči za novo, sodobno organizirano in podružbljeno jezikovno politiko, ki bo imela svoje izhodišče v sekciji za jezik SZDL. Ta bo poskrbela za povezavo med prakso in znanostjo in

dajala pobude za ustanavljanje potrebnih institucij ter pomagala znano-
sti, da se razširi iz svojih preskromnih okvirov. Slavisti so o teh problemih
razpravljali na svojem zborovanju na Bledu (oktobra 1977, glej Pogorelec
1977/1978), RK SZDL in Slavistično društvo sta na velikem posvetova-
nju Slovenščina v javni rabi maja 1979 razgrnila svoje načrte pred strokov-
no in širšo javnostjo. Priporočila Posvetovanja bodo s potrditvijo v RK
SZDL ne le dobila politično težo, ampak bodo usmerjala jezikovno poli-
tiko slovenskega jezika v prihodnje. Njena izhodišča bodo enakopravnost
slovenskega jezika, spoštovanje, varovanje in razvijanje slovenskega jezika
kot pomembne kulturne dediščine, zraven pa trdne jezikoslovne podstave
jezikovne kulture v SR Sloveniji, pri Slovencih zunaj meja socialistične re-
publike pa še zmeraj boj za svobodo in enakopravnost jezika zlasti v javnem
življenju. Pri oblikovanju novih smernic je treba posebej poudariti ustvar-
jalno sodelovanje politike s sodobno jezikoslovno znanostjo, s tem pa stro-
kovne vidike tega pomembnega družbenega področja.

SLOVENSKO JEZIKOSLOVJE IN KULTUROLOGIJA

0. Znano je, da je jezik, ki ga poleg jezikoslovcev preučujejo še raziskovalci z drugih področij, sociologi, psihologi, pedagogi, deloma etnologi, pa tudi filozofi, izraz kulture ljudstva, ki ga je v svoji zgodovini oblikovalo in ga uporablja. Kljub temu pa je zaverovanost jezikoslovja v zanimivo predmetno področje, ki mu ga kaže mikroskop lastne metodologije in spoznavnih izhodišč, v novejšem razvoju stroke potisnilo nujnost, spoznati jezik v njegovi kulturološki razsežnosti, na rob jezikoslovnih spoznanj. Pri Sloven- cih je do nedavnega to nalogo jezikoslovju odvze- mala kulturna zgodovina, ki je bila pretežno v ro- kah zlasti vede (o starejšem) slovenskem slovstvu. Kulturološka spoznanja so zlasti v našem stoletju prispevale različne smeri slovenskega jezikoslov- ja: zgodovinska slovnica (npr. Ramovš, Nahtigal idr.), etimologija in onomastika (Bezljaj idr.), tudi nekatera področja dialektologije, zgodovina knji- žnega jezika. Študij knjižnega jezika prispeva kul- turi jezika, njegova spoznanja – kakor tudi spoznanja drugih jezikoslovnih smeri, pa so le redko izražena tako, da neposredno podpirajo zavest jezika kot kulturne vrednote. Prav tako je – nemalo pod vplivom splošnega raz- voja jezikoslovja v svetu ob teoretskih podstavah, ki vplivajo na zaokrože- nje predmetnega področja in cilja raziskav, malodane tuja misel, da bi ka- zalo jezikoslovna spoznanja urejeno povezovati s spoznanji drugih ved in tako jezikoslovno znanje združevati s sorodnimi spoznanji v širše skupno védenje. Neljube posledice takšne strokovne zaprtosti se kažejo tam, kjer bi moralo priti povezovanje družbenega, zgodovinskega in humanističnega raziskovanja najbolj do izraza: v vzgoji in izobraževanju in v vsem javnem življenju, ki so najbolj neposredni uporabniki omenjenih ved. V novejšem času se vse prepočasi uveljavlja težnja po povezovanju jezikoslovja, za kar obstaja morda najtrdnješe izročilo (na primer izdelava slovarjev ipd.). Zve- za je potrebna ne le tam, kjer gre za študij dnevnega stika slovenščine in tu- jega jezika (slovenščina + madžarščina + italijanščina + nemščina), ampak tudi zaradi prevajanja. Prav tako je zlasti za starejša obdobja opaziti pri teh povezavah kulturološka prizadevanja (srednji vek, sledi kulturnih stikov

Prispevek je bil prvič obja- vljen v publikaciji *Raziskova- nje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem: Gradivo za po- svetovanje*, Ljubljana, 1980: Znanstveni inštitut Filozof- ske fakultete, str. 17–31.

v novejšem času), a pretežno posamična in daleč od enotnejših načelnih usmeritev. Nadvse pomembno bi bilo tudi kulturološko primerjanje domače in drugojezične kulture za prevajalsko smer, saj se ta le redko dvigne nad zgolj jezikoslovno ustreznost.

0.1 Čeprav torej jezik odraža v svoji socialni in funkcijski razvejanosti, v bogastvu narečij in knjižnega jezika prehojeno pot kulturnega razvoja in današnje stanje kulturne ravni, slovensko jezikoslovje kot sodobno razvita znanost zlasti po drugi vojni le poredkoma reflektira prav ta kulturološki vidik lastne predmetnosti; v prejšnjih obdobjih, tudi v samih začetkih slovenističnega jezikoslovja (Kopitar in dalje) je bil ta vidik nakazan med izhodišči raziskav raznih smeri, od zgodovine jezika do dialektov, tudi opis jezika je vseboval temeljno družbeno, kulturološko informacijo. Tako zastavljena raziskovanja in spoznanja pa so zlasti v obdobju boja za nacionalno samobitnost služila tudi za argumentacijo v tem boju. (Prim. delež slovenske kulturne zgodovine s tedanjimi spoznanji o jeziku v Kardeljevem Razvoju slovenskega narodnega vprašanja (1939), prav tako delež slovenskega jezikoslovja v boju za meje SRS (Socialistična republika Slovenija) po zadnji vojni itd.) Jezikoslovna spoznanja so pri tem redkokdaj upoštevali izolirano, četudi so bila utemeljena predvsem z avtonomnimi jezikoslovnimi metodami. Bila so bodisi postavljena ob spoznanja drugih ved, na primer zgodovine, geografije – ali pa so bila s spoznanji drugih znanosti upoštevana kot tako imenovani pomožni argument.

Veda o znanosti bi pokazala, katere so bile zlasti po drugi svetovni vojni okoliščine, ki so slovensko jezikoslovje nekako odtrgale od kulturološko zastavljenih izhodišč in ciljev, ki ga povezujejo z drugimi vedami, ki imajo ista ali podobna izhodišča in cilje (zanje, vsaj pretežno humanistične vede, se v novejšem času uveljavlja naziv nacionalne vede, ker jim je predmet preučevanje slovenske stvarnosti v najožjem pomenu in so v takem okviru na Slovenskem matične). Enega od razlogov je treba nedvomno iskati v samem razvoju jezikoslovne, pa tudi drugih znanosti. Od druge polovice prejšnjega stoletja, pravzaprav že več kot sto let, jezikoslovna teorija »čisti«
predmetno področje nejezikovnih ali »zunajjezikovnih«
vplivov in tako »osamosvobaja«
jezikoslovno znanost z izgrajevanjem vse bolj eksaktne metodologije (med pobudniki je bil Baudouin de Courtenay, tudi F. de Saussure, mladogramatiki, skratka vsi, ki so zavračali poljubnost metod stare filološke šole). Seveda pa se je s tem jezikoslovje vse bolj zapiralo samo vase. V zavesti raziskovalcev se je malodane aksiomatsko utrdilo

pojmovanje »znanstvenega«, ki se pogosto zadovoljuje z opisom ali analizo pojava v terminološki konkretnosti in metodološki dognanosti, ne terja pa tudi pojasnila širših znanstvenih izhodišč in naravnosti oziroma motiviranosti takega spoznanja.

Kaže, da tak razvoj jezikoslovne znanosti pri nas ni osamljen. Razvoj jezikoslovne teorije je tako zelo uklenil pozornost jezikoslovcev v lastno predmetnost, da se zdi jezikoslovna znanost samozadostna v svojem lastnem analitično-sintetičnem opraviilu. Seveda ostaja kulturološki vidik pri tem nespoznan in nedefiniran, tako v okvirih jezikoslovja kakor ob morebitnih povezavah z drugimi vedami. Zdi se, da jezikoslovje pri tem ni edina veda s podobno usodo: emancipacija lastne predmetnosti je doletela vse vede, ki se ob izjemni specializaciji mestoma začudeno srečujejo ob skupnih vprašanjih ali podobni predmetnosti, ne da bi imele dognane skupne spoznavne cilje.

0.12 Seveda je treba pri tem upoštevati, da obilje gradiva in virov pa zahtevna metoda v veliki meri izčrpujejo raziskovalce, ki se v našem, slovenskem prostoru ne morejo pohvaliti z urejenimi razmerami za znanstveno raziskovanje. Vsak raziskovalec mora po večini sam opraviti vso pot: od zbiranja gradiva, iskanja po virih in literaturi, do obdelave in izdelave elaborata. Le redko kdo razen velikih podjetij (slovarji) ima pri delu lahko sodelavce (tudi vključevanje študentov terja pomoč). Dejstvo, da je vsak raziskovalec »sam svoj inštitut«, seveda zapira v svoje meje ne le jezikoslovje, ampak marsikdaj tudi posamezne jezikoslovne panoge, ki raziskujejo pogosto druga mimo druge in se ne povezujejo. Ta razdrobljenost se odraža najbolj boleče pri visokošolskem študiju, saj si slušatelji ne prizadevajo povezovati različnih jezikoslovnih spoznanj v celoto, kaj šele da bi v kopici študijskih dejstev razumeli dialektične povezave med jezikovnimi pojavi in dogajanjem.

Za predstavitev znanstvenih spoznanj je sicer na voljo precej možnosti (časopisi, simpoziji itd.), izmenjava mnenj pa kaže prej individualno raziskovalno usmeritev, ki spodbuja ožjo jezikoslovno diskusijo.

Od strokovno pospeševalnih dejavnikov, ki pa ne prispevajo povezoivanju strok v našem prostoru, kaže omeniti še dva. Jezikoslovje, tudi raziskovanje slovenskega jezika je – tako meni večina jezikoslovcev – (lahko, nujno) del mednarodnega jezikoslovja. Pogoj za to je seveda skupni teoretični imenovalec, to pomeni, da mora biti jezikoslovna govorica v našem prostoru taka, da se lahko odziva pojmovnemu svetu sodobne jezikoslovne teorije in da ne zaostaja za njo. Drugi dejavnik je s prvim povezan:

jezikoslovna teorija se v številnih središčih tako naglo razvija, širi se predmetno področje, razvijajo se šole, da je v skromnih razmerah včasih težko držati korak s svetom. Pri vsem tem se zdi, da se vse premalo zavedamo pomembnosti prikazati svetu slovenski jezik v vsej širši problematiki tudi z aktualno uporabljeno teorijo. (Primer: pojmovanje socialnih zvrsti, to je različnih geografsko in položajsko razširjenih delnih sistemov v jezikovnem sporazumevanju v slovenskem prostoru: termin ima drugod izrazito razredni, to je družbeno vrednostni pomen, v naših družbeno-kulturnih razmerah kaže na okoliščine te ali one rabe in ne pomeni razredne ocene govorca, ki to ali ono zvrst uporablja).

0.13 Jezikoslovna spoznanja se tudi v slovenskem jezikoslovju danes usmerjajo po vidikih, ki so bili tipični za njegovo rast v 19. stoletju. Jezikoslovje delimo na pragmatično-normativni del, ki ga zlasti v znanosti danes prerašča sodobna opisna slovnica jezika, ta se v nekaterih svojih panogah povezuje s sorodnimi disciplinami, kakor so sociologija in psihologija, etnologija, tudi logika in filozofija idr., med njimi tudi umetnostne vede. Podobno se z drugimi strokami veže tudi tradicionalni zgodovinsko-primerjalni del, ki mu je zaradi posebne teoretične usmeritve pridružena tudi dialektologija. V razvoju sodobnega slovenskega jezikoslovja se je iz različnih razlogov zgodilo, da mu je danes na Slovenskem posvečene manj pozornosti, a bi ne nazadnje tudi iz kulturološkega vidika kazalo primanjkljaj v tej smeri odpraviti.

0.131 Usmeritev je povezana z razvojem slavistike in v njenem okviru slovenistike (Kopitar, Miklošič in drugi). Že iz časov razsvetljenstva in predromantike je opis jezika spremljala oživiljena razprava o položaju slovenskega jezika med drugimi slovanskimi jeziki (»dialekt skupnega plemenskega jezika«), kar je bilo ne le jezikoslovno, ampak predvsem bivanjsko in politično vprašanje, ki se je sprva izražalo izključno v svoji kulturološki formulaciji. Utrjevanje individualnosti slovenskega knjižnega jezika je potekalo tudi s podporo opisovalcev knjižnega jezika, ob razpravah, ki so imele v razvoju od razpadajoče fevdalne družbe v meščansko družbo, ki se je bojevala za narodovo kulturno in politično osvoboditev, velikokrat jasen (kulturno) politični pomen. Opisovanje jezika, postavljanje norme pisne in govorne oblike knjižnega jezika je dalo slovnice, slovarje in številne razprave (Škrabec).

0.132 To usmeritev v 19. stoletju vse od začetka dopolnjuje študij dialektov. Slovenski jezik naj bi tako funkcioniral na dveh ravneh: v vsakdanji komunikaciji v dialektu in ob posebnih priložnostih in v posebnih

družbenih okvirih v knjižnem jeziku, ki so ga imeli raziskovalci za pododan konstrukt in umetno tvorbo, češ da se nikjer ne govori. Raziskovanje dialektov se je v teh ocenah družbeno teoretično povezovalo s stališčem, znanim iz Valvazorja, in posploševanim v novem pojmovanju iz Kopitarja: da je le jezik kmeta »čist«, to je prost prevzetih prvin, značilnih zlasti za (nižjo) govorico mestnih in gosposkih »služabnikov« (Kopitar). To stališče je močno vplivalo na izoblikovanje mita o »pristnosti« kmečke govorice, o vlogi »ljudskega« jezika, ki je bolj ali manj podprt z družboslovnimi, strokovnimi in političnimi interpretacijami prodiral (v spreminjajočem se pomenu) vse do naših dni v širšo zavest o slovenskem jeziku; ta naj bi funkcioniral v razsežnostih nasprotja (umetni) knjižni jezik : (pristni) ljudski jezik.

Študij slovenskega jezika je v 19. stoletju dopolnjen tudi z začetki etimologije in onomastike, zlasti Miklošičevo primerjalno jezikoslovje je v domovini močno vplivalo na različne smeri jezikoslovne pozornosti.

0.133 Posebej se je ob izdajah starejših besedil slovenske slovstvene preteklosti razvijala zgodovina jezika pismenosti in knjižnega jezika (zlasti V. Oblak), tako so bili iz filologije ustvarjani temelji kasnejši zgodovinski slovnici (tudi študija V. Oblaka (1890) o slovenski nominalni deklinaciji). Ta smer je prinesla iz filološke šole potrebo po zgodovinski interpretaciji virov.

0.134 Vsa ta – tu vse presplošno nakazana prizadevanja slovenskega jezikoslovja 19. stoletja so bila delo zagnanih posameznikov. Instituciji, ki sta se v okviru tedanje slovanske filologije intenzivno ukvarjali z opisanim študijem na akademski ravni, sta bili predvsem univerzi na Dunaju (Miklošič) in v Gradcu, tudi univerza v Zagrebu. Za slovenistična vprašanja so se poleg domačih raziskovalcev zanimali v okviru slovenske filologije tudi številni raziskovalci iz drugih univerzitetnih središč (npr. Rusija idr.). Slovenistične raziskave so bile objavljane v znanstveni publicistiki in znanstvenem tisku v tujih središčih (Istočniki, Archiv für slavische Philologie idr.), doma so objavljali v Slovenski Matici, kulturnih časopisih in dnevni publicistiki.

0.14 Med obema vojnama do danes. Dolgo obdobje 20. stoletja moramo nujno razdeliti na tri dele, na obdobje do razpada Avstro-Ogrske, na obdobje 1918–1945 in na povojni čas. Za razvoj jezikoslovja je značilna vse večja »znanstvenost«, to pomeni, da je bila že pred prvo vojno in po njej čedalje večja pozornost posvečena razvijanju metodologije raziskav, ob tem pa je mogoče razbrati tudi veliko angažiranost slovenskega

jezikoslovja (zgodovinske slovnice, dialektologije, zgodovine slovenskega knjižnega jezika, tudi primerjalnega slovenskega jezikoslovja s staro cerkveno slovanščino) v dokazovanju slovenske samobitnosti. Raziskave slovenskega knjižnega jezika (deloma tudi zgodovine) so ostale še naprej zunaj univerzitetnega središča, čeprav so se v raziskovalnem pogledu vendarle razvijala vzporedno z opisanimi vedami, a vendarle veliko prepočasi (Breznik, sestavljalci učbenikov). Slovenistična vprašanja so načenjali tudi strokovnjaki s sosednjih filologij, zlasti germanske (Kelemina). Mladi izobraženci so hitreje kot institucija sledili novim tokovom v sočasnem jezikoslovju in sorodnih vedah (Vodušek, Trstenjak). Ob poudarjeni narodni samobitnosti so bili manj določeni družbeni predznaki; pojem ljudskega je spreminjal svojo pomensko vrednost odvisno od ideološkega in ne le družbenega konteksta.

0.141 Organizacijsko je bilo to raziskovanje združeno po razpadu Avstro-Ogrske v okviru novoustanovljene univerze v Ljubljani, posamezniki so delovali tudi na srednjih šolah (Breznik, učbenikarji), tik pred vojno je bil ustanovljen Inštitut za slovenski jezik SAZU. Pomembno je poudariti, da je tedaj postala ljubljanska slavistika za slovenistično jezikoslovje matična ustanova, saj je po vojni z razpadanjem klasične slovanske filologije na nacionalna jezikoslovja v drugih središčih nekoliko popustilo živo zanimanje za slovenistična vprašanja, značilno za 19. stoletje.

0.142 Po drugi vojni so bile jezikoslovju postavljene nove naloge (družba, šola), ki so pospeševale zlasti študij slovenskega knjižnega jezika (slovar, pravopis, pravorečje, slovnica, besedotvorje itd.), njegove zvrstnostne razvejanosti (posebej še govorjenega in pisanega jezika, terminologije), stilistike in zgodovine slovenskega knjižnega jezika, pa tudi dialektologije (dialektološki slovarji, monografije) in zgodovinske slovnice ter etimologije in onomastike. Vse bolj intenzivno pritegovanje strogih jezikoslovnih metod v posameznih disciplinah (pa tudi skromna kadrovska zasedba) je posamezne panoge jezikoslovja do neke mere zaprlo v svoje okvire. Danes se zaradi tega kaže potreba po vse večji notranji povezavi jezikoslovnih disciplin (to je posebej pereče pri univerzitetnem pouku), pa tudi po poglobljanju zveze s sorodnimi strokami, tako s študijem književnosti (zgodovino slovenskega knjižnega jezika preučuje tudi kulturna zgodovina v okviru slovstvene vede, vsaj v dosedanjih okvirih). Skupne cilje pa ima študij jezikoslovja tudi z drugimi jezikoslovnimi področji, kakor z romanistiko, germanistiko, klasično filologijo, primerjalnim slovanskim in indoevropskim jezikoslovjem ter z drugimi humanističnimi in družbenimi

vedami (etnologija, vede o umetnosti, filozofija, sociologija, psihologija, pedagogika, metodika in didaktika itd.). Te zveze so v okviru samega jezikoslovja nekoliko bolj razvite, čeprav je pomanjkljivo povezovanje na primer v prevajalstvu (!), z drugimi vedami pa družijo jezikoslovje ponekod skupni interesi in cilji, drugod vzporedna spoznanja, vendar je še prezgodaj govoriti o globljih težnjah po strokovnem povezovanju.

0.143 Seveda je prikaz te problematike skrajnje nepopoln. Organizacijsko so sicer postavljene večje možnosti za organizirane in individualne raziskave: na Filozofski fakulteti, na obeh pedagoških akademijah, v Ljubljani in v Mariboru, v sekcijah Inštituta za slovenski jezik SAZU (zlasti slovarji) in na nekaterih drugih ustanovah, vendar je povsod občuten kadrovski primanjkljaj. Izpolnjevanje dnevni nalog (za univerzitetni pouk, za šolo, številne strokovne akcije) vse to spodbuja in hkrati zaradi nekoordiniranosti zavira sistematično znanstvenoraziskovalno delo na vsem širokem področju slovenskega jezikoslovja. Omeniti pa je treba Slavistični inštitut v Gradcu, ki ima sodobno zasnovano sekcijo za preučevanje slovenskih dialektov na Koroškem. Pri tem možnosti za objavo znanstvenih dosežkov niso majhne: prikazati jih je mogoče na številnih simpozijih, seminarjih, zborovanjih, kongresih doma in na tujem. Za razprave je tudi na voljo obsežna znanstvena publicistika.

1. Možnosti in potrebe, da se slovenistično jezikoslovje zlasti v okviru Filozofske fakultete pridruži študiju kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem, so v izhodiščih programa omenjene na več mestih. Čeprav ima pri sodobni teoretski zasnovi marsikatera smer pretežno metodološko-opisni značaj, bi kazalo pritegniti v to programsko usmeritev vse tiste smeri, ki lahko prispevajo spoznanje kulturne ustvarjalnosti. Dejansko je študij slovenskega jezika, njegove izoblikovanosti, notranje razvejanosti, poimenovalnega bogastva, ki izdaja v vsem obilju (in primanjkljaju) prehojeno pot slovenskega naroda v zgodovini, po samem predmetu študij kulturne ustvarjalnosti. S tega zornega kota je raziskovanje slovenskega jezika še slabo razvito, čeprav bi rezultati imeli kar neposredno uporabno vrednost, na primer pri prevajalstvu, v šolstvu ipd. Pri tem se seveda postavlja vprašanje izhodišč in metodologije. Vprašanje izhodišč terja seveda neposredno povezavo z raziskavami in dognanji omenjenih družbenih in zgodovinskih ved, od zgodovine do etnologije dalje.

2. Posebno pozornost in novo, sodobno ovrednotenje zahteva upoštevaje družbenih osnov slovenskega jezikoslovnega razvoja. Tu ne mislim »družbenega okvira«, v katerem bi potekala neodvisna jezikoslovna

raziskava, mislim, da bi morali družno s sociologi, etnologi, zgodovinarji, raziskovalci umetnostnih panog, poiskati izhodišča za pretres, koliko jezik odraža družbeni razvoj, pa tudi, koliko so na razvoj pogledov na jezik vplivali družbeni odnosi na Slovenskem. Teh vprašanj se od daleč lotevamo vsak zase, zato so pogosto odgovori nanje približni, v pristope preko meja »čistih« znanosti pa sejejo nezaupanje.

3. in 4. Vprašanje relativne samostojnosti pojava družbenega življenja in ustvarjanja je v okviru kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem mogoče potrditi z razvojem knjižnega jezika, tudi z razvojem in obstojem slovenskega jezika. Morda je banalna ugotovitev, da jezikovno ustvarjanje v slabih, neustreznih razmerah ni zamrlo in da je bil izoblikovan slovenski knjižni jezik kljub temu, da razen protestantske slovenske cerkve v 16. stoletju ni bilo stoletja nobene institucije, ki bi pospeševala razvoj jezika podložnega prebivalstva. Pojasnilo, od kod živa, ustvarjalna moč za razvoj, ki ne zaostaja (vsaj ne pomenljivo) za razvojem drugih evropskih narodov, kako je potekalo oplajanje med jeziki v stiku in podobno, vse to so naloge, ki si jih bo moralo zastaviti jezikoslovje v okviru tega programa. Podobna ugotovitev velja za pojmovanje organičnosti razvoja slovenskega jezika, ki ga lahko v razložljivi kontinuiteti spremljamo od naselitve naših krajev do danes. Seveda so obdobja, ko se je jezikovno ustvarjanje preneslo od prevladujočih besedil z versko poljudno, umetnostno ali strokovno vsebino na področje laičnih besedil, verjetno so tudi obdobja, ko se razvija hitreje od jezika govorica neverbalne ustvarjalnosti – tu bi kazalo razvoj prikazati in pojave in dejstva ustrezno interpretirati v povezanosti različnih spoznanj.

5. in 6. Odgovor na vprašanja o regionalni razčlenjenosti kulture v slovenskem prostoru ne zadeva samo dialektologije ali študija socialnih zvrsti slovenskega jezika, ampak prav tako jezikoslovno stilistiko umetnostnih besedil, ki je ob študiju oblikovanosti, pa tudi značaja uporabljenih sredstev, pokazala na zgolj nakazano prisotnost regionalnih »zakonitosti« v našem umetnostnem ustvarjanju.

Tipologija kulturnega odzivanja oziroma ustvarjanja v jeziku bo morala upoštevati tako pokrajinske konstante, kakor bo morala zajeti družbeni vidik jezikovnega razvoja, nakazan v drugi točki.

7. Razvojna logika slovenskega jezikovnega razvoja, kakor razumemo vprašanje razvojnih »zakonitosti«, bo morala zajeti v sintezo vsa nakazana delna vprašanja, obravnavana shematično v točkah 1 do 6.

To besedilo ima namen odgovoriti izhodiščem programa Raziskovanje kulturne ustvarjalnosti na Slovenskem. Shematično bolj pojasnjuje

razmere, zaradi katerih bo marsikdaj težko poiskati ustrezne odgovore. Korištno pot vidimo v skupnem postavljanju izhodišč z vidika različnih strok. (Prim. jezikoslovje in etnologija itd.).

K VPRAŠANJU BILINGVIZMA IN DIGLOSIJE IZ SLOVENSKE IZKUŠNJE

Do jezikovnega stika in potrebe po razumevanju in obvladovanju dveh jezikov prihaja v različnih socialnih okoliščinah:

a) Znotraj enega samega jezika in bodisi pri enem samem govorniku, ki obvlada več zvrsti – ali med socialnimi skupinami; tudi tu je najpogosteje medsebojno vplivanje knjižnega standarda na dialekt: rezultat so bodisi interference – ali pa še več: sprememba sistema in nastanek oziroma nastajanje številnih variant pogovornega jezika, kar je seveda odvisno od socialnih okoliščin, v katerih se jezik s komunikacijo razvija in se spreminja. V slovenski jezikovni praksi so dialektne interference v standardu najmočnejše na ravnini izrazne podobe in na oblikoslovni ravnini, nasprotno vplivanje knjižnega standarda skozi medije na dialekt pa se kaže pretežno v leksiki. Stopnja obvladovanja knjižne zvrsti jezika je pri večini govorcev odvisna od izobrazbe, predvsem pa od vrste in količine formalnih položajev, za katere si kdo razvije komunikacijske zmožnosti. Zvrsti seveda niso jezikovne variante, ki bi zadevale zgolj izrazno podobo, ne da bi se tikale tudi pomenske strukture jezika: pomenski odtenki, ki jih je mogoče oziroma jih ni mogoče izraziti s posameznimi zvrstmi povsem sinonimno, niso zgolj socialna, ampak tudi poimenovalno drugačna kategorija in so izraz različnih pojmovanj sveta in življenja v posameznih socialnih položajih. Meje med zvrstmi posameznega jezika niso postavljene tako trdno, kot so postavljene meje med različnimi jezikovnimi sistemi, zato je tudi debata o tem, ali gre med zvrstmi enega jezika za med seboj prekrivajoče se delne sisteme – ali za variante sistema, kar verjetno ni zgolj akademska dilema, ampak ima socialne posledice. Seveda je za sociološko ocenjevanje tega relevantna socialna mobilnost znotraj jezikovne skupine. Zato tudi kljub tem dilemam medsebojnega stika posameznih jezikovnih variant (delnih sistemov itd.) nimamo za dvojezičnost v pravam pomenu besede.

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1984 v zborniku *Dvojezičnost: Individualne in družbene razsežnosti: Prispevki konference »Dvojezičnost: Individualne in družbene razsežnosti«*, Ljubljana, 13.–15. sept. 1984 (ur. Albina Nečak-Lük in Inka Štrukelj), Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje, str. 67–73.

b) 1. Dvojezičnost se začneja ob stiku dveh različnih jezikov.

Najbolj enostavna je v primeru, ko gre za stik dveh jezikov, ki pripadata dvema različnima jezikovnim skupinama: na primer slovenščine z nemščino, slovenščine z italijanščino, slovenščine z madžarščino. Težje je, vsaj z lingvističnega vidika, takrat, kadar prihaja do stika jezikov iste izvorne skupine, na primer slovenščine in srbohrvaščine, kajti predvsem ta zaradi zlasti na videz podobnih, pomensko pa različnih besed povzroča številne nesporazume.

Do te vrste stika in z njim povezane dvojezičnosti, ki je podlaga za komunikacijo, prihaja na dva načina: govorec iz jezikovnega območja jezika A (ki je njegova materinščina, v našem primeru je to – če ni drugače navedeno – slovenščina) pride na potovanje ali na delovnem mestu v tujem okolju v stik z drugim jezikom (jezikom B) in se v skladu s svojimi možnostmi spoprijema s tem drugim jezikom. Tako dvojezičnost je G. France-scato (1981) poimenoval izolirano dvojezičnost; praviloma je enosmerna. Dvojezičen je praviloma govorec, ki obvlada jezika A in B (oziroma večjezičen, če obvlada še jezike B1, B2, B3 itd.); redka je dvojezičnost v obeh smereh. Ta je verjetnejša – vsaj pri delu populacije – kolikor je jezik A svetoven jezik ali jezik, ki ga govorijo na širšem ozemlju, manj verjetna – čeprav je ni mogoče izključiti – je dvojezičnost v primeru, ko jezik A ni v tej skupini: tudi slovenščino razmeroma dobro obvladuje čedalje večje število kot jezik B. Motivi za tako obvladovanje so različni: kulturno-turistični, gospodarski, znanstveni in drugi.

b) 2. Dvojezičnost, ne gre več za izolirano, ampak kolektivno, se oblikuje, kadar prihaja do bivanjskega stika med jezikoma A in B zaradi sožitja več narodnostnih skupnosti v isti pokrajini in/ali državi: tako je bil na primer dvojezičen del slovenskega prebivalstva vsaj nekako od 15. stoletja (lahko že prej), ko je tudi v Notranji Avstriji (dežele Kranjska, Štajerska, Koroška) in v sosednjih deželah s slovenskim prebivalstvom (Goriška z Istro) zunanje javno življenje (cerkev z večino liturgije, uprava, kultura, izobraževanje itd.) potekalo v latinščini in nemščini in je bila še v protestantski (stanovski) šoli 16. stoletja slovenščina šele tako imenovani drugi pomožni jezik (prvi je bila ob glavni latinščini nemščina). Nosilci omenjenih dejavnosti so tako morali biti dvo- in večjezični. Ker je pri tem prihajalo znotraj (Notranje) Avstrije (in deloma že prej, v zgodnjem srednjem veku) do kolonizacij pripadnikov posameznih družbenih plasti prebivalstva (po pokoritvi slovenske države in po madžarskih vpadih so v zgodnjem 10. stoletju dobili posestva na slovenskem ozemlju tujejezični fevdalci, ti so pogosto

pripeljali s seboj tudi svoje služabnike in dvorjane), je prišlo že zgodaj do jezikovnega stika; zaradi enostavnosti – in ker zadeva prvi stik tako imenovanega slovenskega (slovanskega) adstrata druge veje jezikoslovja – se ukvarjamo samo s stikom slovenščine z nemščino. Iz ohranjenih virov lahko že v najstarejših časih (listine s krajevnimi imeni, ki izpričujejo nemško in slovensko ime), posebej pa iz kasnejših virov do 15. in 16. stoletja ugotavljamo v slovenskem prostoru soobstajanje dveh prvih jezikov (A), slovenščine in nemščine. Dejansko distribucijo seveda lahko le približno in primerjalno ugotavljamo, kaže pa, da je v skupnem javnem življenju prišlo do delitve funkcij: jezik cerkvenega obreda, znanosti, komunikacije navzven je bila slej ko prej latinščina, jezik uprave je postajala od srednjega veka sem slej ko prej nemščina (kar je oboje v zvezi s šolami in širjenjem pismenosti v našem in sosednjem prostoru, kjer je nemščina polagoma izpodrivala starejšo pisno latinščino). Jezik največjega dela populacije v Notranji Avstriji (z izjemo severne Koroške in Zgornje Štajerske), slovenščina, se je v javnosti po tradiciji ohranjala v delu cerkvenega življenja (pridiga, splošna spoved, individualna spoved, petje), pri obredih, od tega verjetno najbolj oficialno pri obredu ustoličevanja koroškega vojvode (do 1415), slovenski jezik je izpričan iz tega zgodnjega obdobja iz nekaterih redkih odlomkov, ki kažejo slovenski lirski slovar, ohranjena pa so tudi pričevanja nemškega plemstva (zlasti iz obmejne Koroške), ki izpričujejo prestižni ponos zaradi drugačnega jezika prebivalstva (!) v primerjavi z drugimi nemškimi deželami, kjer takšnih jezikovnih razlik ni bilo. Čeprav torej jezik – tedaj najbrž pretežno nepismenega prebivalstva – ni mogel takoj postati dominantni jezik javnega življenja (kar je nedvomno bil med trajanjem lastne državnosti v sedmem in osmem stoletju in kar je pustilo dolgo sled) – dominantnost si je v tem prostoru vsaj v upravnem življenju izbojevala najprej nemščina – si je slovenščina tudi na tem področju krčila svoj prostor že od srednjega veka sem. Tako lahko za ta čas domnevamo vsaj pri delu prebivalstva vsaj funkcionalno dvojezičnost od slovenščine k nemščini, najbrž pa glede na potrebe komunikacije tudi v nasprotni smeri. Poleg tega so trgovske zveze tudi že podeželskega prebivalstva terjale obvladovanje jezikov po prvem tipu dvojezičnosti. Izpričane so zveze globoko v Italijo in v vse sosednje dežele; dopisovanje iz slovenskega prostora v obmejne pokrajine Hrvaške je v 15. in 16. stoletju terjalo tudi obvladovanje glagolske in cirilske pisave in sosednjega upravnega hrvaškega jezika. (V takem položaju se odpira tudi vprašanje razmerja med jezikovno in etnično pripadnostjo; to vprašanje za starejša obdobja ni izpričano, preveriti je mogoče le splošni

trend: v 16. stoletju in deloma kasneje je opazna velika pritegovalna moč slovenščine oziroma življenja v slovenskem prostoru: cela vrsta priseljenecv iz nemških dežel se vključuje v življenje v novi domovini in odigrava tako med protestantizmom kakor tudi v naslednjem stoletju verske obnove vidno vlogo tudi v kulturnem razvoju; to je bil deloma tudi nasledek mešanih zakonov Nemcev s Slovenkami ali širše prebivalkami slovenskih pokrajin. Že v istem času in kasneje je v nasprotno smer deloval zakon socialnega vzpona, zlasti v mestih, ki so v listinah izpričana po večini v 12. in 13. stoletju (le nekatera, kakor Ptuj so starejša), njihova vloga pa se krepi od konca 15. stoletja. V mestih je prihajalo deloma ob priseljenem nemškem prebivalstvu, pa tudi zaradi stika z drugimi središči do pritegovanja v nemški kulturni krog, vendar ne praviloma in ne v vseh dobah enako; pri tem je prihajalo do tako imenovanega ponemčevanja. V jezikovnem pogledu se zdi, da je ob takem pojavu socialno-jezikovnega prestrukturiranja meščan slovenskega rodu opustil svoj jezik v komunikaciji s svojo socialno vrsto in pripadniki višjih slojev, slovenščina je bila rezervirana le za komunikacijo s služinčadjo (o takem stanju poroča Kopitar v Slovnici iz 1808). To stanje se je s širjenjem nemške šole po letu 1774 le še krepilo; raba drugega jezika v povsem določeni funkciji je tedaj povzročila, da je obstajala pri meščanih slovenskega rodu slovenščina bodisi na ravni najnižjega sporočanja ali v nekakšni latentni obliki. Te vrste dvojezičnost bi lahko označili s klasičnim pojmovanjem diglosije, ki je pri meščanu (ki ni bil nujno izobraženec) puščala slovenščino na ravni izrazno omejenega koda, medtem ko je javno in kulturno življenje obvladoval z nemščino. Med obema jezikovnima področjema se je odnos tega stika in take vrste dvojezičnosti kazal v slovenščini s posebno plastjo interferenc na ravni dialekta oziroma nižje pogovornega jezika, v nemščini pa zlasti na ravnini izrazne podobe (glasovna in stavčna fonetika), pa tudi v leksiki, kar pa je manj raziskano. Pojem izrazne omejenosti je seveda težko razumeti v smislu strogega pojmovanja nerazvitega koda: dejstvo je, da je slovenščina razvila svoje izrazno bogastvo za vse življenjske položaje, vendar dolgo v veliki večini za neformalno rabo, čeprav poznamo že od najstarejših časov tudi besedila, namenjena formalni rabi. Iz diglosije je vodil v bilingvizem boj za narodno in s tem jezikovno samostojnost (zahteva po jezikovni enakopravnosti z nemščino v javnem življenju je bila zato postavljena v prvi politični program Združene Slovenije po marčni revoluciji 1848).

Dvojezičnost v slovenskem prostoru je bila v zgodovinskem razponu približno osemsto let funkcionalna in seveda omejena na nekatere plasti

prebivalstva, zlasti na del nemškega plemstva v stiku s slovenskim življem – in sicer od nemščine k slovenščini, deloma tudi v nasprotni smeri (kar iz slovenske plemiške korespondence 17. stoletja ni povsem jasno, a se da domnevati), podobno velja tudi za meščane. Nekako do 17. stoletja je (vsaj z besedili mestnih priseg) izpričano bodisi soobstajanje slovenščine in nemščine (Kranj) in slovenščine, nemščine in italijanščine (Ljubljana), tako sožitje je še v zahodnih slovenskih pokrajinah, zlasti v Beneški Sloveniji (do 1797 pod Benetkami, od 1866 pod Italijo); v Prekmurju, ki je upravno in politično spadalo pod Ogrsko, je imela funkcijo dominantnega jezika madžarščina. V kontekstu opisane dvojezičnosti in socialne prilagodljivosti v posameznih družbenih plasteh je treba razumeti Valvasorjevo shemo iz Slave vojvodine Kranjske (1689), da v kranjskih mestih govorijo nemško, v primestjih popačeno in na podeželju slovensko. Funkcionalna dvojezičnost je bila pač največja tam, kjer je prihajalo do najpogostejšega stika, to je v mestu. Zgodovina slovenskega jezika kaže, da je prizadevanje za širjenje formalnih položajev za rabo slovenščine potekalo stoletja in je peljalo iz diglosije oziroma delne diglosije v bilingvizem, to je enakovredno obvladovanje obeh jezikov tudi za formalne položaje, od tod pa po prvi in predvsem po drugi svetovni vojni v jezikovno samostojnost: v okviru SFRJ je slovenščina enakopraven prvi jezik, v SR Sloveniji uradni jezik. (Kljub dogovorni srbohrvaščini v redni armadi to področje ni nerazvito v formalnem slovenskem standardu oziroma vojaškem strokovnem jeziku, saj je slovenščina jezik vseh vrst teritorialne obrambe.) Dvojezičnost – kolikor jo poznamo v SR Sloveniji danes – je dvojezičnost, kakor smo jo obravnavali pod točko 1. Izjema sta le dve okolji z narodnostno mešanim prebivalstvom, na Obali in v Prekmurju, v katerih si zaradi jezikovnega sožitja prizadevamo za kar največjo stopnjo bilingvizma (šole, javna raba itd.).

Razvoj slovenskega jezika kaže, da je za bilingvizem potrebno formalno priznavanje obeh jezikov. Čeprav je mogoče, da se jezik za formalne položaje javne rabe razvije tudi kljub tako imenovani funkcionalni dvojezičnosti, zaradi katere podrejeni jezik podlega dominantnemu, kakor se je to dogajalo s slovenščino, je to zadeva zavesti in hotenja določenih ne prav številnih skupin, ki so slovenščino zavestno formirale za javno življenje in vse njegove funkcije. (Sled te sociolingvistične dileme je tako spor med Kopitarjem in Prešernom in ne zgolj akademsko vprašanje o pomenski in slogovni ravni formalne slovenščine svojega časa.)

Do prve svetovne vojne so bile v vseh notranjeavstrijskih deželah s slovenskim prebivalstvom ustvarjene osnove za jezikovno sožitje na stopnji

bilingvizma, seveda pa s tem ni rečeno, da so jo dosegli vsi prebivalci. Zaradi komunikacijskih okoliščin so bili tudi v mestih samo slovensko ali samo nemško govoreči in tisti, ki so bili funkcionalno dvojezični (iz slovenščine v nemščino ter iz nemščine v slovenščino), in to diglotični, kolikor je šlo za neformalne položaje, oziroma bilingvni, kolikor je šlo za formalno rabo. Konkretna raba izkazuje veliko dinamiko, ki je seveda odvisna od zunajjezikovnih dejavnikov. Toda če lahko nekako do druge polovice 18. stoletja govorimo o nekakšnem spontanem razvoju, je mogoče od druge polovice 18. stoletja do prve vojne in še med obema vojnama opaziti močne asimilacijske pritiske s strani nemško govorečega prebivalstva, in to zlasti v nekaterih spodnještajerskih mestih, zlasti pa na Južnem Koroškem, ki je bilo po večini v starih narodnostnih mejah strnjeno slovensko do prve svetovne vojne, južno od Drave pa tudi še po drugi svetovni vojni. Medtem ko je spričo intenzivnega kulturnega razvoja v slovenščini v 19. stoletju veljala tudi za Koroško sorazmerno visoka stopnja formalnega razvoja slovenščine – močan dejavnik jezikovnega razvoja ni bila toliko šola, kolikor cerkev in izobraževalna društva, zlasti Mohorjeva družba – se te razmere po plebiscitu 1920 spreminjajo, prostor formalne rabe slovenščine se neverjetno zoži in omeji zgolj na nekaj priložnosti manjšinskega življenja, ki v veliki večini zadevajo posameznikov prosti čas (cerkev, do danes tudi to v delnem upadu, šola, v kateri danes razen v slovenski gimnaziji v Celovcu in nekaterih drugih srednjih šolah in izobraževalnih tečajih slovenski jezik ni učni jezik, ampak časovno in zato tudi vsebinsko zelo omejen učni predmet itd.). Na današnjem Koroškem živijo Slovenci zato po večini ponovno v funkcionalni dvojezičnosti, in sicer pretežno diglotičnega tipa, le redki obvladujejo oba jezika na dejanski formalni ravni in to tudi potrebujejo, torej so bilingvni. Tak položaj je zaradi tega, ker pravice teritorialne manjšinske zaščite niso uresničene in ker se skuša z manipulacijo in preštevanjem pospeševati asimilacijo, kar omogočata oblast in zakonodaja, pa tudi nenehni poskusi omejevati bilingvnost in preko ostankov diglosije, ki so v času socialne preobrazbe podeželja že tako ogroženi, doseči jezikovno (in narodnostno?!) enotno družbo.

Drug tak problem je slovenščina v Italiji: zanjo veljajo podobne ugotovitve kot za Koroško, le da je položaj slovenščine drugačen: prostor formalnega življenja manjšine se zdi širši zlasti v Trstu (šole, časopisi, radio, društva, cerkev, živo politično življenje, šport itd.), deloma še v Gorici, slabši kot na Koroškem pa je v Beneški Sloveniji, kjer je odkrita asimilatorična kampanja zoper Slovence in slovenščino od leta 1866 dalje in v

nasprotju s Koroško in Trstom in Gorico slovenskih šol sploh niso imeli. Ti prebivalci so funkcionalno dvojezični tako, da so za formalne položaje vajeni uporabljati izključno italijanščino. Današnja gibanja med Slovenci v Beneški Sloveniji delujejo s ciljem ustvariti tudi v tem slovenskem prostoru pogoje za bilingvnost.

V Porabju sicer zakonodaja Slovincem omogoča njihov jezik, tudi v šolah jim dajejo možnost, da se slovenščine naučijo, vendar je tudi tam formalnih položajev malo, še manj stika s formalno slovenščino. Zaradi tega si tudi tam prizadevajo, da bi ustvarili nekaj več pogojev za vsaj nekatere oblike bilingvnosti.

Sodobna slovenska izkušnja kaže, da kategoriji, ki jih pomeni slovenski izraz dvojezičnost, nista enakopomenski, da vsebujeta različne stopnje obvladovanja in rabe jezika in da sta odvisni od družbenih, zunajjezikovnih dejavnikov. Prizadevanja Slovencev za svoj obstoj morajo ta dejstva upoštevati, kakor jih v nasprotni smeri upoštevajo tako tisti, ki ta razvoj zavirajo, kakor tisti, ki ga želijo pospešiti. Za znanstveno spoznavanje je pomembno, da pojma diglosija in bilingvizem nista tako trdno razmejena, da bi ne prišlo do prehajanja iz ene kategorije v drugo. V pozitivnem razvoju iz diglosije v bilingvizem, v negativnem – danes s perspektivo izgube jezika – v diglosijo.

SOCIOLINGVISTIČNI PROBLEMI SLOVENSKE ETNIČNE SKUPNOSTI V ITALIJI

Ko zastavljamo raziskave jezika slovenske narodne skupnosti v Italiji, se nam v samem izhodišču pojavlja vrsta vprašanj, na katera si moramo odgovoriti v samem začetku, saj je od odgovorov nanje odvisna tako metodološka naravnost raziskave kakor sama interpretacija rezultatov in s tem razumevanje določenega jezikovnega stanja.

Sociolingvistika se je razvila kot raziskovanje sinhronega stanja: obravnavajo se razmerja, kakor jih ugotavlja raziskovalec v času raziskave (Weinreich 1977). Tako imenovani socio-kulturni razlogi¹ mu pomagajo pojasnjevati okoliščine raziskovanega živega jezikovnega stanja. V monolingvnem okolju si z njimi pojasnjuje razmerja med sociolekti posamezne jezikovne skupnosti in ugotavlja njeno notranjo jezikovno dinamiko, vključno s prestižno funkcijo jezikovnega standarda in njegovih zvrsti; v dvojezičnem okolju pa si z njimi razlaga razmerja med jezikoma (jeziki), ki se srečujejo v stalnem sožitju pripadnikov dveh ali več jezikovnih skupnosti. Predvsem z njimi se pojasnjuje verjetna smer prevzemanja glede na vrednostna razmerja med jezikoma: glede na prestižnost, trajanje vpliva enega jezika (zaradi prevladovanja na delovnem mestu, vpliva množičnih medijev in podobno), kulturno raven in zavest jezikovne in kulturne identitete.

Toda socio-kulturni razlogi so spremenljivka, ki nima samo sinhronega značaja: so lahko nasledek dolge zgodovinske poti – ali pa so posledica na novo vzpostavljenih političnih razmerij. Problem, ki se znanosti odpira ob raziskovanju jezika Slovencev v Italiji, kaže na zapletenost in relativno veljavnost zgolj sinhrono raziskavne metode in teoretičnih izhodišč. Na

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1990 v zborniku *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria: Atti del Convegno Internazionale, Udine, 12–14 ottobre 1989* (ur. Liliana Spinuzzi Monai), Udine: Consorzio per la costituzione e lo sviluppo degli insegnamenti universitari, str. 179–193.

¹ Prim. Weinreich 1977. Med socio-kulturne razloge prištevam izobrazbeno stopnjo, gospodarsko raven, stalen stik s pripadniki ene ali druge jezikovno-etnostne skupine (pomen državnih in upravnih meja), komunikacijski položaj (svoboden ali pod pritiskom) in drugo.

današnje jezikovno stanje in njegova razmerja je namreč vplival usmerjen proces, ki je imel v svojem začetku trdno ideološko-politično izhodišče in v več časovnih razdobjih jasen cilj (Pogorelec 1985, Kacin 1982), ki se ni niti najmanj ravnal po dejanskih jezikovnih razmerjih in stanju v pokrajini, kjer je bilo tako ob priključitvi Beneške Slovenije Italiji l. 1866 kakor ob pripojitvi Primorske Italiji po prvi svetovni vojni prebivalstvo v zaledju obmejnih mest (Trst, Gorica in druga) strnjeno slovensko, dokaj velik pa je bil tudi delež slovenskega prebivalstva v mestih. Današnje jezikovno stanje je posledica načrtovanega procesa, ki jezika Slovencev ni pospeševal v modernem smislu, ampak je njegov razvoj oviral s ciljem, da ga odstrani. Zaradi tega dejstva so vrednosti jezikoslovnih podatkov, kakor jih sodobna raziskava danes ugotavlja, v vsakem primeru relativne: obremenjene so s podatkom, da je spontanost jezikovnega prevzema ali prevlade zgolj navidezna, v resnici pa obremenjena z načrtnim usmerjevanjem s skrajnim ciljem, zbrisati jezikovno – in s tem tudi identitetno različnost, ali povedano z metaforo: ne gre za naravno jezikovno smrt, marveč za načrtovan umor nekega jezika. Razlaga tega usmerjanja je seveda mogoča le z upoštevanjem zgodovinskih dejstev, kar seveda pomeni pri pojasnjevanju določeno stopnjo uvajanja verjetnih razlogov za sedanje stanje. Obenem se odpira vprašanje smisla sociolingvističnih raziskav v takih razmerah: posnetek stanja nakazuje učinek določenih razvojnih tendenc. Toda tudi objektivni raziskovalec tega jezikovnega stanja, za katerega se ve, da je nastalo po jezikovnem usmerjanju, ki je zanikalo osnovne jezikovne pravice pripadnikov jezikovne manjšine, mora verjetno upoštevati obe razvojni smeri: tako stanje, ki je posledica neugodnih zunanjih pritiskov – kakor navzočnost (latentno) jezikovne kompetence (četudi okrnjene), ki bi ob minimalnem pospeševanju normalnega sodobnega razvoja jezikovne in narodne identitete ustvarila možnost, razvijati komunikacijo v lastnem jeziku (Francescato, Ivašič Kodrič 1983) na vseh ravneh. To pomeni, da je v primerih, kakršen je denimo primer jezikovnega stika in dvojezičnosti Slovencev v Italiji, potrebno z raziskavo pokazati ne le smer prepletanja z interferencami iz večinskega italijanskega jezika in s tem postopno »odstranjevanje« jezika, ampak v današnjih razmerah priznavanja jezikovnih pravic posameznikov in manjšin ob upoštevanju obstoja potisnjene (latentnega) jezikovnega sistema tudi možnost nasprotnega razvoja. Raziskovalca postavlja tako stanje pred vprašanje razumevanja znanstvene naloge: ali dejstva zgolj raziskovati in opisovati – ali z njimi razpolagati v smislu humanističnih načel našega bivanja. Priznati je treba, da tudi

jezikoslovci v svojih izhodiščih izhajajo po večini najprej iz svoje osebne bivanjske in narodove izkušnje, od tega pa je odvisna tudi interpretacija spoznavnih rezultatov.

Jezikovne navade in jezikovna razmerja pri Slovencih v Italiji – in to je predmet moje raziskavne zastavitve – zgovorno pričajo, kako na izbiro koda odločilno vplivajo bivanjske okoliščine, v katerih se odmerja vloga posameznega jezika. Slovenci (v tisti dobi jih nekateri imenujejo tudi Alpski Slovani (Ramovš 1936), kar je v bistvu nedoločna tavitološka oznaka za isto etnostno skupino) so po veljavnih zgodovinskih spoznanjih poselili ozemlje alpskega predgorja po odhodu Langobardov v Italijo v 6. in 7. stoletju (Kos 1955). Zlasti na severu, v prostoru današnje Avstrije, še danes izpričujejo zgodnjo navzočnost (Alpskih) Slovanov številna krajevna imena. Kje je potekala meja med Slovenci in poznejšimi Slovaki, ni dokazano; prevladuje mnenje, da se je spreminjala, največ zaradi redke poselitve, v najnovjšem času zaradi pritiskov na narodno identiteto. Zahodna meja med romanskim in slovanskim (slovenskim) svetom pa se je naglo ustalila in ostala z majhnimi spremembami stabilna vse do današnjih dni, četudi je bilo vse ozemlje pod isto upravo le nekaj desetletij v 19. stoletju. Slovenci so strnjeno naseljevali (ponekod gorato) podeželje, v starih mestnih središčih so živeli romanski staroselci, polagoma pa se je v njih naseljevalo tudi slovensko prebivalstvo (in ob prehodu iz ruralnega v urbani svet marsikdaj v novem okolju spremenilo svojo izvorno etnostno identiteto), prihajali pa so tudi drugi, tako Nemci, prišli so Židje, Hrvati, Srbi, Grki in drugi. Navzočnost slovenskega jezika je v listinah izpričana že zelo zgodaj, med znanimi zbirkami imen je za te kraje pomemben Čedajski evangelij po 850 (do 950) (Cronia 1952), slovenska imena in citati v tržaških arhivih od 12. stoletja (Merku 1987), medtem ko je nekaj doslej odkritih besedil šele iz 15. stoletja (prim. Pogorelec 1978). Srednjeveški pisni spomeniki izkazujejo poskuse standardizacije (to je literarizacije) jezika ob stiku z latinščino in italijanščino, kar je razvidno iz pisave in pojavov interference najprej na leksikalni, nato na skladenjski in tudi na oblikoslovni ravni. Stik z latinščino in italijanščino na formalni ravni je bil zaradi tedaj splošne slabe pisnosti zaznamovan s pričakovano interferenco v slovenščini. Toda ob tem zasluži omembo tudi podatek, da je bil slovenski jezik kot razločevalna lastnost identitete slovenskega življa nasproti drugemu jeziku deležen že v srednjem veku posebnega omenjanja v listinah. (Za zgled omenjamo v prevodu besedilo listine iz leta 1001 o podelitvi Gorice goriškim grofom (Kos 1955: 180): ... polovica vasi, ki se v slovenskem jeziku imenuje Gorica/Goriza)

Taka splošna shema jezikovnih navad v srednjem veku je veljavna tudi za razvoj slovenskega jezika. Na formalnem planu pisnega jezika je v zgodnjem srednjem veku najprej izpričan stik z latinščino, kar je vplivalo na izbiro pisave in na pravopis; nekoliko kasnejši je na zahodnem robu domnevni stik s cerkveno slovenščino (Kidrič 1938), kasneje tudi z italijanščino. Govorni stik na zahodni meji je približal italijanščino in furlanščino, vendar verjetno predvsem pri stikih medsebojnega funkcioniranja, manj pa vsakdanjega življenja, zlasti v podeželskem zaledju. Posrednik stika so bili trgovina, v formalnem javnem življenju deloma cerkev (kjer je bil v slovenskih krajih delež slovenskega jezika zlasti pri spremljavi liturgije in pri nekaterih delih obreda običajen) in urad, medtem ko je vsakdanje življenje v strnjeno s slovenskim prebivalstvom poseljenem prostoru potekalo enojezično. Ker je imela italijanščina na formalnem planu nesporno prednost, je razumljiva iz tega jezika v slovenščino zlasti interferenca terminov upravne in deloma tudi socialne ureditve. Omembe vreden je današnji položaj interference iz nemščine zlasti v beneškoslovenskih govorih in tudi v (vmesnem) pisnem jeziku. Nemška interferenca je od srednjega veka, ko je postajala nemščina jezik upravne pisarne, pa tudi zaradi govornega stika običajna na vsem slovenskem ozemlju, toda njena usoda je v beneški slovenščini drugačna kakor v govorih ostalega slovenskega prostora in seveda v normi standardnega knjižnega jezika, kar je treba pripisati razvoju slovenske pisne besede v beneškoslovenskem prostoru: tu je nemška interferenca v govorjenem jeziku (in od tod tudi v narečni pisni jezik) povsem nevtralna, medtem ko ima drugod tudi v govornih idiolektih in narečjih, posebej pa v slovenskem knjižnem jeziku v skladu s tradicionalnim zavračanjem (govornih) tujk že od 16. stoletja vrednost nižje pogovornega izraza. Nekaj zgledov za tako interferenco v beneškoslovenskem narečnem pisanju navajamo iz tednika *Novi Matajur*, 17. maja 1990: *na tisto vižo* – na tisti način; *že vič cajta* – že več časa; *se troštamo* – se tolažimo; *jo nucamo* – jo uporabljamo; *nucano* – uporabljano; *odeja usa ofarbana, usieh barv* – vsa pobarvana, vseh barv; *frajnost* – svoboda; *žihar* – lahko; *ušafati* – storiti, napraviti, itd.

Interferenca je tako v jezikovnih stikih predvsem funkcijska; razne oblike organiziranega socialnega življenja jo prinašajo v jezik vsakdanjega sporočanja (obrt, trgovina, stik podeželja z mestom in sama jezikovna pestrost v srednjeveških mestih), jezik uprave pa jo pospešuje tudi v formalnem jeziku (zgledi iz prej navedene številke Novega Matajurja: *votacion* – volitve, *partit* – stranka, *požicion* – pozicija, poleg *pozicija*, *aminištrati*

– upravljati, itd. poleg cele vrste slovenskih knjižnih terminov, kakor *volitive*, *biti izvoljen*, *voliti*, *predsednik*, itd.). Največ vidne interference je prišlo iz italijanščine oziroma nemščine v slovenščino, raziskovali pa so tudi interferenco v nasprotno smer, kar kaže posebno vrsto kulturnih stikov (na primer medsebojna izmenjava imen za nekatere vrste jedil), omogoča pa tudi sklepanje o socialnih razmerjih pri teh stikih. Slovenske besede v srednjeveških arhivskih listinah (prim. Merku 1987) imajo vrednost citatov in jih nimamo za interference v latinščino ali italijanščino.

Posledica navedene interference, ki je stalni produkt jezikovnega stika in je tako površinski kakor globinski pojav, je nekakšna **vmesna govorna oblika**. Natančnejša sistematična raziskava pri obeh skupinah stika bi verjetno odkrila nasledke stika na obeh straneh, in to bodisi na tej ali oni ravnini sistema (fonološko-fonetični, morfološki, skladenjski, leksikalno-pomenski), pa tudi v posebnostih dojemanja in izražanja sveta, torej v kognitivnem procesu, pri čemer se pridružujem Dresslerjevemu postulatju o nujnosti upoštevanja teh dejstev pri raziskovanju dvojezičnosti (Dressler 1989). Glede tega se zdi pomembno tudi pričevanje književnikov (na primer Scipia Slataperja, Fulvia Tomizze, Lojzeta Rebule, Ivana Trinka). Ta vmesni jezik (tudi vmesna norma) – s tem izrazom označujem ne le jezik, ampak tudi sam način izražanja – se po stopnjah različnosti razlikuje od »idealne« norme obeh jezikov v stiku. Pri tem ni vseeno, ali prihaja v stik govorna ali kaka funkcijska vrst standarda in koliko ta stik in njegove posledice vplivajo na zavest jezika lastne, prve identitete. Pri skupinah zlasti manj izobraženih, v določenih razmerah pa tudi pri nekaterih izobraženih se spričo tega oblikuje kompleks, da govorijo samo **narečje**, medtem ko slovenskega **jezika** (pojmovano v smislu standarda) ne obvladajo. Ker pa predvsem tisti, ki niso obiskovali slovenske šole, bolj ali manj (pasivno ali aktivno) obvladujejo standard drugega jezika, to pomeni, da njihovo obvladovanje obeh jezikov v stiku ni uravnoteženo in da gre za diglosijo, ne za bilingvizem (Francescato 1981). Zato obstoj jezikovnega standarda in njegovih funkcijskih zvrsti za jezikovno manjšino ni nepomembno vprašanje; prav standard pomaga ne le ohranjati (prim. Weinreich 1977) jezikovne navade, ampak jih tudi razvijati: nerazvit in nepospeševan standard potiska prvi jezik na raven bodisi povsem avtomatiziranega vsakdanjega sporočanja, zgrajenega iz obrazcev, v katerih se polagoma izgublja pomen – ali v najboljšem primeru v večjo ali manjšo zasebnost jezika, kar je v preobilju drugačne javne komunikacije zanesljiva pot v (tiho) asimilacijo (Sušič, Sedmak 1983).

Prva oblika interference v govornem stiku kaže na komunikacijske zveze, ki v našem prostoru pri slovenski manjšini v Italiji potekajo različno, pretežno kot posledica stalnega dnevnega stika s preklapljanjem; pri pripadnikih slovenskega naroda v Republiki Sloveniji ob stiku »na robu«, to je v komunikaciji s sosedi; v treh obalnih občinah, kjer živi avtohtona italijanska manjšina, je za slovensko prebivalstvo italijanščina tako imenovani jezik okolja. Pri tem je treba poudariti, da ima jezik italijanske manjšine v Republiki Sloveniji drugačne ustavne in zakonske pravice od jezika slovenske manjšine v Italiji: italijanskemu jeziku je tu zagotovljena jezikovna enakopravnost, ki se v uradnih institucijah in načeloma v javnem življenju tudi izvaja, medtem ko na drugi strani slovenščina na vsem ozemlju, kjer živi v Italiji slovenska manjšina, teh pravic nima, čeprav je stopnja jezikovnih pravic od pokrajine do pokrajine različna, kar je pogojeno z zgodovinskimi okoliščinami. Vendar je ne glede na te okoliščine učinek stoletnega stika vsaj v delu besedišča približno enak: v slovenskem diskurzu imajo na primer prevzeti govorni signali, kakor *magari*, *alora*, *ben* in podobni posebno vlogo: z drugačnostjo dosežejo večji emocionalni učinek pri apelu in vzdrževanju komunikacijskega stika, vendar vsi nimajo enake vrednosti; signal *ma* ima na primer vrednost nižje pogovorne oblike (Ferjančič 1989: 37). Običajno je tudi sprejemanje kulturnih izrazov, ki pa so deležni pri sprejemu različne usode, odvisno od tega, ali so bili sprejeti regularno, to je prilagojeno normi jezikovnega sistema posamezne standardne zvrsti ali sociolektu jezika sprejemnika, ali neregularno, s približnim prevzemanjem, odvisno od slišnosti besede in ob trenutni prilagoditvi osebnemu idiolektu. Ta neregularna sprejemanja marsikdaj preprečujejo polno razumevanje besednega pomena in tako vplivajo na kognitivni proces. Tudi tu mora biti za raziskovalca pomembno vprašanje socio-kulturnih parametrov, ki mu pomagajo interpretirati jezikoslovna dejstva. Izrazita interferenca v fonološko-fonetičnem sistemu (v tako imenovani izrazni podobi), povezana z načetim morfološkim in skladenjskim sistemom posebej ob stiku dveh jezikov z neenako deklinacijsko paradigmo, je na primer znamenje izgubljanja jezika, kar se dogaja z zoževanjem dejanske rabe prizadetega jezika: z interferenco »raztrgani« jezikovni sistem močno otežuje uspešnost komunikacije.

Čeprav je metoda sociolingvističnih raziskav znana in v temeljih vsaj v prvi, empirični fazi bolj ali manj skupna vsem sodobnim raziskavam tega vprašanja, ki izhajajo iz splošnojezikoslovne teorije, se nekateri izhodiščni parametri, predvsem pa interpretacija spoznanj pri posameznih dvojezičnih

skupnostih razlikujejo do take mere, da je vsako posploševanje po analogiji drugih skupnosti tvegano. Ker ima sodobna družba instrumente, s katerimi lahko vpliva na obstoj in razvoj jezika in ju pospešuje, pa tudi ovira in pospešuje zanik jezika, se zdi potrebno, da raziskovalec jezikov v stiku že na začetku raziskave poskuša ugotoviti stopnjo spontanosti jezikovne rabe oziroma razvoja kakega pojavnosti. Ta ugotovitev je potrebna najprej za objektivni prikaz jezikovnega stanja, za razumevanje jezikovnega dogajanja in v tem okviru jezikovnih pojavov, ki nastajajo kot posledica stika dveh jezikov. Jezikovna oblika osebnega idiolekta, ki sem jo poimenovala *vmesni jezik* (to je jezik, ki si ga na stičišču dveh jezikov oblikuje posameznik in ki je na vseh sistemskih ravneh od pomensko-leksikalne do fonološko-fonetične pretkan z interferencami iz drugega jezika), ima kot manj obstojen jezikovni sestav več možnosti razvoja. – Prvič: da v tej vlogi ostane in se pod različnimi vplivi spreminja, odvisno od komunikacijskih navad in funkcije v določenih govornih položajih, medtem ko govorec za večino drugih (predvsem javnih položajev) uporablja drugi jezik, L_2 ; to stanje je mogoče formalizirati kot $L_1 + L_2$, pri tem pa je treba poudariti, da je med jezikoma funkcijska razlika (Fishman 1978), saj je L_1 po večini omejen na zasebno sfero, na družino, prijatelje, eventualno društveno življenje in deloma cerkev, medtem ko je vsa javna sfera rezervirana za L_2 . Takšno stanje lahko traja več rodov, vendar se *vmesni idiolekt* od rodu do rodu spreminja in postaja vse bolj raztrgan z interferencami, če se ne more razširiti na javno področje in če se s tem L_1 ne more razviti kot poln diasistem (Francescato 1981, Pogorelec 1986). – Drugič: Pri tej skupini je vmesni idiolekt potisnjen spričo izgubljene in oslABLJENE kompetence v nejasen spomin prvega jezika («ki ga je govorila babica» ali »v katerem so govorili starši» ali »ki ga govorijo sorodniki»), ki pa se je počasi skoraj povsem umaknil drugemu jeziku. To stanje lahko formaliziramo: $(L_1) + L_2$. To stanje pelje v položaj odstranitve prvega jezika in v jezikovno (in verjetno tudi identitetno) asimilacijo. V razmerah kolektivnega jezikovnega stika le redkokdaj nastopa spontano, brez zunajjezikovnih pritiskov. – Tretjič: Vmesni idiolekt je sicer povsem zastrt z interferencami na vseh ravneh, vendar je v ugodnih razmerah dobro izhodišče za rabo, za poglobitev jezikovne kompetence v jeziku L_1 in za vzpostavitev dejanske dvojezičnosti: gre torej za proces, ki ga je mogoče ponazoriti kot $(L_1) + L_2 \rightarrow L_1 + L_2$. – Četrto: V razmerah normalnega sožitja (če gre za manjšinski jezik, mora imeti ta z družbenimi instrumenti zagotovljene posebne pravice) je seveda mogoča tudi funkcijsko bolj ali manj popolna dvojezičnost (bilingvnost) s polno

ali delno kompetenco dveh diasistemov. Ponazoritev je enaka ponazoritvi v prvi skupini, le da je interpretacija prvega jezika, torej L_1 , drugačna. Ta jezik ni funkcijsko omejen predvsem na zasebno sfero, ampak zaradi večje kompetence in ne nazadnje tudi identitetne zavesti govorcev uporabljan tudi v javnosti, kadar je taka raba mogoča in nujna. Tako jezikovno stanje je navadno značilno za socialne skupine izobražencev, pa tudi politikov in (po možnosti neodvisnih) gospodarstvenikov. Jezikovni stik prinaša tudi v njihovo komunikacijo interference, ki pa jih zmorejo kontrolirati zaradi obvladovanja obeh jezikov stika. Raziskava govornega jezika teh skupin v obeh Goricah, Novi Gorici, kjer so prebivalci monolingvni, in Gorici, kjer so dvojezični, je pokazala, da v jeziku ni pomenljivih razlik, le daljše bivanje v tujini vpliva na izrazitejšo kontrolo v govoru doma, kar povzroča mestoma hiperkorektnost izreke (Ferjančič 1989: 38–40).

Raziskovalčeva naloga je spričo tega ne le ugotavljanje aktualnega jezikovnega razmerja, ampak tudi določitev (interpretacija) okvirjev rabe in njenih okoliščin. Med te podatke spada ugotovitev družbene vrednosti jezikov, ki vstopajo v stik. Na odločitve o rabi jezikov v posameznih družbenih položajih pomenljivo vplivajo nejezikovni razlogi, ki so splošni, javni in zasebni. Od okvirnih splošnih razlogov je posebej pomembno uradno družbeno priznanje manjšinskega etnostnega jezika in določitev njegovih pravic ob tako imenovanem državnem (nacionalnem) jeziku. To vprašanje se pokaže kot posebej akutno, kadar je etnostni jezik (tudi če je lokalno v rabi pretežno dialekt in nekatere funkcije standarda, na primer v cerkvi) del razvitega jezikovnega diasistema, ki ima v svoji matični državi vlogo nacionalnega jezika. Pri Slovencih v Italiji so te pravice različne od pokrajine do pokrajine. Razlogi za to stanje so splošni, zgodovinski in javni. Posamezne pokrajine zgodovinsko niso bile deležne iste oblasti in tako je bil tudi jezik njih slovenskega prebivalstva deležen različne usode. Beneški Slovenci z Rezijo so bili stoletja pod upravo Beneške republike, Goriška je pripadala goriškim grofom, po njihovem izumrtju v 15. stoletju Habsburžanom; Trst je sicer iz svoje najstarejše istrske tradicije ohranjal samostojnost svoje mestne uprave, vendar je tudi to mesto sčasoma v območju cesarskega (avstrijskega) vpliva nasproti Benetkam (Kos 1955). Ta zgodovinska dejstva so uravnavala jezikovna razmerja na posameznih območjih. Glede na to, da se je meja med Slovenci in romanskim prebivalstvom ohranila skozi stoletja, in po pričevanju dokumentov je mogoče sklepati, da sta jezika (so jeziki) v starejšem obdobju soobstajala (soobstajali) v vsakdanjem sožitju, da je sicer prihajalo do interferenc na obeh straneh zlasti v govornem stiku;

seveda pa je bila različna funkcijska delitev jezikov. Doslej znani in ohranjeni fond dokumentov iz najstarejšega obdobja v tem prostoru namreč v najstarejši dobi slovenskega pisnega (knjižnega) jezika v večjem obsegu ne izpričuje. Navzočnost jezika in njegov položaj je zato mogoče razbrati iz citatov v listinah z navedbo, da gre za slovensko ime, kakor v navedeni cesarski listini o podelitvi Gorice (prim. Kos 1955). Večje število pričevanj slovenskega jezika je iz teh krajev ostalo šele iz 15. stoletja, od teh posebej Starogorski rokopis s konca 15. stoletja kaže kljub posebnostim pisave in deloma jezika povezavo s prakso molilnih listov (z osnovnimi molitvami) v drugih slovenskih pokrajinah (Logar idr. 1974). Do spremembe v funkcijski vlogi jezika je prišlo z naraščanjem pisnosti v novejši zgodovini: v 16. stoletju dobijo Slovenci z reformacijo tudi sodobni knjižni jezik, kodificiran v slovnici in slovarjih.

Odtlej je v osrednjem prostoru in v vseh z njim povezanih pokrajinah ustvarjena možnost za spremembo v dotedanji funkcijski delitvi jezikov: slovenski jezik prevzema v notranji delitvi vlogo, ki so jo poprej – četudi v omejenem obsegu in predvsem za pismene in izobrazene imeli »pisni« jeziki: latinščina, pozneje italijanščina, deloma nemščina. To dejstvo je v veliki meri vplivalo na nadaljnji razvoj jezikovnih razmerij in jezikovne usode. V središču slovenskega etnostnega prostora je razvoj peljal iz bolj ali manj razširjene posameznikove (prim. Dressler 1989) ali skupinske diglosije povsod, kjer je prihajalo do stalnega, vsakdanjega stika z različno govorečim prebivalstvom, to je predvsem v mestih, pa tudi na meji med dvema etnostnima skupinama, sčasoma v enojezičnost (monolingvnost) in iz nje v posameznikovo bi- ali plurilingvnost. Tam, kjer je živel slovensko prebivalstvo kot manjšina, to je predvsem v Trstu in Čedadu, le doma v Gorici, ki je bila po sestavu prebivalstva podobna drugim mestom osrednjega slovenskega prostora, je prihajalo največkrat do enosmernega bilingvizma ali tudi do diglosije s funkcijsko delitvijo jezikov za posamezne priložnosti. Enosmernost se je uveljavila s tem, ker so se drugega, to je italijanskega jezika učili pretežno Slovenci (prim. Francescato 1983).

Takšno stanje je bilo podprto z razvijanjem šolstva predvsem na osnovni stopnji in s splošno razširjeno in funkcijsko razvejeno rabo slovenskega jezika v javnosti. Pripomniti je treba, da slovenske šole za slovensko prebivalstvo niso bile obvezne; javno šolanje zlasti na srednji stopnji so v veliki meri pokrivali z zasebnimi zavodi. Za ta čas, to je od druge polovice devetnajstega stoletja do prve svetovne vojne, je mogoče ob razmahu številnih oblik institucionaliziranega javnega življenja, prvih medijev, političnega

življenja in načrtov za slovensko univerzo v Trstu ugotoviti tudi samostojen prispevek razvoju slovenskega formalnega (= knjižnega, standardnega) jezika v teh krajih. Izjemo predstavlja samo Beneška Slovenija, ki je pod beneško upravo odtrgana od ostalih pokrajin tudi v tem pogledu razvojno zaostajala; zanjo so možnosti podobnega sodobnega institucionalnega razvoja uradno prenehale l. 1866 (kolikor ne ponekod že prej), ko je bilo ozemlje pridruženo Italiji in se je začel proces italijanizacije pokrajine, katerega nasledek naj bi bila odstranitev dialektov in etnostne različnosti. Projekt je imel več stopenj in je doživel delen uspeh s pospešeno tiho asimilacijo dela prebivalstva, ki iz gospodarsko razmeroma skope pokrajine odhaja v rodovitno dolino ali v druge dežele, oziroma z diglosijo tistih, ki so svojo govornico ohranili vsaj v domačem okolju. Kljub vsem oblikam pritiskov na etnostno identiteto se je ta ohranila pretežno kot identiteta regionalne in lokalne pripadnosti (Rezija, Beneška Slovenija), pri nekaterih prebivalcih pa tudi v razmerju do skupne slovenske identitete najprej s Slovenci v drugih pokrajinah in v osrednji Sloveniji. Drugače je v Trstu in okolici, pa tudi v Gorici in njenem zaledju, kjer so po dvajsetletnem presledku, ko naj bi slovenska oblika izginila s površja celo v osebnih in krajevnih imenih (Čermelj 1965), slovenske institucije deloma obnovili,² polna veljava, enakopravnost z večinskim uradnim jezikom in posebne pravice razvoja pa še do danes niso zagotovljene, kar seveda vpliva na položaj, jezikovne navade in jezikovno stanje v tem obmejnem prostoru. Ker se jezikovne navade spreminjajo navadno z generacijami, se zdi, kakor da so zadržki glede rabe slovenskega jezika v javnosti in glede možne uradne dvojezičnosti v našem času nadaljevanje in izpolnjevanje jezikovnih načrtov premagane dobe. Seveda tako stanje vpliva na pisano jezikovno sliko v teh krajih in na velike razlike v jezikovnih navadah in v opcijah.

Ob vsem tem je treba v zvezi z rabo jezika pri pripadnikih slovenske manjšinske skupnosti opozoriti na dva bivanjska dejavnika, ki vplivata tudi na njihova kasnejša jezikovna razmerja in ki sta vsaj do neke mere različna od dejavnikov vplivanja pri Slovencih, ki živijo v osrednjem etnostnem prostoru. Prvi je dejavnik rojstva: ta zajema tako otroke obeh slovenskih staršev ali otroke vsaj enega Slovenca v mešanih zakonih, ki dobijo z rojstvom tudi prvo identiteto (enojno in ponekod v mešanih zakonih tudi dvojno, vendar je to odvisno od odločitve staršev). Drugi je dejavnik osebne izbire

² Za čas po letu 1945 prim. prispevke J. Pirjevca, D. Bibra, D. Nečaka, E. Barker, G. Valdevita v Pirjevca idr. 1985. Leto 1976 je leto podpisa italijansko-jugoslovanskega sporazuma v Osimu.

identitete v krajšem obdobju: vplivi na to izbiro so številni in različni. Med njimi je treba kot primer omeniti posledico želje staršev, da otrokom prihranijo izkušnjo jezikovne in identitetne drugačnosti od večine, in morebitne posledice eksistenčnega zavračanja v zvezi s tem, zaradi česar otrok slovenščine kot izvirnega jezika L_1 sploh ne naučijo (naj bo to dialekt, pogovorni jezik ali standard, kakor pač govorijo v družini); sem spada lahko globalna osebna ocena političnega položaja v razmerju med sistemom, v katerem živi manjšina, in sistemom njenega narodnega zaledja: osrednja Slovenija je živela kar sedemdeset let pod drugačno ureditvijo od tiste, ki so je bili deležni Slovenci v Italiji. Pri tem je za opcijo vsaj enega socialnega sloja, delavstva, pomembno leto 1948, ko se niso strinjali s politiko matice in so se zaradi tega odločili za drugačno opcijo. Posebno obliko pritiska, ki vpliva na opcijo v tem obdobju, pomenijo tudi gospodarski in socialni pritiski na delovnem mestu in v bivanjskem okolju, ki povzročajo (navadno podzavesten) strah pred socialno sankcijo spričo rabe slovenskega jezika. V tej skupini vplivov na opcije kaže omeniti še pritiske na kulturno izročilo: ti delujejo zlasti na manj informirane, saj se italijanska kultura prikazuje in povečuje v vseh nadrobnostih, medtem ko dosežke slovenske kulture največkrat prikazujejo zanikajoče. Te ugotovitve izvirajo iz opazovanja in analize opazovanih pojavov in delnih raziskav, odnos do jezika in razmerja med jezikovno kompetenco in njenim udejanjanjem kot posledico opisanih pojavov pri spreminjanju identitete pa seveda terjajo nadaljnjega sistematičnega nadrobnega preiskovanja jezikovnih stanj in opisa razmerij do slovenskega jezika tako v komunikaciji kakor v osebnih stališčih do jezika.

Opisana dvojnost med poreklom in kasneje deklarirano in z rabo jezika bolj ali manj izpričano identiteto se kaže tudi v socialni strukturi prebivalstva. Stoletja je zlasti v istrskih mestih, torej tudi v Trstu, pa tudi v drugih mestih pogosto prihajalo do spremembe identitete pri zamenjavi ruralnega in urbanega bivanja. Socialni vzpon je terjal tudi etnostno prilagoditev novemu okolju. V novejšem času to ni več pravilo, namesto tega nastopajo kot dejavnik spremembe zgoraj naštetih in morebitnih drugih vplivov, na drugi strani pa kaže opozoriti tudi na zavesten odpor zoper naštete oblike represije zoper slovensko identiteto. Odpor se kaže v ideologizaciji slovenskega jezika kot L_1 , to je prvega jezika Slovencev, v skrbi za njegovo rabo, v vzdrževanju hiperkorektnosti formalnega jezika (standarda), kar pomeni v določenem smislu pritisk na jezikovno rabo z druge strani. Tem postulatam se navadno upirajo zlasti pripadniki mlajšega rodu, za katere je bolj sprejemljiva sodobna rešitev z neobremenjenim bilingvizmom, to je

jezikovno zmožnostjo, obvladovati različne govorne položaje s preklapljanjem iz jezika v jezik. Pri tem naj omenim še spoznanje, da je jezik avtentični izraznik kulture, ki jo oblikujejo njegovi govorniki. Večkulturnost brez jezika kot izrazila duhovne zakladnice te kulture je potemtakem možna le pogojno in delno in pomeni nekakšno posebno interferenčno stanje ob stiku kultur. Preklapljanje iz jezika v jezik v takem položaju zato ne pomeni samo jezikovnega prevajanja, ampak je dejansko sprehajanje iz kulture L_1 v kulturo L_2 , in šele ta bikulturalnost naj bi bila podlaga kognitivnim procesom (prim. Dressler 1989), ki so podstava vsakemu sporočilu. Ta dejstva so navadno v jezikoslovnih raziskavah premalo upoštevana, seveda pa raziskave močno otežujejo, saj zanje navadno ni na voljo temeljnih študij, ki bi pomagale interpretacije utemeljevati. Kakor pri dvojezičnosti se namreč tudi tukaj postavlja vprašanje, ali je dejanska dvokulturnost mogoča, to se pravi, ali se lahko posameznik enako plodno giblje v dveh kulturnih sistemih in razvija do vsakega enako kreativno razmerje ali razumevanje, ali prihaja pri tem do različnih opcij, odvisno od nagnjenja, načina mišljenja in bivanja, življenjskih možnosti, ki posameznika vodijo od K_1 (to naj bi bilo po poreklu in prvem okolju prvega kulturnega sistema) v K_2 – ali nastaja tu (in to je verjetnejše) določena **vmesna kulturna stopnja** ($K_1 + K_2$), kar je nekaj podobnega kakor poprej omenjeni vmesni jezik in ki jo ob svojih izkušnjah in tudi osebnostnih lastnostih razvije vsak posameznik, a ima zaradi skupnega stika vendarle nekatere skupne posebnosti. Izraz slovenske likovne umetnosti v takem stiku vsekakor kaže taka vmesna kulturna področja, to pa nas navaja na analogno domnevo o podobnih pojavih v drugih kulturnih izrazih.

Sklep. Lingvistični potencial, to je jezikovne navade, jezikovna izbira in raba, jezikovna kompetenca se pri Slovencih v Italiji razlikujejo ne le od pokrajine do pokrajine zaradi zgodovinskih razlik, različnih stopenj socialne razvitosti, pa tudi zaradi različnih stopenj pritiska na pripadnike naroda, ki je na robu romanskega sveta stoletja razvijal svoj jezikovni diasistem v skladu s splošnimi trendi (jezikovnega) razvoja v (zahodni) Evropi, ampak skorajda od posameznika do posameznika oziroma od socialne skupine do socialne skupine. – Jezikovna izbira je odvisna od sporočajskih položajev in stopnje prilagodljivosti, ki v primeru mešane skupine govorcev praviloma usmerja izbiro v italijanščino. Tovrstna jezikovna prilagodljivost je nasploh lastna Slovencem in je nasledek pogoste individualne večjezičnosti, pogojene s stiki z drugimi jeziki tako na mejah, pri mešanem prebivalstvu v mestih in na potovanjih (trgovina, šolanje na univerzah, vojaščina, kasneje

migracije). To dejstvo je danes še posebej podprto s položajem italijanščine v moderni civilizaciji. V okolju, v katerem živijo Slovenci v Italiji kot manjšina, je italijanščina, če že ne v vsakem naselju večinski jezik – povsod tako imenovani nacionalni, to je državni, in s tem nadrejeni jezik. To dejstvo je danes še posebej stopnjevano z učinkovanjem sodobne informacijske službe, med njimi zlasti časopisja in govorno-vidnih medijev, ki s svojimi programi informacijsko obvladujejo pomembna področja sodobnega življenja, kakor so politika, kultura, šport. Ob taki ponudbi, ki samodejno napada in izriva izrazno kompetenco L_1 in postavlja na njeno mesto bodisi interferenco ali vsaj deloma kompetenco v L_2 , mora biti pripadnik slovenske manjšine zelo motiviran, da vztraja v svojem slovenskem okolju, identiteti in komunikaciji (jeziku). Medijske možnosti v slovenskem jeziku obstajajo, vendar ne v taki množini, kakor mu jih ponuja italijanska stran, ponekod (Beneška Slovenija) pa spričo jezikovne diferenciranosti tudi (besedila v časopisih deloma v dialektu) izrazno ne dosegajo zmeraj potrebne intelektualne ravni, zato marsikateri avtor za globlja razmišljanja izbere jezik, v katerem je bil šolan.

Šolanje v slovenskem jeziku (seveda z razvijanjem osnov dvojezičnosti in s spoznavanjem obeh kultur) ima seveda poseben pomen. Pri tistih, ki slovenskega šolanja niso bili deležni in so se slovenskega jezika naučili doma, navadno v obliki narečja, je diglosija z italijanščino v navpičnici socialnih zvrsti (jezikovnih variant) samoumeven nasledek – razen če si sami mimo uradne (državne) šole ne pridobijo za današnjo civilizacijsko stopnjo običajnih dodatnih znanj slovenskega L_1 , pisnosti in za dejansko bilingvno dvojezičnost potrebne izrazne kulture. (Zgled za to so Beneški Slovenci, ki so si pred leti ustanovili za odpravljanje takega stanja svojo zasebno dvojezično osnovno šolo v Špetru Slovenov/S. Pietro al Natisone).

Za razvijanje ustreznih (normalnih) razmerij do obeh jezikov v stiku so že v predšolski dobi lahko uspešni dvojezični vrtci (Ivašič Kodrič 1977), za sodobna razmerja med jezikoma v stiku pa bi bilo verjetno optimalno doseči vsaj pasivno obliko dvojezičnosti tudi pri odraslem italijanskem prebivalstvu. Prizadevanja v tej smeri, ki jih zmorejo pobuditi nevtralni opazovalci jezikovnih stanj in odnosov pri posameznikih in med različno govorečima jezikovnima skupnostma, bi morala s humanističnimi argumenti sodobnega povezovanja narodov prepričati dosedanje nosilce asimilatoričnih pritiskov in izvajanja dejanskega, ne le uradnega podrejanja jezikov, da je med prvimi človekovimi pravicami pravica lastnega jezika in da je mogoče in nujno manjšinske jezike pospeševati z uradnim priznanjem in javnim

spoštovanjem. Toda dokler ni dosežen optimalen (ali vsaj sprejemljiv) odnos do jezika manjšine, je pričakovati, da bo razvila koncept svojega jezikovnega razvoja in jezikovne politike sama manjšina (tudi ob sodelovanju z upravnimi in državnimi oblastmi) in ga poskušala s svojimi ustanovami in s pomočjo države kakor tudi narodne matice sama uresničevati.

Raziskovanje aktualnega jezikovnega stanja postaja v takih okoliščinah osnova za izdelavo (normalnega, to je s političnimi naboji neobremenjenega) koncepta za usmerjanje modernega jezikovnega razvoja manjšine. To se zdi potrebno ne nazadnje zaradi tega, ker gre za manjšino, katere narodno jedro je tudi z deležem svojih obmejnih pokrajin, ki so po določitih mirovnih pogodb po zadnjih vojnah ostale v drugi državi, izoblikovalo moderno družbo in sodoben jezikovni standard do najvišje izrazne ravni v umetnosti in znanosti, in ne za etnostno skupnost, ki bi takega izrazila ne poznala in bi bila šele potrebna akulturacije. Še več: ta manjšina prispeva razvoju slovenskega jezika na najvišji ravni (umetnost, deloma znanost, gledališče) tudi v današnjih manj ugodnih razmerah. A pri tem ne mislimo na kulturni »vrh«, gre za najširše plasti manjšinskega prebivalstva in za pravice in izrazne možnosti tudi tistih, ki si jih ne znajo in ne morejo vzeti sami.

Sociolingvistične raziskave posameznih prvin slovenskega jezikovnega potenciala se deloma razlikujejo od tradicionalnih (Abram 1987) dialektoloških študij, čeprav tudi te navajajo informatorje in razločke med njimi. Z njimi se praviloma raziskujejo govor, govorne in pisne navade in razmerja do jezika pri posamezniku. Posplošenja, ki iz tega izvirajo, so mogoča le, če se pojav ali spoznanje povrneta tolikokrat, da je mogoče sklepati na njuno splošnost. Če tega ni, je opaženi in ugotovljeni pojav označen kot osamljena uresničitev ali jezikovna možnost. Raziskave za ta namen so naravnane na glavni problem komunikacije: ugotoviti morajo, ali – in v kateri meri vpliva na kognitivni proces pripadnika manjšine interferenca na fonološko-fonetični, morfološki, pa tudi sintaktični ravnini in v leksiki. Ali z drugimi besedami, koliko je vmesni idiolekt še lahko sredstvo uspešne sodobne komunikacije. Ta naloga seveda presega običajna opazovanja in opise jezikovnega stanja, ki pa so kljub temu sestavni del vsake sociolingvistične delne raziskave.

Navedena problematika z razlago nalog predstavlja raziskavno osnovo za optimalno perspektivo jezikovnega razvoja in z njim povezane jezikoslovne raziskave »za življenje«. Seveda pa je mogoče na problem gledati tudi drugače. Zaradi velikanske premoči naštetih dejavnikov je pri marsikom mogoče ugotoviti izginjanje slovenskega jezika. Jezikoslovje lahko to

izginjanje in utapljanje v drugem idiomu spremlja kot pojavno posebnost in ker je vsak jezikovni stik posebnost zase, tudi kot prispevek sociolingvistični teoriji. Tak pristop je v smislu postulata znanstvene objektivnosti v znanosti navadno pozitivno ocenjen kot nepristranski. Toda ali z njim lingvist ne ustvarja opravičila tistim, ki so se lotili spreminjanja meja med narodi s tihim nasiljem pritiskov države na jezik in kulturo svojih drugače govorečih državljanov?

Pojavi, kakor se dogajajo nam na očeh, so se dogajali vso zgodovino. Jeziki so umirali naravne ali največkrat nasilne smrti. Sodobna civilizacija pa pozna metode jezikovnega ohranjanja – z razvijanjem diasistema, »višjega« jezika umetnostne in znanstvene stvaritve ob tradicionalnem funkcioniranju dialekta ali lokalnega pogovornega jezika. Slovencem v Italiji je bil v Trstu in na Tržaškem ter v Gorici in na Goriškem s prvo svetovno vojno in dogodki po njej pretrgan razvoj, kakršnega so bile deležne druge slovenske pokrajine. Beneški Slovenci v drugi polovici 19. stoletja tedaj običajnega razvoja niso bili deležni, saj je bila osnovna šola le italijanska. Po drugi vojni se je položaj le deloma popravil, podrejenost manjšinskega jezika in pritiski na jezik so bili za marsikaterega pripadnika manjšine s stališča perspektive slovenskega jezikovnega razvoja v Italiji negativna spodbuda. Ta socio-kulturna dejstva morajo interpretacije jezikovnih raziskav in posamičnih interferenc vsekakor upoštevati. Smiselno bi bilo tudi, da bi take raziskave, ne glede na njihov subjekt, zastavljali predvsem za ohranjanje in razvoj slovenskega jezika tudi v zahtevnih razmerah nove civilizacije.

JEZIKOVNA POLITIKA IN JEZIKOVNO NAČRTOVANJE PRI SLOVENCIH: ZGODOVINA IN SODOBNI VIDIKI

Državna osamosvojitve Republike Slovenije iz večjezikovne jugoslovanske skupnosti z zapletenim sožitjem različnih narodov in narodnosti postavlja zato v novih razmerah tako jezikovno načrtovanje kakor politiko v določenem smislu na novo, četudi je javna notranja komunikacija v Republiki Sloveniji načeloma urejena podobno kakor poprej; to pomeni, da sta poleg slovenščine ustavno enakopravna jezika obeh avtohtonih narodnih manjšin, italijanske in madžarske. Vprašanje je danes odprto zaradi ne povsem definiranega in jasnega razmerja med jezikom (jeziki) notranje javne komunikacije in med jeziki zunanje komunikacije, ki v dinamiki sodobnega življenja kakor drugod tudi pri nas pritiskajo na nekatera področja javnega življenja. Vprašanje jezikovne politike oziroma načrtovanja se na posebej občutljiv način odpira pri delih slovenske narodne skupnosti, ki živijo v sosednjih državah kot manjšina. Glede na po večini še zmeraj prevladujoče težnje večinskega okolja po jezikovni (in narodni) integraciji oziroma asimilaciji terjajo posebno pozornost nekateri sodobni teoretski modeli jezikovnega sobivanja, predvsem pa njihovi cilji. Današnje jezikovne razmere v slovenskem prostoru so nasledek posebnege, v primerjavi z drugimi narodi malo tipičnega, vendar razmeroma skladnega zgodovinskega razvoja skozi stoletja, ki so ga po eni strani zaznamovali stalni pritiski na jezik in poskusi njegovega omejevanja, po drugi pa premagovanje pritiskov na jezikovno zavest in uveljavljanje slovenske jezikovne politike in njenega udejanjanja.

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1993 v zborniku *Jezik tako in drugače* (ur. Inka Štrukelj), Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, Inštitut za družbene vede, str. 2–17.

Pojav jezikovnega načrtovanja, to je posebne dejavnosti tako imenovane jezikovne politike, ni nikakršna novost v življenju jezikov, razmeroma novo je le umeščanje tega pojava v okvir (sociolingvističnega) jezikoslovja.¹ Jezikovno načrtovanje je del oblikovanja družbene organizacije, kakor je na

¹ Prim. sintetični pregled in utemeljevanje problematike v sklopu »uporabne sociolingvistike« pri Fishmanu (1975: 255; 1978: 214) in Haugenu (1987).

primer država ali njen zaokrožen del, če gre za večnarodno skupnost. Predmet načrtovanja je standardni jezik, nestandardne zvrsti jezika (idiolekti, narečja, pogovorni jeziki) se oblikujejo po drugih, na prvi pogled manj strogih notranjih pravilih, kodificiranih z rabo in izročilom, ne pa s slovnimi pravili in s slovarsko normo. Okvirna področja jezikovnega načrtovanja in njegovega uveljavljanja so načeloma splošna in v Haugenovem modelu (1987: 627) razdeljena na dva temeljna razdelka: na družbenega, to je na planiranje družbenega statusa oziroma družbenih razmerij do jezika in njegovega položaja v družbeni organizaciji na eni strani, na drugi na jezikovnega, to je na samo načrtovanje jezikovnega korpusa. Vsako od teh področij obsega vsaj dve stopnji z več skupinami postopkov, stopnjo jezikovnega načrtovanja in stopnjo udejanjanja z izobraževanjem in kultiviranjem. Področje družbenega (statusnega) načrtovanja zajema najprej stopnjo izbora s postavitvijo vprašanj in z naporom za statusno določanje posameznih delnih norm, področje funkcioniranja tega načrtovanja pa je izpolnjeno z udejanjanjem, to je izobraževanjem o statusu, ki je naravnano tudi v širjenje jezikovne pravilnosti/korektnosti ter ovrednotenje opisanih razmerij. Področje načrtovanja standardnega jezika pa zajema najprej proces kodifikacije (s postopki standardizacije: grafije, slovnice in slovarja), uresničuje pa se s funkcijskim razvojem v smeri postopkov terminološke modernizacije in razvoja stilov.²

Haugenova shema dejavnosti področja jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike v prvi vrsti sistematizira; nastala je na podlagi primerjave urejanja vprašanj jezikovnega standarda pri posameznih narodih oziroma jezikovnih skupnostih. Tako iz Haugenovega kakor Fishmanovega (Fishman 1975, 1978) prikaza tega vprašanja je razvidno, da so posamezna udejanjanja jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike odvisna od konkretnih političnih in družbenih razmer znotraj posamezne jezikovne skupnosti. Zlasti vprašanje jezikovnega statusa pri pripadnikih skupnosti je na primer v kar največji meri odvisno od zgodovinskih razmer, posebej kadar gre za jezik pretežno notranje komunikacije skupnosti, ki je v zgodovini živel v večjezikovnih državnih skupnostih. Prav tako pomembno je vprašanje, kdo je / je bil subjekt jezikovnega načrtovanja in skrbnik izvajanja. – Za razumevanje problematike je torej poleg prikaza današnjih razmerij pomemben prerez skozi čas, ki pojasnjuje razvoj položaja standardnega jezika

² Stilistični razvoj standardnega jezika razumem v dveh smereh na sinhronem in diahronem planu: v razvoju funkcijskih zvrsti (Pogorelec 1986, Havránek 1963, 1964) in besedilnih žanrov.

v posameznih družbah, boj za njegovo uveljavitev in morebitne posledice jezikovnih pritiskov.

Za jezikovno načrtovanje pri Slovencih je danes pomenljiv dvojni status slovenskega standardnega jezika v javnem življenju: v Republiki Sloveniji je od osamosvojitve 1991 uradni (državni) jezik in jezik javnega življenja (ustavno je enak status prvega jezika priznan jezikoma obeh avtohtonih manjšinskih narodnosti v Republiki Sloveniji, italijanske na Obali in madžarske v delu Prekmurja³), medtem ko ima zunaj Republike Slovenije jezik slovenskih manjšin v Italiji, Avstriji in na Madžarskem status manjšinskega jezika. V nobeni od naštetih držav nima slovenski standardni jezik enakih in samoumevnih pravic prvega jezika kakor jezika obeh omenjenih manjšin v Sloveniji. Boj za jezikovno priznanje poteka v vsaki državi, pa tudi v posameznih pokrajinah iste države različno (zgovoren zgled predstavlja Beneška Slovenija⁴); lahko bi tudi rekli, da nikjer ni mogoče govoriti o kakem uradnem in izpričanem pospeševanju slovenskega jezika z manjšinskim statusom. – Načrtovanje in jezikovna politika v slovenskem jezikovnem prostoru zato danes nujno upoštevata oba jezikovnega statusa, status jezikovne suverenosti v upravi in javnih institucijah, medijih in nasploh v javnosti na eni strani in status jezikovne podrejenosti, zvedene na ožjo notranjo komunikacijo med pripadniki manjšinske jezikovne skupnosti z zelo omejenimi pravicami lastnega jezika ob siceršnjem prevladovanju prestižnega večinskega (državnega) jezika. Opisana položajska dvojnost seveda terja za slovenski jezik dvoje vrst jezikovnega načrtovanja, odpira pa zlasti pri manjšinskem statusu

³ Enakopraven status prvega jezika je določen po teritorialnem načelu. V ustavno dvojezičnem območju je položaj dveh prvih jezikov, slovenskega in italijanskega oziroma slovenskega in madžarskega določen vidno, s krajevnimi oznakami in javnimi sporočili v obeh jezikih. Poleg tega imajo pripadniki ustavnih manjšin jezikovne pravice pred oblastmi tudi zunaj svojega ožjega prostora (v sklopu splošno priznanih pravic do lastnega jezika).

⁴ Kakor je znano, so bili Beneški Slovenci do 1797 pod Beneško republiko in so bili deležni v tem okviru skozi stoletja določene stopnje lokalne avtonomije, ki je v posebni vaški upravi ohranjala red podedovane rodovne skupnosti; po propadu Benetk so prišli pod upravo Avstrije, a l. 1866 naj bi se na znanem plebiscitu (zgodovinarji dvomijo o njegovi legitimnosti) izrekli za državo Italijo. Odtlej je potekal stopnjevan proces italijanizacije obmejne pokrajine, najprej s šolo, potem med obema vojnama s prepovedjo slovenske pridige celo v cerkvi; italijanskost njihovih krajev je bila označena tudi na zunaj z zgolj italijanskimi krajevnimi imeni in z italijanskim zapisovanjem njihovih imen in priimkov (prim. Parovel 1985).

vprašanje nosilcev jezikovnega načrtovanja in možnosti izvajanja jezikovne politike.

V večjem delu slovenskega jezikovnega prostora v Republiki Sloveniji je načrtovalec jezika in oblikovalec jezikovne politike znan: to je država s svojimi institucijami, z mediji in kulturnimi / znanstvenimi / pedagoškimi ustanovami, ki se ravna po ustavnih določilih. Z osamosvojitvijo je bila raba slovenskega jezika na vseh področjih javnega življenja, tudi v vojski, zaokrožena in s tem sklenjena pomembna faza v funkcijskem razvoju slovenskega jezika.⁵ Novost statusa slovenskega jezika po osamosvojitvi je v dejstvu, da njegova raba ni več omejevana spričo institucionalne večjezikovnosti, kakor je bila v zvezni državi Jugoslaviji.⁶ Omejevanje suverenosti slovenskega jezika pa v poprejšnjih razmerah ni veljalo samo za področje (del področja) vojaškega življenja (Pogorelec 1983: 93–94), jezikovna

⁵ Poveljevanje v vojski in vojaško urjenje je do osvoboditve oziroma v jugoslovanski vojski po tedanji ustavi in zakonu potekalo v tako imenovanem srbohrvaškem jeziku, podobno je bilo med obema vojnama; s tem je bila suverenost slovenskega jezika v SR Sloveniji omejena. Drugačen položaj je bil le v slovenski narodnoosvobodilni vojski od 1. marca 1944 do 1. marca 1945, ko je bilo zaukazano slovensko poveljevanje. Koncept unitaristične jugoslovanske vojske, ki je l. 1945 zmagal, samostojnega slovenskega jezikovnega razvoja na tem področju ni dovoljeval. – Živa potreba po polnem izraznem razvoju ob izdajanju literature z vojaško vsebino, pozneje tudi zasnova teritorialne obrambe je v sedemdesetih letih pobudila priprave in izdajo Vojaškega slovarja (Korošec idr.: 1977).

⁶ Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje v večjezikovni državi sta bili zahtevni nalogi, ki sta zaposlovali tako politiko kakor stroko. Enakopravnost jezikov narodov in nekaterih narodnosti brez ustavno uveljavljenega skupnega državnega jezika (ustava 1974) je zahtevala tako v političnem urejanju vprašanja kakor pri izvajanju veliko občutljivost in predvsem medsebojno spoštovanje pripadnikov različnih jezikovnih skupnosti, ki živijo skupaj. Čeprav so bile glede tega med republikami velike razlike (če primerjamo samo omejene pravice jezikovne politike Italijanov v Hrvaški in povsem drugačno ureditev s priznavanjem prvega jezika v Sloveniji), je Brozovič (1990: 15) menil, da spada jezikovna politika po mnogočem »med boljše v svetu, a v marsičem celo vodi«. Ker pa omenjena jezikovna politika ni bila usklajena z drugimi vidiki politike, kadar ti niso bili jasno definirani (npr. razmerje do nacionalnega vprašanja, v tej zvezi politika nacionalne vzgoje, ki je bila načrtno zastavljena za vsedrjavno vzgojo, skrito za nejasno vzgojo v »socialističnem patriotizmu«), je v marsikaterem okolju niso hoteli razumeti. Tako so v Sloveniji konec šestdesetih let marsikje z nerazumevanjem gledali na posebne pravice (tudi jezikovne) madžarske, deloma tudi italijanske skupnosti, čeprav niso segale prek okvira splošnih priznanih pravic za take skupnosti. Primanjkljaj jezikovne politike je bil v tem primeru predvsem v načinu zastavljanja in izvajanja te politike: razlogi zanjo so bili navadno premalo pojasnjevani, prav tako niso bile predvidene možne posledice v novih razmerjih.

enakopravnost je bila zlasti zunaj slovenskega narodnega prostora omajana z jezikovno prakso, ki je sicer omogočala uresničevanje ustavne enakopravnosti priznanih jezikov narodov in narodnosti predvsem znotraj skupnosti posameznih narodov, narodnosti, jezikovnih skupin⁷, čeprav je prihajalo do pritiskov na jezik, znanih iz zgodovine jezikovnih stikov različnih jezikovnih skupnosti (Weinreich (1953, 1963) 1976), zaradi katerih je prihajalo ponovno do občutka jezikovne ogroženosti (Toporišič, 1991).

Kljub navedeni omejitvi je imel slovenski jezik že pred slovensko državno osamosvojitvijo še v SR Sloveniji v okviru SFRJ ne le značaj nacionalnega, marveč tudi uradnega / državnega (republiškega) jezika. Do te stopnje, ki je samoumevna tako imenovanim »nacionalnim« jezikom, je prišlo postopoma, v sklopu kulturnega boja za politično samostojnost / svobodo. Mejniki zadnje faze prizadevanj zanj je zahteva po jezikovni enakopravnosti slovenskega jezika z nemškim v peticiji na cesarja po marčni revoluciji 1848 na ozemlju, ki je tedaj zajemalo skoraj ves slovenski jezikovni prostor (razen Prekmurja oziroma roba Medmurja, ki je bilo pod Ogrsko). Načelnemu priznanju jezikov v Avstriji po letu 1848 je seveda sledilo skoraj pol stoletja boja za udejanjanje statusa in razvoja funkcijskih zvrsti jezika, ustaljevanje najprej enotne pisne (po 1851) in kasneje govorne norme (po 1870) slovenskega standarda. Ta faza je bila sklenjena v razdobju zadnjega desetletja 19. in prvih dveh desetletij 20. stoletja. Že pred razpadom Avstro-Ogrske je bilo javno življenje v pokrajinah s slovenskim prebivalstvom pretežno slovensko; slovenščina je našla svoje mesto tudi v vojaškem življenju, kolikor so vojsko lahko Slovenci v Avstriji služili v svojih enotah. Razmeroma počasi, če primerjamo

⁷ Enakopravnost jezikov je bila izkazana z napisi v več jezikih, na primer na denarju, v obvestilih na meji ipd., tudi s prevajanjem v parlamentu, sicer se je kot občevalni jezik navadno uporabljal jezik, imenovan srbohrvaščina; celo slovanska jezika, slovenščino in makedonščino, so slabo razumeli. Zato so za novo zvezno ustavo, ki se je pripravljala konec osemdesetih let, nakazovali uveljavitev tega jezika kot splošnega jugoslovanskega občevalnega jezika, *linguae communis* (Bugarski 1988, Škiljan 1988), čeprav so priznavali splošno jezikovno politiko brez državnega jezika v večjezikovni državi kot napredno. Seveda bi kakršna koli zvezna ustavna uveljavitev skupnega jezika v ustavi peljala postopoma do državnega jezika, medtem ko bi jeziki drugih skupnosti v praksi izgubljali veljavo in bili zvedeni v položaj manjšinskih jezikov. Poskusi, da bi zunaj svojega prostora uporabljali v okviru tako imenovane polovične komunikacije (semikomunikacije) svoj jezik in pasivno razumeli sogovorca, značilne v večji meri za slovensko kot za makedonsko jezikovno prakso (poskus prakse) ocenjuje Brozovič (1990: 14), da se »najčešče nevoljko prihvača, i loše funkcionira«, v nasprotju s podobno prakso pri Skandinavcih ali Čehih in Slovaki.

slovenske razmere s češkimi, se je uveljavljal slovenski jezik v srednjem šolstvu, najprej kot učni predmet, nato kot učni jezik,⁸ ne pa ob reformi avstrijskih univerz tudi že na lastni univerzi.⁹ Že v tem razdobju je treba posebej poudariti razloček med položajem slovenskega jezika v pokrajinah s slovensko večino in zaledjem – in med deželami na robu, tako na severu in deloma na severovzhodu, kjer je slovensko prebivalstvo (sicer strnjeno naseljeno) živelo skupaj z nemško večino, Nemci pa so prevladovali tudi v nekaterih mestih,¹⁰ na zahodu pa je v Gorici za stoletja nazaj izpričano sožitje Slovencev, Italijanov, Furlanov in Nemcev, podoben položaj je bil v Trstu. Proti koncu 19. stoletja se je z izoblikovanjem nacionalnih zavesti ob stiku z drugače govorečimi stopnjeval pritisk tudi na slovenski jezik; boj za jezikovno enakopravnost in priznanje slovenskega jezika je bil v mestih trši spričo pritiskov z nemške in italijanske strani, in to kljub dokaj izoblikovanemu slovenskemu političnemu, gospodarskemu in kulturnemu življenju ter polni notranji socialni razslojenosti slovenskega prebivalstva (z meščanstvom, delavstvom, kmeti itd.).

Drugo fazo v razvoju statusa slovenskega jezika v nacionalni standard predstavlja v novejšem času obdobje po razpadu Avstro-Ogrske l. 1918. Ker so po sklenitvi miru Slovenci pripadli štirim državam, je za čas do 1941 – 1943 – 1945 mogoče okvirno govoriti o uvodoma omenjenih dveh

⁸ V srednji šoli je bila slovenščina v večjem obsegu uveljavljena po letu 1880. Prvi srednji šoli s slovenskim učnim jezikom sta bili realka v Idriji in l. 1905 ustanovljena škofijska klasična gimnazija v Šentvidu nad Ljubljano.

⁹ Slovenski jezik na univerzi je po letu 1848 najprej izpričan na univerzi v Gradcu, kjer so po ustanovitvi l. 1849 nekaj časa predavali študentom iz slovenskih dežel nekatere pravne predmete v slovenskem jeziku (predavanja so ohranjena). Med 1896 in 1912 je prav tako v Gradcu na novo odprti katedri za slovenski jezik in književnost v slovenščini predaval književnost dr. Karel Štrekelj. (Sicer so na višjih šolah učili v slovenskem učnem jeziku najprej na mediko-kirurški šoli v Ljubljani med 1792 in 1797, pa tudi v semenišču, kot (fakultativni) predmet pa je bila slovenščina vpeljana na graški licej l. 1812/1813 in na ljubljanskega 1817.)

¹⁰ Prevladovanje nemškega prebivalstva v mestih je bilo deloma zgodovinsko pogojeno tudi s priseljevanjem, z nastavljanjem nemškega uradništva v smislu prizadevanj Jožefa II. po nemški državi in s tem povezanimi splošnimi germanizatoričnimi težnjami (Burger 1990), pomenljivo vlogo pri tem pa ima v nekaterih urbanih okoljih nasploh, tudi ponekod mestih na zahodu, zamenjava narodnostne identitete pri socialni spremembi iz ruralnega statusa v urbanost. Razlogi za to zamenjavo se navadno razlagajo s pritiski na drugo identiteto, vendar gre verjetno za polno socialno in narodnostno prilagoditev, ki pa ni zajela vseh mestnih prebivalcev slovenske narodnosti. Kaže, da bo treba pojav natančneje raziskati.

statusih: statusu slovenskega jezika kot uradnega jezika v Dravski banovini¹¹ in statusu manjšinskega jezika v slovenskih pokrajinah, ki so pripadle sosednjim državam, Italiji, Avstriji in Madžarski. V Dravski banovini je bilo mogoče kljub pritiskom na jezik in bolj ali manj jasno izraženim težnjam po enotnem »jugoslovanskem« (= srbskohrvatskem) jeziku nadaljevati s prilagajanjem slovenskega standardnega jezika za vse funkcije modernega javnega življenja; besedni umetnosti, ki je že dotlej razvijala jezik na najvišji izrazni ravni svoje vrste, se je pridružil jezik znanosti, ki so ga kot najvišjo zvrst razvijali na ljubljanski univerzi (1919), kjer je bil učni jezik, in od 1938 na akademiji znanosti in umetnosti, kar je pripomoglo ne le k razvoju strokovnih terminologij, ampak tudi k ustaljevanju pojmovanja polne jezikovne razvitosti za javno rabo.¹² Ob pisnih medijih, časopisu in revijah ter govornih v gledališčih se je v tem času oblikoval še drugi govorni medij, radio z oddajami iz Ljubljane.

Manjšinski status slovenskega jezika zlasti v Avstriji in Italiji je preprečil, da bi se v slovenskem jezikovnem prostoru (ki je po prvi svetovni vojni zajemal tudi vso slovensko Primorsko z delom Notranjske, vključno z Ilirsko Bistrico, Postojno, Idrijo in Tolminom ter slovensko Istro) položaj slovenskega standardnega jezika še nadalje ustaljeval vsaj tako, kakor se je v osrednjih pokrajinah razvijal v poprej opisani prvi fazi, to je med 1848 in 1918. Javni prostor slovenskega jezika so zlasti v Italiji, pa tudi v Avstriji v času med obema vojnoma postopoma vse bolj krnili iz politično-ideoloških razlogov, da bi dosegli etnično zlitje manjšinskega jezika z večinskim in prek tega spremembo identitete slovenskega prebivalstva. Namesto da bi manjšina dobila za svoj obstoj (ki vključuje tudi jezik) in razvoj po veljavnih načelih prava posebne pravice, je bila jezikovna asimilacija Slovencev med izpričanimi glavnimi cilji italijanske (posebej fašistične) uradne jezikovne politike (Čermelj 1965, Kacin-Wohinz 1982, Pogorelec 1985, 1989–90). Ta je, kakor je znano, zajela tudi zunanjo podobo krajev z italijanizacijo

¹¹ V tej oznaki je zajeto predvsem ozemlje, ki je prišlo po delitvi pokrajin v novo državo Srbov, Hrvatov in Slovencev / Jugoslavijo. Oznaka Dravska banovina za osrednje slovensko ozemlje je zadnje izmed različnih upravnih poimenovanj.

¹² Dober zgled, kako politični vidiki in težnje vsaj v razpravljanju sežejo mimo jezikovne dejanskosti, so polemike o učnem jeziku ljubljanske univerze ob ustanovitvi. Čeravno je bil slovenski jezik tedaj tudi v modernem domačem in mednarodnem jezikoslovlju definiran kot samostojen jezik, je v evforiji južnoslovanskega sožitja marsikateri razpravljalec podlegel pritiskom ideje o »treh narečjih istega plemena« in podobno, kar je postalo kasneje podlaga za poskuse jezikovnega zlitja, ki pa niso imeli stvarne jezikovne podlage (Mikuž 1969).

zemljepisnih in osebnih imen (tudi Parovel 1985). Podobno naj bi krajevna imena zaznamovala le jezik države, ki so ji pripadli kraji s slovenskim prebivalstvom, tudi v na novo urejeni Avstriji, ki je po razpadu Avstro-Ogrske združevala le nekaj jezikovnih manjšin, ne pa celih narodov kakor dotlej, in na Madžarskem, v Porabju. Dejstvo, da slovenska krajevna imena niso bila javno sporočena, da torej niso mogla biti simbol jezikovne posebnosti kraja (Pogorelec (1979) 1983, Kaučič-Baša 1991, 1993, Čermelj 1965), je pomenilo posebne vrste psihološki pritisk na slovenske govorce; skupaj z drugimi pritiski na identiteto je pospeševalo spoznanje drugorazrednosti slovenskega jezika pri njegovih govoricah: to pa naj bi jih ob drugih neposrednih pritiskih dodatno spodbujalo k odločitvi za večinski jezik.¹³

Status slovenskega jezika v obeh opisanih obdobjih po letu 1848, posebej pa od 1918, ko je bil slovenski prostor razkosan in sta tako Avstrija kakor zlasti Italija dobili dobršen del strnjeno naseljenega slovenskega (jezikovnega) prostora, opozarja na vprašanje nosilcev slovenskega jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike (Haugen 1987: 628). Ti se v obdobjih od 1848 (deloma tudi pred njim) do 1918 in nato od 1918 do 1941 (1943, 1945) razlikujejo. Ker zaznamuje prvo obdobje prizadevanje za

¹³ Razumljivo je, da slovenskega jezika niso mogli izbrisati čez noč. Metode so bile v vsaki državi različne, v pokrajinah, ki so po 1918 na novo pripadle Italiji, in v Koroški, je prebivalstvo obvladalo standard in je bila javna komunikacija v tem jeziku bolj ali manj na široko razvita, svoj delež so imele tudi slovenske šole, v Porabju je bilo zaradi drugačnega družbenega ustroja Slovencev slovenskega standarda manj in je bila diglosija z madžarščino nekaj samoumevnega. Slovenski jezik so tam po večini ohranjali na ravni narečja. Za Italijo poroča Čermelj (1965) o več oblikah pritiska: če so sprva še dovoljevali dvojezične table z označenim prevladovanjem italijanščine, so kasneje slovenščino in hrvaščino obravnavali kot tuja jezika in napise v njej tudi do petkratno obdavicili, poleg tega so dejanski pritisk na privatnike, ki so še oglašali v slovenščini, »prepričevali« upravni in strankini (fašistični) tajniki; prepovedali so celo slovenski jezik na nagrobnikih, pa tudi na vencih. Poleg teh postopkov, katerih namen je bil izražen v zakonu o priimkih št. 17 z dne 19. januarja 1926, ki je jasno določal, »da se morata italijanski značaj in globoko italijansko čustvovanje prebivalstva novih pokrajin izražati tudi v zunanjih oblikah« (Čermelj 1965: 89), je politika jezikovnega zlitja Slovanov (Slovencev in Hrvatov) v enoten italijanski državni narod več kot prepoznavna iz tako imenovane Gentilejeve šolske reforme (odlok št. 2185 z dne 1. oktobra 1923), ki je predvidevala enak šolski red in zaradi tega tudi v drugojezičnih pokrajinah pouk v italijanščini. Teža pritiskov je razvidna tudi iz utemeljitve odgovora ministra Gentileja (profesorja rimske univerze) poslancu Podgorniku oktobra 1923: »Italija terja od državljanov, da govorijo državni jezik in z upravičenim ponosom vas opozarjam, da je italijanska kultura vedno bila svetilnik civilizacije, čast in slava našega naroda« (Čermelj 1965: 50).

uveljavitev slovenskega standarda na nacionalni (državni) ravni enakopravno z nemščino,¹⁴ je bila poleg države, ki je izdajala jezikovne odloke, tedaj še vedno odločilna tako strokovna kakor predvsem politična pobuda slovenskih izobražencev. Ti so bili dejanski nosilci jezikovnega načrtovanja in politike v zvezi s statusom slovenščine, mnogi med njimi (npr. M. Majer, L. Svetec, F. Levstik, A. Janežič, M. Cigale, M. Pleteršnik, F. Levec in drugi) pa imajo pomemben delež tudi pri načrtovanju in oblikovanju jezikovnega korpusa. S svojim delom so kljub oviram, ki jih je postavljalo pomanjkanje institucij, potrebnih za udejanjanje jezikovne enakopravnosti, odpirali vsa področja sodobnega narodovega življenja za skupno komunikacijo v slovenskem knjižnem jeziku (standardu); na novi ravni so morali razviti pravni jezik (jezik sodišč in sodnega postopka z zakonikom), jezik uprave, šole in medijev, javnega političnega in kulturnega življenja. Seveda pomeni tudi ta prva etapa razvijanja slovenskega standarda v sodobni, funkcijsko razviti jezik, v novih civilizacijskih, zgodovinskih in političnih razmerah nadaljevanje poprejšnjih prizadevanj; dogajanja v začetku tega obdobja od 1848 do 1857 pa je Prijatelj ((1924, 1926) 1937) imenoval kar »borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika«. Med naštetimi izobraženci so imeli pomembno vlogo pri vzpostavljanju in udejanjanju jezikovnega statusa tudi jezikoslovci; med njihovimi nalogami je bilo na prvem mestu poenotenje norme, najprej pisne in nato govorne, še prej pa zamenjava pisave; tak, za vse Slovence skupen jezikovni standard naj bi imel povezovalno vlogo in naj bi postal kakor drugod dejavnik narodove kohezije (ob siceršnji upravni razdeljenosti na dežele).

¹⁴ Zahteva po enakopravnosti slovenskega jezika z nemškim je bila postavljena mesec dni po marčni revoluciji na Dunaju in formulirana v programu društva Slovenija, sporočenem na posebnem letaku 20. aprila 1848 (Umek idr. 1975). Formulacijo pripisujejo Franu Miklošiču, ki je bil tedaj predsednik društva Slovenija (Kolarič 1933: 119); pozornosti vredna je zaradi zahteve po jezikovni enakopravnosti z nemškim jezikom zlasti 2. točka tega programa, ki je bil v obliki peticije izročен cesarju; tu je poleg omenjene zahteve po enakopravnosti jezika in zahteve po lastnem odločanju Slovencev o načinu in rokih uveljavljanja enakopravnosti potreba poudariti njen komentar, v katerem je položaj slovenskega jezika v Avstriji primerjan z nesvobodo jezika domorodcev v kolonijah. – Ker v običajnih kulturnozgodovinskih pregledih prikazujemo slovenski razvoj izolirano, je danes na splošno manj znano, da so se Slovenci v boju za jezikovno svobodo od druge polovice 18. stoletja naprej samostojno pridružili prizadevanjem drugih nenemških narodov Avstrije: sprva predvsem Čehov (Kidrič 1930), pozneje tudi drugih (Burger 1990); opisana prizadevanja pa so razumljiva tudi v luči sočasne diskusije o nacionalnem vprašanju v Avstriji (npr. Eötvös 1850, 1865, tudi Madeyski 1884).

Kakor že poprej v zgodovini je bil za večji del slovenskega prostora uradni položaj slovenskega jezika odvisen od splošne ureditve jezikovnega vprašanja v Avstriji, le v Beneški Sloveniji v Italiji je rabo določala italijanska oblast (ki slovenskega standarda ni pospeševala) in v ogrskem Prekmurju, ki je šele v drugi polovici 19. stoletja dobilo lastno upravno središče, je bil namesto skupnega standarda do 1918 v rabi prekmurski knjižni jezik. Prizadevanja za jezikovne pravice in status, potreben za sodobno nacionalno kohezijo, so morali izobraženci (tudi politiki) do l. 1918 zato v večjem delu slovenskega prostora dopolnjevati s pojasnjevanjem drugačne, samostojne vloge slovenskega jezika v novih razmerah; pri tem je bilo potrebno izničevati učinke znanih pritiskov na jezik, ki so zlasti v zadnjem stoletju delovali na slovensko prebivalstvo, češ da slovenski jezik ni dovolj razvit, da ga govori premalo govorcev in da se ne more primerjati z jezikom in kulturo velikih narodov. Potrebno je bilo posebno izobraževanje¹⁵, ocenili pa so, da je potrebno tudi spodbujanje prebivalstva s prebudnimi gesli, kakor: »Ne sramujmo se svojega jezika!«; priznavanje k slovenskemu jeziku se je povezovalo z izrekanjem nacionalne pripadnosti.

V zvezi z razvojem statusa slovenskega jezika zato za prvo obdobje novejšega razvoja do leta 1918 ugotavljamo po eni strani poglobljeno spremembo: priznana jezikovna enakopravnost slovenskega jezika je v drugi polovici 19. stoletja postopoma pripeljala iz poprejšne funkcionalne dvojezičnosti diglotičnega tipa v enojezičnost; samoumevno poznavanje nemškega jezika je pomenilo obvladovanje standardnega jezika širše državne uprave in sporazumevanja v državi; v slovenskem okolju tudi ni bilo obvezno za vse socialne plasti in vsakega posameznika. Občutje jezikovne podrejenosti se je polagoma umikalo. – To bivanjsko spremembo pa so v razmerah stopnjevane zavesti slovenske identitete navadno vsaj v nekaterih družbenih plasteh poudarjeno povezovali z nacionalno pripadnostjo. Najbolj vidno se je to dogajalo v meščanskih krogih, ki so s svojo poudarjeno slovenskostjo odgovarjali pritiskom na jezik in identiteto zlasti z nemške strani (v Trstu tudi italijanske). Vprašanje slovenskega standarda, torej predvsem jezikovno vprašanje, je bilo obremenjevano z dodatnimi zunajjezikovnimi motivi rabe, ki so terjali poleg (ali namesto) običajnih pogojev za delovanje jezikovne komunikacije tudi manifestacijo

¹⁵ Poleg časopisja (sprva Bleiweisove Novice), poljudnega poučnega slovstva naj bi ta namen dosegli s publikacijami Mohorjeve družbe in Knezove knjižnice.

lojalnosti do jezika,¹⁶ in to glede na aktualne politične razsežnosti v zvezi z njim.

Tako je zaradi posebnih slovenskih bivanjskih razmer prihajalo že na statusni ravni do določenih omejitev, ki so vplivale na samo jezikovno normo in s tem posredno na korpus. Med najvidnejše dejavnike omejevanja razvojnega toka slovenskega standardnega jezika spada vprašanje prevzemanja tujih jezikovnih prvin, ki je dobilo v 19. stoletju poleg jezikovnih tudi povsem nejezikovne razsežnosti. Drugačne civilizacijske razmere so zlasti ob prelomu 19. stoletja zahtevale v določenem smislu izražanje novih pomenskih razsežnosti; za to pa je bilo potrebno izraze s konotacijo preseženih pomenov zamenjati z novimi. Čeprav spada to vprašanje k načrtovanju samega jezikovnega korpusa, ga nekateri zunajjezikovni vidiki, ki so spremljali omenjeni jezikovni razvoj, in njegove posledice uvrščajo med vprašanja statusa. Za dobrih trideset let obdobja 1848 do 1918, posebej nekako med 1860 in 1895, je namreč v skladu z novo politično idejo povezovanja slovanskih oziroma južnoslovanskih narodov prišlo najprej do pospeševanega prevzemanja slovanskih oziroma srbohrvaških izrazov, pa tudi nekaterih oblik in skladenjskih posebnosti, na primer brezpredložnega orodnika ali tujega besednega reda v slovenščino, tako da je ob oblikovanju novega slovenskega standarda nastajal nekakšen slovenski novogovor, ki je zajel predvsem jezik publicistike in v manjši meri strokovni oziroma znanstveni jezik, zelo malo pa jezik besedne umetnosti. V nekaj desetletjih je ob utrjevanju ideje slovenske narodne samobitnosti to usmeritev programsko izpodrinila »slovenska« smer jezikovnega razvoja (Breznik (1933, 1934–1936) 1967). Po teh novih načelih naj bi se slovenski standard razvijal v prihodnje po možnosti brez vplivanja drugotnih, zunajjezikovnih motivov. A čeprav je ta smer prevladala, tudi v drugem obdobju – do 1941 – zasledimo zlasti v Dravski banovini ponovno podobne težnje, kakor so bile postopoma opuščane ob prelomu stoletja: delna »jugoslavizacija« jezika medijev naj bi postopoma pripeljala do novega, skupnega jezika. Tudi ta smer je zamrla ob predstavi »naravnega« razvoja slovenskega standarda, oprtega na knjižnojezikovno tradicijo in govorno zaledje. Po vseh teh epizodah je ostal purizem¹⁷ ali boj za tako imenovano jezikovno

¹⁶ O jezikovni lojalnosti oziroma dvojni uporabi jezika, za sporazumevanje in za izkazovanje jezikovne pripadnosti (simbolna vloga jezika) prim. Kaučič-Baša 1991, tudi Minnich 1988.

¹⁷ Purizem se je pojavil pri oblikovanju evropskih standardnih jezikov v 16. stoletju z namenom, pokazati na neodvisnost novih standardnih jezikov od

»čistost«, jezikovna kontrola in korekcija pravilnosti, ki je sicer lasten v večji ali manjši meri vsem jezikom, a je bolj izrazit v skupnostih, ki so zaradi dejanske ali umišljene specifičnosti jezikovnega razvoja razvile posebno občutljivost za vprašanja jezika.

Tudi učinkovanje slovenskega jezikovnega purizma spada zato v sklop prizadevanj za jezikovni status (Haugen 1987) in je vplivalo tako na odločitve v zvezi s samo jezikovno normo kakor na korektivne postopke, posredno pa tudi na korpus. Če je začetni slovenski purizem konec 19. stoletja deloval nekako samodejno in se je izražal predvsem z jezikovnim odbiranjem, ki so ga opravljali sami pisci, poučeni iz jezikovnih priročnikov o izvoru nekaterih poprej sprejetih izrazil, so bila kasnejša prizadevanja programska in v tem tudi zunajjezikovna s posebnim političnim nabojem.¹⁸ Puristi so zaradi opisanega politično zaznamovanega prevzemanja iz tujih jezikov motivirani z iracionalnim občutjem nekažne jezikovne »ogroženosti« tudi tedaj, ko prihaja do sprejemanja ne več iz zunajjezikovnih pobud, ampak iz vsakdanjega stika različnih jezikov in tako v funkcijskih zvrsteh jezika kakor v govoru. Pri svoji normativnosti se opirajo na predstavo zamišljenega »idealnega pravilnega knjižnega jezika«. Zaradi nje so nosilci jezikovnega purizma pogosto uveljavljali jezikoslovno malo ali slabo utemeljene zahteve po tako imenovani jezikovni pravilnosti standarda (tudi Urbančič 1972). V določenem smislu represivna metoda utrjevanja razmerij do standardnega jezika, ne da bi bila pri tem korektno pojasnjena odstopanja od jezikovnega sestava ali zvrstnostna primernost besedišča ter slogovna ustreznost, je povzročila razmeroma neenotne poglede na slovenski knjižni jezik in zmoten vtis,

latinščine. Ta težnja je posebej opazna pri nemščini; pri slovenščini je nemško tujko v večjem obsegu zamenjal v začetku 17. stol. Tomaž Hren (1613), kasneje so znana Kopitarjeva prizadevanja v tej smeri in stališča Prešernovega kroga do tega vprašanja, pri čemer gre pretežno za spor glede programskosti, če ne kar »ideološkosti« Kopitarjevih predstav o jezikovni normi. Kasneje se je purizem, ki navadno ni imel jezikoslovne podlage in se je največkrat opiral na različne predsodke o jezikovni pravilnosti, razvil zmeraj takrat, kadar je zaradi družbenega odpiranja prihajalo do pojavov nespoštovanja ali opuščanja veljavne norme.

¹⁸ Poleg prvega slovenskega purizma, ki je konec 19. stoletja in v prvi polovici 20. stoletja s svojimi postulati jezikovne »pravilnosti« pomagal definirati predvsem slovensko načelo norme, so imeli nekateri drugi posegi, na primer pisava pripone -lec pri imenih delujočih oseb z -vec (Slovenski pravopis 1962) ali kasneje uveljavljanje pretežno govorne oblike »bojo« na mesto »bodo« sprva značaj neke vrste jezikovnega oporečništva, kasneje pa je zlasti oblika »bojo« uveljavljana kot povsem enakovredna in neopazna varianta oblike »bodo« (3. os. mn. prih. glagola »biti«).

da gre za umetno tvorbo, ki da se nikjer ne govori (tako še Slovenski prapovis 1962).¹⁹

Našteta dejstva so pomenljivo vplivala na zavest o statusu slovenskega standardnega jezika in njegovih problemih. Zunajjezikovna dejstva, ki so sprožila slovanjenje, posebej iz južnoslovanske srbsčine in hrvaščine, so vplivala na izoblikovanje predstave o statusu slovenskega standarda in njegovi podobi že pred l. 1918 zlasti na obrobju, posebej v Trstu in Gorici, deloma tudi na Koroškem, kjer so razmere po l. 1918 preprečevale ne le delovanje, ampak tudi razumevanje političnega ozadja takratne stopnje slovenskega purizma, ki si je v centru prizadevalo za status jezikovne samosvojesti. Medtem ko je bil nasledek prvih in drugih purističnih prizadevanj po opuščanju in nesprejemanju neslovenskih, zlasti slovanskih tujk razumevanje jezikovnega statusa in z njim povezan sistem vrednotenja jezikovne primernosti, tega zlasti na tistem obrobju, ki ni pripadlo skupni državi, niso mogli izoblikovati. Posledica tega je razlika v izbiri besedišča in s tem v podobi standarda, ki se šele v najnovejšem času manjša.

Nosilki slovenske jezikovne politike v krajih z manjšinskim statusom jezika med 1918 in 1941 sta bili najprej avstrijska in italijanska oblast, obe sta bolj ali manj drastično načrtovali dokončno izginotje slovenskega jezika (Pogorelec 1990), zato je bilo potrebno nasprotno jezikovno planiranje za jezikovno preživetje, ki se je nameram oblasti upiralo. Njegovi nosilci so bili motivirani predvsem nejezikovno, slovenski jezik je bil tedaj na znotraj in na zunaj predvsem simbol identitete, zato je oblikovanje statusa potekalo tedaj z oblikovanjem kolektiva navznoter, v veliki meri s skrito knjigo, s pesmijo, posebej v pevskih zborih in prek trdne zavesti. Poleg skrbi za status jezika je bilo potrebno ohranjanje jezika; nosilci tega procesa so bili različni narodnoprebudni delavci, ki so v povsem drugačnih civilizacijskih razmerah 20. stoletja morali prevzeti vlogo preroditeljev iz 18. in prve polovice 19. stoletja, kar pa je bilo tedaj že anahronizem. Kljub temu so status slovenskega knjižnega jezika zlasti tisti rodovi, ki so najbolj neposredno

¹⁹ To stališče, ki so ga razglašali zlasti nekateri jezikoslovci, filologi, predvsem pa tako imenovani praktiki (tudi prevajalci), je spričo statusa, ki ga je slovenski jezik imel zlasti v drugi fazi modernega razvoja v Dravski banovini, pravzaprav mogoče razumeti le v luči pritiskov na prve korake pri vzpostavljanju statusa in na oblikovanje norme skozi pritiske na eni strani ter na pomembnost simbolne vloge slovenskega jezika, ki so ga v opisanih okoliščinah obravnavali kot »svetinjo«. Pri tem so razpravljalci spregledali nastajanje standarda, dejstvo, da se je z Moderno ob prelomu stoletja končala prevlada retoričnega in da ga je zamenjal izraz, oblikovan po pravilih govornega jezika, in da se je v novih civilizacijskih razmerah stopnjevalo funkcijskozvrstno odpiranje jezika.

doživljali fašistično zatiranje in prepoved, razumeli ne toliko v bivanjskem smislu, kolikor v smislu znaka narodne pripadnosti.

Razmere pri oblikovanju statusa in razločke med skupinami njegovih nosilcev tako do 1918 kakor po tej dobi je bilo potrebno navesti za razumevanje stališč do jezikovnega statusa danes. Med drugim (od 1918 do 1941) in tretjim obdobjem (po 1945) je medvojno obdobje, ko je bilo tudi ozemlje Dravske banovine razdeljeno med štiri sosednje (fašistične) države, Nemčijo, Italijo, Madžarsko in Hrvaško. Oficialni status slovenskega jezika, kakor so ga predpisovale okupatorjeve oblasti, je bil od pokrajine do pokrajine bolj ali manj omejen, največ prostora je imel slovenski jezik v tako imenovani Ljubljanski pokrajini, kjer je bila slovenščina pretežno le simbolno dopolnjena z napisi v dveh jezikih, italijanskem oziroma po 1943. nemškem. Za uveljavitev statusa slovenskega jezika je pomemben jezik vojaškega, političnega in upravnega življenja v organizaciji narodnoosvobodilnega boja, ki je seveda uveljavljal slovenščino kot edino izrazilo (Bešter 1988), med 1944 in 1945 tudi kot jezik vojaškega poveljevanja v slovenski vojski. Največji pomen za utrjevanje jezikovnega statusa je imela ta raba na Primorskem vključno z Beneško Slovenijo, kjer je treba posebej poudariti vlogo partizanskega šolstva (Smolej 1971).

Po drugi vojni se je status slovenskega jezika v republiki Sloveniji, zvezni upravni enoti z veliko večjo samostojnostjo lastnega odločanja, utrdil in poglobil v temeljnih razsežnostih sodobnega družbenega bivanja. Beograd je v zvezi z jezikovnim načrtovanjem in jezikovno politiko izgubil številne pristojnosti, ki so veljale še v razdobju med vojnama, kar je spadalo med tako imenovana avnojska jamstva slovenske samobitnosti (AVNOJ – sln. Antifašistični svet narodne osvoboditve Jugoslavije). Spričo razmaha vseh področij družbenega življenja z izjemo omenjene situacije v vojaškem življenju (ev. carine in pod.) se je izgubljala zavest simbolnega pomena jezika kot znamenja nacionalne identitete; kakor bi bilo tako stanje v normalnih razmerah v nekem smislu cilj večdesetletnih bojev in prizadevanj, je po letu 1945 nastajalo tudi kot posledica pritiskov na nacionalno identiteto, katerih cilj je bila ob redukciji jezikovne vzgoje (prim. poskuse poenotenja izobrazbenih vsebin s tako imenovanimi skupnimi jedri: 1979/1983 in kasneje) – izguba identitete in omajanje statusa nacionalnega jezika. Omejevanje šolskega časa za ta namen (ob zapolnjevanju predmetnika z nepotrebnimi vsebinami) je vplivalo na oblikovanje nezadostnega pojmovanja jezikovnega statusa slovenskega jezika pri vrsti rodov, pa tudi na primanjkljaj v motivih za izoblikovanje jezikovne kulture. Strokovnjaki slovenisti

kot nosilci družbenega načrtovanja poleg oblastnih struktur so morali tudi v teh institucionalno navidez ugodnih razmerah ponovno opozarjati na status slovenskega jezika in vsaj deloma pokazati na obseg njegovega funkcioniranja (akcija Slovenščina v javnosti 1979/1983, Pogorelec 1983). Bili so pobudniki sveta za jezik, organa pri Socialistični zvezi kot nadstrankarskem političnem telesu, katerega naloga je bila opozarjati na status slovenskega jezika (spopadanje za uveljavitev slovenskega jezika v vojaškem življenju: besedilo prisege, napisi v slovenskem okolju, priznavanje jezika v vojski zunaj okolja) ter v zvezi s tem na postulirano jezikovno kulturo (jezikovno razsodišče, posamezne delovne skupine, na primer za jezik v /govorni/ umetnosti, v znanosti, v gospodarstvu. – Po letu 1990 je v določenem smislu boj za status na oficialni (državni) ravni sklenjen, odprto pa ostaja uveljavljanje tega statusa v zavesti prebivalstva.

Kakor je mogoče obdobje po drugi vojni označiti pozitivno glede na produktivne razvojne tendence in poglobljanje statusa samobitnosti v Republiki Sloveniji, je mogoče v obstajanju manjšinskega jezika opaziti po drugi vojni tako pozitivne premike kakor upadanje, kar je v bistvu v demokratičnih razmerah nekakšno uresničevanje teženj, prikazanih in definiranih pod fašizmom. Slovenski jezik ni pospeševan, njegovo načrtovanje je odvisno od siceršnjega načrtovanja življenja manjšine, jezikovni stik pospešuje pretežno enostransko dvojezičnost s slovenske strani, ta pa pelje iz kolektiva v individualno odločitev posameznika (Kaučič-Baša 1990, Susič in Sedmak 1983). Pristojni in odgovorni nosilci jezikovnega načrtovanja in politike so državne (deželne, krajevne) oblasti, ki v skladu z mednarodnimi določbami v najmanjši meri določajo javni prostor rabe slovenskega jezika. Spričo takih razmer je razumljivo, da se pojavljajo poleg državnih še nosilci jezikovnega načrtovanja znotraj slovenskih manjšinskih skupnosti samih in poskušajo izvajati lastno jezikovno politiko, ki je seveda le del lastne manjšinske politike. Če naj bo ta uspešna, jo je potrebno izvajati od podpori sistematičnega raziskovanja jezikovnega položaja in na tej podlagi definirati koncepte tako preživetja kakor predvsem razvoja. (Zgled za tako dejavnost je na primer dvojezična osnovna šola v Špetru Slovenov, vendar je tudi pojmovanje dvojezične edukacije vprašanje, ki ga ni mogoče enotno obravnavati v vseh okoljih.)

Razčlenitev statusa slovenskega jezika in nekaterih vidikov problematike v zvezi s tem je pokazala na zapletenost vprašanja jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike. Standard kot sredstvo sodobnega sporazumevanja v organizirani družbi ni le izrazilo, ampak v določenih razmerah tudi simbol identitete in v nekem smislu (kar je bilo predvsem nakazano) kulturne ravni,

torej izrazne kvalitete. Vsa ta dejstva mora upoštevati najprej nosilec jezikovne politike, ki mora uvideti, da ima tudi vprašanje jezika za vzpostavljanje družbenih odnosov, za oblikovanje kolektivne zavesti in za funkcioniranje družbe veliko večji pomen, kakor so mu ga pri nas nasploh pripisovali po drugi svetovni vojni. Nosilec jezikovne politike mora sicer upoštevati splošne civilizacijske norme glede jezika, ki so danes v veljavi pri vseh narodih, svojo politiko pa mora vendarle opirati na konkretne razmere v Sloveniji (za jezika manjšin veljajo v mejah konkretnih možnosti analogni cilji jezikovne politike kot za slovenščino, zato o teh vprašanjih ne razpravljam na tem mestu, prav tako ne o vprašanjih stika med jeziki). Pri določanju jezikovne politike in pri vzpostavljanju statusa sodeluje s strokovnjaki različnih panog, ne le z jezikoslovci; vsi ti pomagajo s sodobnih vidikov zastaviti jezikovno načrtovanje.

V sestavine jezikovne politike spada tudi uzaveščanje o jezikovnem statusu slovenskega jezika pri članih slovenske jezikovne skupnosti (in ker ne gre za svetovni jezik, tudi o njegovem statusu ob jezikih mednarodnega sporazumevanja). V tem pogledu so slovenske razmere in praksa posebej zapletene, saj so različna stališča posledica različnih zgodovinskih poti, različne jezikovne politike pri posameznih rodovih ali različne usode v posameznih regijah. Poleg tega je treba računati z novo verzijo starih pritiskov zaradi relativno nevelike skupnosti govorcev in podobno. Teorija upošteva ta drugi vidik vzpostavljanja družbenega statusa jezika predvsem glede možnega vpliva na družbeno funkcijo, vendar je v konkretnih razmerah nevelike skupnosti po svoje nosilec / izvajalec jezikovne politike malodane vsak član skupnosti, zato je širše splošno razumevanje statusa slovenskega jezika izjemnega pomena. V ta sklop problematike spada tudi vprašanje informiranja o statusu slovenskega jezika v učnem procesu. Odsotnost te informacije (zaradi pomanjkljive zavesti izvajalcev o pomenu tega vprašanja, pa tudi nosilcev politike o pomenu te vzgoje) pomeni v slovenskem prostoru splošni primanjkljaj ne le vedenja o (slovenskem) jeziku, ampak tudi jezikovne zavesti. – V sklop izvajanja funkcij jezikovne politike spadajo tudi posegi v standard, ki največkrat niso strukturnojezikovnega značaja in smo jih označili s skupnim izrazom »purizem«. Ti posegi so lahko »v službi« jezikovne politike – ali pa so nasledek posamične interpretacije nekaterih jezikovnih pojavov; zaradi vpliva na pojmovanje jezikovega statusa morata biti pojasnjena smer in cilj posameznih purističnih manifestacij. Vprašanje jezikovnega statusa je odločilnega pomena tudi za drugo področje Hauge-nove delitve stopenj jezikovnega načrtovanja in politike: oblikovanja norme, razvijanje funkcijske zvrstnosti in sloga.

JEZIKOVNO NAČRTOVANJE IN JEZIKOVNA POLITIKA PRI SLOVENCIH MED 1945 IN 1995

V razpravi je predstavljeno pojmovanje jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike (policy) kot dejavnosti jezikoslovja in ustvarjalne javnosti za zagotavljanje jezikovnega statusa in njegove kulture. Spremembe so posledica bodisi zunanjih dejavnikov političnega odločanja v spremenjenih zgodovinskih okoliščinah, bodisi izvirajo iz sprememb spričo razvoja civilizacije, pa tudi razvoja znanosti. Izpostavljeni so problemi sodobne jezikovne kulture pri Slovencih v novih razmerah samostojne države.

1

Pojmovanje *jezikovnega načrtovanja* in z njim povezane *jezikovne politike* je ob raznovrstnih pogledih uporabne (socio)lingvistike (Fishman 1972, po Fishman 1978: 214, Haugen 1987, Cooper 1989, Tollefson 1994) na novo razloženo in pomeni poskus razumevanja dejavnosti, povezanih z vzpostavitvijo statusa kakega jezika in njegovim uveljavljanjem kot jezika javnega življenja naroda ali države. Za podlago tega razumevanja termina je študij boja za uveljavljenje jezika pri Slovencih v starejših obdobjih in v novejšem času (Pogorelec 1993, Kaučič Baša 1993a). Pri tem je potrebno razložiti naše pojmovanje izraza *jezikovna politika*. V slovenskem knjižnem jeziku (SSKJ III 1979: 766) je namreč beseda *politika* navadno uporabljena le v splošnem pomenu *odločanja o družbenih razmerah s pomočjo države in njenih organov* (kar bi ustrezalo angleškemu pomenu besede *politics*), v navedeni zvezi *jezikovno načrtovanje in jezikovna politika* (v navedenem zapovrstju) pa je beseda *politika* navedena v drugačnem pomenu, in sicer v pomenu *javnega prizadevanja za uveljavljanje določil jezikovnega načrtovanja z razširjanjem vsakovrstnih informacij o položaju jezika, njegovih vlogah in podobi*. Ta pomen ustreza angleški besedi *policy* in bi ga bilo mogoče ustrezno opisati tudi z izrazom *kultiviranje* (ne pa tudi z besedo *kultura*, ki zajema drugačen vidik problematike). Prikazani drugi pomen

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1996 v zborniku *Jezik in čas* (ur. Ada Vidovič Muha), Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, str. 41–61.

besede *politika* je treba upoštevati v navedenem zapovrstju v zvezi *jezikovno načrtovanje in jezikovna politika*. Dejavnosti jezikovne *politike* v tej zvezi so posebej navedene.

Pred tem pa je potrebno posebej opredeliti tudi vlogo dejavnosti, ki jih označujemo kot *jezikovno politiko* (= *politics*), torej tisti del državnega (družbenega) odločanja o položaju in vlogah jezika v družbi, katerega nosilci niso (nujno) strokovnjaki jezikoslovci, ampak predstavniki političnega življenja (zbrani v parlamentu, vladi), ki z zakoni in drugimi ukrepi, ki so jim na voljo, odločajo o položaju (statusu) jezika in zagotavljajo potrebne ukrepe za njegovo udejanjanje.

Problematika *jezikovnega načrtovanja* se potemtakem glede na nosilce in izvajalce dejavnosti deli na dva dela: na *jezikovno politiko*, ki deluje pretežno zunaj in mimo jezikoslovja¹ ali pa ob jezikoslovčevem komentarju sprejema določila o jezikovnem statusu² na eni strani – na drugi pa na skupino dejavnosti, katere nosilci so bodisi jezikoslovci ali drugi strokovnjaki, ki z različnimi vrstami jezikoslovnih pristopov in dejavnosti skrbijo za uspešnost jezikovnega načrtovanja: oblikujejo korpus standardnega jezika, ki je predmet načrtovanja, razvijejo strategije za posredovanje korpusa javnosti, ki načrtovani status udejanja, in vplivajo po eni strani na jezikovno zavest, po drugi pa tudi na kakovost govornih in pisnih besedil na posameznih področjih javnega življenja. Te dejavnosti so zajete z izrazoma *jezikovno načrtovanje in jezikovna politika*, in to v navedenem zapovrstju.³

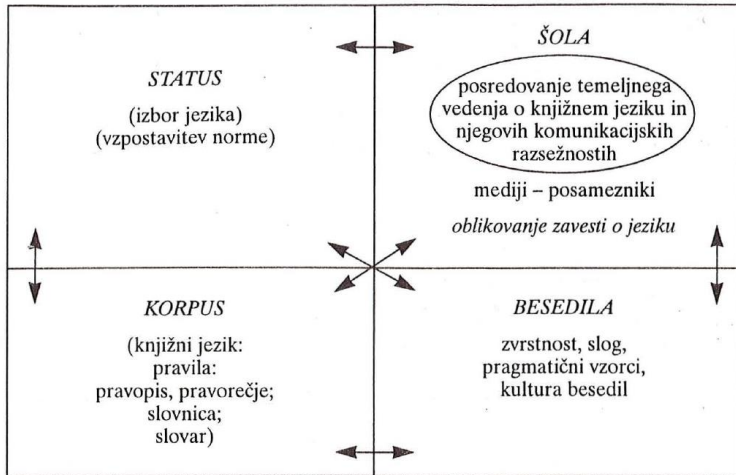
¹ Odlok SAZU o neveljavnosti predpisa o splošni zamenjavi obrazila *-lec* pri nominih agentis z obrazilom *-vec* v Slovenskem pravopisu 1962 od 1. 12. 1963 je bil kljub podpori dela jezikoslovja dejansko zadeva politične odločitve v vodstvu Slovenske akademije znanosti in umetnosti.

² Zgled: sprejemanje nove šolske zakonodaje v Državnem zboru R Slovenije v letu 1995. Delovna skupina za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko (sestavljena iz jezikoslovcev, družboslovcev in pravnikov) pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora (sestavljenem iz poslancev) je strokovno utemeljila amandmaje o statusu slovenskega jezika (+ jezikov obeh avtohtonih manjšin v RS, italijanske in madžarske), in jih predlagala Odboru, ki jih je v veliki večini sprejel za svoje in uveljavil v končnem besedilu zakona.

³ Zaradi navedene pomenske razsežnosti besede *politika* v slovenskem knjižnem jeziku (prim. SSKJ III 1979: 766), pa tudi zaradi drugačnega razumevanja postopkov, povezanih s prizadevanji za kulturo javne besede, se je v slovenski sociolingvistični literaturi razvilo tudi drugačno pojmovanje *jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike* (v navedenem zapovrstju); po njem naj bi *jezikovna politika* zajemala tako politično odločanje o statusu jezika kakor tudi vse nejezikovne dejavnike, ki na to odločanje vplivajo (prim. Štrukelj 1993).

Dejavnost, o kateri razpravljam, in notranje povezave med posameznimi stopnjami, ponazarjam z grafom (Haugen 1987).

JEZIKOVNO NAČRTOVANJE

Shema predstavlja nekoliko poenostavljeno in deloma spremenjeno Haugenovo skico *postopkov jezikovnega načrtovanja*, v kateri sta bila prvotno poudarjena oba naštetata vidika: na eni strani *jezikovno načrtovanje*, na drugi dve vrsti prizadevanj zanj, ki jih vse uvršča pod pojmovanje *jezikovne politike* (= *policy*) in deli na *obliko* (*policy planning*) in *funkcijo* (*kultiviranje*). *Jezikovno načrtovanje* ima dva vidika, *družbenega*, katerega vloga je *načrtovanje statusa*, in (ožje) *jezikovnega*, katerega vloga je *načrtovanje korpusa* (Haugen 1987: 627). *Družbeno načrtovanje* (*jezikovnega statusa*) zajema v smislu formalnega planiranja (1) *izbor* (s postopki odločanja), in sicer *določitev problema* in *vzpostavitev* (alokacijo) *norme*, (2) *jezikovno načrtovanje* pod tem vsebuje *kodifikacijo*, to je *standardizacijske postopke*: *ureditev pisave*, *slovnice* in *besedišča*. *Družbeno načrtovanje statusa* se doseže (3) z *uresničevanjem* (v *vzgojnem procesu*, in sicer s *popravljanjem* ter *povratnimi informacijami* in *ovrednotenjem*, *načrtovanje korpusa* pa (4) s *funkcijskim razvojem jezika*, ki ga Haugen deli na postopke *terminološke modernizacije* in *stilističnega razvoja*. Posamezni postopki si v Haugenovi shemi sledijo v nekoliko togem zaporedju postopkov od 1 do 4, delitev na *obliko* in *funkcijo*, ki očitno izvira iz desausurjevske dihotomije jezikovnega znaka, se zdi pri postopkih sodobnega načrtovanja nasilna in nepotrebna, kolikor ne

zavajajoča, prav tako je kljub zaporednemu oštevilčenju premalo nakazana medsebojna povezanost in odvisnost posameznih skupin postopkov.

Poenostavitev Haugenove ponazoritve je torej v opustitvi stroge delitve na tako imenovane *postopke družbenega planiranja* na eni strani in *jezikovnega planiranja* na drugi. *Družbeno načrtovanje jezika, njegovega statusa* in oblikovanje z njim povezanih *komunikacijskih sestavov* je pojmovano kot celovit proces, pri katerem se posamezne stopnje, ki so deloma povzete po Haugenu, medsebojno pogojujejo. Sama določitev jezikovnega statusa sicer v začetku procesa ni odvisna zgolj od dejavnosti, povezanih z jezikom, saj je ta navadno zgodovinska in politična, povezana je z družbenim statusom občestva, a zgolj politična deklaracija brez ustreznega jezikovnega instrumentarija samega statusa še ne more zagotoviti. Zato se je v zgodovini navadno knjižni jezik kot metajezik družbenih, političnih, gospodarskih, kulturnih, cerkvenih institucij razvijal skupaj z družbo. Kot dokaz tovrstne slovenske izkušnje lahko navedemo postopno uvajanje slovenskega jezika kot uradnega jezika v drugi polovici 19. stoletja,⁴ čeprav je sam proces prilagajanja slovenskega jezika sodobnim nalogam javne komunikacije pred tem trajal že skoraj celo stoletje, in to ob docela zavestnem prizadevanju skupine izobražencev za tovrstno usposobitev jezika. A kljub vsemu temu je bila določitev statusa le začetek procesa uveljavljanja tega statusa z usposabljanjem dovolj velike kritične mase različnih vrst uradništva in izobraženstva. Vse drugo dogajanje v zvezi z *jezikovnim načrtovanjem* se nato ne glede na različne vrste vplivov, tudi nejezikovnih, dogaja v samem jeziku.

Medsebojna pogojenost posameznih stopenj *jezikovnega načrtovanja* je vzpostavljena tako med posameznimi zapovrstnimi stopnjami, ki se okvirno približujejo prvotni Haugenovi ponazoritvi, kakor diagonalno: saj status ne more biti uresničen, če se ne udejanja z besedili, prirejenimi vsakokratni civilizacijski ravni družbe. Korpus ostaja na knjižnih policah, če ga ne posreduje šola, ki ustvarja temelje jezikovni zavesti in v najširšem smislu opismenjuje. Določitev *statusa* kakega jezika ima dve stopnji: že omenjeno zunajjezikovno, ki se takoj nato udejanja z jezikovnim

⁴ L. 1848 in 1849 je bil slovenski jezik pripoznan kot eden izmed jezikov, ki so jih govorili v Avstriji; njegovo uveljavljanje v uradni rabi pa je trajalo vse do konca 19. stoletja; vso drugo polovico stoletja so pospešeno nastajali jezikovni priročniki, terminološki slovar, veliki dvojezikovni nemško-slovenski in predvsem slovensko-nemški slovar; ker v srednjih šolah slovenski jezik ni bil učni jezik, je seveda proces usposabljanja trajal še dlje. Oficialno priznanje slovenskega jezika kot enega od jezikov v Avstriji je pospešilo potrebna prizadevanja za polno uveljavitev njegovega statusa in udejanjenje v življenju.

dogajanjem; z izbiro ali konstrukcijo določenega jezika za prestižni, knjižni jezik uradovalne in kulturne javnosti in z morebitnim preskusom uporabnosti njegove norme.⁵ Opisana povezanost ima še eno povezanost: našteje stopnje opazujemo v določenem, široko pojmovanem *sočasju* in spremljamo kot med seboj vzročno-posledično povezano aktualno dogajanje, ločeno od tega pa jo je mogoče dokazovati tudi v zgodovinskem prikazu nastajanja in uveljavljanja standardnega jezika skupnosti.

Prvotna Haugenova shema je predvsem zamisel idealnega *načrtovanja jezika* kot ene izmed najpomembnejših družbenih institucij, ki omogoča vse vrste komunikacij; zaradi tega je dobro izhodišče za konkretne prikaze, kakršen je naš poenostavljeni prikaz. Stopnje načrtovanja in nekatere z njimi povezane dejavnosti so nakazane simbolično, zato je treba opozoriti vsaj na nekatere širše razsežnosti posameznih oznak. Tako oznaka *ŠOLA* sicer pomeni najpoprej vlogo ustanov, katerih naloga je načrtno opismenjevanje in posredovati potrebno znanje knjižnega jezika; to opismenjevanje poteka na vseh stopnjah, od osnovne šole do srednjih šol in univerze; zlasti na univerzi gre poleg opismenjevanja na višji stopnji predvsem za opismenjevanje v strokovnih jezikih. Poleg ustanov je treba ob dejavnostih, ki so splošna naloga šole, v okoliščinah, ki so posledica različnih zgodovinskih dejstev, omeniti še tovrstno delovanje nekaterih posameznikov ali skupin, ki opravljajo vlogo neke vrste posebnih *jezikovnih načrtovalcev*. Ti delujejo bodisi zunaj ustanov kot posamezniki, večinoma prevajalci ali lektorji, ali v skupinah, njihova, bolj na podlagi izkušenj kakor na teoretsko podprtih raziskavah oblikovana stališča pa imajo poleg pozitivnega pogosto tudi nasprotni učinek; dosledno opozarjanje na odprta vprašanja rabe knjižnega jezika v javnosti⁶ pa seveda pomeni določen pritisk na *jezikovno načrtovanje*

⁵ Tudi za to trditev so na voljo zgledi iz zgodovine slovenskega knjižnega jezika. Avtor prvih slovenskih (protestantskih) knjig iz 16. stoletja Primož Trubar je dotedanjo normo slovenskega knjižnega jezika, kakor so jo zlasti za ustno rabo (pridige, molitve, pesem) izoblikovali v cerkvi, preoblikoval za novi namen, za rabo v tiskani knjigi, in opravil za to kar nekaj izborov: osnove nemške latinične pisave je prilagodil ne le za slovenski jezik, ampak tudi uskladil z okusom časa (odmerjena dva- in veččrkja!), izbor je opravil tudi ob knjižnojezikovnem normiranju izbrane zvrsti osredneslovenskega mestnega govora itd.

⁶ V zadnjem stoletju, od druge polovice 19. stoletja naprej, spremlja *načrtovanje slovenskega (knjižnega) jezika* posebne vrste »šolanje«, ki opozarja pišoče na ponavljajoče se »napake« pri pisanju. Pojmovanje napak je povezano s sočasno predstavo idealne norme, kakor so jo postopoma kodificirali v slovnica (po različnih merilih in v določenem smislu tudi v skladu z razvojem /slavističnega/ jezikoslovja), oziroma kakor so jo postavljali posamezni jezikoslovci. Začetki tega

institucij. Med posrednimi dejavniki *jezikovnega načrtovanja* so tudi pisni in govorni mediji, od časopisov in drugega periodičnega tiska do radia in televizije ter gledališča.⁷ Visoka raven jezikovnega standarda v medijih in odnos medijskih ustanov do jezikovnih vprašanj pomenljivo vplivata tako na splošno obvladovanje jezika in njegovo kulturo kakor tudi na razvijanje zavesti o jezikovnem statusu in s tem na splošno jezikovno vedenje v javnosti.

Nosilci jezikovnega načrtovanja so vsi, ki ustvarjajo družbena razmerja v formalnem (Fishman 1972, po Fishman 1978) sporazumevanju in tako udeležujejo jezikovno normo, kakor se je izoblikovala za formalne potrebe določene družbe. Čeprav oblikujejo svoja sporočila po dogovorjenih vzorcih, ki so po večini kodificirani v slovnici in raznih vrstah slovarjev, pa tudi opisani v zbirkah besedilnih zvrsti, vendarle proizvajajo svoja besedila na novo, uporabljajo lahko nove zveze in predlagajo nove besede. Kljub temu je prispevek posameznika le izjemoma predmet pozornosti *raziskave jezikovnega načrtovanja*, navadno je to tedaj, kadar se je sam ali v skupini vključil v skupno načrtovanje.⁸ Sicer so *nosilci splošnega načrtovanja* obstoje-

posebnega prispevanja k vzpostavljanju in razširjanju slovenske knjižnojezikovne norme »per negationem«, to je od svarila pred napako ob hkratnem opozorilu na pravilno ali primerno obliko, spadajo v razdobje, ko slovenščina še ni v zadovoljivi meri prodrla v šole in je izobraževanje potekalo v nemščini; iz tega časa je najbolj znana in za udejanjanje jezikovnega načrtovanja nadvse pomembna kritična razprava Frana Levstika Napake slovenskega pisanja (Novice, 1858), namenjena predvsem opozarjanju pred nemškimi interferencami v skladnji in besedotvorju slovenskih knjižnih besedil. Njegov namen je na ravni besedila razširiti prizadevanja, »očistiti« slovenski knjižni jezik »germanizmov«, problema, ki ga je v svoji slovnici nakazal z opozorilom na ta pojav že Adam Bohorič (1584). Od kasnejših avtorjev, ki so pisali s podobnim motivom, omenjamo še Stanislava Škrabca, v prvi polovici 20. stoletja Antona Breznika, zlasti v prizadevanju zoper poskus, ustvariti z obiljem srbohrvaških interferenc v slovenščino nov, »jugoslovanski« jezik, v zadnjem razdobju je treba omeniti predvsem pisatelja, prevajalca Janeza Gradišnika, ki nadaljuje v Breznikovi smeri, tokrat z bolj ali manj uspešnim predlaganjem novih besed za nekatere pogosto rabljene prevzete izraze iz sodobne civilizacije (npr. *grenivka* za 'grapefruit', *dejavnik* za 'faktor' ipd.).

⁷ Vlogo slovenskega gledališča za učenje govorne norme je predvidel Oton Župančič v predavanju Slovenski jezik in gledališče. (Predavanje v Mestnem domu v Ljubljani 16. oktobra 1912, objava v Župančič 1982: 47–56, opomba na str. 321. Podobno vsebino ima Župančičevo pismo o slovenščini na odru, objavljeno v Gledališkem listu (1927/1928, št. 4, str. 49), tudi v Župančič 1982: 111–113, opomba na str. 339.)

⁸ Prim. v opombi 6 omenjeni prispevek posameznikov za *jezikovno načrtovanje slovenskega jezika*. Ob predstavitvi vloge nekaterih posameznikov bi kazalo poudariti njihov *neopurizem*, to je načelno izhodišče prevajanja prevzetih besed v slovenščino. Čeprav je *purizem* v evropskih jezikih že od 16. stoletja naprej splošen pojav, povezan

če družbene (politične) in strokovne institucije, ki jim je naloga, usmerjati razvoj jezika za formalne namene.

Ker je prvi *nosilec jezikovnega načrtovanja* vsaj v razviti družbi navadno država, je pomembno, ali gre za *načrtovanje formalnega državnega jezika* – ali za načrtovanje t. i. *manjšinskega jezika*, čeprav bi na današnji stopnji evropske civilizacije vsaj uradnega razlikovanja ne smelo biti in naj bi države jezik manjšin pospeševale.⁹ Kadar pa morajo manjšine enakopraven status šele izbojevati, vprašanje *nosilca načrtovanja* ni več tako jasno: če država, v kateri manjšina živi, načrtuje razvoj le v takem obsegu, da je v današnjih razmerah informacijske družbe jasno, da se bo manjšina prej ali slej asimilirala, postane narodna (jezikovna) manjšina nujno sama svoj subjekt *jezikovnega načrtovanja* in predvidi vse institucije, potrebne za preživetje in razvoj lastnega jezika, ter se, če je mogoče, opre na institucije svoje matice.¹⁰ Od državnih ustanov, ki odločajo o *statusu* jezika v okviru politike, je prvi *nosilec*

celo s predstavo o »dobrem slogu«, je za *neopurizem* značilno tudi slovenjenje na silo, marsikdaj brez primerne slovenske ustreznice.

⁹ Razlikovanje obeh pojmov *statusa* je za slovensko izkušnjo pomenljivo, če želimo prikazati ves položaj slovenskega jezika v formalni rabi. V Republiki Sloveniji imata ustavne pravice na svojem ozemlju dva manjšinska jezika, madžarščina na severovzhodni meji in italijanščina v treh obmorskih občinah; enakopravnost manjšinskih jezikov z večinskim je načrtovana in uradno zagotovljena. Deli slovenskega naroda, ki so največ po razmejitvi razpadle Avstro-Ogrske po letu 1918 ostali ločeni od glavnine, so ostali v treh sosednjih državah, v Italiji, Avstriji in na Madžarskem. *Načrtovanje razvoja slovenskega jezika* v teh treh deželah je bilo različno, formalna raba je bila omejena, namesto polnega razvoja z narodnimi institucijami, kot so razvito šolstvo, mediji, kulturne ustanove; gospodarska moč, kar vse so razvili Slovenci v (današnji) Severni in Južni Primorski s Trstom do 1918, je bil razvoj pretrgan, po svoje prizadeta je bila celo neformalna raba. Nad Beneškimi Slovenci, ki so pripadli Italiji po nekakšnem plebiscitu l. 1866, so poskušali izvajati nasilno asimilacijo, saj jim vse do pred nekaj leti niso uradno priznavali slovenskega porekla. Prim. Pogorelec 1985, 1990.

¹⁰ V opisanem posebnem položaju prizadevanja manjšine za jezikovne pravice gre za zapleteno dvojno načrtovanje: prvi *nosilec jezikovnega načrtovanja* je država, v kateri manjšina živi: manjšina, ki korigira *državno načrtovanje* zaradi njegove nezadostnosti za preživetje manjšine in njen razvoj v lastnem jeziku postane v svojem boju za jezikovne pravice *sonosilec načrtovanja lastnega jezika*. Pri tem ji pomagajo ustrezne ustanove matičnega naroda in nekatere mednarodne ustanove, ki si prizadevajo za urejevanje manjšinskega položaja (na primer Evropski svet). Takšna razmerja so v slovenskem jezikovnem prostoru razumljiva tudi zaradi tega, ker naj bi bila v slovenski standard poleg enotne temeljne norme uvrščena tudi pomenska različnost izrazja, ki se je v posameznih okoljih razvila spriči drugačnih zgodovinskih okoliščin in ureditve. Prim. Kaučič Baša 1993a.

jezikovnega načrtovanja zakonodajna oblast. *Status jezika (jezikov)* v državi je lahko določen v ustavi, v zakonih, tudi posebnih zakonih za zavarovanje pravic morebitnih manjšinskih jezikov. Določila o statusu jezika so navedena v besedilih posameznih zakonov ali pa so zbrana v posebnem zbirnem zakonu.¹¹ Politične odločitve o jeziku sprejemajo v parlamentih, pri pripravi zakona je mogoče posvetovanje s strokovnjaki.¹² Za izvajanje zakonodaje in za nadzor nad izvajanjem je pristojna izvršna oblast. Zato ponekod pri vladi ustanovijo tako imenovani urad za jezik, katerega prva naloga je poleg nadzora tudi neke vrste svetovanje glede jezikovnih vprašanj, ki so povezana z izvajanjem z ustavo in zakoni zagotovljenega položaja (Orešnik 1955). V takih uradih za jezik delujejo poleg strokovnjakov jezikoslovcev (predvsem za knjižni jezik) tudi drugi. Ker gre predvsem za *jezikovno načrtovanje* za formalne govorne položaje, za katere je v družbi (državi) navadno dana tudi pravna podlaga, je tako potrebno tudi sodelovanje pravnikov.

Določanje *statusa jezika* je v kar največji meri pogojeno z vprašanjem, ali je jezikovna (narodna) skupnost razvila svoj knjižni jezik, to je jezik za formalno rabo, do take stopnje, da je mogoče z njim uveljavljati priznani status na vseh področjih družbenega življenja.¹³ Zaradi tega je *standardizacija formalnega jezika* pomembna naloga *jezikovnega načrtovanja*. Njeni *nosilci* so *jezikoslovci*; ti z natančnim opisom za uveljavljanje statusa izbranega jezika postavljajo (bolj ali manj) trdna pravila standardnega jezika, ki so tako kodificirana osnova za tvorbo formalnih sporočil jezika. Pravila standardnega jezika zajemajo tri glavna področja: pravopis (s pravorečjem),¹⁴ slovnico in slovar (z besedotvorjem in besedoslovno strukturo). Da bi bil ta del jezikovnega načrtovanja kar se da učinkovit in da bi bila pravila sprejeta v jezikovno prakso družbe, je temeljna standardizacija

¹¹ Tak zakon poznajo v Franciji. V Sloveniji so mnenja glede zakona različna; del strokovne in politične družbe si zanj prizadeva, vendar predvsem v zvezi z ustanovitvijo Urada za jezik pri vladi oziroma Ministrstvu za kulturo.

¹² V R Sloveniji deluje od l. 1994 medpanožna skupina strokovnjakov v delovni skupini za *jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko* pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora. Skupina posreduje svoje predloge prek Odbora, ki ga sestavljajo poslanci. Prim. op. 2.

¹³ Določeno obliko formalnega jezika za posebne sporočanske namene si oblikuje vsaka (jezikovna, narodnostna, narodna) skupnost. Pri današnjih narodih v Evropi se je standardni jezik izbiral in oblikoval stoletja in je zaradi tega njegovo nastajanje predmet raziskovanja zgodovine knjižnih jezikov.

¹⁴ Sociolingvist Ch. A. Ferguson je proces izdelave pravopisnih pravil poimenoval grafizacija, to je izdelava pravil grafije (Ferguson 1968).

pogosto zaupana jezikoslovcem, ki delajo na najvišjih znanstvenih ustanovah, to je na univerzi ali na akademiji znanosti, ali pa drugim, za to nalogo usposobljenim skupinam.¹⁵

Drugo skupino *nosilcev jezikovnega načrtovanja* predstavlja v prvi vrsti šola,¹⁶ ki ji je naloženo razširjati vedenje o statusu jezika in razvijati dejaven odnos do njega. Pri tem ne gre le za temeljno opismenjevanje v najširšem pomenu, ampak tudi za pojasnjevanje funkcije jezika v bivanjskem in spoznavnem smislu. Poleg šole imajo v tem sklopu velik delež mediji in nekateri posamezniki.¹⁷ Delo naštetih nosilcev je v veliki meri odvisno tudi od drugih okoliščin, predvsem pa od splošne civilizacijske ravni, katere sestavina je tudi izrazna kultura na vseh področjih javnega življenja in v gospodarstvu. Delavci na teh področjih so tako *posredni nosilci jezikovnega načrtovanja*, prav oni s svojimi besedili ne le izkazujejo učinek splošnega družbenega načrtovanja, ampak tudi neposredno tako ali drugače odgovarjajo na različne pritiske na jezik. Ti so raznovrstni, naravnani so posebej na manj številne jezikovne skupnosti in predvsem na *posameznike* (Weinreich 1974, po Weinreich 1977), uspešnost zavračanja pritiskov je odvisna od številnih dejavnikov, v skrajnih primerih tudi od *jezikovne lojalnosti* (Weinreich 1974, Kaučič Baša 1991, 1993b) pripadnikov jezikovne oziroma narodne skupnosti, ki izbirajo svoj jezik iz različnih bivanjskih razlogov. Poleg pritiskov večjih narodov na manjše oziroma pritiskov, ki delujejo s področij večinskih (tudi državnih) jezikov asimilatorno na manjšinske jezike, je treba v novejšem času upoštevati tudi posledice integracijskih civilizacijskih procesov prek informacijskega računalniškega povezovalja.¹⁸ Prav tako utegne prinesiti nove naloge za načrtovanje evropsko po-

¹⁵ L. 1938 je bila v Ljubljani ustanovljena Akademija znanosti in umetnosti (AZU), po letu 1945 preimenovana v SAZU (Slovenska akademija znanosti in umetnosti); v njenem okviru deluje Inštitut za slovenski jezik (Frana Ramovša). Med naloge Akademije spada priprava in izdaja slovenskega pravopisa (1950, 1962, 1990, nadaljnje, popravljene izdaje).

¹⁶ Pod pojmom *šola* je treba razumeti ves potek šolanja, od predšolskega, osnovnošolskega in srednješolskega izobraževanja do vključno univerze ter nadaljevalnega dopolnilnega izobraževanja. Neuskklajenost stališč znotraj skupnosti pripelje lahko na nekaterih ravneh zlasti višjega izobraževanja do omejevanja rabe kakega jezika in s tem do spreminjanja njegovega statusa.

¹⁷ Prim. op. 8.

¹⁸ V okviru naštetih povezav se vsaj v začetku povsod uveljavlja angleščina kot lingva franca. Da pa ne bi angleščina s specifično pomensko in slovnično zgradbo z interferiranjem, ki je nujna posledica takega stika (vsaj na pomenskem planu), spodkopala jezikov, s katerimi se srečuje, vzpostavljajo jezikovne skupnosti različne

vezovanje v Evropski zvezi, kjer je enakopravnost jezikov sicer načelno zagotovljena, a bodo različne oblike sporazumevanja jezike verjetno razdelile med tiste, ki utegnejo opravljati vlogo *lingve franke*, in med tiste, ki bodo ostali bolj ali manj omejeni na notranjo komunikacijo v svojem državnem prostoru, zunaj nje pa bodo opravljali večinoma vlogo znaka samostojnosti (Devetak idr. 1992).

Nosilci *jezikovnega načrtovanja* na tej stopnji se torej razlikujejo po svojem položaju in nalogah, poleg *jezikoslovcev*, ki skrbijo za usmeritev in vsebino temeljnega šolanja, so hkrati *izvajalci načrtovanja*, s tem pa tudi *načrtovalci – novinarji in voditelji* v pisnih in govornih medijih, prav tako pa tudi *ustvarjalci besedne umetnosti* in njeni *poustvarjalci, igralci, dramaturgi, režiserji*.¹⁹ Poleg njih sodelujejo v naštetih prizadevanjih in v določnem smislu posredno vsi, ki načelno ali ustvarjalno odločajo o jezikovni kulturi besedil v okviru posameznih področij javnega življenja in v gospodarstvu.²⁰ S tem pa se število *nosilcev jezikovnega načrtovanja* izjemno poveča, samo *načrtovanje* pa je relativirano, saj je večja ali manjša enovitost v pogledih na standard, na njegov razvoj in funkcije v veliki meri odvisna od določene zgodovinske izkušnje jezikovne (narodne) skupnosti.²¹

varovalne mehanizme, ki so sestavni del *jezikovnega načrtovanja*. Sestavina takega varovalnega mehanizma je lahko tudi apriorno načelo splošnega zavračanja tujih besed, ki pa ima kot del načrtovanja lahko tudi nasprotni učinek od pričakovanega, ker je prestavljanje pomenskih in izraznih enot iz enega jezika v drugega proces, ki zahteva premišljenost in natančnost.

¹⁹ Ustvarjalci besedne umetnosti se izražajo v svojih besedilih v skladu s sporočanjem hotenjem v različnih jezikovnih zvrsteh, ne le v standardu, a prav s tem pomagajo razširjati razlikovanje med vlogo posameznih jezikovnih zvrsti v komunikaciji, torej tudi standarda. Čeprav naj bi danes vlogo učitelja jezika opravljala na Slovenskem šola, drugače, kakor si je to l. 1912 v predavanju Slovenski jezik in gledališče zamišljal Oton Župančič (prim. v op. 7 navedeno delo), gledališče podobno kakor besedni ustvarjalci z zgledom opravlja nalogo *načrtovalca*.

²⁰ Od razširjenosti vedenja o standardu, njegovem statusu in obvladovanja besedilnih vzorcev na eni strani, na drugi strani pa od splošnega odnosa do lastnega jezika je odvisno ne le udejanjanje statusa in razvijanje jezikovne kulture posameznih področij, ampak tudi morebitno *spreminjanje statusa jezika* zaradi pomanjkljive jezikovne ravni javnih besedil: toleriranje take ravni lahko kaže razliko med *načrtovanim statusom* in med *statusom*, ki se udejanja z neupoštevanjem temeljnih pravil jezikovne norme. – Posebno vprašanje je na posameznih področjih sprejemanje znanstvenih in strokovnih spoznanj iz tujega znanstvenega in strokovnega sveta in stopnja kulture posvajanja teorij s terminologijo.

²¹ Znano je, da je bilo ustaljevanje standarda v vseh modernih jezikih dolgotrajen postopek. Veliko spodbudo za njegovo poenotenje je pomenil razvoj sodobnih oblik

V razpravi o *nosilcih* načrtovanja, kjer je pojasnjen pomen simbolne označitve ŠOLA, v tretjem razdelku naše poenostavljene sheme, so bili navedeni številni dejavniki, ki podobno kakor šola privzgojujejo potrebno védenje za vzpostavljanje in udejanjanje statusa standardnega jezika in tako neposredno ali posredno z zgledom širijo za *udejanjanje jezikovnega načrtovanja* potrebno znanje ali vplivajo na oblikovanje temeljne jezikovne zavesti. Pri tem so bili med nosilci zlasti posrednega vplivanja omenjeni tudi besedni ustvarjalci in poustvarjalci in drugi pisci *besedil*, ki vplivajo na jezikovno rabo s svojimi zgledi besedilne kulture. Prav to dejstvo poudarja povezavo in notranjo odvisnost med dejavnostmi, ki so zbrane v razdelku vzgajanje javnosti in vplivanje na zagotovitev statusa jezika, in med dejavnostmi, naštetimi v obeh spodnjih razdelkih sheme. Medtem ko so bile dejavnosti levega spodnjega razdelka (izdelovanje korpusa, normiranje in kodifikacija knjižnega jezika) predstavljene kot nujen pogoj za zagotovitev in uveljavljanje statusa jezika, je ostalo nekako v senci glavnih dejavnosti *načrtovanje* notranje funkcijske razčlenjenosti standardnega jezika na zvrsti²² in odprto opisovanje procesov ubesediljanja. To je potrebno tako zaradi razvojne dinamike na eni strani kakor tudi zaradi razvijanja jezikoslovnih in mejnih znanosti, kar omogoča posodabljanje teoretskih podstav in bolj poglobljeno razčlenjevanje (knjižno)jezikovnih pojavov. Za to skupino dejavnosti v zvezi z jezikovnih načrtovanjem je pomembno prav spoznanje nenehnega izrazitejšega ali manj opaznega spreminjanja v sami strukturi jezika in v slogu kakor tudi v ocenjevanju jezikovnih pojavov, vse te spremembe se kažejo v času in med generacijami govorcev.²³ Posebej je treba opozoriti na nekatera ključna doga-

javne komunikacije v družbenih in kulturnih ustanovah, v začetku celo razvoj knjige. Pogoste družbene spremembe pa lahko pripeljejo tudi do velikih razlik v obvladovanju standarda in zaradi tega tudi v ocenjevanju njegovih izraznih možnosti, kar seveda vpliva na jezikovno vedenje in posredno tudi na načrtovanje.

²² Tudi razčlenjenost na funkcijske zvrsti opazujemo kot nasledek zgodovinskega razvoja ali v sočasju. V zgodovini slovenskega knjižnega jezika je zvrstnostni razvoj od razsvetljenstva dalje nastajal v veliki meri z *načrtnim usposabljanjem jezika za nove naloge v političnem življenju naroda*, čeprav je bila politična zahteva postulirana šele s prvim programom narodnega združenja v letu 1848 (2. točka). Posebej opazno je to pri razvijanju strokovne in znanstvene terminologije za posamezna področja, odprtem procesu, ki pa svoji funkcijski zvrsti najbolj vidno določa. Iz literature: Toporišič 1967, 1984, 1992; Dular 1974; Vidovič Muha 1986; Pogorelec 1986.

²³ Prim. op. 6 in 20. Neupoštevanje naštetih dejstev je opaziti pri pojavih lektorskega »zapovedovanja«
»pravilnosti«
jezika, v slovenskem prostoru je prav tako pogosto tudi nepriznavanje posameznikove (relativne) svobode pri oblikovanju besedil, neupoštevanje njegovega odzivanja slogovnim zapovedim in nespoštovanje osebnega

janja, ki zadevajo *jezikovno načrtovanje*: to so v znanosti in strokah razvijanje *terminologije*, ki je stalen in nikoli sklenjen proces, posebej še, ker pri terminu ne gre zgolj za poimenovanje pojava z besedo, ampak za izpeljavo izraza po predstavnih poti, katere (začasni) cilj je terminološko poimenovanje; razvijanje podstav jezikovnega *prevajanja*, ki vnaša v jezik bolj ali manj opazno nove načine poimenovanja in predstavljanja sveta, a so mu meje postavljene z lastnostmi jezikovnih zgradb »jezika dajalca« in »jezika prejemnika«; in ne nazadnje *jezikovne kulture* v najbolj splošnem pomenu besede. – *Jezikovno načrtovanje* seveda zahteva poleg upoštevanja jezikovne odprtosti tudi vsaj osnovni dogovor med jezikovnimi načrtovalci.²⁴

Navedene dejavnosti so najprej povezane z oblikovanjem korpusa knjižnega jezika, saj neposredno vplivajo na njegovo spreminjanje, prav tako pa sta od njihovega razvoja odvisna jezikovna vzgoja in celo status jezika. Četudi prikazane dejavnosti potekajo samostojno in je pojmovanje *jezikovnega načrtovanja* v zvezi z njimi v določenem smislu abstraktna ocena učinkov teh dejavnosti, se povezanost med njihovimi skupinami, prikazanimi v shemi in nato nadrobneje razloženimi, kaže kot temeljno pravilo vsakega *jezikovnega načrtovanja*.

2 Spremembe

2.1 Spremembe v statusu slovenskega knjižnega jezika med 1945 in 1995

Razumevanje spreminjanja statusa slovenskega knjižnega jezika ni mogoče brez upoštevanja nekaterih zgodovinskih podatkov.²⁵ Že samo skopa

sloga. Nasledek končnega »likanja« besedil ni zmeraj jezikovno korektno besedilo, ampak prihaja zaradi marsikdaj strokovno nepodprte jezikovne kritike do napačnih ocen in nesoglasij, ki pri javnosti do določene mere vplivajo tudi na splošna razmerja do knjižnega jezika, pogosto pa je zaradi takih »posegov« prizadeta prvotna sporočilnost besedila.

²⁴ V razdobju razmaha civilizacijskih pripomočkov z računalniki lahko pride do neustreznega pojmovanja jezikovne dogovornosti pri programiranju urejevalnikov besedil in do ne zmeraj strokovne interpretacije zlasti pravopisnih pravil.

²⁵ Prva podoba slovenskega knjižnega jezika je ohranjena iz časov okrog l. 1000 (Brižinski spomeniki): glede na značaj in podobo drugih srednjeveških zapisov domnevamo, da je bilo izročilo slovenskega zapisovanja šibko in zato kažejo redki doslej znani rokopisi pokrajinske lastnosti, kljub temu pa nakazujejo zvrstnostno

dejstva slovenskega zgodovinsko-političnega razvoja razkrivajo razloge za zadrege pri udejanjanju takega statusa jezika, kakor je nujen za polnovredno uveljavljanje naroda. Pri tem je treba upoštevati še neenakomerno kulturno razvitost v posameznih zgodovinskih deželah in družbeno nasprotje med ruralnim in urbanim, ki je do določene mere temeljilo tudi na narodnostnih razlikah. Po letu 1945 so se razmere ponovno spremenile.

raznolikost rabe (za nekatere molitve v cerkvi, za citate v laičnih listinah, tudi za obrazce zapriseg, za cerkveno in laično pesem). Razvoj knjižnega jezika nove dobe se začel s prvo knjigo, protestantskim katekizmom in prvim abecednikom, in doseže do konca 16. stoletja zavidljivo stopnjo tako glede obsega sicer pretežno verskih besedil z Biblijo vred kakor glede prve kodifikacije v slovnici (A. Bohorič, 1584), in slovarju (H. Megiser, 1592). V tem času ima od protestantov oblikovani standard dogovorni status skupnega (povezovalnega) knjižnega jezika v slovenski protestantski cerkvi, ne glede na dejstvo, da so (po začetni lastni državi, madžarskih vpadih in različnih dinastičnih menjavah v prvih stoletjih srednjega veka) od 13. stoletja Slovenci živeli razdeljeni v treh deželah Notranje Avstrije in v pridruženih gospostvih in mestih kot posebna narodnostna (jezikovna) skupina. Po pregonu in zatrtju protestantov se je zaustavilo tudi nadaljnje razvijanje standardnega jezika kot povezovalca Slovencev v narod. Čeprav se je povezovalni status enotnega pisnega knjižnega jezika ohranjal še v 17. stoletju, je načrtovano pospeševanje javnega govora (v cerkvi razlaga verskih naukov ipd.) ob podatku, da se učenci v (jezuitskih) šolah slovenščine niso učili, polagoma vplivalo na sicer nasvetovano pisno enotnost in sredi 18. stoletja pripeljalo do treh knjižnojezikovnih variant, s katerimi so do srede 19. stoletja razvijali pismenost v deželah Notranje Avstrije, Kranjski, Štajerski in Koroški. Za enotno normo standardnega jezika so se začeli potegovati šele potem, ko je bila l. 1848 v prvem vseslovenskem političnem programu izražena zahteva po enakopravnosti slovenskega jezika z nemškim hkrati z zahtevo po političnem zaokroženju slovenskih dežel, kar naj bi oboje pripomoglo nadaljnjemu razvoju Slovencev kot sodobnega naroda. Udejanjenje načrtovanega statusa slovenskega jezika je potekalo v središču slovenskega prostora do konca 19. stoletja, drugod (Koroška, Južna Štajerska) je bil boj za priznanje narodove in jezikovne enakovrednosti ostrejši in je trajal vse do l. 1918, to je do razpada Avstro-Ogrske. Medtem je Beneška Slovenija l. 1866 že pripadla Kraljevini Italiji, jezik tamkajšnjega slovenskega prebivalstva pa je bil v duhu državne doktrine mlade italijanske države takoj obojen na neformalno domačo rabo, prebivalstvo pa na izgubo narodne identitete in na njeno zamenjavo z državno identiteto. Po letu 1918 do 1945 se začelja novo poglavje: ker pripade ena tretjina slovenskega ozemlja, Slovenska Istra s Primorsko, po mirovni pogodbi Italiji, slovenski jezik v javnosti izgubi svoj priborjeni status, kot manjšinski jezik je izpostavljen zatiranju in preganjanju tudi v neformalnih položajih. Podobno je s slovenskim jezikom na Avstrijskem Koroškem in v določeni meri tudi s Porabskimi Slovenci na Madžarskem. Le v Dravski banovini Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev ima slovenščina status enakopravnega državnega jezika, ki pa je v večjezikovni državi v rabi ozemeljsko omejen, pa tudi v vojski je slovenščina izgubila status, ki ga je imela že v vojski dotedanje Avstrije.

Republika Slovenija v okviru Jugoslavije je po drugi svetovni vojni dobila vrnjene skoraj vse pokrajine s slovenskim prebivalstvom,²⁶ ki so po prvi svetovni vojni pripadle Italiji, le obe največji mesti s slovensko manjšino, Trst in Gorica z zaledjem, sta kasneje pripadli Italiji. Avstrijska Koroška je ostala v avstrijski državi, na severovzhodu je Porabje s slovenskim prebivalstvom ostalo v mejah Madžarske.

Na vsem ozemlju Republike Slovenije je bil ponovno vzpostavljen status slovenskega jezika kot enega od državnih jezikov povojne socialistične in federativne Jugoslavije, s podobnimi omejitvami kot pred letom 1941: v srbohrvaščini²⁷ so poslovali zlasti zvezni organi in ustanove; v tem jeziku je potekalo poveljevanje in pouk v vojski, prav tak je bil tudi jezik zvezne vojaške uprave, dolgo časa je bil to jezik razpravljanja v zveznem parlamentu (skupščini) in ob poskusih uvajanja skupne televizije tudi nekaterih medijskih področij, na primer do 1967 za vso državo skupnega televizijskega dnevnika. Zakonodaja je bila praviloma koncipirana v srbohrvaščini, tako so jo obravnavali v zvezni skupščini, četudi so uradni listi izhajali v jezikih narodov (in narodnosti) in so veljali prevodi v te jezike za originale. V Republiki Sloveniji sta imela ustavne pravice državnih jezikov (na določenem, z naselitvijo potrjenem prostoru) tudi jezika obeh avtohtonih manjšin, italijanske v delih posameznih občin v Slovenski Istri in madžarske v nekaterih občinah ali krajevnih skupnostih na meji z Madžarsko. Pritiski na slovenski jezik v javnosti pa so se kljub navidez ustavno dobro urejenemu statusu nadaljevali; pred razdružitvijo

²⁶ Ta povrnitev je bila izbojevana v narodnoosvobodilnem boju, osvoboditev Primorske je bila med glavnimi nalogami tega organiziranega odpora zoper okupatorje.

²⁷ Kljub tem posebnostim rabe je treba poudariti, da srbohrvaščina po ustavi ni veljala za nadrejeni državni jezik. To dejstvo je bilo z vsako ustavo bolj precizirano, najbolj izrazito je bilo to določeno z ustavo iz l. 1974. V praksi pa je prihajalo v sporazumevanju na državni ravni ne le do pogoste rabe srbohrvaščine, ker je bilo glavno mesto države na območju tega jezika, ampak tudi do različnih oblik pritiskov, mednje je mogoče uvrstiti tudi tezo o srbohrvaščini *kot nujnem občevalnem sredstvu* v okviru države. Status srbohrvaščine kot vsedržavnega *občevalnega jezika* so nameravali uveljaviti tudi v besedilu načrtovane nove zvezne ustave, a jih je razdružitve l. 1991 prehitela. (Prim. teze v razpravi R. Bugarskega (1988), posebej str. 439; Škiljan 1988.) S takim statusom bi postala srbohrvaščina de facto prestižni, dominirajoči jezik, medtem ko bi bili drugi jeziki narodov oziroma narodnosti v vsakdanjem sporazumevanju dejansko podrejeni. Zanimivo je, da so poskusi uveljavljanja teh sprememb nastajali tudi z blagoslovom ali morda celo na pobudo jezikoslovja, čeprav bi pričakovali prav nasprotna prizadevanja za uveljavljanje jezikovne enakovrednosti v večjezikovni državi. (Prim. glede tega metodološko vprašanje v Pogorelec 1990.)

Jugoslavije l. 1988 so si v pripravah na novo ustavo prizadevali status slovensčine (in makedonščine) omejiti na jezik notranjega republiškega sporazumevanja in uradovanja.²⁸

Z osamosvojitvijo in vzpostavitvijo samostojne Republike Slovenije l. 1991 se je spremenil tudi status slovenskega jezika, ki je določen v 11. členu ustave kot uradni jezik Republike Slovenije. V tej vlogi je slovenski jezik postal edini uradni jezik v državi: besedila vseh treh vej oblasti, zakonodajne, izvršilne in sodne, so v slovenskem jeziku, v tem jeziku poteka tudi govorno razpravljanje. Kot uradni jezik Republike Slovenije ne nastopa le v notranji komunikaciji, ampak se izkazuje tudi navzven, v oficialnem stiku države z drugimi državami; v razdobju Jugoslavije je bil slovenski jezik takšnega statusa deležen le izjemoma.²⁹ Posebne pravice enakopravnih jezikov zagotavlja ustava tudi obema manjšinskima jezikoma, italijanskemu in madžarskemu, vendar omejeno na bivanjsko ozemlje obeh avtohtonih manjšin. S statusom uradnega jezika je povezana tudi vloga slovenskega jezika v javnosti; to je v znanosti,³⁰ v šolah, medijih (povsod z ustreznim upoštevanjem manjšinskih jezikov), v vseh vejah gospodarstva, zlasti v trgovini in turizmu, kulturi in športu.³¹

²⁸ Ustava naj bi natančneje določila status srbohrvaščine: ne le kot jezika uradovanja in javnosti v republikah s srbsko, hrvaško ali bošnjaško govorečim prebivalstvom, ampak tudi kot jezik državnega sporazumevanja na vsem ozemlju Jugoslavije. (Prim. besedilo in podatke iz opombe 2.) Uveljavitev takega statusa srbohrvaščine ne bi imela resnih posledic samo za jezikovno zavest npr. slovenskega prebivalstva, ampak bi omogočala tudi tako imenovani *prosti pretok delovne sile*, saj znanje jezika odtlej ne bi bilo več pogoj in ne bi bilo več relativna ovira notranjim migracijam v državi, kar bi počasi pripeljalo do spremembe v populacijskih razmerjih. Ob razpadu Jugoslavije so postale navedene jezikovne spekulacije brezpredmetne.

²⁹ Govor predsednika zvezne vlade SFRJ v Združenih narodih, ko je bil ta Slovenec; protokoli državnih delegacij, kadar jih je vodil Slovenec; prisega tekmovalcev na Olimpiadi v Sarajevu, ker jo je povedal Slovenec. Poudariti je treba, da so bile vse to tudi manifestativne akcije in nikakor ne samoumevne, kot posledek splošne jezikovne prakse in medsebojnega spoštovanja jezikov.

³⁰ Po ustavi in drugih dokumentih je jezik znanosti v Sloveniji praviloma slovenski; mednarodna izmenjava spoznanj med znanstveniki pa zahteva tudi prevajanje in objavljanje spoznanj v tujih jezikih. Vprašanje je aktualno spričo funkcije, ki jo ima razvijanje funkcijskega jezika znanosti za razvoj izraznih možnosti standarda. Vpliv angleščine je občutiti ne le v besedišču, ampak predvsem v posnemanju povsem drugačnih stavčnih struktur in predvsem besedilne ureditve.

³¹ To dejstvo zelo razširja krog »skrbnikov« slovenskega jezika, posameznikov in družb, ki status jezika udeležajo tudi v javnosti. Problem, ki se pri tem odpira, je usposobljenost nosilcev družbenega življenja za govorno in pisno sporazumevanje v

Tudi po drugi svetovni vojni so nekateri deli slovenskega naroda ostali v sosednjih državah, v Italiji, Avstriji in na Madžarskem,³² slovenski jezik pa ima kakor po prvi svetovni vojni še status manjšinskega jezika z omejenimi pravicami javne rabe, ki jih je treba marsikje še uveljavljati, tudi če so s siceršnje zakonodajo celo priznane (Kaučič Baša 1991: 50).³³ Dejstvo je, da glede na dosežene jezikovne svoboščine pred prvo svetovno vojno v vseh treh deželah položaj slovenskega jezika kot prvega jezika slovenske manjšine iz različnih razlogov ne izkazuje pričakovanega razvoja, jezik manjšine ni takorekoč nikjer v zadostni meri spoštovan in pospeševan, pripadniki manjšine pa prav tako o možni uporabi lastnega jezika v javnosti ali niso dovolj obveščeni ali se jim pravica rabe celo odreka, tako da je raba slovenščine v javnosti v takih razmerah pogosto nasledek govorčeve jezikovne lojalnosti ali pa je ovirana spričo vidnih in nevidnih sankcij okolja (Kaučič Baša 1989, 1991, 1993b, 1993c, 1993č).

Slovensko prebivalstvo je deležno omejenih pravic svojega jezika, a še te niso uveljavljene zaradi primerne (državnega) načrtovanja ohranjanja

knjižnojezikovnem standardu in za izrazno obvladovanje posameznih strokovnih področij. Ozaveščanje prebivalstva na raznih stopnjah šolanja in usposabljanje prebivalstva v jezikovnem obvladovanju posameznih področij je v kar največji meri odvisno od usposobljenosti učiteljev in od razumevanja lastne vloge pri načrtovanju statusa in izrazne kulture. Za marsikoga, ki bo kasneje odločal o teh vprašanjih, se tovrstno izobraževanje sklene z osnovno šolo, za vse s srednjo šolo, na univerzah je jezikovno razvedanje tako v pedagoškem kakor v raziskavnem pogledu za zdaj izjema. – Nove politične in gospodarske razmere po osamosvojitvi pa so deloma v nasprotju s poprejšnjo prakso (ki je tovrstna vprašanja pogosto odpravila kot marginalna) odprle še vprašanje spoštovanja standarda, vsaj relativno disciplino generacij do jezikovne kodifikacije iz izročila, oceno ustreznosti posameznih socialnih zvrsti ali njih prvin za javna sporočila. Najnovejši slogan v turizmu *Imejmo se fajn!* je zaradi nižje pogovornega izraza *fajn* predmet kritike vsaj pri jezikovno ozaveščenem in nemara starejšem delu populacije.

³² Čeprav je bila ideja Združene Slovenije, prvega slovenskega političnega programa iz 19. stoletja, med vodili narodnoosvobodilnega boja in čeprav so tako Primorsko s Trstom in Gorico kakor tudi avstrijsko Koroško l. 1945 zasedle enote jugoslovanske vojske in sta bili tako Italija kakor Avstrija v sklopu Nemčije poraženki, je Sloveniji po mirovnih pogodbah pripadel le kar največji del Primorske z vsemi mesti, razen z Gorico in Trstom.

³³ Avtorica v tem delu obravnava prizadevanja ravnatelja slovenskega učiteljskega v Trstu prof. Pahorja za dosledno uveljavitev rabe slovenskega jezika kot akcijsko raziskovanje razmerja med obstoječo in veljavno italijansko zakonodajo in njenim spoštovanjem v praksi. Podobni pojavi civilnih prizadevanj za rabo slovenskega jezika so znani tudi iz avstrijske Koroške.

in razvoja manjšinskega slovenskega jezika, ampak so v kar največji meri dosežek prizadevanj pripadnikov manjšine za jezikovne svoboščine. Pri tem je treba posebej poudariti, da se stopnja varovanja manjšinskih jezikov razlikuje od države do države, pri slovenski manjšini v Italiji celo od pokrajine do pokrajine, odvisno od zgodovinskih okoliščin³⁴ in stopnje izbojevanih pravic. To dejstvo mora biti upoštevano tako pri sociolingvističnem opisu jezikovnega stanja in s tem v zvezi pri ustreznem argumentiranju uveljavljanja statusa manjšinskega jezika – kakor pri vseh potrebnih praktičnih dejavnostih za ozaveščanje prebivalstva in njegovo aktivno usposabljanje v lastnem standardu ter njegovo udejanjanje v javnih govornih položajih.

³⁴ Stopnja zavarovanosti je odvisna od mednarodnih pogodb: zato naj bi na primer slovensko prebivalstvo Trsta uživalo več pravic kot prebivalstvo Gorice ali Beneške Slovenije, ker je bil Trst po drugi svetovni vojni, potem ko se je morala junija 1945 zaradi političnega dogovarjanja iz njega umakniti jugoslovanska vojska, najprej pod anglo-ameriško vojaško upravo, nato je bil upravljan kot Svobodno tržaško ozemlje pod mednarodnim nadzorom, dokler ni bil priznan kot mesto z italijansko večino Italiji. Medtem je bila ustanovljena vrsta manjšinskih institucij, med njimi na prvem mestu slovenski radio (Trst A), obnovljena je bila študijska knjižnica s številnimi stranskimi dejavnostmi, v na novo zgrajenem kulturnem domu deluje stalno slovensko gledališče, manjšina ima do neke mere razvito gospodarsko sfero, vzpostavljeno je bilo osnovno in srednje šolstvo raznih usmeritev, kasneje tudi slovenski raziskovalni inštitut, vendar nobena od teh ustanov ni bila vzpostavljena tako, da bi lahko zanesljivo delovala: obstoj je treba potrjevati s stalno odvisnostjo od političnih aktualnosti, veliko pa mora prispevati tudi osrednja Slovenija. Za življenje manjšine in obstajanje njihovega jezika v formalnem položaju (četudi predvsem za notranjo komunikacijo) so vse te ustanove izjemnega pomena in imajo svoj vpliv tudi zunaj svojega zemljepisnega območja. Čeprav je še bolj kakor v Trstu zaledje Gorice ohranilo tudi po letih načrtnega raznarodovanja in razselitve pretežno slovenski značaj, ima Gorica manjšo stopnjo svoboščin, kar je odvisno od dogajanja po drugi svetovni vojni. V obeh mestih ima za utrjevanje statusa slovenskega jezika določen pomen tudi razmeroma odprta meja med Italijo in Slovenijo. Poseben položaj pa je v Beneški Sloveniji, ki je bila l. 1866 priključena Italiji kot njen sestavni del, slovenskost prebivalstva pa po več kot sto tridesetletni načrtni italijanizaciji pogojno priznana šele pred nekaj leti. V tej pokrajini so si za uveljavljanje statusa slovenskega jezika (skupaj s priznanjem narodnega obstoja) prizadevali izobraženci, zlasti duhovniki, in kulturna društva. Prva zasebna sodobna dvojezična osnovna šola v Beneški Sloveniji deset let uspešno posreduje ob italijanskem tudi slovenski knjižni jezik v vrtcu in osnovni šoli; njene strokovne podstave se opirajo na raziskave jezikovnega položaja in na sodobne teorije takega pouka. – Drugače je v Reziji, izolirani beneškoslovenski dolini, kjer govorijo posebno redko narečje, ki ga želi zlasti znanost ohraniti v bivanjskih funkcijah in za (besedno) ustvarjalnost (prim. Steenwijk 1992: 352) in v Kanalski dolini, kjer slovenski standard razvijajo pretežno na dopolnilnih tečajih in je raba slovenskega jezika omejena tudi spričo socialnega statusa slovenskih govorcev in večdesetletnih pritiskov nanje (prim. Šumi 1994).

Iz naštetih okvirnih podatkov o statusu slovenskega knjižnega jezika po drugi svetovni vojni (1945–1990) oziroma po osamosvojitvi Republike Slovenije, pa tudi iz opozorila na manjšinski status slovenskega jezika pri Slovencih v sosednjih pokrajinah³⁵ je mogoče spoznati dve vrsti sprememb, ki delujejo na razvoj statusa slovenskega standarda v formalni rabi, kot uradnega jezika in kot jezika v javnosti: na eni strani je bila z osamosvojitvijo dosežena nova razvojna stopnja na poti njegove emancipacije,³⁶ na drugi pa je slovenski jezik v položaj manjšinskega jezika v sosednjih pokrajinah razvojno prikrašan ne glede na to, ali so za njegov razvoj vzpostavljeni pogoji ali pa se je potrebno zanj še prizadevati³⁷ in jih ustvarjati z usklajenim načrtovanjem.

³⁵ V letih po vojni, posebej pa v zadnjih tridesetih letih se je izoblikovalo pojmovanje enotnega slovenskega kulturnega (jezikovnega) prostora, ki naj bi segal do meja slovenskega jezika, to je k avtohtonemu prebivalstvu slovenske narodnosti (jezika) v sosednjih pokrajinah. Tako pojmovanje je bilo mogoče razviti ob predpostavki, da bodo za manjšino upoštevana načela sodobnih standardov varovanja in pospeševanja; v novih razmerah je tudi razumljiva razlika med programom Zedinjene Slovenije in pojmovanjem skupnega (kulturnega, jezikovnega) prostora v sodobnem svetu. Smisel takega razumevanja sodobnega slovenskega bivanja z osrednjo republiko (z relativno samostojno državnostjo v večjezikovni državi in z manjšinami v sosednjih državah, povezanimi z matico z odprto mejo, naj bi bil upoštevanja vreden tako s stališča matice kakor s stališča manjšin. Brez ozemeljskih in upravnih zahtev zunaj matice naj bi bil slovensko govorečemu prebivalstvu omogočen svoboden bivanjski razvoj tudi v nacionalnem smislu. Po osamosvojitvi 1991 se teza o enotnem jezikovnem prostoru ne ponavlja, slovenske manjšine, njihova usoda, posebej še njihov jezik pa so predmet posebne skrbi v Republiki Sloveniji.

³⁶ Ob razvijanju sodobne uprave se je slovenski jezik polagoma prebijal do družbene samostojnosti. Posamezne stopnje uveljavljanja v uradnih besedilih so: do 16. stoletja citatni jezik v pretežno latinskih listinah, v 16. in 17. stoletju je že poleg vse bolj prevladujoče nemščine deželni jezik, njegova raba se širi vse 18. stoletje (kljub prizadevanjem za uveljavitev nemškega urada) in prvo polovico 19. stoletja (v času Ilirskih provinc pod francosko upravo slovenščina pridobi na veljavi). Sodobnejše pravice je dobil l. 1848 oziroma 1849, a je kljub temu vse do razpada Avstro-Ogrske soobstajal ob nemščini. Naslednja stopnja je trajala od 1918 do 1941, ko so različne oblike centralistične državne ureditve zahtevale soobstojanje s srbohrvaščino in velik vpliv tega jezika, čeprav se je jezik v tem razdobju z novimi nacionalnimi ustanovami (univerza, akademija znanosti itd.) razvijal na novih področjih. Naslednje obdobje je trajalo od 1945 do 1991 z relativno samostojnostjo slovenščine kot državnega jezika v večjezikovni državi. Po 1991 je slovenski jezik prvi jezik vsega upravnega in javnega življenja v Republiki Sloveniji.

³⁷ Porabski Slovenci so imeli že v socialističnem obdobju Madžarske na papirju tako rekoč idealne pogoje za razvoj jezika, a je postajalo znanje slovenskega jezika čedalje bolj skromno. Razlog so bili odtrganost od matice in socialni razlogi; po spremembah sistema je veliko več možnosti ohranjanja jezika, stikov, a je kljub zapisanim pravicam

Navedena dejstva nalagajo upoštevanje naštetih političnih in zgodovinskih razločkov pri vseh postopkih, povezanih z načrtovanjem in uveljavljanjem statusa slovenskega jezika. Razlika v položaju državnega (uradnega, jezika v javnosti itd.) in v omejenem položaju manjšinskega jezika je pomembna pri učenju norme knjižnega jezika, upoštevati jo je treba tudi pri utrjevanju jezikovne zavesti in pragmatičnih vedenj o pomenu njegove rabe, ne sme pa izstopati iz opisov temeljnega jezikovnega korpusa slovenskega jezika. Norma slovenskega standarda je po izročilu zavezujoča v vsem jezikovnem prostoru, zapletene razmere s številnimi menjavami pa na drugi strani terjajo upoštevanje nekaterih jezikovnih posebnosti, na primer večjih ali manjših pomenskih razlik zlasti pri posameznih leksemih, ki so nastale zaradi vpliva drugačnih razmer ali nemara tudi pomenske strukture jezika v stiku.³⁸ Posebno vprašanje se odpira tudi ob slovenskem jeziku izseljenstva, ki pa se ohranja odvisno od družbene stopnje izseljenstva, izobrazbene ravni pred izselitvijo, razmerja do narodnega in podobno. Tudi v izseljenstvu se pojavlja slovenski standardni jezik marsikje na formalnem planu, vendar terja to vprašanje posebno obravnavo. Na tem mestu navajamo jezik izseljenstva zaradi polnosti predstave o različnosti obstajanja slovenskega standardnega jezika.

2.2 Posebne oblike jezikovnega načrtovanja slovenskega jezika od 1945 do 1995

Navedena sprememba statusa slovenskega jezika najprej v federativni republiki, dogovorjena že med drugo svetovno vojno,³⁹ in zadnja spremem-

slovenski jezik težje uveljavljati kakor v razmerah Beneške Slovenije. Poleg socialnih razlogov je seveda pri tem velik delež izročila, zgodovinske odprtosti ali zaprtosti pokrajine in podobno (prim. Nečak Lük 1993).

³⁸ Slovar slovenskega knjižnega jezika te razločke deloma upošteva, vendar pretežno ob navajanju dialektalnih posebnosti; naše opozorilo pa meri na razlike v poimenovanju urbanih institucij, ki jih zaenkrat zajemajo predvsem nekatera predдела, kakor na primer Apovnik, Karničar 1989 in podobni delni opisi slovenskih strokovnih jezikov v Italiji.

³⁹ Na drugem zasedanju AVNOJ-a (Antifašističko vijeće narodnog oslobođenja Jugoslavije) l. 1943 v Jajcu je bila dogovorjena (v bodoči konfederalni ureditvi) polna enakopravnost jezikov. Nasledek tega je bila celo v slovenski vojski (partizani) kot sestavnem delu skupnih jugoslovanskih vojaških enot v odporu uvedba vojaškega poveljevanja v slovenskem jeziku s 1. marcem 1944. Po enem letu je zmagala druga doktrina in poveljevanje v slovenščini je bilo ukinjeno, dokler se v sedemdesetih in osemdesetih letih ni ponovno uveljavilo, vendar ne v redni vojski, ampak v tako

ba ob osamosvojitvi 1991 seveda nista pomenili dokončne ureditve vseh vprašanj, nakazanih v uvodnem, teoretičnem delu te razprave. Vsekakor pa sta obe spremembi opazni, če ju primerjamo s položajem slovenskega knjižnojezikovnega standarda pred drugo svetovno vojno. Vsi segmenti jezikovnega načrtovanja so se spričo novih družbenih in s tem tudi nacionalnih razvojnih teženj razširili in poglobili.

Na prvem mestu naj pokažemo na novo udejanjanje statusa formalnega standardnega slovenskega jezika v republiškem parlamentu,⁴⁰ kar je nujno poudarilo vlogo govorenega standardnega jezika; ta se je povečala tudi z razmahom govornih medijev, sprva radia, kmalu nato televizije in filma, pa tudi gledališča.⁴¹ Razširitev slovenske univerze na nove fakultete, med njimi na ekonomsko, biotehnično in druge, ter dopolnitev starih, na primer medicinske fakultete, pa tudi ustanovitev vrste novih raziskovalnih institutov (v okviru Slovenske akademije znanosti in umetnosti, pri univerzi in samostojnih) je pospešila razvoj slovenskega jezika v znanosti na številnih novih področjih in spodbudila proces tvorjenja slovenske znanstvene in strokovne terminologije. Pri tem je imelo pomemben delež prevajanje neumetnostnih in umetnostnih zvrsti, ki je upoštevalje sistem in strukture slovenskega jezika bogatilo in širilo slovensko besedišče.⁴² Vsa ta dejavnost je prinašala novosti v oblikovanje osnovnega korpusa standardnega jezika, potrebno je bilo novo definiranje govorne in pisne zvrstnosti, z novimi

imenovanih enotah lokalne teritorialne obrambe. Prepoved vojaškega poveljevanja v slovenščini v slovenski vojski je sovpadla z novo doktrino *Jugoslavije v malem*: v vojaških enotah so opravljali obvezno vojaško službo vojaki daleč od doma in iz raznih krajev, jezik poveljevanja in urjenja ter občevalni jezik je bila srbohrvaščina. (Prim še podatke iz op. 28.) Kljub tem omejitvam je bil po drugi svetovni vojni slovenski jezik deležen pomenljive spremembe statusa; njegove funkcije so se močno razširile.

⁴⁰ Poimenovan je bil z izrazom skupščina (Pleteršnik 1895 kvalificira besedo, ki je bila uporabljena za prevod Državnega zakonika, kot *novoknjižno* po hrvaškostsrbsčini). Ustava Države Slovenije uveljavlja starejši slovenski izraz: *državni zbor* (pomenske razsežnosti besede *zbor* in njeno rabo prim. prav tako pri Pleteršniku 1895).

⁴¹ V petdesetih letih se je zlasti pri filmu, pa tudi že v gledališču začelo bolj kakor v prejšnjih desetletjih podirati pojmovanje gledališča kot *učitelja govorenega knjižnega jezika* (O. Župančič, prim. op. 7); gledališče se je v skladu z vsebino in slogom dramskih del po potrebi odpiralo drugim govornim zvrstem jezika: dialektu, pogovornemu jeziku oziroma niansiranju knjižnega jezika s pogovornimi prvinami.

⁴² Poleg prevajanja iz svetovnih in nekaterih drugih jezikov je življenje v večjezikovni državi zahtevalo tudi dnevno prevajanje iz srbohrvaščine (npr. agencijskih vesti, zakonov in drugih besedil). Zlasti časnikarsko prevajanje je povzročalo tudi interference, križanja pomenov (kakor v znanem frazemu *premostiti jez*: v slovenščini pomeni jez vodno pregrado, v srbohrvaščini brezno) in skladijskih neustreznosti.

nalogami pri jezikovnem načrtovanju se je odprlo tudi vprašanje deleža jezikoslovne skupine nosilcev te dejavnosti.⁴³

Posebnost opisanega razvoja je bilo nesorazmerje med nalogami in ustrezno usposobljenimi izvajalci jezikovnega načrtovanja v šolah in pri šolskih oblasteh.⁴⁴ Raven vedenja o slovenskem knjižnem jeziku in usposobljenosti v ubesedovanju je pri marsikaterem izvajalcu načrtovanja ostajala na neustrezni ravni,⁴⁵ obenem pa ne kaže spregledati posebne vrste pritiskov na jezik, ki jih je mogoče razumeti v poudarjenem omalovaževanju

⁴³ Glavne ustanove, ki so združevale nosilce slovenskega jezikovnega načrtovanja, so po drugi svetovni vojni: Univerza v Ljubljani s Filozofsko fakulteto in njeno katedro za slovenski (knjižni) jezik ter s Pedagoško akademijo (pozneje fakulteto), Fakulteto za sociologijo, politične vede in novinarstvo ter Akademijo za gledališče, radio, film in televizijo, posebej pa še Teološka fakulteta, Pedagoška akademija (kasneje fakulteta) v Mariboru (s tečaji na pravni in teološki fakulteti). Na teh ustanovah so nastali poleg številnih raziskav knjižnega jezika učbeniki za srednje šole ter več izdaj slovnice (J. Toporišič), kot pedagoške ustanove pa imajo nalogo, usposabljanje diplomante za oblikovanje splošnega vedenja o (slovenskem) jeziku in ubesedovalne usposobljenosti ter jezikovne zavesti. – Ustanova, na kateri pripravljajo temeljna slovaropisna dela, je Inštitut slovenskega jezika Slovenske akademije znanosti in umetnosti (zdaj Frana Ramovša), ki je izdal veliki Slovar slovenskega knjižnega jezika in v katerega okrilju so izdali po drugi vojni dva slovenska pravopisa (1959, 1962) in prvi del tretjega (1990, Pravila). Znanstvenim in pedagoškim delavcem na teh ustanovah se pri izvajanju načrtovanja pridružujejo lektorji pisnih in govornih besedil in prevajalci ter drugi, ki vplivajo na izrazno raven oblikovanja besedil.

⁴⁴ Dejstvo, da l. 1919 ob ustanovitvi slovenske univerze v Ljubljani niso koncipirali študija slovenskega knjižnega jezika v okviru univerzitetnega študija slavistike (slovenistike), kakor so to imeli urejeno na univerzah v Zagrebu in Beogradu, je pokazalo svoje negativne posledice po drugi svetovni vojni, ko ni bilo dovolj učiteljev za jezikovno usposabljanje, ki je bilo naloženo predvsem slavistu (slovenistu), drugi učitelji ustreznega pouka niso bili deležni. Šele petnajst let po drugi svetovni vojni je postal študij knjižnega jezika ne le enakopraven drugim jezikoslovnim disciplinam, zlasti zgodovinski slovnici in dialektologiji, ampak v okviru slovenistike v skladu z nalogami stroke tudi osrednja disciplina, ki zajema od l. 1960 postopoma vse sodobne temeljne in mejne discipline, ki jih je za sodobno razumevanje jezikovnega funkcioniranja potrebno raziskati in pojasniti.

⁴⁵ Do l. 1975 (v poskusnih pedagoških srednjih šolah) oziroma do 1980/81 je bil resnejši pouk slovenskega jezika omejen na štiri razrede predmetnega pouka osnovne šole (od 5. do 8. razreda). V srednji šoli je kakor v sosednjih državah (na primer v Italiji) prevladoval pouk književnosti. To stanje se ni spremenilo tudi dolgo potem, ko je bila sprejeta zahteva po obvezni delitvi učnega časa na polovico. Opisana dolgoletna šolska praksa je povzročila, da se učitelji v jezikoslovno problematiko niso dovolj in samostojno poglobljali že med študijem, predvsem zaradi tega pa so zanemarjali tudi jezikoslovni del pouka.

vloge jezika in jezikovne ravni⁴⁶ v življenju (slovenske) družbe. Posledica tega je bila praksa izrazno neustreznih besedil, ki je bila na splošno lastna tudi drugim jugoslovanskim okoljem.⁴⁷ Ker tega splošnega družbenega pojava v upadanju izrazne ravni institucionalne komunikacije ni bilo mogoče zaustaviti z delovanjem zgolj strokovnih nosilcev jezikovnega načrtovanja in ker je opisano stanje načenjalo tudi druga področja ter se spreminjalo v neke vrste razpoznavni znak splošne (ne)kulture, je bilo potrebno politično opozorilo. Aprila 1965 je zato Socialistična zveza delovnega ljudstva⁴⁸ poslala opozorilo glede potrebe po skrbi za drugačno raven jezikovne komunikacije v Pismu o jeziku. V njem so posebej opozorili na *nepravilno in škodljivo prakso* v zvezi z izrazno kulturo in konkretna stališča argumentirali s splošno ugotovitvijo, da se *stopnja kulture in zrelost vsake družbe med drugim razločno kaže tudi v njegovem odnosu do narodnega jezika*.⁴⁹

V desetih letih po tem Pismu so se zgodile pomembne spremembe zlasti v udejanjanju statusa slovenskega jezika; najpomembnejše od tega so uvedba slovenskega televizijskega dnevnika in spoštovanje dogovora glede podnaslavljanja televizijskih risank za otroke, dogovora o izključno slovenskem podnaslavljanju filmov pa malodane vse do osamosvojitve niso spoštovali. Ker pa so pritiski segli na drugo področje, in to v samo šolo z reduciranjem ur, namenjenih pouku slovenskega jezika in književnosti kot maternega jezika,⁵⁰ je dalo Slavistično društvo Slovenije (odslej SDS) javno

⁴⁶ Ti pritiski na jezik deloma zadevajo slovenski jezik na splošno, kot del razpoznavnih lastnosti naroda, in jih je treba razumeti diferencirano, odvisno od konkretnega okolja, v katerem so se izražali. Kadar so prihajali od zunaj, so delovali v smislu zatiranja tako imenovanega *nacionalizma*, kakor so s pojmom z negativno konotacijo pogosto poimenovali po eni strani lastnosti, ki zadevajo narodovo življenje (tudi jezik), hkrati pa tudi negativne pojave nacionalne nestrpnosti. Nemalokdaj pa so služili opravičevanju neznanja na delovnem mestu, saj so v novem povojnem režimu upravne in druge naloge, ki so zahtevale pisno (in govorno) kulturo v knjižnem jeziku, opravljali ljudje z nezadostno izobrazbo.

⁴⁷ Ugotovitev velja predvsem za marsikdaj nerazumljivi jezik srbsko(-hrvaško) govoreče in pišoče beograjske birokracije, ki je našel posnemanja ob prevajanju v druge jezike.

⁴⁸ Socialistična zveza delovnega ljudstva (Slovenije) je bila neke vrste krovna, nadstrankarska organizacija, ki je v določenem smislu ob kar najširši zastopanosti različnih plasti prebivalstva, v zadnjih desetletjih tudi že različno mislečih sodelovala pri snovanju družbene ureditve; ta organizacija je združevala tudi strokovna društva, torej tudi Slavistično društvo Slovenije.

⁴⁹ Pismo IO GO SZDL Slovenije v zvezi z rabo slovenščine v javnem življenju (Pogorelec 1983: 215–216).

⁵⁰ Posebej pereče je bilo to vprašanje v srednjih strokovnih, zlasti tehničnih šolah, redukcije pa so bile tudi v gimnaziji.

pobudo za oživitev akcije glede slovenskega jezika v javnosti, in to z enako-pravnim deležem stroke, ki je poskrbela za določitev problematike po posameznih področjih, in Socialistične zveze, ki je poskrbela za posvetovanje, ki je potekalo na Bledu maja 1979.⁵¹ Sodelovanje stroke v tem okviru je trajalo nato vse do l. 1990, ko je bila SZDL Slovenije v novi politični ureditvi ukinjena. Prvotna zasnova akcije Slovenščina v javnosti, namreč da v okviru posameznih področij poglobi in postopoma poskrbi za kadrovsko razširitev strokovnih vrst, potrebnih za zagotavljanje primerne jezikovne ravni in motivira k skrbi za izrazno kulturo, je bila ob delovanju sekcije za slovenščino v javnosti pri Svetu za kulturo SZDL in pozneje ob samostojnem Svetu za jezik⁵² potisnjena na drugi plan, čeprav so bili sveti podobno zasnovani kakor akcija, namreč po delovnih skupinah, ki so razpravljale o jezikovnih vprašanjih na posameznih strokovnih področjih. Prvotnim devetim so se v osemdesetih letih pridružile še tri nove: skupina za jezik v znanosti, v umetnosti in skupina za vprašanja slovenskega jezika v zamejstvu. Skupini za jezik v umetnosti in v znanosti sta priredili nekaj posvetovanj in prispevke izdali v posebnih knjižnih izdajah, prav tako je bilo odmevno posvetovanje o časnikarskem jeziku. Vendar pozornost ni bila namenjena delovnim skupinam in morebitnemu akcijskemu raziskovanju posameznih področij, ampak je bila naravnana v dve smeri: najprej v pritegovanje pozornosti k jezikovnim vprašanjem s stalnimi komunikaciji delovne skupine, imenovane Jezikovno razsodišče, kjer so zbrani jezikoslovci, lektorji, prevajalci in drugi redno reševali aktualna jezikovna vprašanja ter jih v svojih sporočilih utemeljevali. Tudi ta sporočila so bila kasneje vsaj deloma objavljena v knjižni obliki (prim. Moder 1984). Sicer pa je bila skoraj vsa osemdeseta leta pozornost namenjena predvsem vprašanjem spoštovanja ustavno uveljavljenega statusa slovenskega jezika ob pritiskih iz srbohrvaškega jezikovnega prostora. Najprej je bilo potrebno urediti status in jezikovno prakso v vojski, od prisege vojakov, ki je smela biti šele v tem času v pisni obliki urejena v jeziku vojaka, medtem ko je bilo izgovorjeno besedilo le v jeziku vojske, do napisov na vojašnicah v slovenskem okolju in do jezika

⁵¹ Prim. bibliografski podatek v op. 49. Posvetovanje v Portorožu sta pripravljala in vodila za SZDL njen podpredsednik pisatelj Beno Zupančič, za SDS tedanja predsednica Breda Pogorelec.

⁵² Prvi predsednik sekcije za jezik je bil dr. Matjaž Kmecl, drugi dr. Savin Jogan (avtor prvega Pisma o jeziku iz leta 1965), tretji dr. Jože Toporišič, ki je l. 1990 predlagal, da bi se delo Sveta za jezik nadaljevalo pod okriljem Državnega zbora, a na svojo pobudo tedaj ni dobil odgovora.

medsebojnih stikov civilnega prebivalstva z vojsko. Da je bilo to vprašanje aktualno, se je pokazalo ob resnih poskusih mišljenjskega poenotenja Jugoslavije s tako imenovanimi *skupnimi programskimi jedri*⁵³ in s snovanji spremembe zvezne ustave (prim. op. 27). Žal so bile navedene strokovne oblike jezikovnega načrtovanja zastavljene kot prostovoljna dejavnost izkušnenih v jezikovnih vprašanjih; iz tega razviti vsaj najpreprostejšo obliko profesionalne dejavnosti z nalogo povezovalca in pobudnika rešitev, se ni dalo. Leta, potrebna za vzgojo potrebnega števila strokovnih kadrov so bila kljub resnim prizadevanjem vsaj v tem pogledu zamujena.

Po osamosvojitvi Slovenije v 1991 se je, kot je bilo ugotovljeno, najprej spremenil status slovenskega jezika, ki je postal samostojen državni jezik. Čeprav so delovali vsi navedeni nosilci jezikovnega načrtovanja, se zdi, da je bilo sodelovanje stroke s politiko kljub ustavnim določilom o slovenskem uradnem jeziku vendarle pretrgano, odnos do slovenskega jezika in izrazna kultura besedil pa ob družbenih spremembah ponovno na nizki ravni. Poleg tega je postalo že v poprejšnjem obdobju opazno vdiranje ameriške izrazne kulture v slovenska javna sporočila še veliko bolj izrazito. Zaradi tega so različni dejavniki, književniki, prevajalci, politične stranke, tudi Slovenska akademija znanosti in umetnosti oblikovali različna sporočila o jeziku in zahtevali, da se opisane težnje zaustavijo. Slavistično društvo Slovenije je l. 1992 v Murski Soboti obnovilo nekdanjo sekcijo Slovenščina v javnosti in v skladu s svojim izročilom l. 1993 dalo pobudo⁵⁴ za delo strokovne skupine jezikoslovcev in drugih strokovnjakov pri Državnem zboru, ki naj bi skrbela za temeljno jezikovno načrtovanje (tudi z zakonodajo) in dajala pobude za nekatere politične rešitve jezikovne kulture. Od marca 1994 deluje strokovna skupina kot stalno delovno telo (brez poslancev) pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport in preko te ustanove sporoča svoje predloge v Državni zbor ali v širšo javnost. V ustanovnem aktu so bile njene naloge in delovanje takole opredeljene:

Delovna skupina za področje jezikovnega načrtovanja in jezikovno politiko pri Odboru Državnega zbora Republike Slovenije za kulturo,

⁵³ Skupna jedra se sicer niso v večji meri dotikala pouka jezika, morda je bila le zasnova predmeta urejena po srbohrvaški praksi, njihov namen je bil poenotiti splošno znanje, tudi humanističnih predmetov, in zavest. Slovenija je pri predmetu slovenski jezik in književnost odstopila od teh prizadevanj septembra 1983; pri zavrnitvi jeder v Sloveniji so imeli pomenljiv delež poleg stroke predvsem slovenski pisatelji in politiki.

⁵⁴ Spomladi l. 1993 je naslovalo pismo predsedniku države g. Milanu Kučanu. Pismo je objavljeno v JiS (Pogorelec, Novak 1993).

šolstvo in šport bo za potrebe Državnega zbora opravljala naslednje naloge: 1. V institucijah slovenske države bo predlagala jezikovno načrtovanje in njegove nosilce za posamezna področja upravnega in javnega življenja (uprava, sodstvo, gospodarstvo, šolstvo, šport, znanost, kultura; sredstva javnega obveščanja, zdravstvo). Opredelila bo naloge države in njenih ustanov pri udejanjanju slovenske jezikovne politike. V ta namen bo delovna skupina pregledala zakonska določila za naštetá področja, ki urejajo status in tudi izrazno raven sporazumevanja. Po potrebi bo predlagala tudi ustrezne zakonske spremembe in dopolnitve. 2. Delovna skupina bo razpravljala in oblikovala pobude za učinkovito jezikovno politiko v Sloveniji. 3. Delovna skupina bo spremljala status slovenskega jezika v javnosti pri slovenskih manjšinah v Italiji, Avstriji in na Madžarskem in s strokovno utemeljenimi pobudami pomagala pri uveljavljanju slovenskega jezika v javnem življenju zamejskih Slovencev. 4. Vse pobude in predloge oz. sporočila bo delovna skupina posredovala Odboru za kulturo, šolstvo in šport, Državnemu zboru Republike Slovenije in javnosti.

Dveletno delo po navedenih smernicah je omogočilo članom delovne skupine,⁵⁵ da so natančneje določili svoje področje dela in se posvetili za zdaj predvsem prizadevanjem za zakonodajno ureditev vprašanj statusa slovenskega jezika. Vstopanje v Evropsko zvezo bo naložilo tem prizadevanjem nove naloge in bo terjalo tudi nove opredelitve statusa slovenskega jezika v javnosti tako v notranjem kakor v zunanem sporazumevanju.

⁵⁵ V skupini sodelujejo v sedANJI sestavi (ki pa se bo nujno razširila) šest slovenistov, dva pravniká, dva psihologa, skupino vodi dr. Breda Pogorelec.

JEZIKOVNO NAČRTOVANJE GOVORNEGA JEZIKA PRI SLOVENCIH: TEORIJA, PRAKSA IN ODPRTI PROBLEMI SLOVENSKEGA ZBORNEGA JEZIKA

Zastavljena problematika predpostavlja nasprotje med teorijo govorne norme in prakso, med opisom (in predpisom) in med njegovim udejanjanjem v konkretnem govornem dogajanju. Norma knjižnega jezika je podana z opisom jezika, njena uveljavitev eden od namenov in ciljev jezikovnega načrtovanja, udejanjanje tega načrtovanja je naloga za ta namen vzpostavljenih ustanov jezikovne (narodne, državne) skupnosti, stopnje razumevanja tega vprašanja v skupnosti in seveda posameznikove kompetence in zavesti, jezikovne in vseh drugih, ki si jih izoblikuje pripadnik kake jezikovne (narodne) skupnosti, rojeni in šolani govorec. Jezikovno načrtovanje zajema od številnih govornih idiolektov skupnosti tistega, s katerim naj bi se v socialni skupnosti (narodu, državi, določenih socialnih skupinah itd.) udejanjala jezikovna komunikacija. Načrtovanje jezikovne zvrsti za tako komunikacijo je namenjeno komunikaciji v družbenih institucijah v najširšem pomenu. Njena temeljna lastnost je formalna jezikovna oblika; govorni položaji, v katerih se ta jezikovna oblika pričakuje, so večinoma označeni kot javni. Poleg tega se ta jezikovna oblika udejanja kot zaželeno še v tako imenovanih poljavnih položajih stika institucije s posameznikom (in obratno?) ter v nekaterih socialnih skupinah, na primer med izobraženci, tudi v bolj ali manj zasebnih govornih položajih. Jezikovna zvrst, načrtovana za formalno jezikovno dogajanje v javnosti, ima znotraj jezikovne skupnosti, pa tudi navzven reprezentativno vlogo in predstavlja jezikovno skupnost kot ena njenih poglobitvinih določilnic. Prav zaradi teh dveh vlog je načrtovanje formalnega jezika v posebnih zgodovinskih razmerah, kakršne so slovenske, hierarhizirano in zadeva predvsem bolj ali manj določeno skupino formalnih pisnih in govornih položajev. Sam postopek izbiranja za formalno rabo primerne govorne podstave izmed številnih idiolektov jezikovne skupnosti je odvisen od vrste zunajjezikovnih dejavnikov, jezikovne presoje

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1998 v zborniku *Jezik za danes in jutri: Zbornik referatov na II. kongresu, Ljubljana, 8.–10. 10. 1998* (ur. Inka Štrukelj), Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije, str. 56–64.

prvih načrtovalcev, vzpostavljanja za skupnost bolj ali manj sprejemljivih meril pri postavljanju temeljev formalnega pisnega (in govornega) jezika in institucionalnih možnosti uveljavljanja načrtovanja v praksi. Uresničevanje jezikovnega načrtovanja formalnega jezika skupnosti je odvisno od različnih dejavnikov, posebno vlogo pri tem ima posameznik, njegova jezikovna zavest, povezana z ustrežno kompetenco prilagajanja posameznim govornim položajem, posebej formalnim, na drugi strani skupnost, ki izvajanje načrtovane rabe pričakuje oziroma neizvajanje tolerira.

V slovenskem jezikovnem prostoru, tako v Republiki Sloveniji kakor v slovenskih zamejskih skupnostih, zasluži pozornost stroke vprašanje načrtovanja formalnega jezika v govoru in možnosti njegovega uresničevanja v šoli, v govornih medijih, v javnosti nasploh. Dilema, ki se odpira od generacije do generacije, namreč, ali knjižni jezik modernega časa po skoraj petsto letih svojega razvoja živi svoje življenje in ga v monolingvni ali tudi bilingvni slovenski družbi obvladujejo do take mere, da je mogoče govoriti o njegovi spontanosti, vsaj v določenih socialnih skupinah (izobraženci, posebej v mestnih skupnostih itd.), se s stališča načrtovane in postulirane norme zdi na videz umetna. Bolj ali manj spontano obvladovanje formalne rabe knjižnega jezika je povezano z razširjenostjo kulture govornega in pisnega knjižnega jezika, posamezniki posameznih rodov se ji v formalnih položajih javne (tudi medijske in poljavne) komunikacije vse bolj približujejo, posebej še, ker je v njihovem udejanjanju ta jezikovna zvrst (po osebni presoji) sestavina osebne profesionalnosti. Toda kljub temu kaže analiza jezika slovenskih govornih medijev, pa tudi javnega nastopanja nasploh v nekaterih zvrsteh medijske komunikacije zlasti pri mlajšem rodu velik odklon od postulirane in načrtovane jezikovne podobe. Obseg te rabe je bil deležen jezikoslovnega odziva; z opisom te zvrsti se je skušalo to rabo normirati v sklopu definicij pogovornega jezika. Pri teh poskusih, ki so v svojih temeljih oprti na temeljno teorijo govornih zvrsti slovenskega jezika, pa se je le deloma upoštevalo in opisalo poglobitno lastnost govorne slovenščine, namreč njeno pokrajinsko variantnost tudi v sklopu tako imenovane knjižne pogovorne zvrsti (Slovenski pravopis 1997: 134). Navedeni normativni opis, ki predstavlja enega od zgledeov načrtovanja slovenskega govornega jezika, se namreč v opisu zvrsti razlikuje od zborne zvrsti knjižnega jezika zgolj po nekaterih izgovornih (glasoslovnih in oblikoslovnih) lastnostih, ki zadevajo pretežno (mestni) govor slovenskega osredja, ne upošteva pa tistih fonetičnih lastnosti, ki so pri tej zvrsti prepoznavne v nekaterih variantah mestnega (intelektualnega?) govora in ustvarjajo značilni akustični

vtis, ki izdaja pokrajinsko poreklo govorca. Pri tem je treba poudariti, da je ta pokrajinskost v zvrsti formalnega jezika omejena pretežno na navedeni splošni akustični vtis, ki nastane kot posledica razlik v besedilni fonetiki in deloma v glasovju (gre za zgolj za narečno barvanje, ne za sistemsko narečno izreko), medtem ko v veliko manjši meri zadeva druge ravni knjižnojezikovne norme.¹ Ob takem uresničevanju norme formalnega jezika, ki je posebej opazna v nekaterih medijih,² kjer gre za posredno izvajanje jezikovnega načrtovanja, posebej pa še v osnovni in deloma srednji šoli,³ se ponovno odpira vprašanje, ki ga je načenjal v drugačnih razmerah že B. Vodušek (1933, isti 1959), namreč, ali je norma zbornega jezika, kakor se je uveljavila kot zgled knjižnega jezika, primerna, ali se knjižni jezik lahko postavi ob druge govorne zvrsti – ali je zaradi določenih pojavov v praksi potrebno opisati tudi njegove različice. Do podobnih potreb po vsaj omejenem spreminjanju veljavne norme formalnega jezika prihaja tudi v drugih jezikovnih okoljih, pojavi, ki so s tem povezani, vključno ocena lastnega jezika in razvijanje njegove kulture, zahtevajo, da se z opisanimi pojavi jezikoslovje ukvarja in da v okviru jezikovnega načrtovanja najde času primerno in sprejemljivo rešitev.

Zgodba o udejanjanju jezikovnega načrtovanja pri Slovencih opisano dilemo zelo dobro pojasnjuje. V procesu ustaljevanja enotne jezikovne norme formalnega jezika v 19. stoletju⁴ se je namreč zgodilo, da ob samem

¹ Izjema je pri tem besedišče. V govornih besedilih je opaziti večjo stopnjo odprtosti za besedišče drugih zvrsti in interesnih govoric. Vprašanje prelivanja med govornimi zvrstmi bo potrebno posebej raziskati.

² Na Televiziji Slovenija se po stopnji govorne kulture zanimivo razlikujejo voditelji oddaj in novinarji: poleg tistih, ki v Ljubljani, Mariboru in drugod razvijajo govorno kulturo svojega formalnega jezika in se jim pozna posebna, notranja šola govora, jih je precej, ki svojega govornega porekla ne skrijejo. Barvanje govora jih pokrajinsko določa na Primorsko, v Ljubljano, na Koroško, Dolenjsko, tudi na Štajersko. Toda v njihovem govoru nikakor ne gre za narečje; struktura njihovih besedil je knjižnojezikovna.

³ Učitelji se pri pouku različno odločijo za zborni obliko jezika, običajno ostajajo pri individualnih idiolektih s pokrajinskim pogovornim jezikom. Razlogi za to so različni, nedvomno je glavni v primanjkljaju jezikovne kompetence, pa tudi v pragmatični oceni govornega položaja, po kateri bi učiteljev zborni jezik učitelja dodatno odtujeval, postulirana norma pa ustvarjala dodatno polje šolske prisile. Šola zaradi takih stališč izvaja jezikovno načrtovanje formalnega jezika le do določene stopnje in prispeva načelni dilemi.

⁴ Poenotenje jezika formalne komunikacije je sovpadalo z zahtevo po političnem priznanju jezikovne skupnosti Slovencev kot narodne skupnosti v znamenitem prvem slovenskem političnem programu iz leta 1848.

začetku ni bilo pogojev za skladno in hkratno uveljavitev enotne pisne in govorne norme. Proces se je zato začel z vzpostavitvijo in uveljavljanjem najprej enotne pisne norme, ki so jo širili najprej s pisnimi mediji, knjigo, posebej s prevodom Državnega zakonika in z besedno umetnostjo in v omejenem obsegu z učenjem v šoli, potem ko je bil slovenščini po letu 1848 določen status enega od narodnih jezikov v Avstriji. Ustaljevanje govorne norme je za začetki razmeroma načrtovanega ustaljevanja pisnega knjižnega jezika zamujalo vsaj dvajset let.⁵ Razlog za tako časovno razliko so bile namreč uveljavljanju enotne govorne oblike knjižnega jezika veliko manj naklonjene zunanje okoliščine: slovenska narodna in družbena skupnost je bila v Avstriji oziroma v Avstro-Ogrski upravno razdeljena v več pokrajinah in njihovih upravnih enotah (deželah), skrajni zahodni del pa je v drugi polovici 19. stoletja celo pripadel Italiji. Te razmere so se po letu 1918 spremenile le v toliko, da je bilo mogoče v novi osrednjeslovenski upravni enoti, Dravski banovini, v okviru nove Kraljevine Srbov, Hrvatov in Slovencev, pozneje Jugoslavije, razviti določeno stopnjo slovenske enojezikovnosti in v najvišjih institucijah, vključno z Univerzo in Akademijo znanosti in umetnosti udejanjati status slovenskega jezika tudi na najvišji intelektualni ravni. Za slovenski narod neustrezna politična delitev slovenskega jezikovnega prostora na štiri države pa je prizadela jezikovno skupnost zlasti glede možnosti skupnega jezikovnega načrtovanja. Po letu 1945 se je to spremenilo le toliko, kolikor je v okviru federativne ureditve povojne Jugoslavije republika Slovenija dobila državni status, priključena pa ji je bila tudi večina zahodnega ozemlja, ki je po prvi svetovni vojni pripadlo Italiji (Pogorelec 1996). Kakor poprej je jezikovno načrtovanje osredinjeno v Ljubljani kot slovenskem glavnem mestu, tradicionalna norma knjižnega jezika se v svojih temeljih naslanja na formalni mestni govor Ljubljane, ne da bi se pri tem spremenilo razmerje do samoglasniške redukcije kot govorne posebnosti slovenskega osredja in do določene vrste največ iz govorne nemščine v slovenski govor prevzetih tujih besed. (Ta omejitev je kasneje zajela tudi druge tujke, vendar je že iz obeh akademskih

⁵ Za začetek sistematičnih prizadevanj za enotno govorno normo slovenskega knjižnega jezika se navaja razprava Stanislava Škrabca: O glasu in naglasu slovenskega knjižnega jezika v izreki in pisavi (iz novomeškega gimnazijskega izvestja leta 1870, citirano po Škrabec 1916–1919). Med normativne študije, ki jih je mogoče umestiti v jezikovno načrtovanje, spada poleg drugih še razprava p. Stanislava Škrabca Nekaterne napake v izreki in naglaševanju naše knjižne slovenščine, objavljena v X. letniku Cvetja z vrto sv. Frančiška (in v Škrabec 1916–1919).

izdaj Slovenskega pravopisa (1950 in 1962) mogoče sklepati na to, da so se avtorji zavedali dileme, ki je postajala v novih razmerah čedalje bolj aktualna). V obeh pravopisih, ki sta do izdaje Slovarja slovenskega knjižnega jezika opravljala tudi vlogo pravorečnih priročnikov, je knjižno pravorečje zajeto le deloma, s stališča glasoslovja, zlasti samoglasnikov, naglašenosti oziroma nenaglašenosti v besedi, glasovne kakovosti, ne pa tudi s stališča stavčne fonetike. V tem pogledu obstaja velika razlika med obema prvima pravopisoma in zadnjim,⁶ v katerem so v poglavju z naslovom Izražanje slušnih pojavov z ločili navedene osnove slovenske stavčne fonetike in podana osnovna navodila za branje knjižnojezikovnih besedil, knjižnojezikovno besedno naglašanje pa je okvirno opisano tudi v poglavjih o oblikoslovju in besedotvorju. Ne glede na to razširjeno informacijo in pravorečje formalnega jezika je govorna norma slovenskega formalnega (zbornega, knjižnega) jezika abstraktna.⁷ V njenem okviru, ki je bil zastavljen s ciljem, doseči kar najbolj enotno udejanjanje knjižne norme tako v pisni podobi kakor v govoru, so namreč zlasti v govoru mogoče razlike. Odvisne so najprej od splošnih pokrajinskih jezikovnih lastnosti (npr. tonemskosti oziroma netonemskosti)⁸ do posebnega barvanja knjižnega jezika, od neupoštevanja samoglasniške krnitve do minimalne krnitve, ki je še pojmovana kot knjižna, od sociolingvističnih posebnosti, ki zaznamujejo tudi formalni ali polformalni jezik posameznih skupin govorcev. Pri knjižnem jeziku je treba ob tem opozoriti na dejstvo, da se je predstava o skupnem knjižnem jeziku brez samoglasniške redukcije in »brez narečnega akcenta« uveljavila na podlagi enotne pisne norme in dogovora o skupni izreki, udejanjanja v slovenskih medijih, zlasti obeh mestnih središč, Ljubljane in Maribora; to dovoljuje tezo, da je vprašanje udejanjanja knjižnojezikovne norme v formalnih položajih zadeva jezikovne kompetence govorcev, njihove presoje

⁶ Prim. Slovenski pravopis 1997: 62 in na drugih mestih.

⁷ Z oznako abstraktnosti norme poudarjam njeno lastnost splošne veljavnosti v vsem slovenskem jezikovnem prostoru. Pisec oziroma govorec to normo spoštuje in jo udejanja v pisnih besedilih in v govoru, zlasti v govoru so pri posameznikih ali skupinah posameznikov mogoče tudi uresničitve s pokrajinsko obarvanostjo. Norme zaradi tega ne gre razumeti kot predpis za konkretno izreko, ampak kot abstrakten opis, ki v svojih okvirih dovoljuje tudi odstopanja v uresničevanju.

⁸ Škrabčeva norma (prim. Škrabec 1916–1919) je načrtovala tonemskost knjižnega govora, kar se kot izključna »pravilnost« knjižnojezikovne izreke kljub normativnim informacijam o tem v obeh velikih slovarjih slovenskega jezika (Pleteršnikov Slovensko-nemški slovar: 1894/95 in Slovar slovenskega knjižnega jezika: 1970–1991) ni uveljavilo, ampak kvečjemu kot ena od obeh enakovrednostih možnosti.

govornega položaja in – ne nazadnje – osebne predstave o govorni normi formalnega jezika. Pozorno opazovanje formalnega govora v javnih diskurzih kaže, da številni posamezniki, ki pri opravljanju svojih javnih nalog morajo obvladovati formalni jezik, obvladujejo pisno in govorno normo, razločki v stopnji in značaju tega obvladovanja so individualni,⁹ pa tudi skupinski (glede na pokrajinski izvor ali generacijsko pripadnost). Na konkretno udejanjanje govornega knjižnega jezika v kar največji meri vpliva šola, ki danes poleg medijev razvija jezikovno kompetenco, oblikuje védenje o vrednostih posameznih govornih zvrsti in ustvarja podlage za nacionalno jezikovno kulturo. Prav tu pa stališča glede norme govornega učnega jezika v šolskem dogajanju v slovenskem prostoru niso enotna, razlikujejo pa se tudi pogledi predstavnikov različnih strok; udejanjanja norme nihajo od večjega ali manjšega upoštevanja norme (ponekod izrazito izumetničenega) do zavestnega opuščanja norme na račun neke vrste spontanega, vsakdanjega jezika. Razlog za to je največkrat v določeni stopnji učiteljeve jezikovne nekompetence, pa tudi v tem, da zaradi navedenih razlogov ni enotnega stališča o zvrsti govornega učnega jezika, medtem ko glede pisne zvrsti takih dilem ni.¹⁰

Poleg nakazanih zunanjih okoliščin, zaradi katerih je bilo v različnih funkcijskih zvrsteh slovenskega pisnega jezika od srede 19. stoletja mogoče poenotiti osnovni knjižni pisni jezik, ne pa v enaki meri tudi udejanjanj njegovih govornih diskurzov, obstajajo tudi razlogi v jezikoslovni podlagi načrtovanja pisne in govorne norme formalnega jezika. Znano je, da so jezikoslovci, filozofi in drugi raziskovalci jezika že od konca prejšnjega, še posebej pa od začetkov našega stoletja (De Saussure) opozarjali na prvenstveno vlogo govora v jezikovnem dogajanju, a je ostal predmet različnih splošnojezikoslovnih opisov in obravnav še zmeraj najbolj pogosto pisni jezik v različnih pojavnih oblikah, govor pa je ostal nemara tudi zaradi težav

⁹ Za zgled Škrabčevega poskusa pojasnjevanja govorne norme navajam prvi odstavek zaglavja z naslovom Nekaj splošnih opazk iz razprave Nekatere napake v izreki in naglaševanju naše knjižne slovenščine (prim. navedek v opombi 7): »Na svetu se ne dobita dva človeka dozorelih let, ki bi si bila popolnoma podobna po obličju in postavi, razen če sta dvojčka; prav tako tudi ni dveh, zlasti mej izobraženim svetom, ki bi govorila svoj jezik čisto enako, tudi če ne gledamo na razliko glasu, po katerem se loči naravno človek od človeka. Pri tem pa nikaker ni nemogoče, da bi vendar vsi nekoliko više učeni svoj knjižni jezik govorili dobro in lepo ter se nikomer ne bi mogle očitati priznane napake. In ker to ni nemogoče, mislim, da je tudi dolžnost olikanih stanov vsakega naroda, prizadevati si, da ta namen v resnici dosežejo.«

¹⁰ Prim. v opombi 3 navedena pojmovanja.

pri uvodnem določanju in zbiranju gradiva bolj ali manj neobdelan, četudi mu v večjih jezikoslovnih okoljih že dolgo posvečajo posebno pozornost in ga raziskujejo. Nam najbližnje so glede tega češke raziskave, ki so vplivale tudi na nekatera novejša slovenska pojmovanja govornih in pisnih zvrsti, in prav tako živa razprava o statusu posebnega češkega govornega jezika, tako imenovane splošne češčine (obecná čeština).¹¹ Te razprave (prim. tudi Pogorelec 1965) so v določenem smislu oživele od konca petdesetih let, deloma pa je jezikovna stvarnost spodbujala jezikoslovce k uporabi zoper strogost in morda tudi pogojno neustreznost stroge Škrabčeve norme že pred tem, zlasti v pogledih Boža Voduška (prim. Vodušek 1933, 1959); vplivale so tudi na novo razpravljanje o normi slovenskega govornega jezika in o njenem razmerju do govornih vrst (v slovenski terminologiji tudi »socialnih zvrsti«). Na jezikovno prakso so tedaj do neke mere vplivale znane socialne spremembe in deloma tudi dejstvo, da so formalno jezikovno sporočanje marsikdaj opravljale osebe, ki zaradi opisanih zgodovinskih in socialnih razmer formalnega jezika niso povsem obvladale. To dejstvo je poleg drugih izrazilo sociolingvističnih dejstev v večjezikovni državi v veliki meri vplivalo na zmanjševanje pozornosti do nacionalnega (formalnega) jezika, zlasti v gledališču in deloma v novem filmu se je vse bolj uveljavljala potreba po »sprostitvi« norme, deloma tudi pod vplivom podobnih teženj v tujih gledališčih, od koder so tudi prevajali aktualna odrska dela. Razpravljanje o pogovornem jeziku na podlagi jezikoslovnih teorij, izdelanih po pojavnosti jezika, ki se je razvijal v podobnih, a vendar drugačnih zgodovinskih okoliščinah od slovenskih, je bilo za oceno slovenskih jezikovnih razmer po eni strani velika spodbuda, a že kmalu se je pokazalo, da je treba vprašanja slovenskega govora ob teh izhodiščih vendarle na novo pregledati, ugotoviti specifične in morebitne razvojne težnje. Na podlagi teh ugotovitev bo potrebno ponovno preveriti s pravorečjem vzpostavljeno okvirno normo za formalne položaje ter opisati jezik v polformalni in neformalni rabi. Tu vstopa naš problem v razpravljanje o razmerju regionalnega do enotnega in v tej zvezi je potrebno odgovoriti na vrsto vprašanj,

¹¹ Po češkem zgledu je bil narejen poskus vpeljati v slovenskem prostoru pojem splošnega pogovornega jezika, vendar v Slovenski pravopis 1990 (in dalje) to pojmovanje ni bilo sprejeto, čeravno ga J. Toporišič navaja kot sinonim za knjižnopogovorno zvrst še v Enciklopediji slovenskega jezika (Toporišič 1992: 291). V razpravi ob poskusni izdaji Pravil je bilo to pojmovanje deležno kritik prav zaradi tega, ker v določenem smislu »normira« polformalni govor enega središča z jezikovnimi pojavi, ki so v nekaterih drugih povsem tuji.

ki zadevajo govorno prakso v slovenskem prostoru danes, s tem pa tudi vprašanja skupnega in posebnega v govoru, to je tistega, kar naj bi povezovalo, in tistega sredobežnega, kar slovenski jezikovni prostor na poseben način širi, a ga vendar ne razdvaja.

Ob vprašanju slovenskega pogovornega jezika oziroma jezikovnih vrst, ki jih uporabljamo v govoru, je v (strokovni) javnosti pri nas kar prepogosta negativna sodba, ki obsoja predvsem govor v formalnih položajih, to je v nekaterih javnih medijih, zlasti na televiziji, v državnem zboru, ki ga včasih prav tako prenaša televizija, manj pri laičnih ali verskih obredjih. Govor v šoli je redkokdaj predmet kritike, naj gre za nižjo – ali zlasti za višjo stopnjo, vključno z univerzo. Opisane kritike so namenjene pretežno nacionalnim ustanovam, jezikovne kritike lokalnih medijev bodisi niso toliko glasne, da bi segle prek svojega okvira, ponekod pa velja prav v teh medijih velika pozornost upoštevanju enotne norme slovenskega jezika v javnosti in si prizadevajo, da bi jo čim bolj zvesto udeležali. Kaj pa je v javnem govoru takega značaja, da je lahko deležno obsodbe in zavračanja? Pogosto je to napačen naglas na besedi, ki je govorec (napovedovalec itd.) nemara ni poznal in naglasa ni preveril v normativnih priročnikih, dostikrat razlika spričo dinamične sinhronije, ki dovoljuje soobstojanje razlik med generacijami, v manjši meri pa od knjižne norme oddaljeni govorčev osnovni govor, v katerem so bolj ali manj izrazite fonetične drugačnosti, ki vplivajo na splošni akustični vtis govornega besedila in so večjemu ušesu znak govorčeve regionalne proveniencije. To zadnje je do določene mere veljalo še pri rodovih pred nami za neke vrste žlahtnost in živost knjižne besede na najvišji ravni, ki so jo nekateri prav gojili, npr. krog novomeških umetnikov in intelektualcev iz prve polovice našega stoletja in drugi, vzorec udeležanja govorne norme, ki je bil za udeležanje govorne norme vzpostavljen v daljnem 17. stoletju¹² in se je nekako ohranil vsa tri stoletja kljub izpričanim prizadevanjem za uveljavitev enotne norme (posebej še pri Prešernu in v njegovem krogu). Seveda je šlo vse do danes pri formalnem jeziku zgolj za barvanje knjižnojezikovne osnove z bolj ali manj izrazitimi akustičnimi prvinami

¹² L. 1672 je J. L. Schönleben v drugi izdaji Evangelijev in listov v zvezi s samoglasniško redukcijo, značilno za govor okoli Ljubljane (»circa Labacum«) nakazal možno razliko med pisno normo, v kateri redukcija ni upoštevana, in govorom z normativno rešitvijo: Quare scribamus more gentis, loquamur more regionis. (Torej pišimo po šegi rodu, govorimo po šegi pokrajine!)

pokrajinskega jezika.¹³ Raziskati bo treba, kako in koliko je pojav razširjen pri posameznih skupinah govorcev, koliko gre za generacijsko vprašanje in kakšne so tendence, ter v skladu z izsledki po potrebi dopolniti normo v poprej nakazanem smislu, namreč da se razširi sedanja norma knjižnega pogovornega jezika z opisom vseh njegovih različic (prim. Slovenski pravopis 1997).

Pozornost jezikoslovja in jezikovnega načrtovanja pa bo morala zajeti tudi nekatere druge pojave, ki jih občutimo kot izraz določenega upadanja govorne kulture, med njimi na prvem mestu manj dosledno govorno prilagajanje posameznim formalnim položajem, kar pripelje do mešanja zvrsti, pogosto pa je razlog za ta pojav pomanjkanje različnih vrst govorne kompetence pri rojenih govornikih, ne nazadnje artikulacijske, na kar je opozarjal že S. Škrabec,¹⁴ zlasti v šoli tem vprašanjem ne posvečajo dovolj prostora in za ustrezno reševanje tudi nimamo dovolj široke in med seboj povezan skupine, ki bi se lahko ukvarjala z vprašanjem govora. Ob udejanjanjih slovenskih govornih besedil pa prihaja zlasti v pisno nepodprtem, prostem govoru še do mnogih pojavov, ki jih opažamo ob neposrednem oblikovanju govornih diskurzov in ki vsi ne izvirajo le iz neobvladovanja osnovne pravorečne norme, ampak imajo razloge tudi v anomalijah na vseh stopnjah oblikovanja govornega sporočila. Mednje spadajo primanjkljaji v predizrazni fazi, pri samem snovanju diskurza, v izbiri besedišča, premori med nepovezanimi asociacijami, premoščeni z neke vrste slabo artikuliranim polglasnikom, za katerega bi težko rekli, da je povezan s fonemi in glasovi slovenskega jezika, v neustreznem, pretrganem upovedovanju, pa tudi v napakah v slovnici (zlasti pri deklinaciji) in ne nazadnje v besedišču. Toda te vrste anomalije zadevajo vprašanje jezikovnega primanjkljaja nasploh in jih pri prikazovanju problema posebej ne upoštevam. Prav tako ne upoštevam artikulacijskih primanjkljajev, ki po navadi take vrste govor spremljajo in so pogosti zlasti v poljavnem in zasebnem govoru, vplivajo pa s svojim vzorcem na tudi govorne navade v skupini. V medijih učinkujejo marsikdaj kot zgled jezikovne sproščenosti (ki naj bi bila nasprotje sicer

¹³ Zgled napačne ocene takega govora je pripomba televizijskega kritika Mirana Sattlerja v Dnevniku 12. 9. 1998, da je dr. Vekoslav Grmič v svojem televizijskem intervjuju 13. 9. 1998 govoril v »štajerskem dialektu«. Magnetogram intervjuja bi pokazal, da je dr. Grmič govoril izrazito knjižno, vendar z različico štajerskega barvanja knjižnega govora, kar je vplivalo na (akustični) vtis poslušalca, ki govornega diskurza ni »slišal v globino«, to se pravi, da ga je ocenjeval samo po zunanjih slinih lastnostih.

¹⁴ V razpravi *Nekatere napake v izreki in naglaševanju naše knjižne slovenščine*. Prim. opombo 5.

zaželene urejenosti). Seveda tudi ti pojavi dodatno prispevajo k negativnemu vtisu o slovenski govorni kulturi v javnosti.

Razlogi za navedene pojave so zgodovinski in sociokulturni, nedvomno pa jih je treba razlagati tudi s stališča socio- in psiholingvistike. V razmeroma ozkem slovenskem jezikovnem prostoru so si po izročilu zelo blizu različni govorni položaji. Čeprav je distribucija formalnega jezika ustaljena in je zborni jezik v javnosti teoretično postuliran in v določeni meri uveljavljen, prihaja s širitvijo govornih medijev in zaradi drugih dejavnikov, med katerimi so zlasti regionalni, kompetenčni, pa tudi psihološki, do različnih stopenj izrazne kulture. Govorno nastopanje povzroča spricho primanjkljaja v načrtovanju javne govorne kulture mnogim Slovencem veliko zadrego, nesproščenost in nevajenost tvorbe javnih govornih diskurzov pogosto pripisujejo normi zbornega (knjižnega) govora, ki se zdi mnogim odtujena od jezikovne vsakdanjosti. Ta stališča v določeni meri vplivajo na govorne diskurze tudi v nekaterih formalnih položajih – in kar je najbolj zanimivo, zelo pogosto v govornih medijih, na radiu in televiziji, posebej v nekaterih tako imenovanih kontaktnih oddajah, zlasti za mladino, in v zabavnih oddajah. Posledica poudarjanja potrebe po sproščnem govorcu je ob kompetenčnem primanjkljaju zniževanje jezikovne ravni javne govorne komunikacije. Problem je bolj ali manj prisoten tudi pri drugih narodih in jezikovnih skupnostih; pri Slovencih pa ima zaradi navedenih bivanjskih danosti, to je relativne neštevilnosti govorcev in prostora, v katerem marsikdo zaradi nekake domačnosti stežka preklaplja iz neformalne vloge v formalno, svojo specifikko, ki je še posebej zaznamovana spricho regionalne jezikovne razčlenjenosti.

Dejstvo je, da se je Slovencem javna govornica na široko odprla razmeroma pozno, da so vanjo vstopili z različnimi govornimi navadami in jezikovno kompetenco v knjižnem/zbornem jeziku ter z različnim pojmovanjem estetskega jezika, ki se je tako v pisnih kakor v govornih besedilih že v 19. stoletju postopoma izvijala od »nenaravnega«, izumetničenega (npr. elkanje, to je izgovor črke l po optičnem vtisu tudi v položajih, ki zahtevajo izreko v in različic) k neizumetničenemu, to je govoru približani knjižni izreki. Tovrstne težnje in razmerja med knjižnim in govorjenim jezikom je v začetku leta 1907 takole opisal Ivan Cankar v Martinu Kačurju v dialogu med učiteljem (mlajši rod) in nadučiteljem (starejši rod): »'Gospod nadučitelj, dovolite, da se predstavim ---' 'Naša nova moč, da! Takoj sem vedel, ko sem vas ugledal na klancu. Pozdravljeni, od srca pozdravljeni! Prepričan sem že zdaj, da bomo izhajali dobro, da bomo izborno izhajali!' Kačur je

zapazil, da je govoril nadučitelj zelo čisto slovenščino; izgovarjal je besede natanko po pismu, izpustil ni nobene končnice in v glasu in melodiji ni bilo več sledu dialekta. 'Pa so rekli, da je iz Ribnice!' je pomislil Kačur. 'Iz knjige je, iz slovnice!' « (Cankar 1952: 29). Odlomek ima v besedilu sicer drugačno pomensko vlogo od površinske duhovito izražene metonimične igre v oceni umetnega in je opis nadučiteljevega govora ter učiteljevega komentarja predvsem sredstvo za stiliziranje globljih socialnih razmerij, kljub temu pa je zanimivo pričevanje o različnih govornih navadah in tedanjem ocenjevanju razmerja do norme. Posredno tudi na nadučiteljevo neprimer- no oceno govornega položaja in zaradi napačne pragmatične izbire zvrsti nesproščenost govornega diskurza, kar je podprto tudi z izborom adverba izborno iz pridevnika izboren, ki ima v tem pomenu v Pleteršnikovem slovarju kvalifikator nk (= novo knjižno) in ga uvrščam v predvojno meščan- sko besedišče; beseda je postopoma izzvenevala do druge vojne, v SSKJ II je njena današnja omejitev nakazana s kvalifikatorjem knjižno. Citat iz Cankarjevega besedila nakazuje vrednostna razmerja do udejanjanja knji- žne norme v časih, ko se je oblikoval slovenski jezik v funkciji nacionalnega jezika z ustaljeno enotno pisno normo in so si zaradi vrste nacionalnih in- stitucij tudi za enotno govorno normo prizadevali z živo razpravo jeziko- slovcev in ustvarjalcev besedne umetnosti, potem pa jo udejanjali s sloven- skim govorom v formalni javni rabi, pri obredju, v gledališču, kasneje v ra- diu kot novem govornem mediju in po prvi svetovni vojni na univerzi kot najvišji učni in znanstveni ustanovi. Ne glede na ta okvir rabe formalnega jezika, nakazuje citat tudi kritiko določene rabe in opozorilo na primanj- kljaj v udejanjanju norme, ki je bila tedaj utemeljena z omenjeno Škrabčevo študijo o glasovni in naglasni podobi slovenskega knjižnega jezika (1870) in z obdelavo besedišča v Pleteršnikovem slovarju (1894/95). Cankarjeva ocena je bila namenjena neprimernemu udejanjanju govorne norme natan- ko po pismu. Po tem bi lahko sklepali, da je Cankar vsaj v polformalnem in neformalnem položaju v svoji družbi intelektualcev in izobražencev go- voril jezik, ki se je od formalnega predpisa v marsičem razlikoval, četudi izkazuje njegovo literarno ustvarjanje najvišjo stopnjo knjižnojezikovne ustvarjalnosti in kulture, ki se je razvijala dokaj dosledno vse od protestan- tov dalje. Pri oblikovanju knjižnojezikovne norme in pri njeni kodifikaciji so od protestantov dalje upoštevali dve načeli: opuščati pretirano nareč- no (kamor je sodila tudi samoglasniška redukcija)¹⁵ in v knjižni jezik ne

¹⁵ Prim. Schönleben 1672. Ob tem navajam za zgled te problematike opozorilo V. Vodnika v slovnici Pismenost ali Gramatika sa Perve Shole (Vodnik 1811: 5), ko

sprejemati govorno prevzetih interferenc, izvirajočih iz stika z nemščino. B. Vodušek je slabih dvajset let kasneje kot pesnik spoštoval normo pisnega knjižnega jezika, v jezikoslovčevi oceni (prim. Vodušek 1933, 1959) pa je opazno nasprotovanje diktatu jezikovnih posegov s stališč »slavizacije« slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju, opozorilo na zanemarjeno razločevanje dveh, glede na geografski in socialni vidik nastanka različnih vrst jezika/govora, na urbani in ruralni jezik. V tem okviru je postuliral mestni govor (pri tem je imel v mislih predvsem mestni govor Ljubljane, ki je bil tudi podlaga Trubarjevi knjižnojezikovni normi) z redukcijo samoglasnikov v določenih oblikah in nemara tudi z dopustitvijo v govor privzete interference iz nemškega govora. S tem se je Vodušek ob vsem poudarjanju potrebe po visokem knjižnem jeziku intelektualcev postavil za nadaljnji razvoj slovenskega jezika predvsem v smeri razvoja iz samega sebe, brez »ideoloških« posegov od zunaj, najsi je šlo za ponovne poskuse »slavizacije« slovenskega jezika v novi slovanski državi – najsi je šlo za preganjanje zlasti v vsakdanji govor sprejetih interferenc iz nemščine po prvi svetovni vojni. Svoj esej je namenil preureditvi nazora o jeziku. Z ugovorom zoper slavizacijo se je pridružil skupini intelektualcev, ki je ugotavljala neproduktivnost slavizacijskih posegov, med njimi v prvi vrsti Brezniku. Zagovarjanje sprememb v sprostitvi govorne norme pa je poleg že omenjenih tujih pobud dobilo svoj odgovor najprej v petdesetih letih v gledališčih, kjer so si prizadevali za uveljavitev konverzacijskega jezika za gledališče in film, nato se je začela dolga razprava o tem vprašanju, ki je odprla vprašanja novega pojmovanja govorjenega jezika, našla svojo teoretsko potrditev v poimenovanju in opisu norme, zapisane v pravilih slovenskega pravopisa (Slovenski pravopis 1997). Rešitev, ki smo jo po Toporišičevem opisu socialnih zvrsti sprejeli in uvrstili kot normo za govor, in že Voduškov esej sam zajemata slovensko govorno stvarnost le shematično in s stališča enotne norme. Samo udejanjanje v sodobni praksi seveda zahteva raziskavo, pojasnila in dopolnila, kakor so bila nakazana v prispevku, katerega osnovni namen je ponovno pokazati na nekatera odprta vprašanja govorne norme slovenskega formalnega jezika v sklopu jezikovnega načrtovanja in njenega udejanjanja v govorni praksi.

svari pred preizrazitim razločevanjem padajočih in rastočih dolgih samoglasnikov:
 »Ta razločik vunder nikol zlo na tanko ne delamo, razun ako je navarnost kakšine pomote!«

SLOVENSKI KNJIŽNI JEZIK – NORMA IN ŽIVLJENJE

Razprava predstavlja problematiko slovenskega knjižnega jezika v luči razmerja med normo knjižnega jezika, njenim razmerjem do govornega jezika in življenjem, v katerem se normirani jezik udejanja. Nakazuje oblikovanje njegove podobe v zgodovini in ugotavlja okoliščine, v katerih se je ob različnih zunajjezikovnih stališčih slovenski knjižni jezik razvil v izrazilo sodobne komunikacije Slovencev in njihove družbene ureditve. V Republiki Sloveniji je to uradni jezik, določen z ustavo, jezik vseh treh vej oblasti, zakonodajne, izvršilne in sodne, javnega življenja s šolstvom in znanostjo, mediji in kulturo ter gospodarstvom. Z ustavo in zakoni je določen še poseben položaj jezika obeh avtohtonih manjšin. Vstopanje Republike Slovenije v Evropsko unijo in povezovanje sveta pa je kakor pri drugih jezikih tudi pri Slovencih povzročilo stik slovenskega jezika z angleščino kot jezikom globalne komunikacije. Ta ostaja za komunikacijo navzven, za stik navznoter se praviloma jezik ne spreminja, potrebna pa je določena pozornost in tako zavest o prvem jeziku kakor védenje o njegovi vlogi za oblikovanje predstav o svetu in z njimi za obvladovanje posameznih strokovnih, znanstvenih, tudi pravnih in političnih področij. Življenje jezika pomeni njegov vsestranski razvoj, le tako se lahko jezik ob vseh siceršnjih pritiskih ohranja. Postuliranje zgolj ohranjanja jezika brez odprte življenjske perspektive samo v sebi pa vsebuje njegov zaton, v tej zvezi je neustrezen tudi poziv k jezikovni lojalnosti.

Jezik oziroma jezikovno dogajanje spremlja in uravnava naše življenje, jezikovna komunikacija vzpostavlja in oblikuje družbo in v njej bivanjske odnose, družba za svoje posebne namene izbere in oblikuje jezik, ki ga imenujemo s pojmi *knjižni jezik* (*pisni jezik, zborni jezik, tudi standardni jezik*). Ker je izvorna lastnost knjižnega jezika prvotno v kar največji meri pisna komunikacija, praviloma zanjo izdelajo skupna pravila pisave, ki naj

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1998 v 20. zborniku Simpozija Obdobja *Slovenski knjižni jezik – aktualna vprašanja in zgodovinske izkušnje: Ob 450-letnici izida prve slovenske knjige: Mednarodni simpozij Obdobja: Metode in zvrsti, Ljubljana 5.–7. december 2001* (ur. Ada Vidovič Muha), Ljubljana: Center za slovenščino kot drugi/tuji jezik pri Oddelku za slovenistiko Filozofske fakultete, str. 203–208.

skuša ujeti v zapis govora, osnovna pravila oblikoslovja in skladnje. Skupne pisne navade imenujemo *jezikovno normo*, ki zajema še osnovna stilistična določila in v posameznih zgodovinskih obdobjih tudi posebne *vzorke slogovnega oblikovanja besedil*. Jezikovna norma knjižnega jezika je nasvet, ne obveza – in predvsem temelj osnovnega dogovora med piščiči, nikakor ne zakon, ki bi moral biti brezpogojno izpolnjen. Udejanjanje slovenske knjižne norme je bilo od samih začetkov knjižnega jezika – ki jih predpostavljamo z Brižinskimi spomeniki –, posebej pa nepretrgano v modernem smislu od 16. stoletja do danes, kar najbolj izrazito v besedilih, medtem ko je kodifikacija norme za obsegom te norme in njeno vsebino praviloma zaostajala. Prvi pisci so se zato zanašali na lastno knjižnojezikovno kompetenco ob relativni pomoči prve slovnice in slovarjev. Med posameznimi pisci in v času pa je potekal tudi neke vrste ustvarjalni dialog, ki je pripeljal do nekaterih prvih izboljšav pisave, normo knjižnega jezika pa so tudi v prihodnje razvijali ob nekaterih stalnicah, ki so kot vodilo usmerjale nadaljnji razvoj.

Po današnjem pojmovanju lahko rečemo, da je šlo pri tem za začetne korake *nacionalnega jezikovnega načrtovanja*, in to začeniši z izbiro govornega izhodišča kot podstave knjižnega jezika (= izbira osrednjeslovenskega urbanega jezika), izdelavo posebne, lastne pisave s prvimi pravili izreke (npr. izreka in pisava črke *l*), opuščanjem (pretirano) narečnih pojavov (prim. distribucija *e*-jevskih glasov in v zapisu nov funkcijski konstrukt pisave zlasti *e*-jevskih glasov iz prvotnega *é*, opuščanje osrednjeslovenske redukcije nenaglašanih samoglasnikov) in v isti vrsti tudi s prebiranjem besedišča. Za normo, ki so jo vzpostavljali protestanti, je bilo namreč značilno, da so jo skušali »očistiti«
interference iz (pretežno) govornega stika z mestno nemščino; to načelo se je ustalilo še v prvem poprotestantskem obdobju in je knjižni jezik za zmeraj zaprlo za večino teh izrazov, ki pa so še naprej živeli v prostorih neknjižnih govornih priložnosti, v urbanih in tudi v ruralnih govorih. Našteta načela naj bi pomagala utrditi skupni slovenski knjižni jezik; pojavi, ob katerih je opisano načrtovanje norme potekalo (prim. revizijska komisija prevoda Dalmatinove Biblije (1584), sestavljena iz zastopnikov stanov dežel Notranje Avstrije), kažejo sicer na zgledovanje protestantov pri Luthru, vendar so njegova stališča in posege kritično prenašali v slovenski jezikovni prostor in samostojno reševali slovensko jezikovno problematiko. (Tujka, ki jo je bilo treba v smislu tedanjega purizma opustiti, tako ni bila latinska, kakor v nemščini, ampak nemška, največ tista, ki jo danes označujemo za nižje pogovorno.) Vsi ti posegi za

oblikovanje knjižnojezikovne norme imajo jezikoslovne osnove in obenem določen jezikovno-ideološki značaj.

Toda nadaljnji razvoj knjižne norme so določale že spremenjene okoliščine javne komunikacije v slovenščini, ki je v nasprotju s protestantsko v dobi verske prenovе potekala po pretežno ustnem prenosniku. Zaradi vplivov govornega udejanjanja knjižne norme in zaradi izročila knjižnojezikovne norme so tako v 17. stoletju postavili nov normativni postulat, po katerem naj bi *pisali po načinu rodu* (torej enotno), *govorili pa po načinu pokrajine* (glede na občutne razlike v izreki). To načelo in razlike med pisnim in govornim knjižnim jezikom so v naslednjem stoletju v slovenskem jezikovnem prostoru pripeljali do treh oziroma štirih pokrajinskih različic knjižnega jezika, ki so zaznamovale približno nadaljnjih sto let, v katerih so se pomenljivo razširila področja rabe slovenskega knjižnega jezika in je tudi slovenska kulturna sfera postopoma začela prehajati iz diglosije z nemškimi knjižnim jezikom v dvojezičnost, ki je bila nasledek lastnih prizadevanj več skupin ustvarjalnega vrha slovenskih razsvetljenčev in romantikov in tudi že dela gospodarstvenikov.

Prizadevanja za novo normo, ki naj bi prek knjižnega jezika pomagala utrjevati najprej zavest lokalne in po njej nacionalne identitete, se kažejo že v prvi polovici 19. stoletja v luči boja za novo, najvišji knjižni ustvarjalnosti zavezano podobo slovenskega knjižnega jezika. Posebej zanimiv je poskus novega purizma (Kopitarjev krog), naperjenega zoper tuje prvine v knjižnem besedišču, ki naj bi postalo v nasprotju s prejšnjimi oblikami čiščenja norme, programsko na drug način. Prešeren in njegov krog ga je zavračal na podlagi lastnega, še danes živega razumevanja knjižnega jezika, ki ga stiki med kulturami oplajajo, mu širijo predstavne svetove in bogatijo besedišče. Čeprav v Prešernovem času poskus, spremeniti slovenski knjižni jezik z doslednim izločanjem morebitnih neslovanskih prvin ni uspel, je po spopadu ostala negotovost v odnosu do prvin, ki naj bi bile tujega izvora; ta negotovost in nezaupanje do tujega v tedanjem knjižnem jeziku sta pustila za seboj pojmovanje o »čistem«, tujk prostem, »ljudskem« jeziku in o odtujenem knjižnem jeziku mesta. Posledično je to nejasno socialno vrednotenje, ki se je izoblikovalo ob zgodnjem razmerju do knjižne norme, sovpadalo s kasnejšo politično konotacijo nasprotja urbano/ruralno, s posebnim poudarjanjem ruralnega. Nekateri slogani iz tega časa so se ohranili nekoliko modificirani do danes in ustvarjajo v razmerju do norme in do knjižnega jezika pri delu prebivalstva še zmeraj napačne predstave. Pojmovanje »ljudskega«, ki je bilo v izjemni pestrosti knjižnih izrazil, ki so bila

na voljo ob koncu »zgodovinskih slogovnih obdobj« , le ena od poudarjenih slogovnih možnosti, kot postavljanje ljudskega kot idealnega nasproti »skvarjenemu« mestnemu, je odnos do norme in do knjižnega jezika kot jezika institucije in kulture tudi v veliki meri manipuliralo. Slovenski jezik (v praksi kot knjižni jezik z normo in rabo) je postajal institucija in se je od prvotno ožjega kroga nosilcev polagoma širil v ves jezikovni in nacionalni prostor ter se pri tem tudi čedalje bolj izrazito funkcijsko osamosvajal in razločeval (prim. pravni jezik v nasprotju s pesniškim jezikom).

Ker pa je njegova norma do srede 19. stoletja izhajala predvsem iz pokrajinske norme, četudi po večini še zmeraj osrednjeslovenske, in iz kulturnega žarišča s tedaj že nekajstoletnim izročilom, je bila prva skupna norma slovenskega knjižnega jezika v 19. stoletju vendarle kompromis med variantami s tako imenovanimi novimi oblikami, s katerimi so najprej zaznamovali enotni nacionalni knjižni jezik sredi 19. stoletja, potem ko je slovenski jezik sredi 19. stoletja dobil prve pravice uradnega jezika Slovencev. Norma knjižnega jezika se je odtelej razvijala skladno s potrebami, novi posegi v jezik, predvsem tisti, ki so poskušali iznajti novo podobo knjižnega jezika, ki naj bi ustrezala ne le novim komunikacijskim oblikam v javnem življenju in vsebinam spričo dosežkov nove civilizacije, so drug za drugim izzvenevali v prazno, nove besede, ki so jih programsko sprejemali iz slovanskih jezikov, je Pleteršnik v slovarju opremil z oznako *nk, novo knjižno*, ali kar *sh, srbohrvaško*. Konec 19. stoletja je posebne vrste purizem v korist »slovenskim« prvinam začel zavračati nekatere teh slovanskih tujk in jih je polagoma izlužil iz slovenskega knjižnega jezika. Sočasno z novostmi v razmerju do pisnega knjižnega jezika se je v drugi polovici 19. stoletja oblikovala tudi enotna norma zborne izreke. Podlaga za ustalitev govorne norme so bila Škrabčeva spoznanja o knjižni izreki, uveljavljena v korpusu besedišča Pleteršnikovega slovarja. Od kasnejših vidnejših normativnih posegov kaže opozoriti na uradno opustitev tako imenovanega l-kanja po 1. svetovni vojni.

Norma knjižnega jezika v začetku 20. stoletja (v ta čas spada tudi šolska organizacija, v kateri postopoma slovenski jezik prevzema vlogo učnega jezika), zajeta v slovnice, slovar in pravopis, je postajala sčasoma vse strožji predpis tako imenovane »pravilne« rabe pisnega knjižnega jezika, ki naj bi bil v svoji pravilnosti tudi »lep« v nasprotju do drugih »nelepih« jezikovnih zvrsti, med katere naj bi spadala tudi narečja. Marsikatera teh praznih oznak gre na račun dejstva, da je bila diskusija o knjižnem jeziku omejena, prav tako njegovo raziskovanje, določila norme so posredovali

brez ustrezne jezikoslovne podlage. Ponekod v osnovnih šolah se ob opisnem jevanju še danes privaja otroke na knjižni jezik z vrednotenjem *lepo/ nelepo*, čeprav se otroci s knjižnim jezikom srečajo že v predšolskih oblikah izobraževanja in v medijih. Po letu 1918 je prišlo še do enega posega v jezik, tokrat ne le knjižni. Iz vsakdanjega govora so z relativnim uspehom poskusili iztrebiti nemško interferenco, ki je kljub vsem stopnjam purizma tedaj še zmeraj živela tako v urbanem kakor predvsem v ruralnem okolju. Poseg se je do določene mere posrečil, posebej dokler ga je spremljal identitetni naboj slovenske jezikovne in s tem narodne emancipacije, v najnovjšem času pa, ko se je začel opisani naboj (spremljan z lansiranjem občutka ogroženosti) izgubljati, opazamo pri najmlajšem rodu določeno »vračanje« teh izrazov, ki naj bi imeli zaradi izrazite potisnjenosti iz javne rabe v zavetje doma poseben čustveni naboj. Ta se kaže včasih tudi na simbolni ravni, na primer v novi vlogi poimenovanj zasebnih podjetij. V podobni funkciji se za javna poimenovanja v osrednjem prostoru pogosto uporabljajo tudi oblike z redukcijo, ki naj bi izkazovale določeno vrsto pristne zasebnosti (npr. *Pr žabc* ali *Pr semafor*). Taka raba kaže, kako je bil po eni strani z uvodoma nakazanimi splošnimi načeli za vzpostavljanje knjižnega jezika izdelan sodobni temelj knjižnojezikovne norme, kaže pa tudi, da je knjižni jezik živel v posameznih vrstah javnosti svoje življenje in da so se v stoletnem življenju znotraj rabe spreminjala vrednostna merila.

Posebno vprašanje predstavlja norma knjižnega govornega jezika, ki je danes podana okvirno, z dvema variantama, zborno knjižno in knjižno pogovorno, bodisi na tonemski ali netonemski osnovi, odvisno od govornih dispozicij kraja. Še O. Župančič je na začetku 20. stoletja pošiljal govorce v gledališče, učiti se predvsem pravilne zborne izreke, kasneje naj bi to vlogo prevzeli govorni mediji, najprej radio, danes tudi televizija, kar je pojem zvrstnosti razširilo tudi na govorna besedila.

Odpiranje slovenskega javnega življenja v 20. stoletju (z vsemi spremembami ob 1. in 2. svetovni vojni) je širilo področja življenja knjižnojezikovne norme, nastajali pa so tudi normativni priročniki, tako pravopisi kakor pravorečje (prvo po 2. svetovni vojni). Knjižni jezik je postal posebne vrste kulturni dialekt, njegova raba se je razširila v javnem življenju z različnimi funkcijami, ki jih je razprava o njem pod češkim in francoskim vplivom prepoznala razmeroma zgodaj, normirati pa so jih začeli v širšem obsegu razmeroma pozno, šele po 2. svetovni vojni, ko se je odprla razprava o funkcijski zvrstnosti, in nato v SSKJ. Teorija funkcijskih in socialnih zvrsti knjižnega jezika, ki je bila odtlej vgrajena v normiranje, bi spričo bolj ali

manj ustaljenih sociolingvističnih priložnosti zahtevala novo opredelitev knjižnega, povezano s posameznimi govornimi in pisnimi priložnostmi. Po pričakovanju se v tem novem kontekstu najbolj odpira jezik umetnosti in vseh tistih odprtih področij, ki so umetnosti blizu. Posebno vprašanje pomeni sprejemanje jezikovnih spodbud iz jezika globalnih povezav in poudarjena vloga slovenščine kot uradnega jezika po slovenski osamosvojitvi.

DRUGI STROKOVNI ZAPISI

OB POSKUSNEM SNOPIČU SLOVARJA SLOVENSKEGA KNJIŽNEGA JEZIKA

Slovar slovenskega knjižnega jezika, ki ga pripravlja slovarska sekcija Inštituta za slovenski jezik SAZU, obeta, da bo doslej največje kolektivno delo v slovenskem jezikoslovju. Ker se kolektiv, ki slovar pripravlja, zaveda vloge tega dela tako za slovensko javnost, ki ji je delo v prvi vrsti namenjeno, kakor za slovensko in neslovensko slavistično znanost, in ker je navada, pretresti vprašanja redakcije takega dela v javnosti, je izdal poskusni snopič z namenom, da strokovnjaki in nestrokovnjaki povedo svoje mnenje o tem, ali je tako zasnovan slovar zadovoljiv in ali informacije ustrezajo porabniku. Obenem je v JiS IX/6 zastavil vrsto konkretnih vprašanj javnosti glede vsebine in tehnike dela za slovar.

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1965 v reviji *Jezik in slovstvo*, letn. 9, št. 7/8, str. 232–242.

Te pripombe so skromen poskus ustreči prošnji po te vrste pomoči.

Zasnovane so v prvi vrsti ob problematiki samega poskusnega snopiča, le v zaključku bežno odgovarjajo na nekatera izmed vprašanj, ki so zastavljena v JiS.

Iz uvoda je mogoče razbrati tri osnovne zahteve, ki naj jim slovar ustreže. 1. »Slovar je namenjen praktični rabi.« 2. »Po funkciji bo slovar informativno-normativen.« 3. »Torej bo na široko in objektivno predstavil splošno, sodobno knjižno rabo in jo razložil.« Ob teh osnovnih zahtevah in njih realizaciji v gradivu poskusnega snopiča je treba na nekatera vprašanja kljub obravnavam v razgovorih in tisku še posebej opozoriti.

I.

Cilj slovarja je *praktična raba*. Ta cilj pogojuje predmet obravnave in metodo dela. Vendar se postavlja prvo vprašanje, kaj je to praktična raba. Kdo bo potrošnik takšnega slovarja in kakšna naj bo informacija o besedah, ki jo ta potrošnik potrebuje? Na nekem mestu v uvodu poskusnega snopiča beremo, da naj bo slovar razumljiv povprečnemu izobražencu s srednješolsko izobrazbo. Pravilno je, da je s tem postavljena meja razumljivosti: slovar mora biti jasen in enostaven in pregleden. Toda jasno

je, da ga bodo uporabljale predvsem tri skupine porabnikov: 1. pišočiljudje brez slavistične (jezikoslovne) izobrazbe, tj. književniki, publicisti – znanstveniki, novinarji itd., 2. lektorji in učitelji z ustrežno strokovno izobrazbo, 3. tuji znanstveniki-jezikoslovci. Ta publika mora dobiti na primerni ravni vse potrebne informacije o slovenskem slovarju. Če naj slovar ustreže temu svojemu namenu, mora obravnavati gradivo s tako strokovno utemeljenostjo, kot jo zahteva moderno leksikografsko delo. Zaradi tega utegne pomeniti cilj praktične rabe nevarno past za sestavljalce: že v začetnem pristopu utegnejo zaradi tega varljivega cilja opustiti celo vrsto zahtev, ki bi jih pri slovarju morali upoštevati ne glede na to, kakšnemu namenu naj slovar služi. Osnovna naloga slovarja je pokazati *pomen* besed, zvez in fraz, stilistično vrednost tega gradiva, rabo v stavku, ob tem pa tudi morfologijo besed, kolikor je to nujno potrebno za siceršnje razumevanje. Pomenski strukturi jezika je treba podrediti vse druge informacije o besedah. Vendar je ob uvodu v poskusni snopič čutiti bojazen, da bi utegnili biti »tako imenovano logično razporejanje« v okviru enega gesla oziroma pomena močno subjektivno. Ker se je želela redakcija temu »subjektivizmu« ogniti, je nadomestila to »logično razporejanje« z »objektivnejšim prijemom«, ki se opira na »slovniško zgradbo in abecedo«. Zdi se, da pomenijo ti poskusi beg pred naporji za ustvarjanje semantičnega sistema ob besednem gradivu. In vendar zahteva predmet slovarske obdelave – beseda – za svojo osnovo predvsem pomenski kriterij. Morda je škoda, da se sestavljalci slovarja pri poskusih za sestavo slovarja prav glede tega niso bolj oprli na nekatere novejšeslovarje sodobnih jezikov, ki v prvi vrsti upoštevajo semantični kriterij, med drugim na odlični slovar sodobnega nemškega jezika, ki od leta 1961 izhaja pri nemški akademiji znanosti v Berlinu (Wörterbuch der deutschen Gegenwartssprache). Gradivo za oba slovarja je sicer podobno sestavljeno, vendar je nemški slovar, čeprav je namenjen širokim krogom, kot je v uvodu posebej poudarjeno, v prvi vrsti znanstveni slovar. Zaradi tega so v nemškem slovarju kriteriji, ki jih postavlja sodobno jezikoslovje sleherni slovarski obdelavi, lahko že v uvodu in pri sestavi člankov jasno postavljeni, želja po razumljivosti širokim krogom pa preprečuje, da bi bila pojasnila pretežka.

Nemški slovar poudarja že na začetku uvoda tudi pomembnost dokumentiranega citata za uporabnika v znanosti in šoli.

In tu smo tako pred pomembnim problemom. Kakšno vrednost ima za uporabnika, ki bi se želel hitro seznaniti s širšim kontekstom citata,

nedokumentiran citat? Ali bi to res tako zelo obremenilo gesla? Zdi se, da bi primerno šifriranje ne zavzelo preveč prostora, potrebno pa bi bilo tudi citate smotrneje izbirati. Poskusni snopič jih povsem pravilno navaja v večjem številu tam, kjer opis pomena ali funkcije ne zadostuje za poznavanje funkcioniranja besede, na primer pri veznikih ali predlogih. Sicer pa je za običajno, nevtralno pomensko stopnjo navajanje citatov povsem odveč. Bolj važno je, da so s citati označeni primeri, ki se kakorkoli pomensko diferencirajo ali so stilno označeni. Seveda ta pripomba ne pomeni, da naj bo potemtakem to slovar posebnega slovenskega knjižnega jezika, opozorili hoče le, da je glede na prostorsko in časovno omejenost slovarja smotrna izbira citatov nujna. Ob geslu *beseda* v poskusnem snopiču pa se tako vprašamo, kakšno vrednost ima citat iz Tavčarja: *Zemlja domača ni prazna beseda*. Na svojem mestu pomeni isto kot *beseda* v prvem citatu (iz Karde-lja; *beseda narodnost ...*), namreč *pojem*, s tem pa pomeni nekaj drugega kakor izraz »beseda« v večini zvez in fraz, ki citatoma sledijo. Izraz »prazna beseda« je danes razen tega po pomenu zelo blizu terminu (pomensko) izpraznjena beseda (mot vide), ki ga uporabljamo v jezikoslovju in tudi v nekaterih drugih strokah. V Tavčarjevem citatu to seveda še ni termin, vendar tudi ne pojasnjuje rabe zvez in iztržkov, ki citatu sledijo. Prav tako je dvomljiva vrednost citata iz Ingoliča *Tu bo rekla še mama svojo besedo!* ob pomenu (opisu pomena?) *odločanje, veljava*. Ker ne poznamo mesta, od koder je citat zajet, ne vemo, ali gre res za navedeni pomen ali samo za z besedami izraženo dopolnilo h glagolu reči (sin. *mnenje: tu bo rekla še mama svoje mnenje*), kar pa nikakor ne pomeni istega kot *Tu bo še mama odločila*. Ker za pomen ni nevažen tudi adverb *še*, moramo poznati mesto citata. Ob istem geslu je pod pomensko skupino *dar govora* nedokumentiran citat iz Cankarja *Govori, komur je beseda dana!* Ker citat ni dokumentiran, je treba na besedo verjeti, da je navedena presoja pomena pravilna. Poleg *dar govora* bi lahko sklepali na pomen *znanje govora* ali kaj podobnega, česar sama zveza *dar govora* ne vsebuje.

Na tem mestu naj navedemo še vprašanje citiranja starejših avtorjev. Prav je, da upošteva slovar tudi našo literarno tradicijo, vendar je za današnje in docela splošno rabo nesmiselno citirati Jurčiča, saj utegne že sama navedba starejšega avtorja za običajno rabo zavesti pozornega uporabnika v drugačno vrednotenje primera, kot je nameravala redakcija. Zato bi bilo na primer za docela splošno rabo veznika *a* verjetno bolj na mestu citirati kakega novejšega avtorja, in ne ravno Jurčiča (*Družil se je z vsemi, z bogatimi in ubožnimi, a posebno zaupljiv prijatelj ni bil nikomur*). Čeprav kaže

poskusni snopič v primerjavi s prvo obdelavo treh gesel, o kateri je spomlad 1963 razpravljala ožji krog strokovnjakov, velik napredek, bo najbrž vprašanje smotrne izbire citatov ob posameznih avtorjih eno izmed najtežjih vprašanj, ki jih bo morala rešiti slovarska delavnica slovenskega knjižnega jezika.

Obe osnovni zahtevi, zahteva po znanstveni informaciji, ki naj temelji na pomenu, in po dokumentaciji, ki naj bo prav tako znanstvena, najbrž ne bi bili v nasprotju s ciljem slovarja: praktično rabo. Saj je praktična le tista informacija, ki je čimbolj natančna in za vse uporabna.

II.

Po svoji funkciji bo slovar *informativno-normativen*. Tudi ta zahteva terja znanstveno obravnavo gradiva. Informacija je lahko norma samo takrat, kadar je tako izčrpna in natančna, kot je lahko glede na obstoječo stopnjo jezikoslovja določenega jezika.

Pri tem je osnovno, da je informacija zasnovana na *enotni jezikovni bazi* in na *enotnem jezikoslovnem konceptu* in ne na neorganskem skupku najrazličnejših kriterijev.

Ob uvodu v poskusni snopič in ob razporeditvi gradiva se je treba ustaviti prav ob teh vprašanjih. Pričakovali bi, da bo uvod v poskusni snopič razgrnil pred javnostjo jezikoslovni nazor slovarskega kolektiva in redakcije ob podrobni predstavitvi redakcijskih kriterijev, kot je to značilno za druge podobne slovarje (omenjeni nemški, zadnji češki slovar, poljski akademski slovar itd., celo Pleteršnik!), in bi ob tem pokazali, katere so tiste posebnosti, ki ločijo slovenski slovar od drugih podobnih del. Toda uvodne besede v poskusni snopič slovenskega slovarja so razmeroma skope in bolj poročajo o dosedanjem načinu pridobivanja gradiva, o notranjem ustroju posameznih člankov pa govore samo med vrsticami, ko naštevajo nekatere tehnične elemente označevanja. S tem žal samo od zunaj odpirajo vrata v slovarsko delavnico in se pripombe zaradi tega ne morejo globlje dotakniti osnovnih načel slovarja, ker bi bilo mogoče ta načela iz uvoda in iz navedenega gradiva pač na različne načine razlagati.

Prvi pomislek se vzbuja ob gradivu. Potrebno bi bilo, da bi izvedeli, od kod vse je zajeto gradivo in kako je zapisano v slovarski arhiv (na listke). Važno bi bilo tudi vedeti, koliko odstotkov gradiva je dokumentiranega in ali je v pretresu za slovar upoštevano tudi nedokumentirano gradivo, v

kolikšni meri in zakaj. Ob navedbi popolnih izpisov na notranji strani zadnje platnice v JiS 9/6 (1964) se sprašujemo, zakaj je izbor popolnih izpisov skoraj v enakem razmerju zajel starejša dela kot avtorje po Cankarju (če štejemo Cankarja k novejšemu obdobju, sicer prevladuje število starejših del), in zakaj ni s popolno ekscerpico zajet niti en pisec mlajše, povojne generacije. Seveda bi bilo treba upoštevati Župančiča tudi s popolnim izpisom, če je bil upoštevan Finžgar! Prav tako bi bilo pričakovati popolni izpis kakega drugega strokovnega dela, in ne samo študij iz družboslovja. Razen tega bi bilo zanimivo vedeti, ali bo pri tej koncepciji slovarja ostala dokumentacija v listkovnem arhivu Inštituta za slovenski jezik v taki podobi, kot je prišla v slovar, da bi bilo mogoče citate vsaj v arhivu hitro preveriti.

Če podrobneje primerjamo stališča sestavljalcev slovarja v uvodu z realizacijo teh stališč ob posameznih geslih, se vzbujajo pomisleki o tem, ali je teoretično dovolj premišljeno vprašanje razmerja med semantično in sintaktično ravnino v jeziku. Ta občutljiva relacija namreč ne prenese mehaničnega naštevanja sintaktičnih zvez po abecednem redu, ker pride do podobnih nesmislov, kot je naslednji ob glagolu *biti, bijem*: zveza *toča bije* je verjetno iztržek, lahko je brez dopolnila, zato pa bi pričakovali ob tem nemara primer *dež bije ob okna* in morebitne druge zveze s podobnim pomenom. Tako pa so zveze razporejene po abecednem redu predlogov (!): *trušč bije na ušesa, dež bije ob okna, to bije zdravi pameti v obraz, ostra luč bije v oči*. Ne le da so zveze s podobnim pomenom kot *dež* in *toča* ločene, prav tako je brez reda abstraktno pomešano s konkretnim (uvrstitev fraze *to bije zdravi pameti v obraz* med same zveze s konkretnim pomenom glagola *biti, bijem*). O tem razporejanju bo še govora, zlasti v razpravi ob geslu *beseda*.

Morda bi morali na prvem mestu v tem prikazu problemov omeniti še potrebo po hierarhiji pomenov pri besedah z več pomeni. Težnja slovarja je, da pridejo na prvo mesto bolj splošni pomeni, ki so več rabljeni, na drugo in nadaljnja pa manj rabljeni pomeni (primer veznik *ako* itd.). Ob geslu *brada* se zdi, da princip, po katerem so na prvo mesto postavili *dlakava rast* in na drugo *del telesa*, ni bil najbolj premišljen. Če drugače ni mogoče, bi bilo v takem primeru najbrž najbolje kot v primeru *avto* uvesti različne številke za vsako pomensko zvezo posebej.

V zvezi z lingvističnim nazorom redakcije je treba na tem mestu omeniti tudi problem kvalifikatorjev. Uvod jih sicer omenja, in sicer podobno, kot smo vajeni v drugih uvodih, le da spet nekako naštevaje in ne dovolj razčlenjeno. Kaže, da zadostuje, da je določena zveza sestavljena po nekem

modelu, in že je sintaktična. To je sicer v najširšem pomenu besede res, vendar je prav tako res, da so sintaktične glede na jezikovno zgradbo vse besede, ki jih slovar razlaga, z omejitvijo celo medmeti. Prepogosto uporabljane pojma sintaktično postane lahko v taki, ne dovolj pojasnjeni rabi prazno, še posebej, ker ga uvod ne razlaga dovolj natančno. V zvezi s tem se je že Jakopin (1964) dotaknil vprašanja tako imenovanih »brezpomenskih« besed, ki imajo v jeziku samo sintaktično funkcijo, to je predlogov in veznikov. Toda ker so tako predlogi kot vezniki izraz ne le sintaktičnih odnosov, ampak tudi pomena teh odnosov, je njih »sintaktična funkcija« hkrati tudi »semantična funkcija«. Značilno zanje je predvsem to, da se rabijo z več pomeni, to pa je v bistvenem nasprotju z oznako brezpomenske besede, kakor jim pravi uvod v poskusni snopič.

Podobno so najbrž premišljeno uporabljeni kvalifikatorji ob zvezah tipa *avtocesta*, češ da prvi del »nastopa tudi kot nesklonljiv pridevnik« (kvalifikatorji za to ob samem geslu). Za vse je v jezikovnem občutku jasno, da je *avto* enako kot *kino* samostalnik tudi v zvezi *avto cesta* ali *kino dvorana* (enako *alfa* v zvezi *alfa žarki* ali *mož* v zvezi *mož beseda*), le da ima v zloženki drugačno funkcijo, kot jo ima kot samostojen stavčni člen (funkcija determinatorja, podobno, toda samo podobno, kot jo ima pridevnik). To pa še zdaleč ni dovolj, da bi zgolj po funkciji določali tudi besedno vrsto, posebej še, ker so tako sestavljene besede značilne za besedno tvorbo zadnjega časa v večji meri kakor prej, čeprav tudi že od prej poznamo besedne zveze tipa *žal beseda* ali *fejst fant* itd., kjer je v prvem primeru nesklonljiva beseda iz različnega besednega gradiva.

Naslednji kvalifikatorji sicer označujejo besede glede na čas nastanka, vendar so posredno tudi kvalifikatorji stilnih plasti. Poskusni snopič pravi, da so besede oziroma zveze (!), ki so nastale v novejšem času, neologizmi. Beseda neologizem pomeni na novo nastalo besedo. Ob rabi v poskusnem snopiču se je treba vprašati, glede na kaj je ta beseda nova. Zdi se nam, da bi bilo potrebno imenovati neologizme besede, ki jih jezik še čuti kot tuje, nenavadne, ki še niso docela prodrle. Morda bi bil boljši kvalifikator *novejša* ali kaj podobnega. Preden bo slovar izšel, bo takle neologizem, kolikor se bo prijel, že zdavnaj ustaljen in bo kvalifikator stilne plasti zgrešil svoj namen. Izraza neologizem pa bi ne smeli uporabljati za zveze: ob zvezi *dela na to, da* imamo namreč v oklepaju opombo, da je zveza *dela na tem, da* neologizem. Ne da bi se hoteli spuščati v upravičenost takega razporeda, se vendarle zdi, da bo kvalifikacija do izida slovarja že zdavnaj zastarela. Isto velja za zvezo *stol, čigar noga* – in morda še za katero.

Ker spada časovna opredelitev ne samo v označevanje plasti tako imenovane dinamične sinhronije jezika (istočasne pri sonavzočnosti jezika različnih generacij), ampak kot rečeno tudi v označevanje stilnih plasti jezika, bi bilo treba najbrž zelo natanko razložiti, kakšna je razlika med *zastarelo*, *starinsko* in *raba peša* ter morda še kakšnim kvalifikatorjem. Tudi o tem je bilo že precej govora ob veznikih: *akopram* je »*zastarelo*« (ta kvalifikator ne pove, v kateri stilni plasti jezika je to zastarelo, saj bi pojasnilo s te plati impliciralo tudi odgovor, zakaj je zastarelo, da je to neživa, papirnata beseda – toda takšnega kvalifikatorja v poskusnem snopiču ne najdemo), *akoprav* in *akotudi* je »*starinsko*«, pri *akoravno* pa enako kot pri *ako* »*raba peša*«. Na vsak način bi bilo treba v uvodu jasneje pojasniti, zakaj se pridaja besedam iste vrste različen kvalifikator. Na osnovi frekvence? Avtorjev? Občutka sestavljalcev? Prav tako ne vemo, zakaj je *brado si sliniti za čim* »*starinsko*«, *za brado viseti* pa »*zastarelo*«. Oba iztržka bi bila morala biti najbrž v citatu, tako sta brez drugih kvalifikatorjev ob nejasnih *starinsko* in *zastarelo* pravzaprav brez vrednosti.

Zelo verjetno je, da bi bilo treba bolj pazljivo izdelati kvalifikatorje tudi s področja modalnosti in ekspresivnosti. Poskusni snopič ima samo kvalifikator *ekspresivno* in razume pod njim dvoje: ekspresivno in s čustvenim poudarkom (!). Pri posameznih geslih so tudi opisi, kakor pri *bati se: v čustveni prizadetosti rada nastopa pleonastična nikalnica* (zanimivo je, da pri istem geslu ni kvalifikatorja ekspr. v tako nedvoumno ekspresivni rabi, kakor je *bojim se, da se motiš*). Res še ni slovenske študije, ki bi jasno razmejila plasti modalnosti od plasti ekspresivnosti, vendar bi lahko po drugih teoretičnih študijah (zlasti ruskih in čeških) slovar izdelal kategorije, ki bi jih bilo treba upoštevati. Ravnina modalnega je na primer izražena v poskusnem snopiču na različnih mestih z različnimi pomenskimi opisi (npr. pri vezniku *če* – za izražanje verjetnosti, ugibanja, želje, ukaza itd.). Za razčlenbo kvalifikatorja ekspresivno najbrž ne bodo zadostovale oznake, kakor *zasmehljivo*, *šaljivo*, *pokrajinsko*. Že Jakopin omenja v navedenem članku zvezo *delala sta kot nora*, ki je opremljena samo s kvalifikatorjem *ekspr.*, pri čemer pa ni prav nič povedanega, v kateri plasti jezika jo lahko uporabljamo. Sploh brez kvalifikatorja pa je na primer zveza *blazna cena* in še mnoge druge zveze in fraze, ki pa glede na jezikovno plast, v kateri jih uporabljamo, nikakor niso nevtralne. Kvalifikator ekspresivno bi torej nujno potreboval dopolnila, in to najmanj *evfemistično*, *pejorativno*, *v privzdignjenem stilu*, *vulgarno* itd. Navedena dopolnila navajam samo za primer, saj vseh odtenkov brez gradiva ni mogoče izčrpati. Zdi se, da bi morali ob

gradivu slovenskega slovarja določiti, kateri kvalifikatorji so dovolj splošni in nujni za popolnejši prikaz slovenskega knjižnega izraza. Zelo verjetno bi bilo treba poskušati s kvalifikatorji te vrste opremiti tudi primere iz starejših tekstov, saj bi to marsikje povedalo tudi, zakaj je ta ali ona zveza ali fraza umrla. Zlasti pomembni so kvalifikatorji pri prenesenem pomenu in pesniškem izrazu. Morda bi namesto kvalifikatorja »*pesniško*« izbrali kak drug kvalifikator, da bi lahko objavili citate z drugih področij, saj se med seboj pobijata kvalifikator »*zlasti pesniško*«, ob njem pa citat iz znanstvene in poljudno znanstvene literature: *Metternich je spretno krmaril avstrijski brod* (Kardelj); *rešiti se s potapljačnega se broda; trbli brod absolutizma*. Nemara kvalifikator »*preneseno*« (metaforično).

Ne nazadnje pa bi bilo treba postaviti vprašanje, ali so kvalifikatorji pravilno uporabljeni. V zaglavju terminov je pod kvalifikatorjem »*mitološko*« naveden izraz za onstranstvo *kraljestvo bledih senc*, izraz, ki ga poznamo najbrž iz pesniškega jezika oziroma gre za preneseni pomen (verjetno bi moralo biti to označeno ob geslu *senca* ali *kraljestvo*), prav gotovo pa to ni termin! Zelo verjetno tudi ni termin »*Petrov blagor*« – *ribiška sreča*.

Iz vsega tega je razvidno, da ob poskusnem snopiču ni dovolj jasno izraženo prizadevanje sestavljalcev za teoretično trdno zasnovano slovenskega slovarja. Jasna pa bi morala biti črta od besed, njihovih zvez, fraz in pomenov, ki so v standardnem knjižnem jeziku nevtralni, ki tvorijo nevtralno plast knjižnega jezika (osnova slovarja) do besed, ki kakorkoli niso nevtralne: najprej do tistih, ki izražajo določene pomenske odtenke emotivne narave na standardni ravnini (ekspresivno z razvejanostjo pomenov), nato pa do tako imenovanega privzdignjenega jezika v eni smeri, v drugi smeri pa do stilno nižjih plasti (tudi vulgarno). Ob tem je plast pogovornega izraza, ki ima lahko vso navedeno vertikalo kot pisani jezik, kolikor je seveda pogovorni jezik zajet v gradivu za slovar. Tako pa pomanjkljivost v kvalifikatorjih povzroča, da so posamezni pomenski opisi mnogo bolj široki, kot bi bilo potrebno. Tudi je nevarnost, da nekateri kvalifikatorji ne pomenijo dosti: prav gotovo je prazna oznaka s *čustvenim poudarkom* za ekspresivno. Poudarek je lahko samo sredstvo za izražanje čustvenega, ne more pa biti samo čustveno.

Poleg kvalifikatorjev bodo trd oreh tudi termini, in sicer predvsem zaradi tega, ker jih ni mogoče natančneje razlagati, po drugi strani pa zaradi tega, ker zahtevajo silno natančnost. Mislili bi, da bodo sestavljalcem slovarja najbolj domači termini iz lastne stroke, iz jezikoslovja, in vendar so tudi tu možni spodrsaljaji, da se navaja pod geslom gram. (ali je res vse

jezikoslovno lahko zajeto pod enim kvalifikatorjem?) naslednja skupina terminov: *izposojena*, *knjižna*, *narečna*, *onomatopoetska*, *osebкова beseda*; *pregibna beseda*, *zložena beseda*. V gramatiko spadajo pravzaprav samo zadnji trije termini, med njimi pa je naslednja razlika: kot drugi adjektivi te skupine so adjektivi pri vseh primerih razen pri tipu *osebкова beseda* aktualizatorji izraza, pri terminu *osebкова beseda* pa je drugače, oba izraza tvorita en pojem, en leksem, sinonimen z *osebek*, *subjekt*. V primerih *izposojena beseda* in *zložena beseda* sicer lahko izrazimo isto z izrazoma *izposojenka*, *zloženska*, vendar sta oba ta substantiva samo substantivizirana (s končnico) pridevnika. V primeru *osebкова beseda* pa gre za zvezo dveh izrazov, ki v sami zvezi nimata več svojega prvotnega pomena, ampak predstavljata nov, skupen pojem. Natančna zabeležba terminov bi morala to upoštevati in ločiti izraze vsaj s ponovitvijo izraza *beseda* ob adj. *onomatopoetska*, lahko pa tudi s tem, da bi termin *osebкова beseda* izvzeli in ga navedli posebej. Spet vidimo, kako malo zanesljiv za natančno podajanje pomenov je abecedni kriterij. Uvod v poskusni snopič bi moral razen tega natančno povedati, kako daleč bodo posamezne stroke v slovarju zajete in koliko snovi bo, da bodo stroke enakomerno zastopane.

Ob teh vprašanjih bi se morali dotakniti tudi problema, po kakšnih kriterijih je sestavljeno gnezdo na koncu gesla. Uvod pravi, da so v gnezdu uvrščene zveze, ki so kakorkoli posebne. Pri besedi *blato* imamo v gnezdu tudi frazo *metati bisere v blato*. Pomen besede *blato* je isti kot pomen pod 1. – *razmočena zemlja*, seveda s kvalifikatorjem »preneseno«. Fraza je sorodna z latinsko frazo *metati bisere prašičem* (tudi bibl.). Prav zaradi tega bi moral biti navedeni iztržek dokumentiran in opremljen s kvalifikatorjem »pren.« ali podobno na koncu pomenskega kroga besede *blato*, tam kjer so druge podobne fraze, kakor: *metati blato na poštenjake* itd. V isto vrsto bi spadala tudi druga fraza *brskati po tujem blatu*, medtem ko je *mešati blato* konkretna fraza, ki bi zahtevala samo pojasnilo in kvalifikator, saj najbrž ne gre za prepogosto rabljeno frazo. Kolikor gre za vmesni pomen med 1 in 2, bi ga bilo treba vpeljati. Na ta način bi prišlo v gnezdo samo tisto, česar res ni mogoče drugače in drugje pojasniti, uporabnika pa bi bilo mogoče s tem pravilno informirati o pomenu besede in mu olajšati iskanje.

Iz vsega tega sledi, da bi morali pred redakcijo prvega zvezka temeljito pretresli teorijo, ki naj delu botruje. Vsa navodila naj bodo tem ugotovitvam podrejena, prav tako temeljita redakcija gesel. Pretehtanje redakcije glede na vprašanja pomena bo najbrž na prvem mestu ovrglo kriterij ureditve po abecedi, saj to ni nič drugega kakor nov dodatek že precej širokemu

spisku formalističnih kriterijev, kakor so omenjeni »sintaktični« kriteriji itd. Seveda bi bilo treba tudi o tem teoretičnem uvodnem delu širše razpravljati, vendar vedno s stališča, da mora biti koncept slovarja jezikoslovno enotno zasnovan, ne pa tako, da se nekaj sprejme od kritike strokovnjakov, nekaj od kritike laikov, nekaj iz slovarske delavnice in da se tako poskuša napraviti izdelek, ki bo vsem všeč. Mislim, da bo lahko uporaben le tisti slovar, ki bo čimbolj ustrezal jezikoslovnim načelom. Ne le za strokovnjake, ampak za vse uporabnike.

III.

Nekaj pripomb ob ureditvi gesla *beseda*. Osnovni pomislek je ob razporeditvi pomenov. Prvi pomen namreč trdi, da je beseda *pomenska govorna enota*, drugi, da je *stavčna govorna enota, vsebina govorjenega*, tretji, da je to *govor, pogovor, način govorjenja*, četrti pomen je *možnost govorjenja, pravica do govorjenja, 5. jezik, 6. obljuba, dogovor, 7. odločanje, veljava*. Poleg teh oznak so ob *besedi* še naslednji kvalifikatorji: pri pomenu 2 nav. množina, pri pomenu 3 nav. ednina, pri 4 in 5 samo ednina, pri 6 nav. ednina in pri 7 samo ednina. Iz pomenskih oznak, od katerih so v primerjavi z drugimi slovarji nenavadni vsaj prvi pomeni, je razvidno, da gre za osnovni pomen in za pomenske preskoke. Če je pri takšni besedi, kot je *beseda*, sploh mogoče govoriti o konkretnem in abstraktnem, bi rekli, da je v prvih pomernih konkretno, v drugih pa prenos v sfero abstraktnega. Oziroma bolje: *beseda* ima več pomenskih planov abstraktnega, prvi, drugi plan, iz tega pa različne prenesene pomene. Možnosti ureditve sta prav gotovo najmanj dve: ali navedena po planih, ki pa vendar ne nakazuje pomenskih zvez med pomenom 1, pomenom 2 itd., ali pa takšna, ki poskuša najprej definirati abstraktni plan 1, nato prenesene pomene s tega plana, plan 2 itd. Takšna porazdelitev gradiva bi preprečila morebitno navajanje istih pomenov pod različnimi gesli, zlasti pa bi koristila razbitju gnezda, kjer je marsikateri pomen še enkrat obravnavan.

Poglejmo, kako je s samimi pomeni! Prvi pomen – *posamezna pomenska govorna enota* hoče povedati, da gre za določen jezikovni znak, za katerega je značilna govorna baza, ki je materialni izraz pomena, in sicer za posamezen znak. Poudarek je predvsem na samem znaku, kakor ga poznamo iz slovnice, in ne na njegovem konkretnem pomenu. Osnovni pomen bi se dal povedati z eno samo sinonimno besedo *izraz*. Razlago smo namenoma

razširili: hoteli smo opozoriti, da je zelo težko v definiciji ob geslu opozarjati na način, ki implicira poznavanje različnih teoretičnih razprav iz jezikoslovja, da bi razumeli preprost pomen slovenskega *izraza*. V taki obliki, kot je ta pomen prikazan v poskusnem snopiču, je razlaga za uporabnika prav gotovo prazna. V vsem pomenskem razdelku 1 je mogoče v vseh primerih nadomestiti *besedo z izrazom*, ne da bi se pomen spremenil, le iztržek: *iskati izrazov in besed* bi postal ob taki zamenjavi tautologija. Sinonimika je seveda okvirna, toda to velja za sleherno sinonimiko, če upoštevamo, da so sinonimi pač samo besede s podobnim in ne istim pomenom.

Pomen *izraz* se v pomenu 1 prepleta s pomenom *pojem*: zlasti v drugem citatu, o katerem je bilo že govora, da ni najprimernejši.

Zveze in iztržke ter fraze, ki sledijo citatom, bi morali ločiti glede na ta dva pomena, razen tega bi se morali izogniti abecedni razporeditvi in predvsem ločiti zveze, kakor so *ostra beseda*, *huda beseda* od zvez, kjer je zveza z izrazom *beseda* brez dopolnila, ki bi prekvalificiral pomen. Tako pa sta brez podpičja ločena iztržka: *kaj pomeni ta beseda? ušla mu je ostra beseda*; sledi – čeprav za podpičjem – *nobena govornikova beseda mu ni ušla*; *huda beseda speče, zbode, žge* itd. Zdi se, da bi morali pri takšnem nizanju iztržkov in različnih pomenskih zvez presoditi, ali pomeni pridevnik bistveno kvalifikacijo samostalnika ali je zgolj prigodne vrednosti v aktualnem tekstu, iz katerega je iztržek izvzet. V drugem primeru bi zadoščal morda en sam pridevnik, da bi pokazal, kako se izraz veže z drugim izrazom. Za ilustracijo rabe *nobena beseda mu ni ušla* je tako na primer docela odveč še pridevnik *govornikova*, ker je to pač aktualizacija, ki je smiselna samo v citatu; v iztržku pa gre za smotrnost zapisa in za gospodarno porabo prostora, zato bi bilo treba premisliti, kaj se navede zgolj za ilustracijo rabe, take navedbe bi bilo treba v uvodu posebej pojasniti in jih tudi v tekstu kako označiti.

V zvezi z željo po zaporedju konkretnega proti abstraktnemu (abstraktnega I : abstraktnemu II) bi pričakovali tudi, da bodo pomeni razporejeni tako, da bodo na prvem mestu zveze s konkretnim pomenom: *delati*, *kovati besede*, nato z drugim konkretnim pomenom: *razumeti besede*, šele nato pa bi prišla tretja zveza *iskali besedo*, *beseda mi uide*. Drug pomen, ki bi spadal v ta razdelek, je pomen *pojem*. Do neke mere je obsežen v sinonimiki prvega citata in v drugem citatu, zlasti v zelo dobrem iztržku *za ta pojem nimamo domače besede*, ki opozarja na razmerje med obema pomenoma, točneje med pomenom *beseda* kot *izraz* in *beseda* kot *pomen besede*. S celotno definicijo, ki skuša brez razlikovanja objeti vse te pomene, različnost pomenov ni dovolj zadovoljivo pokazana. Ta drugi pomen bi bil

spet preprost logični most k tisti skupini pomenov, ki je sedaj obravnavana pod 2, in pomeni vsebino govorenega. Verjetno pa bi bilo bolj smotrno na drugem mestu obravnavati pomene, ki sodijo pod skupni pojem *govor*, ker pomeni tudi to konkretum (pri tej besedi abstraktni plan 1), na tretjem mestu pomen *jezik*, na četrtem omenjeni *pojem* (kolikor ni to razvijanje prvega pomena), na petem mestu *vsebino govorenega* in na šestem mestu in na vseh nadaljnjih prenesene pomene na drugi ravnini, npr. na modalni ravnini: *možnost*, *pravico do govorjenja* itd. Pri tem bi bilo treba povedati, ali je v kurzivi na začetku razlage gesla in zvez definicija ali sinonimika ali opis pomena, zlasti ob možnem dvoumju, kakor je *odločanje*, *veljava*.

Gnezdo, ki sledi pomenskim krogom, bi bilo mogoče in smotrno kar se da zmanjšati na ta način, da bi primere obravnavali ob vsakem konkretnem pomenu. Tako na primer pri primeru 1 biblijsko metaforo *beseda je meso postala*. Izraz *beseda* (iz evang. po Janezu) pomeni namreč tu isto kar gr. *logos* (*ideja*, *beseda*). Metafora *beseda je meso postala* se uporablja danes že brez biblijske motiviranosti in pomeni nekako: *beseda je postala (se je spremenila v) dejanje*. Pojasnilo poskusnega snopiča *se je uresničila* je tako premalo povedno, obenem pa vezano na biblijsko motiviranost. To pojasnilo je na tem mestu prav gotovo drugotnega pomena, saj razlaga prej aktualno mesto iz Biblije kot pa uporabljano metaforo. (Kvalifikator *biblično* bi bilo treba morda bolj pazljivo uporabljati: z njim je nakazan predvsem izvor literarnega teksta, iz katerega so se razširile nekatere standardne, ponarodele metafore, ni pa to označevanje stilne plasti, in bi bilo treba to vsekakor pojasniti glede na gradivo.) – V pomenski razdelek 1 spada tudi fraza *ne najdem besed* (tam je že *iskati besede!*), *ne izgubljava besed* itd. V gnezdu bi potem ostali morda samo izrazi, kakor *krilate besede*, *zadnja beseda mode* itd., seveda s pripombo, da je to slikovito izražanje, to se pravi iznad ravni nevtralnega.

Ob vseh ostalih pomenih velja glede razporeda isto, kar smo povedali za razpored 1.

Najbolj pereča naloga sestavljalcev redakcije je vseskozi razlikovanje pomenov. *Ubogati na besedo* pomeni na primer *ubogati na prvo izrečeno besedo*, pa je zaradi tega naravnost nerazumljivo, kako da je ta fraza uvrščena v razdelek s pomenom *odločanje*, *veljava*. Ko tako sledimo razvrstitvi pomenov, se namreč nenehno vsiljuje vprašanje, koliko je opisovanje enotno premišljeno. Uporabniku mora biti namreč jasno, ali je v zaglavju pomenske skupine aluzija na skupno pomensko sfero, bolj ali manj široko, ali je tu definicija in se mora glede neposrednega pomena zveze sam nekako znajti.

Najbrž bi morala biti sinonimika bolj prikazana, saj že bežen poskus premetavanja pomenov kaže, da bi bil potreben globlji pretres pomenske sfere posameznih zvez in fraz, kot ga je slutiti iz poskusnega snopiča. Gramatični kvalifikatorji za ednino ali množino so upravičeni samo takrat, kadar gre jasno za ednino ali množino, tudi je kvalifikator *navadno* preohlapen. Zlasti odveč pa je ta kvalifikator v primeru, ko je vseeno, ali je zveza v singularu ali pluralu, ker se njen pomen ne spremeni: pomen ostane v isti sferi v ednini in množini v iztržku: *kaj pomenijo te čudne besede* (enako, z razliko števila: *kaj pomeni ta čudna beseda*); prav tako: *besede silijo na jezik, veljajo dekletu, nič ne zaležejo*. Nekaj drugega je seveda primer *besede meriti* itd., ki je res samo v pluralu. Tudi je pomensko povsem enakovredno *izbrana beseda* ali *izbrane besede* (morda z rahlim pomenskim odtentkom, ki bi pa zahteval zabeležbe! Izbrana beseda – izbran jezik, govor!) Enako je v naslednjem pomenskem razdelku 3 prvi iztržek *beseda je okorna, misel pa je dobra*. Tudi tu bi lahko plural povedal docela isto kot singular, pa se človek ne more iznebiti občutka, da je singular tu pač samo zaradi kvalifikatorja. Enako sta povsem enakovredni frazi *izmenjati s kom besedo* ali *izmenjati s kom nekaj besed*, morebitni pomenski odtentek bi potreboval obravnave.

Opozoriti bi bilo treba še na vprašanje druge oblike, ki je navedena za geslom: *beséd, besedí*. Povprečen slovenski uporabnik morda na to ne bo niti pozoren, pač pa ne bo ušla oblika raziskovalcu, slovenskemu in tujemu. Ker gre za redko in praktično nerabljeno obliko, bi bilo treba povedati, odkod jo slovar ima. Prav gotovo to ni informacija o *sodobnem knjižnem jeziku* in bi bilo zaradi tega v takih primerih potrebno jasnejše opozorilo.

Med pomeni pa zastoj iščemo zveze, kjer ima *beseda* širši pomen izraza (ne glede na to, ali gre za govorno ali za pisano obliko *besede*) ob glagolih, ki pomenijo dotikanje: *z besedo se dotakniti česa* itd. (od konkretnega do abstraktnega). Zvezo večkrat beremo v klasični in novejši literaturi, prim. *z besedami otipavajo lep izrez na obleki* (Javoršek 1964: 15) in bi spadala v slovar prav zaradi navideznega nasprotja med pomenoma (abstrakten samostalnik in glagol s konkretnim pomenom!). Prav tako zastoj iščemo možne zveze: *Francoski pisci so v resnici mojstri za besede* (isti avtor, str. 24). Ta zveza pomeni nekaj drugega kot stalna zveza *mojstri besede*, predlog *za* pomeni, da gre za obrtništvo, kar je iz teksta tudi razvidno (*mojstri za čevlje* itd.). Morda je ta zveza izpadla, ker je pred Javorškom ni nihče rabil, toda če bi še iskali, bi prav gotovo še našli zvez, ki bi jih bilo treba upoštevati zaradi njih današnje rabe, pa tudi zaradi izraznih možnosti, ki jih v jeziku predstavljajo. Tako pa smo imeli ob prebiranju poskusnega snopiča

vtis, da so prišle v slovar v velikem številu zveze, ki bi jih že težko zapisali, čeprav nimajo kvalifikatorja. Zato se nujno sprašujemo, ali je ta slovar v prvi vrsti namenjen preteklosti ali je usmerjen v prihodnost (prim. ne toliko pri geslu *beseda*, kolikor npr. pri geslu *bati se*: *boji se ga kakor hudič križa, kokoš lisice, kot kuge, živega ognja, živega vraga*, vse brez kvalifikatorja, in vendar so to danes že zlizane fraze, ki se vse manj uporabljajo že v govorni besedi, v pisani pa manjšajo stilno vrednost tekstu, v katerem jih avtorji uporabljajo; *tu bije prava komična žila* – z oznako Stritar; *biti po grbi, kap bije na prag* spet brez kvalifikatorja; *na nosu se ti bere* itd.). S temi primeri, v poskusnem snopiču jih je mnogo več, ne bi hoteli trditi, da se ti izrazi, zveze, fraze, pregovori v celoti danes ne uporabljajo več, vendar bi želeli pripomniti, da morajo biti poleg teh izrazov zajete tudi novejše zveze in podobe, podobe iz kultiviranega slovenskega jezika, saj se zdi, da teži slovenski jezik na današnji stopnji razvoja prav h kultiviranju besede. Slovar mora vsekakor temu pomagati.

Iz misli ob prebiranju gesla *beseda* – še daleč nismo izčrpali vsega, kar bi bilo treba ob poskusnem snopiču povedati – je tako kot tudi na podlagi ostalega gradiva poskusnega snopiča videti, da je treba temeljito pregledati, kakšna so jezikoslovna načela, po katerih je slovar delan in sestavljen. Hierarhija, ki bi se iz tega izluščila, bi vsekakor pomagala ustvariti porabnejši slovar od obljubljenega.

IV.

Z vsem tem smo vsaj približno odgovorili na vprašanja, ki so bila zastavljena s poskusnim snopičem in v JiS 9/6. Osnovno, kar je treba poudariti, je vprašanje enotnosti slovarskega dela. Uvesti je treba zlasti bolj natančno diferenciranje pomenov, zlasti pa hierarhijo med njimi v današnjem leksikalnem sistemu.

Veliko vprašanje je na primer, ali je pri geslu *čas* pomen besede ustrezno izražen z razliko med *neomejenim* (neskončnim?) in *omejenim trajanjem*, ko gre predvsem za *določeno* in *nedoločeno dobo trajanja*. In tako naprej.

Glede frekvence (vprašanje 5) je bilo že veliko povedanega in napisanega. Kritikom te vrste frekvence se pridružujem tudi jaz. Gradivo za slovar ni bilo v začetku zbirano z namenom popisati tudi frekvenco, zato ne more biti osnova za ugotavljanje frekvence. Pojavljata pa se še dva problema:

frekvenca je sinhrona kategorija, gradivo pa obsega različne dobe; pri različnih pomenih je upoštevana ena sama frekvenca. Za ilustracijo tega ugovora navajamo frekvenco pri besedi *diven* – 3. To ne priča o pogosti rabi, zgledi so iz preteklosti – ali pomeni potem, da je bila takrat frekvenca 3? Toda takrat, to pomeni verjetno na listkih, ki so iz tega obdobja na razpolago. Zaradi tega se zdi, da bi morali ta podatek – vsekakor je sama ideja o frekvenci zelo pozitivna – natančneje premisliti in ga ustrezno obdelati.

Še enkrat bi želeli na tem mestu poudariti, da je treba povedati, kdo je izbiral avtorje za izpis in po kakšnih kriterijih.

Na rob vsemu pa še ugotovitev, da bi bilo treba pri izbiri načina redaksijske obdelave stvarno posnemati najboljše in najmodernejše tuje obdelave, vendar s samostojno aplikacijo na slovenskem gradivu. Pri našem počasnem tempu in pomanjkanju strokovnjakov se namreč utegne zgoditi, da bo delo v času izdaje zastarelo, pa če bo še tako sodobno zasnovano. Težiti je treba k temu, da bo zaostanek kar se da majhen.

Te pripombe so bežne in še daleč nismo z njimi izčrpali vse konkretne problematike, ki se ponuja ob posameznih geslih. Naša želja je bila vzbuditi razpravljanje o vprašanjih, ki naj pomagajo ustvariti slovar *sodobnega slovenskega knjižnega jezika*.

SLOVENŠČINA V JAVNOSTI, UVODNO POROČILO

Razlogi, zakaj smo slavisti pred štirimi leti v imenu Slavističnega društva Slovenije spodbudili nadaljevanje akcije za kulturo slovenskega jezika v javnosti, ki sta jo Slavistično društvo Slovenije in SZDL začela pred desetimi leti, so bili pojasnjeni v referatih Mitje Ribičiča in Bena Zupančiča. Prva napoved akcije je bilo Pismo o jeziku leta 1965.

Vendar vse kaže, da je bilo potrebno še veliko let, da smo ji znali in mogli dati dobro strokovno podlago in da so tudi razmere v naši družbi dozorele do te mere, da je mogoče razpravljati o slovenskem jeziku v javnosti kot o družbenem in političnem vprašanju Slovencev, pomembnem za njihov obstoj in prihodnost. Z današnjim posvetovanjem Slovenščina v javni rabi je tako prvič v slovenski zgodovini ustvarjena priložnost, da v tako širokem okviru spregovorimo o pomenu osvobodilne vojne in osvoboditve za jezik javnega življenja večine Slovencev in da razpravljamo o odnosu do slovenskega jezika in o njegovi vlogi v novih, sodobnih razmerah našega življenja, kulture in vedenja.

Že med pripravami na današnje posvetovanje se je ob zbiranju gradiva pokazalo, kje je in zakaj pri Slovencih primanjkljaj v odnosu do slovenskega jezika, premišljevali smo, kako naj ga odpravimo, hkrati pa tudi poskrbimo za večjo obveščenost o jezikovnih dejstvih ter za zmožnost in sposobnost izražanja.

Čeprav so v gradivu bogato prikazana zgodovinska dejstva in pogleddi, kakor smo si jih izoblikovali v preteklosti in jih vtisnili v svoje spoznanje in zavest, mi dovolite, da tudi ob tej priložnosti na kratko spomnim na nekatere manj znane značilnosti naše narodne preteklosti, ki pomenljivo, nekatere med njimi tudi na novo pojasnjujejo obstoj in razvoj slovenskega jezika v preteklosti.

V slovenski zgodovini, tudi v zgodovini našega jezika spoznavamo pomembno resnico: o usodi našega jezika pogosto niso odločale uradne institucije, vsaj do današnjih dni ne, o njegovi usodi je odločalo življenje,

Prispevek je bil prvič objavljen 1. 1983 v publikaciji *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979* (ur. Breda Pogorelec), Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije, str. 17–24.

volja in jezikovne navade slovenskih ljudi, pomemben razvojni usmerjevalec pri tem pa je bilo in je kulturno ustvarjanje, še posebej znanost in umetnost.

Znano je, da je jezik v vsaki obliki (zvrsti) sredstvo družbenega povezovanja ljudi, ki ga govorijo. Kot narečje povezuje skupine ljudi, združene na manjšem, zemljepisno zaokroženem ozemlju; pogovorni jezik govorijo zlasti v manjših in večjih mestnih središčih; nadnarečni, knjižni jezik je navadno ob narečju večjega središča umetno konstruiran jezik, njegova naloga je povezovati različna narečja in pogovorne jezike govorečih v večjo družbeno, gospodarsko in kulturno skupnost, ki jo imenujemo narod. V tem jeziku je tudi največji del pisnih besedil. Pri Slovencih je bil za njegovo podlago v 16. stoletju izbran mestni govor Ljubljane, to je tistega izmed številnih središč v slovenskem prostoru, kjer je bil že tedaj sedež posvetne deželne oblasti, širše razsejane cerkvene oblasti in slovensko govoreča večina mestnega prebivalstva.

Čeravno je res, da so bile šele z narodno in družbeno osvoboditvijo večjega dela slovenskega prostora po zadnji vojni izbojevane vse pravice slovenskega jezika v javnem sporočanju, to ne pomeni, da je knjižna, zborna slovenščina mlad, malo razvit jezik, kakor je mogoče sem in tja brati tudi v izjavah marsikaterega slovenskega občana. Zanj je značilna dolga zgodovina in stara kultura. O njeni rabi je odločalo življenje slovenskega prebivalstva, tudi če so posvetne in cerkvene oblasti poslovale v latinščini in kasneje v nemščini in je bilo ozemlje s slovenskim prebivalstvom razbito na tri osrednje dežele in več pokrajin ter je pripadalo trem različnim državnim tvorbam, Avstriji, Ogrski in Benetkam. Kakor je v slovenskem, sorazmerno nevelikem prostoru izjemno veliko narečij, so se prebivalci med seboj razumeli in vedeli, da govorijo isti, skupni jezik. Prav to spoznanje skupne pripadnosti pa je seveda omogočilo tudi rast slovenskega knjižnega jezika.

Pisno in ustno izročilo najstarejših časov se je komajda ohranilo, razmeroma skopi pa so tudi zgodovinski podatki o rabi slovenščine v javnem življenju. Vendar že najstarejša pričevanja kažejo, da je bil prvi slovenski pismeni jezik, arhaični obredni jezik Brižinskih spomenikov 10. stoletja, jezik, ki je bil zmožen umetelnega oblikovanja in se je bil tudi zmožen prilagoditi, vsrkati novo kulturo in dognano izraziti nove pomenske odtenke v še stari jezikovni lupini, novo s starim besedjem. Zato je znanost drugega med njimi uvrstila med slogovno najbolj dognana besedila v tej vrsti in času. Žal je besedilo prišlo v razvid in spoznanje pozno in po naključju

šele v prejšnjem in našem stoletju. Zgodovinske okoliščine nastanka niso povsem znane in sporočene in šele z zamudnim raziskovanjem je bilo treba postavljati verjetno domnevo.

Prav tako pozno in po drobcih, marsikdaj tudi po srečnem naključju ali ker je pregled terjal novo, dodatno gradivo, smo odkrivali tudi druga pričevanja naše jezikovne preteklosti in jih še odkrivamo. Protestantske pisce smo lahko dobili v naše knjižnice šele po drugi svetovni vojni, ko so se razmahnile nove oblike razmnoževanja besedil s fotografijo in filmi. Razstava Arhiva Slovenije 1971 z naslovom Slovenščina v dokumentih skozi stoletja je z izborom nekaterih najpomembnejših besedil vidno opozorila na količino javnih, poljavnih in zasebnih sporočil v slovenščini. Z novostmi pa je bila maloštevilnim raziskovalcem slovenske zgodovine, kulturne zgodovine in knjižnega jezika postavljena zamudna in nevhvaležna naloga. Namreč naloga, spremeniti predstavo o životarjenju slovenskega jezika v preteklih stoletjih, o redkih pomembnih družbenih in duhovnih vzgibih, o ovirah, da bi se naš jezik razmahnil tako, kakor se je lahko razmahnil pri narodih, kjer je bil jezik ljudstva tudi državni jezik, torej jezik institucije, ki je vplivala na rabo in razvoj. Ob novih teoretskih izhodiščih in predvsem ob novih virih je bilo treba začeti na novo pojasnjevati družbena razmerja v slovenski narodni skupnosti, na novo je bilo treba oceniti sporočila in pričevanja o razvoju slovenskega jezika, ki je v novejšem času, zlasti od 18. stoletja deležen nezadržnega razmaha na vseh področjih življenja, še posebej v kulturi, v umetnosti, v množičnih občilih, šoli in znanosti. Čeprav je bilo veliko tega dela opravljenega že med obema vojnama, v času, ko je bilo potrebno na novo dokazovati individualnost slovenskega jezika, nova spoznanja vse prepočasi izpodrivajo stereotipno, v zavest vžgano predstavo o mladem jeziku, skromnem, nepomembnem razvoju, predstavo, zaradi katere tudi izjemni, po moči sporočila in izbrušenosti besede evropski dosežki besednega ustvarjanja zaradi nepoznavanja, pa tudi prirojene ali vcepljene nejevere glede domačega ne morejo pomeniti vsem članom ožje in širše skupnosti tistega, kar bi po svoji vrednosti morali pomeniti pri oblikovanju zgodovinske zavesti in ponosa na dediščino.

Zavest dediščine je pomemben dejavnik družbene, jezikovne, narodne in občečloveške zavesti. Oblikujemo jo ob izročilu, ob vedenju in izkušnji, in čim bolj je zgodovinsko izročilo naravnano k dosežkom, k ustvarjalnosti na vseh ravneh življenja, tem bolj lahko sooblikuje tvorno in ponosno razmerje do lastnega življenja, do sveta in v tej zvezi tudi do lastnega jezika.

Odvzemanje ali reduciranje zgodovinskega vedenja in izkušnje, pa tudi organizirana pozaba ob pogosto pragmatični naravnosti sodobnega življenja v današnji trenutek in kvečjemu še v jutrišnji dan otežkoča oblikovanje sodobne, s stvarnimi argumenti podprte zgodovinske zavesti. Pomanjkljiva predstava o vrednosti in razvitosti lastnega jezika pa je ob znanih in ponavljajočih se pritiskih na jezik lahko usodna ovira za odločanje in vedenje posameznika, ovira pa je lahko tudi pri širših družbenih odločitvah.

Pri oblikovanju svojega razmerja do slovenskega (knjižnega) jezika v javnosti kaže priklicati v spomin boj za njegovo javno uveljavitev. Čeprav je znano, da je slovenski pisni in knjižni jezik star jezik z dolgo rastjo do današnje sorazmerno ustaljene norme, je bil za njegov prodor v javno življenje potreben naporen in dolgotrajen boj, ki je trajal skoraj tri četrtine devetnajstega stoletja in se je v svojem prvem obdobju končal šele z razpadom Avstro-Ogrske leta 1918. Že v 2. točki prvega nacionalnega programa društva Slovenija glede Združene Slovenije beremo, da »ima slovenski jezik v Sloveniji popolnoma tiste pravice, katere ima nemški jezik v nemških deželah, da bode tedaj naši volji pripušeno, kdaj in kako hočemo slovenski jezik v šole in pisarnice (kanclije) upeljati« (20. aprila 1848). Spoznanje, da je pravica do lastnega jezika v javnih ustanovah in v javnem življenju pogoj svobodnega razvoja, kaže, kako sodobne poglede so imeli sestavljalci tega prvega političnega nacionalnega programa na **politične in družbene vidike** slovenskega jezika. Jasno so se zavedali posledice pritiskov, ki vplivajo na razvoj svobodne zavesti s tem, da jeziku ne priznavajo pravic in da ga razglašajo za kulturno nerazvitega in nesposobnega za javne naloge. »Kar potrebo našiga jezika zadene, je brez dvojbe gotovo, da ga ne moremo dalje pogrešovati: da smo brez njega kakor nesrečnež, kteriga oči žalostna tema obdaje, da ne vidi sonca in lepe narave.« Čeprav so po marčni revoluciji pohiteli z zagotovitvijo svoboščin, je trajalo več desetletij vztrajnih naporov, da se je slovenščina na posameznih področjih zares osamosvojila. Od novih zvrsti se je jezik razvijal zelo naglo v publicistiki, v strokah, tudi že v znanosti in seveda v umetnosti. Slovenščina pa se je uveljavljala tudi v govoru: če je bila njena govorna raba v javnem življenju stoletja poprej omejena predvsem na cerkev in (nemara tudi) na obravnave v mestnih svetih (za konec 16. stoletja tako domnevajo, da je mestni sodnik vodil obravnave v slovenščini), pa deloma na gosposkih sodiščih, pozneje tudi na nekatere gledališke predstave in na šolo, se je zdaj razmahnila v čitalnicah, na taborih, postopoma v sodiščih, v šoli in tudi v deželnih svetih.

V tem razdobju je prišlo do pomenljivih premikov pri družbenih nosilcih razvoja knjižnega jezika. V 19. stoletju se je skorajda hkrati s prevlado meščanstva in uradništva nad fevdalci, ki so imeli le še privilegije, ne oblasti (ta proces je pri nas počasi potekal že od 18. stoletja), vse bolj širila in poglobljala slovenska narodna zavest tudi pri meščanstvu (čeprav ne v vseh slovenskih deželah enakomerno), čedalje bolj izrazita je postajala zavest kmečkega prebivalstva, posebej še ustvarjalnega izobraženstva iz njegovih vrst, prebujalo pa se je že tudi delavstvo. Tako je meščanstvo svoj tedaj prestižni vpliv na razvoj jezika lahko uresničevalo samo ob spoštovanju izročila in urejanju jezikovne prakse v skladu z davno postavljenimi načeli normiranja slovenskega knjižnega jezika. Njegova zasluga je oblikovanje za vse Slovence enotne norme slovenskega knjižnega jezika, ki je bila nujno potrebna, ko so se ob marčni revoluciji 1848 potegovali za enakopravnost slovenskega jezika v javnem življenju. Potem ko so poenotili pisne navade v vsem slovenskem prostoru, so zaradi oživiljenega javnega govora zlasti v čitalnicah in na taborih potrebovali tudi vsaj približno enoten zborni izgovor. Tako je bil pred širšo uvedbo slovenskega jezika zlasti v srednje šole slovenski knjižni jezik načeloma normiran tako v pisni kakor v govorni podobi.

Med počasnim, a nezadržnim prodiranjem slovenskega jezika v javno življenje je bilo v prejšnjem, pa tudi v našem stoletju nekaj ovir; nekajkrat so z umetnimi posegi od zunaj skušali preusmeriti naravno jezikovno rast in rabo. Prva taka ovira je bila premagana v znamenitem sporu med Kopitarjevim in Prešernovim krogom, ki je imel globoke sociološke razsežnosti. Čeprav je bil Kopitar v marsičem romantik, so ga šteli za političnega realista, saj ni verjel, da bi lahko na široko razmahnilo slovenski jezik – jezik slovenskega kmečkega prebivalstva, kakor je mislil – med pripadniki vseh družbenih plasti, v vseh položajih in na vseh ravneh. Zato si Kopitar ni ne mogel ne znal predstavljati razvoja in svobode jezika, kakor jo je tako izjemno in preroško dojemal in čutil Prešeren. Tedaj se je v razpravah pojavila ideja različne jezikovne rabe po družbenih plasteh. Kmečko ljudstvo naj bi gojilo in razvijalo svoj »nepokvarjeni« slovenski jezik, o katerem je Kopitar verjel, da je brez prevzetih prvih iz sosednje nemščine (zahodnih slovenskih narečij s prevzetimi besedami iz italijanščine pri tem ni upošteval). Jezik višjih družbenih plasti, političnega in gospodarskega življenja pa naj bi bila še naprej nemščina. Nekoliko kasneje so privrženci najprej kulturne, pozneje tudi politične združitve s Hrvati oziroma drugimi južnimi Slovani sanjali za višjo rabo o umetni zamenjavi nemščine z ilirščino, to se pravi s štokavsko srbohrvaščino.

Čeprav je življenje takšne špekulacije in odstopanja od izročila kmalu zavrglo, se je pozneje slovensko-ilirska ideja v raznih podobah nekajkrat povrnila. Najprej že v drugi polovici devetnajstega stoletja, ko so nagli družbeni, gospodarski, politični razvoj, posebej pa še razmah znanosti in kulture nemudoma zahtevali novih izrazov za nove pojme in razmerja. Med izobraženci in nekaterimi politiki pa tudi publicisti je vnovič vzniknila ideja jezikovne manifestacije južnoslovanskega političnega povezovanja s prevzemanjem slovanskih, zlasti srbohrvaških sponojenk v publicistični jezik, publicistiko, deloma v znanost in umetnost (Jurčič), vendar v umetnosti taka smer ni bila deležna prevelikega in brezpogojnega posnemanja. To nasilno prevzemanje pogosto nepotrebnih slovanskih izposojenk tudi za ustaljene domače besede se seveda ni obdržalo, saj je daleč preseгло obseg običajnega prevzemanja dveh ali več jezikov v stiku. Kot odgovor zoper pretirano odpiranje jezika neslovenskim jezikovnim prvinam je v slovenski jezikovni praksi sicer obveljala tradicija odprtega knjižnega jezika, ki je razvijal nova poimenovanja iz lastnih možnosti, od tujega pa je sprejemal le tisto, kar so dobri pisci in govorniki potrebovali za primerno oblikovanje svojih sporočil. Zlasti iz izbranega umetnostnega jezika so se pri tehtanju estetskega po sili tuje besede največkrat izgubile. Čeprav je slovanjenje pustilo globoko sled v slovenskem besedišču, je z moderno prevladala slovenska jezikovna samobitnost.

Tretji sunek zoper individualnost slovenskega jezika in naroda pomeni v novejšem času pospeševanje jugoslovenstva v okviru države Srbov, Hrvatov in Slovencev. Vnovič, tokrat s stališča oblastnega in političnega središča države v Beogradu (Srbija) so si prizadevali zlasti v obdobju diktature nacionalno vprašanje v večjezični državi ob pragmatičnih ciljih vsakdanjnika reševati z idejo nacionalnega unitarizma, to je državnega poenotenja (narod je država) namesto večnarodne skupnosti. To so najpoprej dosegali z neenakopravnostjo jezikov, saj je bila srbohrvaščina državni jezik. Ni bila le jezik vojske, ampak tudi centralizirane državne administracije. Diskriminirali so tudi v šoli (zlasti s posebno politiko nastavljanja učiteljev, ne da bi preverjali njihovo znanje učnega jezika, posebej še pa tudi z neenakomernim razvijanjem univerz: ljubljanska univerza je dobivala veliko manj sredstev, kakor bi jih glede na število slušateljev morala dobivati). S takim ravnanjem so hoteli nasilno izoblikovati novo jugoslovansko nacijo. Tovrstnim pritiskom so se pri nas med obema vojnama vidno upirali zlasti številni kulturni delavci, jezikoslovci, kulturni zgodovinarji, družboslovci, pa tudi vsa napredna politična in kulturna javnost.

Družbene vede, zlasti jezikoslovje, literarna in kulturna zgodovina so po prvi vojni s poudarjeno vnemo in iz potrebe po lastnem, slovenskem zgodovinskem konceptu iskale potrdila za nacionalni in jezikovni obstoj Slovencev v sporočilih iz preteklosti. Pokazale so na boj za individualnost slovenskega jezika v prvi polovici prejšnjega stoletja, opozorile na vidno neobstoynost številnih na silo sprejetih kroatizmov in drugih slovanskih izposojenk. Ker je za dejansko svobodo (in tudi svobodo jezika) potreben tudi vsaj približno enakomeren razvoj vseh glavnih sodobnih znanstvenih panog, so se potegovali za popolno univerzo, za akademijo znanosti in umetnosti in druge podobne ustanove. Ta prizadevanja so postala posebej intenzivna med letoma 1932 in 1933, med znano krizo Ljubljanskega zvona, svoj vrh in današnjo usmeritev pa so dobila s Kardeljevo študijo o slovenskem narodnem vprašanju pred štiridesetimi leti. Bistvena pozitivna lastnost Kardeljevega prispevka naši družbeni misli tudi o jeziku je v tem, da je znal postaviti drugo ob drugo vse tiste sestavne prvine, ki urejajo življenje vsake take družbene skupnosti, kakor je narod. Kardelj je postavil celovit koncept razumevanja nacionalnega vprašanja v okviru vsega življenja, ne da bi obe konstitutivni, tako zunanji kot notranji znamenji narodovega obstoja, kakor sta jezik in kulturno ustvarjanje, posebej postavljaj nad druge dejavnike. Novost je tudi v značilnem poudarjanju odprtega življenja narodne skupnosti, potrebe po povezovanju navzven, navznoter pa po utrjevanju zavesti. Posebnost tega akcijskega koncepta, zasnovanega pred štiridesetimi leti, je v tem, da je ustvarjalno angažiral vse člane narodne skupnosti, in ne le nosilcev kulturnega ustvarjanja v ožjem pomenu besede: »Narodna in z njo jezikovna zavest je pomemben člen v oblikovanju humanistične, občečloveške zavesti.« »Pot zblíževanja in spajanja narodov potemtakem ne vodi preko asimilacije in celo spajanja jezikov. Nasilna sredstva, ki bi delovala v tej smeri, ne morejo biti nič drugega kakor izraz kapitalističnega imperializma ali birokratsko despotičnega hegemonizma. Take tendence bodo vedno naletele na odpor narodov, na okrepljena čustva nacionalizma in zapiranja vase« (Kardelj 1970: 56). »Ne gre potemtakem za umetno spajanje jezikov in kultur ne za ustvarjanje nove jugoslovanske nacije klasičnega tipa ...« (n. d.: 59), pač pa za sodobno dialektično poudarjanje tistih razmerij, ki naj bi v razviti družbi odlikovala ljudi in jih zblíževala v humanizmu, ne da bi bila z njimi prizadeta njihova narodna pripadnost in ukoreninjenost. V Kardeljevi viziji je posebej in večkrat poudarjeno vodilo, da je bistvo narodove in posameznikove svobode v tem, da so odstranjeni vsi hegemonistični in drugi pritiski in da sožitje v

večnarodni skupnosti države in človeštva ne pomeni nasilne jezikovne asimilacije in nujne stvaritve nove skupnosti, kakor so si jo pred drugo vojno za naše razmere neuporabno in nazadnjaško izmislili pristaši države naroda. Ob koncepcije, ki razumejo kot temeljno narodovo določilnico predvsem kulturo in kulturno izročilo, je postavil Kardelj koncepcijo življenja, v katerem sta jezik in kultura enakopravna, soodločujoča dejavnika pri oblikovanju družbene zavesti. Med družbenogospodarskimi in jezikovnokulturnimi dejavniki obstaja nerazdružno prepletanje in takšna medsebojna odvisnost, da je poudarjanje kulturnega odzivanja in ustvarjanja za slovenski razvoj razumljivo in nujno.

Kardeljeva vizija je bila podlaga akcijskemu programu za reševanje slovenskega narodnega vprašanja najprej v NOB. Tedaj se je slovenski jezik razmahnil na vsa področja življenja, tudi tja, kamor po prvi svetovni vojni ni prodril, in postal tako zares enakopraven jezik slovenske državnosti. Osvoboditev jezika v socialni revoluciji je pomenila silovito, nezadržno odpiranje knjižnega jezika: javnih besedil namreč ni več oblikovalo sorazmerno majhno število ljudi, ki so bili za svoje naloge bolj ali manj ustrezno šolani. V NOB so morali poročati vsi, ki so imeli tako nalogo, ne glede na izobrazbo. Poleg tega je bila v NOB, zlasti po letu 1943, navada, da so v besedilih, namenjenih javnosti (v poveljih, razglasih, okrožnicah, časopisju itd.), po možnosti pazili na jezik in pri tem upoštevali veljavno normo slovenskega knjižnega jezika. Da bi odpravili morebitni primanjkljaj, ki ga je v posameznih slovenskih pokrajinah povzročila ukinitvev slovenskih šol med drugo svetovno vojno ali je nastal zaradi premalo šol, je SNOS (Slovenski narodnoosvobodilni svet) ustanovil partizansko šolo in v njej odmeril precejšen delež pouku slovenskega jezika. V učnem načrtu je bilo uvodoma zapisano skrajno sodobno navodilo učiteljem, kakor ga danes uveljavljamo iz psiholoških in pedagoških podstav sodobnega jezikovnega pouka: da bi jezikovni pouk ne bil odtujen, naj učitelji izhajajo od otrokovega narečja, pouk naj ne poteka na silo; njegov cilj naj bo razviti sproščen, neprisiljen jezikovni izraz. Čas NOB je bil tudi čas živega besednega ustvarjanja v slovenščini; to dejavnost je kulturna politika OF posebej podpirala tudi z izdajanjem ustreznih priročnikov, tako sta med NOB izšli dve izdaji skrajšane slovnice, pravopis, izdali pa so tudi osnove metrike!

V NOB je bila prvič v zgodovini dosežena polna svoboda slovenskega jezika na vseh področjih, tako v besedilih ljudske oblasti kakor v vojski. Prav tam pa je bilo zaradi od prej vajenega srbohrvaškega izražanja marsikdaj treba slovenski izraz šele iskati. Velik vpliv, nekaj v terminologiji, v

frazeologiji, posebej pa v stilistiki političnih besedil je imela prek srbohrvaščine ali neposredno tudi sovjetska politična ruščina. Tega vpliva so se zavedali, zato je proti koncu vojne opaziti, da so se skušali teh vplivov osvoboditi s poudarjeno pozornostjo kulturi slovenskega jezika. Revolucija in NOB sta obogatili splošni slovenski knjižni izraz za mnoge nove izraze, naj bo za vojaške pojme, orožje in operacije, naj bo za nove družbene odnose in ljudsko oblast. Kadar je zmanjkalo domačih besedotvornih in izraznih možnosti ali se jih v naglici trenutka niso domislili, so prevzeli ali oblikovali po tujem zgledu.

Kakor je bil slovenski jezik v preteklosti ob pomembnih prelomnicah močnejše kakor sicer izpostavljen raznovrstnim vplivom, je bilo tako tudi v naglem povojnem razvoju. Značilna priča so še danes zlasti imena nekaterih gospodarskih organizacij, ki so nastala po tujem vzorcu krajšanja in novega zlaganja besed, tako Mesoizdelki, Mlinotest, tudi Slovenijales, Agrostroj in druga. Kljub temu da so jezikoslovci prispevali svoj delež s tem, da so pospešeno izdajali jezikovne priročnike – dve slovnici in pravopis so bili izšli že med vojno! – po vojni pa so izšli najprej pravorečje, nova srednješolska, normativna slovnica, dva obsežna pravopisa s slovarjem, besedotvorje in kratka zgodovina knjižnega jezika, se je zlasti v kulturi jezika kmalu pokazal primanjkljaj: priročniki niso prodrli do vseh tistih množic, ki so na različnih področjih oblikovale jezikovno podobo našega življenja v javnosti. Prav kmalu pa se je tudi pokazalo, da ti priročniki potrebam po novi, zahtevni jezikovni kulturi, a po možnosti kar se da prosti togih spon meščanskega okusa in tabujev, ne ustrezajo prav.

Tudi marsikateri učitelj slovenščine se je moral notranje preusmeriti in pripraviti na nove naloge, saj so se učitelji desetletja usmerjali v neprimer- no večjem številu skoraj izključno v študij slovenske in svetovne književnosti; pri njih je bilo treba spremeniti tudi odnos do jezika in posodobiti vedenje. Slovenski jezik že v Kardeljevi viziji ni bil več izpostavljena svetinja, ampak vsakdanja vrednota, torej še zmeraj **vrednota**. Ne več predvsem simbol in narodno prebudno geslo, ampak oblika in izrazilo vsakdanjega življenja, kulture v medsebojnih odnosih, sporočilo znanja in v umetnosti oblikovalec sveta. Na prvi pogled je bilo videti – in marsikdo še zmeraj tako misli – da je jezik s to desakralizacijo veliko izgubil. Pa se je zgodilo ravno narobe. Seveda pa novo pojmovanje terja utrjeno, kritično znanje, zmožnost razmisleka in presoje in jasno odločitev. Žal je preteklo precej časa, preden smo opazili in spoznali novosti in spremembe v zvezi

s slovenskim jezikom. Omenjena temeljna sprememba v odnosih do jezika, do same norme, sprostitev togosti, različni tuji vplivi pa pomanjkljiva priprava v šoli, pritisk življenja in dnevnih nalog so povzročili, da jezikovno oblikovanje besedil kljub na splošno višji izobrazbi pišočih ni postalo samo ob sebi umevna zadeva vsakdanje kulture. Izrazno podobo besedil so zanemarjali in prepuščali slavistom, lektorjem, ki naj bi kot neke vrste jezikovni samaritani marsikomu pomagali pri jezikovni invalidnosti, in to ne le tistim, pri katerih je primanjkljaj opravičljiv, ampak celo pri tistih, kjer je izrazito in nedopustno znamenje pomanjkljive (strokovne?) kulture, na primer ponekod v znanosti. Zanemarjanje izrazne podobe seveda ni spodbujalo spoštovanja veljavne jezikovne norme, premalo je bilo tudi zanimanja za jezikovni študij po končanem šolanju za poklicne in strokovne potrebe. Vsakdanja zadeva je postalo nespoštovanje določil pravopisa, opuščanje ločil je zlasti v dnevnem tisku preprosto tehnično vprašanje, pa četudi je besedilo brez pravega ločila pogosto skoraj nerazumljivo. Pri zapisovanju imen vlada pogosto zbežanost tudi v primerih, ko so določila jasna in že desetletja nespremenjena. Opaziti je, da marsikateri časnikar ne loči več sklonov, pogoste so napake pri skladnji (pri zanikanju, pri glagolski rekciji, pri besednem redu itd.). – Čeprav je v naši ustavi in v številnih zakonskih določilih položaj slovenskega jezika kot uradnega jezika javnega življenja v SR Sloveniji jasno določen (tako tudi položaj italijanskega in madžarskega jezika kot jezikov obeh manjšin), nismo veliko storili, da bi to določilo na vseh področjih življenja zares ustrezno uveljavili. Po ustanovitvi televizije so bila na primer nekatera področja (politika, šport, zabava odraslih, otrok) dolgo v celoti ali deloma pokrita z oddajami v srbohrvaščini. Čeravno je slovensko podnaslavljanje filmov s predpisi določeno, za to še zdaj marsikdaj ni poskrbljeno, prav tako je velikokrat jezikovno pomanjkljiva tudi informacija o izdelku, navodilo in spremna, reklamna hvala. Kakor je družbena in kulturna odprtost družbe porok za nenehno kulturno bogatitev, tako opisana jezikovna praksa lahko pripelje do nevšečnih razmer, ki jim v sociolingvistiki pravimo raztrgan jezikovni sestav. Pri takem stanju je opazen občuten primanjkljaj in izrazna stiska na nekaterih področjih, ko tuji avtomatizem v spominu prekrije domači izraz. Če je tega zelo veliko, zmanjka za cela področja slovenskih besed in zvez, na njihovo mesto stopijo besede iz drugega jezika. Pri nas se to posebej pozna pri moških – vojaških obveznikih, čeravno v zadnjem času prav SLO (Splošni ljudski odpor) s slovenskim izobraževanjem to uspešno dopolnjuje.

Kakor torej prinašajo jezikovni stiki obogatitev, saj lahko ob primernem podomačenju gledamo na svet ne le z lučmi svojega, ampak tudi skozi predstavnne oblike tujega jezika, je nekritično sprejemanje eden glavnih virov ne toliko preoblikovanja, kolikor predvsem razkrajanja jezikovne norme. Take pojave opazujemo ne le ob stikih s srbohrvaščino na različnih socialnih ravneh ali ob (nekdanjih) stikih z nemščino itd., ampak prav tako ob stiku z angleščino, in to pri posameznih generacijah (zlasti mladina!), pa v posameznih strokah (pogosto tudi žargonsko izražanje v zdravstvu, tehničnih in nekaterih družboslovnih panogah). Pri natrganem sporočanju, ki je posledica nekritičnega sprejemanja, je posebej prizadeta predstavljalivost sporočil: nepoznavanje pravega tujega pomena namreč pogosto pripelje do praznega, nesmiselnega prevoda.

Na podoben način so jezikovni stiki vplivali tudi na naš politični jezik: menjava slovenskega koda s srbohrvaškim v širšem družbenem okolju je povzročila marsikdaj značilni primanjkljaj v obeh kodih. Površno, ne dovolj globoko prodiranje prevajalcev takih besedil v vsakokratni izvorni jezik pogosto povzroča v prevodu praznine; ponavljanje takih pomena praznih zvez ima navadno negativen učinek: nagovorjeni praznine ali ne slišijo ali a priori zavračajo govorca. Seveda za pogosto neustreznost političnega jezika ne gre zmeraj kriviti jezikovne stike, odtujenost sporočil je pogojena tudi z neosebno, dostikrat birokratsko togo vsebino in dikcijo.

Ker so se ob vseh drugih, za družbeni razvoj in za razvoj slovenskega jezika pozitivnih pojavih razmahnili tudi opisani negativni pojavi, je že leta 1965 Socialistična zveza z znanim Pismom o jeziku opozorila na potrebo po višji jezikovni kulturi. Spodbuda za družbeno urejanje nekaterih vprašanj slovenskega jezika je že takrat prišla tudi od Slavističnega društva Slovenije, od Društva slovenskih pisateljev in od številnih znanih kulturnih delavcev. V dobrih desetih letih, kar je bilo 1975. pismo objavljeno, se je marsikaj premaknilo: dobili smo prvi dve knjigi Slovarja slovenskega knjižnega jezika, posodobljeno slovnico, izdelan je bil nov osnutek pravopisnih pravil, slovensko jezikoslovje smo intenzivno nadaljevali zlasti ob študiju knjižnega jezika, jezikovnih zvrsti, govornega jezika, poskušali smo ga obogatiti s spoznanji novih ved, kakor sta sociolingvistika ali psiholingvistika. Vse premalo pa se je jezikoslovje lahko kadrovsko razvijalo, preslabo se je povezovalo z drugimi vedami, šibka je znanstvena diskusija. V javnosti je za nova spoznanja zaprto vse, kar je bilo vajeno varnega zavetja norme prepovedovanja. Take razmere seveda niso preveč spodbudne niti za samo spoznavanje jezika in ustvarjajo nepotrebno ločnico med

jezikoslovjem in javnostjo. In vendar še zmeraj veljajo misli, ki jih je dr. Joža Glonar zapisal v kritiki četrte izdaje Breznikove slovnice 1934: »V zvezi s tem je treba opozoriti na zanimivo dejstvo, ki se med nami opaža: zanimanje za jezikovna vprašanja je med nami prav tako živo kakor nekdanj – potrebe vsakdanjega življenja so ga mogoče poživile! – študij našega jezika pa ni niti daleč tako intenziven, in kar se danes o njem v javnosti piše, ni v pravem razmerju – po svoji vrednosti – s pisanjem v dobi, ko še nismo imeli univerze. Skoro se mi zdi, da smo zdaj, ko imamo univerzo, nekako postali komodni in smo začeli prepuščati vso skrb za jezik njej. Tako ravnanje pa ni samo nespametno, ampak je naravnost škodljivo. Življenje našega jezika namreč ni odvisno samo od kake institucije, ampak od vseh, ki kak jezik govorijo in pišejo ...« (Glonar 1934: 532). Ponovno pa je treba pojasnjevati tudi zgrešenost nekaterih idej, ki se kljub osvoboditvi in kljub jasnim idejnimi podstavam reševanja slovenskega narodnega vprašanja zmeraj znova od zunaj pritihočajo v naše življenje: mednje spada zgrešenost omenjenih predstav o umetnem spajanju jugoslovanskih narodov in narodnosti v nekakšno novo jezikovno skupnost.

Zaradi vseh teh okoliščin je bilo potrebno razmisliti, kako naj v novih razmerah, oboroženi z znanjem sodobnega jezikoslovja, družbenih in zgodovinskih ved in ob svobodnem razmahu umetnosti, postavimo temelje smotrnemu jezikovnemu vedenju vsakega (odgovornega) posameznika in družbeno in strokovno utemeljeni jezikovni politiki. Vprašanja jezikovnega izraza, zlasti javnega, so najširše gledano vprašanja splošne kulture. Samoupravljanje kot izvorna oblika našega političnega življenja tako kulturo potrebuje, če naj bo izraz iskrenih, človeških, humanih razmerij v naši skupnosti. V današnji, še zmerom pogosto tehnokratsko zmaličeni in izpraznjeni, včasih tudi z abstrakcijo odmišljeni svet postavlja zahtevo po besedi, ki naj učinkuje naravnost, s svojim polnim pomenom, ne da bi bila zaradi tega manj strokovna in teoretsko oporečna. Izpolnitev te zahteve pomeni vzpostavljanje živih, polnih razmerij do sveta, zavračanje izpraznjenih stereotipov in parol. Zdi se, da kaže že samo dejstvo, da smo posvetovanje o jeziku lahko zasnovali in to zasnovi vsaj približno uresničili, da gremo v dobro smer.

Na kraju naj pripomnim, da nam v zasnovi posveta ni uspelo zajeti vseh področij, ki bi terjala posebno obravnavo, tako ni posebej umetnosti, znanosti, zdravstva, telesne kulture. Težave so se pokazale v samem vzorcu, v gradivu, v zbiranju vprašanj z vsakega področja. Najtežje je bilo preusmerjati pozornost od vajenega zgražanja in graje k ugotavljanju tudi

pozitivnih potreb in jezikovne politike na posameznih področjih. Ker gre za dva vidika, za političnega in strokovnega, je malo strokovnjakov, ki bi znali tako urejene potrebe področja preprosto in strokovno ustrezno izraziti, slavist jezikoslovec pa je seveda prav tako zavezan pogledom in tokovom svoje stroke, ki mestoma upošteva prej shemo kot vse družbene razsežnosti življenja. Zaradi tega je potreben tvoren pogovor in medsebojno dopolnjevanje pogledov, kar je mogoče prav na tako široko zasnovanem posvetu, kakor je Slovenščina v javnosti.

DILEME SLOVENSKEGA ODRSKEGA JEZIKA

Poskus definicije pojma *odrski jezik* v razmerju do jezika drugih govornih medijev.

Pojem *odrski jezik* pomeni podzvrst umetnostnega jezika v koordinatnem sistemu našega pojmovanja socialnih in funkcijskih zvrsti jezika. Tako kakor umetnostni jezik je to najbolj odprta jezikovna zvrst za prvine vseh drugih zvrsti, ki so preoblikovane v umetnostnih besedilih. Z njim doseže že pisec dramskega besedila tisto razmerje splošno-posebnega, ki omogoča umetnostno iluzijo (ne glede na slogovno smer, v kateri jo z umetnino vzpostavlja). Besedilo uresničuje igralec s svojim *gledališkim govorom* (tudi *govorico*). Ta pojem seveda vključuje tudi zunajjezikovno ponazoritev govornih položajev z nejezikovnimi sredstvi, s scenerijo in kostumi kot delom scenske zasnove, sestavni del gledališke govornice je tudi govorica kretenj. Izraba vseh teh prvin, ki so tudi v umetnostnem besedilu sestavni del pomenske zgradbe besedila, je seveda odvisna od različnih slogovnih smeri, v zadnjih desetletjih pa v veliki meri tudi od povezanosti med gledališčem in teoretičnimi raziskavami jezika, njegovega funkcioniranja in besedil, pa naj velja to za širjenje zvrstnosti, za različne primere razbijanja jezika (ne prevrednotenja!) ali pa v novejšem času za odstranjevanje iluzije dejanskega sveta in govornih položajev s stilizacijo scene ali s povsem golo sceno (da bi bila vsa pozornost obrnjena k pomenu besede).

Ko govorimo o odrskem jeziku, govorimo dejansko o jeziku odrskih besedil; menim, da bi morali tako razumeti tudi gledališki jezik. Vendar se je prav pri ocenjevanju tega ohranila tudi predstava o solističnem gledališču in ocenjujemo tudi posameznika. S tem v določenem smislu delamo isto: besedilo, ki ga tako ocenjujemo, deluje v seštevku, ne pa v celoti. Zato pri najbolj razmišljujočih režiserjih drugačno razumevanje jezikovne podobe kot sestavine odrskega besedila v celoti (M. Korun, prim. referat J. Novaka). In vendar: prozodične lastnosti jezika komajda učinkujejo posamično, skoraj vse, kar je nad besednim naglasom, tudi stavčna melodija, deluje pravzaprav le

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1983 v 92. zvezku Knjižnice Mestnega gledališča ljubljanskega *Jezik na odru, jezik v filmu* (ur. Dušan Tomše), Ljubljana: Mestno gledališče ljubljansko, str. 148–153.

v besedilu. Če je besedilo dialog, ali bomo zdaj posebej gledali na igralca, ki sprašuje – ali bomo upoštevali govorca in sogovorca in njun učinek? To vprašanje pa zajema tudi vprašanje jezikovne norme. Pri drugih narodih na primer obstaja visoka norma knjižnega jezika kot izhodišče, druge zvrsti jezika prihajajo v ta sklop kot citati s pomenom znaka (označujejo bodisi družbeno okolje in razmerja v njem bodisi posebne pomene, ki jih v knjižnem, to je odrskem jeziku navadno ni) ali pa deluje kot znak jezik besedila v celoti.

Dilema, ki se pri nas postavlja, je odprta tako v gledališču kot v jezikovni znanosti (in bo v novejšem času prihodnje leto praznovala petdeseti rojstni dan; leta 1933 je Božo Vodušek v Krogu objavil svoj znameniti programski članek o slovenskem knjižnem jeziku in terjal »zgodovinsko« izreko, oprto na govor središča, ne nazadnje tudi z redukcijami). Razvila se je s potrebo po konverzacijskem slogu (ki je prav tako stara že dvesto let) in po priznanju pogovornega jezika. Pri posvajanju pojma konverzacijski v slovenščini je prišlo do interference med pojmovanjem sloga (ki vsebuje svoje slogovne prvine ne glede na govorno zvrst: saj je lahko v dialektu, v slengu ali v zbornem jeziku) in pojmovanjem jezikovne zvrsti za vsakdanji občevalni jezik (splošni in pokrajinski?) pogovorni jezik. Za razliko od Čehov – ki imajo podobne probleme kot mi – se pri nas namesto kultiviranja jezika pogosto uveljavlja trditev, da je naš knjižni jezik mrtev, umeten, da ga nikjer ne govorijo, da se ga moraš naučiti itd. Toda: knjižnega jezika ne govorijo nikjer, saj je sam postanek knjižnega jezika odbiranje besed in izrazja sprva za besedila posebnega pomena, potem določene tematike, za izražanje etičnih in estetskih razmerij (ta se od dobe do dobe spreminjajo, vendar puščajo sled v spominjanju in odzivanju), drugačen od vsakdanjega jezika, ki nastaja za minevanje trenutka in za vzpostavljanje stikov zdaj in tukaj. Toda – ča ta knjižni jezik deluje v zavesti tisoč let (Brižinski spomeniki) in če štejemo štiristo let tako imenovane optične zavesti, če je pismenost že pred več kot dvesto leti segla počasi k vsem plastem prebivalstva, če imamo z moderno tehniko in v novih družbenih razmerah razvite govorne medije, posodobljeno jezikoslovje, šolo – menim, da je vendarle primanjkljaj v kulturi (govora in življenja) ali pa gre za drugačne socialne navade, ki terjajo niansiranje jezika v različnih položajih, to se pravi dinamično prilagajanje položaju. V življenju in na odru.

Zdi se še, da postaja pogovorni jezik na odru – kadar ni upoštevan tudi ritem besedila, kadar ni vse prav s hitrostjo itd., enako prisiljen – kakor komu zveni nekultiviran knjižni jezik, z naglasnimi nekorektnostmi itd. Kaže, da bo moralo jezikoslovje pravilno postaviti razmejitev med

knjižnim jezikom (ki ima samo zborni govor) in pogovorni jezik samo opisovati, podobno kot to velja za narečja. Združevanje zbornega in visoko pogovornega (začelo se je dejansko s Slovenskim pravopisom 1962) v skupno kategorijo omogoča pri pravorečnem predpisovanju izenačevanje v tipu *videl, vòdil* itd. z oblikami *vidu, vòdu* (ki jih sicer govorimo, vendar z ritmičnimi korektivi vsakdanjega govora), če nočemo izzvati motnje; da je motnja na odru veliko hujša, ni treba posebej opozarjati.

Če bi šli še dalje, bi najbrž spoznali, da niti ni tako pomembna ta ali ona oblika, ampak predvsem vsebina besedila. Jasno je, da učinkuje smešno, če gremo z brzostrelko na komarja, in nepotrebno. Knjižni jezik namreč (ali vsaj kultivirano podobo jezika) terja ustrezna vsebina in govorni položaj. Dejstvo je, da je knjižni jezik institucija; za to institucijo smo si prizadevali, ko smo se bojevali za svobodo, in to institucijo potrebujemo – ne nazadnje tudi kot odrski govor. V naravi jezika je, da se spreminja, tudi slovenski jezik se je spreminjal in se še spreminja, vendar se je pri tem treba ogibati apriornih spoznanj.

Za odrski jezik velja, da hkrati s svojo nalogo posebnega-splošnega (Kostić) opravlja tudi drugotno nalogo – znaka. Prav ta drugotna vloga pa terja ustrezen obzир do občinstva. Kateri pomen ima knjižni jezik? V sociološkem pogledu pri različnih plasteh lahko različno učinkuje, kolikor šola ni ustrezno seznanjala; nekatera narečja učinkujejo smešno, malo bolj reducirani govor Ljubljane pa na odru zunaj Ljubljane učinkuje v smeri narečja. Dilema je tudi, kakšno je naše razmerje do jezika znaka prejšnjih obdobj. (Mislim na vprašanje odnosa do jezika Linhartove dramatike; menim, da gre pri Linhartu za tedanji knjižni jezik, ki je stilno izredno razvejen, vendar v skladu s socialnim likom posamezne osebe: obenem pa gre tudi za poskus zapisa pogovora, ki naj bi bil kar se da spontan. Danes učinkuje kot dialekt in tako ga navadno tudi uprizarjajo.) Velik delež pri slabšem razumevanju in nezadostnem življenju v obliko ima šola, ki razmerja do preteklosti v današnjem, k sebi obrnjenem času skorajda sploh ne vzpostavlja. V takem okviru seveda znak ne more biti ustrezno sprejet – blokira ga vsakdanji površinski občutek smešnega, naivnega in kar je še podobnih čustev, s katerimi na splošno zremo v preteklost. Prav tako pa deluje mnogokrat jezik kot znak tudi pri prevajanju. Spontana reakcija in izkušnja iz vsakdanjega sveta kaže na pomen konkretne jezikovne rabe pri prevajanju (na primer jezik Šiške zbujajo dodatne pomene krajevne določenosti); če so oblikovana socialna razmerja drugačna od domačih, pride do različnih interferenc in stranskih učinkov. V tej zvezi je bil tudi že omenjen sleng. Poslušalec

pričakuje določeno podobo jezika in je razočaran, če se to ne zgodi. Njegova pričakovanja so odvisna od kulturne in izobrazbene stopnje, lahko pa tudi od vsakdanje izkušnje z jezikom. In tu se ponovno vzpostavlja dilema, kako daleč sme jezikovni oblikovalec po svoje. Po znani de Saussurovi konceptualni teoriji jezika ima jezikovno znamenje kot neločljivi in med seboj neodvisni prvini prvino pomena (vsebine) in oblike, to je zapovrstja glasovnih enot, ki nosijo enega ali več pomenov. Za zapovrstje teh glasovnih enot, fonemov, združeno v znak z besedo, je značilno še, da morajo biti strnjeni, da mora imeti beseda naglas itd., če naj sporočena oblika asociira pomen. Modifikacija tega sistema, razbijanje besede na glasove je sicer zanimiva glasovna figura, ki pa ima učinek le, če je potrebno izničevanje besedila. Dešifriranje pomena pa je silno težavno, če je treba glasove šele zlagati v besedo. Taki učinki so za sprejemanje veliko lažji pri vidnem sporočanju, sprejemanje govornega toka jezika pa mora biti take vrste, da je mogoče ne le dešifriranje pomena, ampak tudi konotiranje drugih pomenov, ki jih skriva umetnostno odrsko besedilo. V našem primeru je pozornost odtekla h glasu, ki se je ne povsem funkcionalno pojavljal zunaj jezika.

Gledalec navadno ne razmišlja dosti o teh vprašanjih, jezikovno podobo sprejema ali zavrača, pač glede na to, koliko se je ujela z njegovim pričakovanjem in koliko je pripravljen slediti oblikovalcu vizije v njegov drugačni svet. Treba je pripomniti, da je zelo malo gledalcev, ki slišijo napačen ton ali napako v stavčni melodiji (npr. vprašalne povedi), slišijo pa napačno obliko, naglas, vendar glede na normo, lasten sestav, na šolska pravila in estetik. Vse to mora upoštevati oblikovalec, ko določa jezik; pa še, da se razmerja in znanje spreminjajo od rodu do rodu in da hkrati živi in sprejema danes vsaj troje, četrto rodov.

Preostaja vprašanje jezika medijev. Ustrezno odrskemu govoru v našem pojmovanju ostaja jezik radijske in televizijske dramske umetnosti. Zaradi posebnih tehničnih možnosti so nakazana vprašanja v obeh medijih še posebej pomembna, pri čemer je po mojem bližja odrski problematiki dramska umetnost v radiu, medtem ko se televizija povezuje s filmom, kar je spet novo žarišče jezikovnih problemov ob vprašanju odrskega jezika.

Seveda ni treba na tem mestu opominjati na znano dejstvo, kako izjemno pomemben je odrski jezik za jezikovno zavest.

RAZMISLEK O POLOŽAJU HRVAŠČINE/ SRBŠČINE V SLOVENSKI ŠOLI

Šolski predmet, katerega ime se je zlasti v zadnjih desetletjih spreminjalo, je bil v slovenske šole uveden po prvi svetovni vojni. Sama uvedba je bila razumljiva, kolikor je ob začetku šlo (s slovenskega stališča) za drugi/tretji jezik države, katere ustanovni del so bili tudi Slovenci in le njihov jezik nekako priznan v sklopu tako imenovanega državnega jezika (kar na primer jeziki drugih narodov v Jugoslaviji niso bili, saj makedonskega jezika /in makedonskega naroda/ na primer sploh niso priznavali). Ko so pripravljali po prvi svetovni vojni učne načrte za srednje in visoke šole, so v kar največji meri uporabljali zakonsko gradivo dotedanje kraljevine Srbije in ga prilagajali. V teh dokumentih je imel predmet, pri katerem naj bi učenci spoznali (srbsko) materinščino in njeno književnost, ime *narodni jezik/narodna književnost*. V novi državi Jugoslaviji ta oznaka ni bila tako enoznačna, zato so na ljubljanski slavistiki (zlasti na pobudo profesorjev Ramovša in Nahtigala) predmet razdelili na slovenski del (posebej za jezik in posebej za književnost) in na srbohrvaški del (skupna katedra za jezik in književnost z enim profesorjem). Da so se učitelji ljubljanske filozofske fakultete zavedali nastalega položaja in ga poskušali po svojih pristojnostih primerno reševati, povzemam iz priloge k zapisniku IV. redne seje filozofskega fakultetnega sveta v Ljubljani dne 23. januarja oziroma 4. februarja 1922, na kateri so v 3. točki diskutirali o načrtu zakona o srednjih šolah; razvidno je, da so se vprašanja imena predmeta *narodni jezik* natančno zavedali, saj je diskusija o tem takole povzeta: *Nekateri člani fakultete so tudi poudarjali, da bi bilo treba označbo »narodni jezik« in »narodna književnost« izpremeniti, kajti ta označba ne vsebuje direktive za praktično porabo, t.j.: kandidat, ki je vsposobljen za »narodni jezik« v Beogradu ali Sarajevu, še ni vsposobljen tudi za »narodni jezik« v Ljubljani. Zavedati se je treba, da Vidovdanska ustava daje samo dvema narodnima jezikoma /srbo-hrvaščini in slovenščini/ pravice do državnega jezika, dočim se mora pod označbo »narodni jezik« razumeti vsak jezik, ki se govori na teritoriju naše države. Da se onemogoči vsaka napačna interpretacija, naj bi*

Prispevek je bil prvič objavljen l. 1992 v reviji *Jezik in slovstvo*, letn. 38, 1992/93, št. 3; celotna Anкета o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli je na str. 92–104, prispevek Brede Pogorelec na str. 98–100.

se za izrazom »narodni jezik« in »narodna literatura« povsod v oklepaju dodalo pojasnilo: »srbo-hrvatski in slovenski« oziroma »srbohrvatska in slovenska«. Vendar se je slednjič po daljši debati sklenilo, da izraz »narodni jezik« in »narodna literatura« ostane, da pa pride v predpise za diplomski izpit, ki jih predvideva načrt uredbe za filozofsko fakulteto, v § 36. natančna določba, koliko mora srbo-kroatist študirati slovenistike in obratno. – Slično velja tudi za izraz »narodna istorija«, ki naj bi se nadomestil s točnejšim izrazom: »istorija naroda Srba, Hrvata i Slovenaca«.

Predmet, vsaj kolikor sem ga bila ob dobrohotnem in razgledanem učitelju dr. Ljubu Jurkoviću deležna sama na ljubljanski klasični gimnaziji, šolskega dela ni pomenljivo obremenjeval; v glavnem smo se naučili brati drugo pisavo (cirilico) in nekaj literature. Resnejša pozornost je bila namenjena slovenščini kot materinščini ter tujima jezicoma latinščini in francoščini, od tretje gimnazije še grščini. Leta 1941 so pod okupacijo zamenjali francoščino najprej z italijanščino, po kapitulaciji Italije je prišla v učne programe nemščina, prav tako ni bilo več srbohrvaščine. Leta 1945 so vpeljali angleščino in ruščino. Jezikovni pouk je bil tedaj in tudi pozneje odvisen ne od kakšnega nacionalnega programa, v katerem bi bil povezan z daljnoročnimi interesi narodne skupnosti, ampak od vsakokratne politične konstelacije. To najbolj zgovorno kaže naglo opuščanje obveznega učenja ruščine po letu 1948.

Predmet srbohrvaščina je po vojni ostal v šolah do danes. V slovenski šoli je imel od samega začetka značaj tujega jezika, čeprav se to dejstvo ni omenjalo, namesto tega so ga tudi blagoslovi Zavoda za šolstvo razvijali v nekakšnem smislu jezika *bratstva in enotnosti*; le malo učiteljev je bilo za ta pouk dobro pripravljenih. V določenem smislu naj bi moško populacijo tudi pripravil na rabo srbohrvaščine v vojski. To se je posebej pokazalo v zadnjih desetih, petnajstih letih, ko so se na eni strani množili glasovi, naj se tako zasnovan predmet ukine, češ da ni reciprocitete s slovenščino po drugih šolah v tedanji Jugoslaviji, na drugi strani pa se je vse bolj razvijala didaktika tujega jezika tudi v zvezi s tem predmetom, prav tako pa so znane tudi različne raziskave razlik med slovenščino in srbohrvaščino.

Iz takih okoliščin odgovarjam na zastavljena vprašanja. Hrvaščina (hrvaško-srbščina) je jezik naših sosedov ob najdaljši meji, tako kakor so jeziki sosedov nemščina in madžarščina na severu in italijanščina na zahodu. Menim, da je za sosedsko komunikacijo normalno, da sosed jezik sosedu pozna; glede nemščine in italijanščine v tem pogledu ni večjih vprašanj, madžarščina je podobno kot italijanščina v Sloveniji tudi jezik okolja,

glede hrvaščine/srbščine pa se stopnjuje negativno politično razpoloženje. Ne glede na nove razmere in negativno konotacijo v zvezi s tem predmetom (starejši rodovi se bodo nemara še spomnili odpora učencev do učenja nemščine med vojno in po njej ...) menim, da bi bilo treba smotrnost tega jezika v današnji slovenski šoli trezno premisliti. Slovenščina (zlasti knjižni jezik) tudi v novi državi ne more biti »ogrožena« od hrvaščine, saj je v samostojni državi to uradni (državni) jezik, pač pa utegne negativno vplivati tako imenovano »naravno« učenje hrvaščine in pojmovanje tega jezika kot toliko bližnjega jezika, da kakšno posebno učenje ni potrebno. Stik med jezikoma je vzpostavljen s časopisjem in televizijo, pa tudi s srečanji na drugih področjih (v športu, trgovini itd.). Če je uravnan z osnovnim pojasnilom o jezikovni zgradbi, o podobnosti in različnostih in o kulturi že iz šole, ga vsak posameznik lahko nadzoruje; drugače je, če gre za divji stik brez osnovne informacije. Čeprav se zlasti otroci jezikovno nenavadno prilagodijo okolju, deluje nanje tuji jezik pogosto bolj ekspresivno, močnejše od domačega – nepoučeni o naravi jezika, o njegovi bližini in oddaljenosti seveda intenzivneje sprejemajo tuje vplive; misel, da bi jih bilo treba »zavarovati« pred tujim vplivom, pa je za jezikoslovca absurдна ideja ksenofobije, močno podobna pomislekom nekaterih Italijanov zoper jezik avtohtone slovenske manjšine ali Nemcev na Koroškem.

S skrbmi, povezanimi s tem vprašanjem, zbuja začudenje naraščajoče občutje jezikovne majhnosti in nekakšna »skrb za preživetje« s poudarjanjem samoumevnega pomena učenja tujih jezikov. Pri tem zasluži seveda pozornost znana, malodane servilna pripravljenost Slovencev, pokazati znanje tujega jezika in se prilagoditi tujcu tudi v položajih, ko to ni običajno ali potrebno. Da je tu nekaj narobe, je videti iz novejšje jezikovne prakse zlasti v gospodarstvu, ki je bila že poprej obsojana (Slovenščina v javnosti, Svet za jezik z Jezikovnim razsodiščem itd.), zdaj pa se zdi, da smo svoj jezik pripravljeni prodati za »dotik svežega kapitala«. Zanimivo je, da se ob teh pojavih polagoma le množijo ugovori tudi zunaj naše stroke, pri posameznikih in v politiki.

Ker stiki z vzhodnimi sosedi niso zamrli niti v vojnem času in prav gotovo tudi po umiritvi položaja ne bodo in bo Slovenija zanesljivo tudi na tem bližnjem področju razvijala vsestranske interese, na srečo z jasno definiranimi lastnimi pozicijami (kar se poprej ni dogajalo!), menim, da je odločitev, da se predmet ukine, kratkovidna in nesmotrna. Mnenja sem, naj predmet ostane; prav tako menim, naj ostane v osnovni šoli, le prestavi naj se v predzadnji razred (če bo osemletka, v sedmi, če desetletka, v deveti);

tako bodo vse generacije ne glede na poznejšo izbiro kar najširše deležne skromne informacije o značaju jezika sosedov, o razmerju do slovenskega jezika, okvirno o njegovi zgradbi in se bodo naučile osnovnega razumevanja. Posredno bo tak pouk vplival na širšo in globljo zavest lastnega slovenskega jezika in nemara tudi na vedenje o njegovem ustroju. Jasno mora biti povedano, da gre za slovenščini tuj jezik, čeprav spadata oba v isto skupino slovanskih jezikov. Nepotrebna obremenitev in razblinjanje učinka bi bilo seznanjanje z nekaterimi lastnostmi drugih slovanskih jezikov. Prenašanje predmeta v srednjo šolo je neustrezno, ker je najširši divji stik prav pri manj izobraženih. Če bo predmet izločen – to napako bo kasneje težje odpravljati, kakor je zdaj videti –, naj se predmetnik in učni načrt v vsebinami in smotri prediskutira na novo; ure naj se dodajo predmetu, kjer bodo najbolj potrebne. Če bi se pokazalo, da jih je najbolj smotrno oddati slovenščini, naj se uporabijo za usposabljanje pisnosti, razvijanje govora in kulture bralnega izraza, odpravljanje govornih primanjkljajev, nikakor ne za kako drugo snov. – Kolikor bo predmet ostal, naj bo organiziran najprej kot obvezni predmet, možno pa naj bo tudi fakultativno nadaljevanje tega učenja za tiste, ki bi se hoteli naučiti več. Za osnovno informacijo je dosedanje število ur dovolj, seveda pa morajo pouk izvajati resnično usposobljeni učitelji (študij, seminarji permanentnega izobraževanja itd.).

Menim še, da bi Zavod za šolstvo lahko sam in pravočasno poskrbel za ustrezno preobrazbo predmeta, saj take vrste politizacija v javnosti škoduje vsakemu predmetu, kaj šele pouku jezika, ki je iz preteklosti nesmotrno obremenjen z negativnimi čustvi.

RAZKRIŽJE (IZ KRONOLOGIJE BOJA ZA SLOVENSKI JEZIK V CERKVI)

Pojasnilo. Vprašanje priznanja slovenskega jezika v cerkvi v Razkrižju (z nekaj okoliškimi vasmi), medmurskem kraju, kjer se prebivalstvo čuti Slovence. Ker pa župnija spada pod pristojnost zagrebške nadškofije, ki v njej določa režim, poteka v cerkvi že več desetletij načrtno raznarodovanje v korist sosednje Hrvaške. Utemeljitev, ki jih je občasno slišati, so znane iz danes najbolj upoštevanih priročnikov sociolingvistike in dejansko pomenijo pritisk na prebivalce, naj zamenjajo svojo narodnostno identiteto. Ponavljanje, da se prebivalstvo po jeziku ne razlikuje, da govorijo ljudje na tej in oni strani danes državne meje isti jezik, da potemtakem ni jasno, h kateri narodni skupnosti spadajo, in da je to potemtakem tudi popolnoma vseeno, ni nič drugega kot stalna oblika enostranskega pritiska na tiste, ki se čutijo Slovence; vsaj nepoučeni, neizobraženi naj bi pritiskom zlahka podlegli. Kronologija dogodkov v desetletjih boja za slovenski jezik v Razkrižju zgovorno kaže, da ni šlo za vero, ampak za institucionalno oblast z jasnim namenom identitetne spremembe, se pravi načrtovane narodnostne asimilacije. Med tiste, ki posebej zanimajo slovenistično sociolingvistiko, nedvomno spadata zapoved rabe knjižne štokavščine v tridesetih letih in vodenje cerkvenih knjig v (srbo) hrvaščini, kar je zajelo tudi hrvatenje slovenskih osebnih imen z namenom, prikazati »hrvaškost« kraja. To ravnanje se kljub temu, da gre za bližnji in soroden jezik (štokavščina je tuja tako Slovincem kakor sosednjim kajkavcem!), v ničemer ne razlikuje od ravnanja, ki so ga Italijani že po letu 1920, posebej pa nekaj let kasneje izvajali ob pomoči doktrine »obmejnega fašizma« z namenom, da z asimilacijo Slovencev utrdijo meje kot izhodišče nadaljnje narodnostne ekspanzije, posebej še, ker so menili, da so 1. 1920 priključena slovenska ozemlja *geografsko in historično sestavina italijanskega narodnega ozemlja*, ki pa mu je treba vrniti italijanski značaj. (Prim. več o tem Pogorelec v: XXXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture, 1985, str. 5–16.) – Razkriška zgodba kaže, da se bo spričo volje večine vernikov razpletla tako, kot bi se lahko že takoj po letu 1936, če pristojne cerkvene oblasti ne bi mislile drugače.

Prispevek je bil prvič objavljen 1. 1992 v reviji *Jezik in slovnost*, letn. 38, 1992/1993, št. 3, str. 108–112.

Vsekakor pa je iz nje ves čas razvidno, kako velik pomen za identiteto prebivalstva ima jezik, pri čemer že dolgo ni dovolj zgolj narečje. Družbene institucije, ki opravljajo povezovanje skupnosti, so od nekdaj izražene v nadnarečnem (knjižnem) jeziku; pot v asimilacijo je zelo pogosto vodila prav z odvzemom ali z odrekanjem pravice do lastnega knjižnega jezika, kar naj bi v posamezniku omajalo vrednostna razmerja do lastnega jezika in povečalo spoštovanje do tujega izrazila. V Razkrižju je prišlo v najnovejšem času do spopadanja jezikov dveh institucij, države in Cerkve; izid tega spopadanja je bil v okolju, o katerem je govor, različen, v Štrigovi v korist hrvaškega, v Razkrižju v korist slovenskega.

Prikaz kronologije je povzet po nekaterih dosedanjih obravnavah te problematike v publicistiki, največ po članku Emila Janžekoviča, *Prizadevanja za ustanovitev župnije v Razkrižju* (Znamenje 1978, št. 1, 41–60; šifra navedkov ej), ob tem pa še po člankih Igorja Mekine, *Razkrižani* (Mladina, št. 34/1. september 1992, 30–32; šifra im) in nepodpisanega, *Križ čez Razkrižje?* (Slovenske novice, 6. oktobra/vinotoka 1992; šifra sn). Podatki so dopolnjeni s podatki in komentarji v kasnejšem pisanju. Zgodovinski podatki so nepopolni, tudi letnice niso preverjene; namenoma jih navajamo tako, kakor so bile sporočene.

Političnoupravni položaj

Do razpada Avstro-Ogrske 1. 1918: Razkrižje deli usodo s Štrigovo. Kot Prekmurje spada tudi Medmurje neposredno pod ogrsko krono, le kratek čas je v sklopu Ogrske kot del hrvaške banovine. (ej + drugi viri)

Do leta 1924: Pod hrvaško upravo. (ej) [Podatek pri (im): do leta 1922]

1924: Ob razdelitvi na »oblastne jedinice« pripade Medmurje mari-borski oblasti. (ej) [Podatek pri (im): leta 1922]

1924: Razdelitev na banovine. Vsa občina Štrigova spada pod Savsko banovino. (ej) [Podatek pri (im): leta 1929]

1931: Na izrazito željo krajanov priključijo vso občino Dravski banovini; cerkveno ostanejo pod pristojnostjo zagrebške nadškofije. (ej)

1937: Obsežna občina Štrigova se razdeli: na Štrigovo, kjer prevladuje hrvaški živelj, in na Razkrižje in sosednje vasi, kjer živijo Slovenci. (ej) Ni podatka, ali je hrvaški del tudi politično pridružen Savski banovini.

1941–45: V Razkrižju so madžarski okupatorji, cerkvena oblast je v Zagrebu. (sn) – »Po madžarski okupaciji in osvoboditvi občina ostane del Slovenije.« (im)

1945: Razkrižje pripade Sloveniji. (im) Taka rešitev uprave ni utemeljena le z narodnostjo prebivalcev, ampak tudi z bližino središča, saj so kraji bližje Ljutomeru (5–15 km) kakor Čakovcu (12–24 km).

Okt. 1945: Takoj po vojni se odpre vprašanje občine Štrigova. [Podatki v (im) z napakami; popravki po Atlasu Slovenije.] Zato je bila oktobra 1945 formirana posebna komisija iz predstavnikov občinskih narodnih odborov Slovenije in Hrvaške, ki je določila, da *Razkrižje z zaselki Veščica, Šafarsko, Gibina, vas Robade z zaselki Špornec, Presika, M. Leskovac kot tudi Sv. Urban z vasjo Leskovac* pripadejo Sloveniji, drugi del občine pa Hrvaški.

Apr. 1946: (im) Hrvaške oblasti so s pomočjo hrvaške policije prevzele kontrolo nad vsem območjem. Slovensko policijo je zamenjala hrvaška, pregnali so slovenske učitelje in odstranili slovenske napise (zlasti po šolah) ter jih nadomestili s hrvaškimi. Slovenska stran je protestirala s tem, da je ukinila svojo zadrugo in zadržala blago. Po ostrih protestih iz Maribora je bila nato ustanovljena nova mešana komisija.

1946: Navedena komisija, v kateri sta bila slovenski minister za notranje zadeve Ivan Maček-Matija in hrvaški notranji minister Krajačić, je v Ljutomeru brez terenskega ogleda sklenila, da področje Štrigove pripade Hrvaški. (im) To je povzročilo nemire. Pripovedujejo, da so jezni prebivalci hrvaške učitelje naložili na vozove in jih odpeljali na Hrvaško. Zaradi številnih aretacij slovenskih funkcionarjev so se prebivalci Razkrižja pritožili zvezni kontrolni komisiji. Imenovali so novo komisijo za ureditev meje.

1946/47: Nova zvezna komisija, v kateri so bili kot član Lepa Perovič, Pavle Gregorič kot predsednik republiške kontrolne komisije Hrvaške in Vida Tomšič, predsednica kontrolne komisije Slovenije, je položaj raziskala na terenu. Po ugotovitvah te komisije je Razkrižje z okoliškimi vasmi in zaselki pripadlo Sloveniji, Štrigova Hrvaški. Pokazala se je potreba po zveznem zakonu o meji, vendar nazadnje ni bilo nič natančno sklenjenega. (im) – Gospodarsko so ostali tudi prebivalci Štrigove v veliki meri povezani s Slovenijo, saj so se tja vozili na delo.

Opomba: (im) posebej navaja hrvaško hujskanje slovenskega prebivalstva, saj so se Hrvati pritoževali, da je prišlo v vsem obmejnem pasu s slovenskimi državnimi institucijami do »slovenizacije« prebivalstva. Dejansko pa je šlo za kroatizacijo, ki se je nemara vsaj v Štrigovi že pred drugo vojno deloma posrečila. (O tem spomini priče J. Golenka v članku

Bo treba cerkev še enkrat blagosloviti?, Nedeljski dnevnik, 13. decembra 1992, str. 6.)

Cerkvenoupravni položaj

Do 1777: Medmurje (in južno Prekmurje) spada v cerkveno pristojnost Zagreba; Štrigova spada med starejše župnije v Medmurju. (ej)

1777: Medmurje pripade skupaj z drugimi južnimi kraji Prekmurja na novo ustanovljeni škofiji v Szombathelyju; tako ostane do leta 1918, ko ponovno pade pod zagrebško cerkveno upravo.

10. 7. 1918: Razkrižani pošljejo pisno prošnjo za dodelitev statusa župnije dotedanji podružnici; štrigovski župnik se temu upre in zmaga. (sn)

Do 1928: Za podružnico Razkrižje ni mogoče najti duhovnika. (ej) – Opomba: razlogi so bili ne nazadnje materialne narave.

(1922): Zagrebški nadškof dr. Bauer ponudi podružnico zagrebškim frančiškanom, toda ti hočejo samostojno župnijo, največ zaradi prihodkov. (ej)

1928: Cerkev v Razkrižju, podružnico župnije v Štrigovi, prevzamejo slovenski salezijanci iz Veržeja. Osem let sta dva meniha delovala na zadovoljstvo vseh faranov, tako Slovencev, kakor onih hrvaške narodnosti. **2. 12. 1936** sta nepričakovano odšla, domnevno na migljaj iz Zagreba, češ da so kraj preveč slovenili. (ej)

3. 12. 1936: Dan po odhodu salezijancev so podružnico prevzeli zagrebški frančiškani. Tega dne je p. Ladislav med pridigo povedal: »*Želja je nadbiskupa koadjutora g. dr. Stepinca, da se vrši u ovoj crkvi sve u hrvatskom jeziku.*« (ej) Opomba: Iz Poročila lavantinskemu škofu o bojih za slovenske duhovnike (ej – str. 45 d.) je razvidno, da sta že salezijanca poskusila pridigati hrvaško, pa so ljudje izjavili, da jih v *zadostni meri ne razumejo*. (Ta trditev je razumljiva glede na to, da je bil v cerkvi zapovedan štokavski knjižni jezik, ki je bil težje razumljiv celo za sosednje hrvaške kajkavce.) Za razumevanje razkriškega vprašanja je zgovoren tudi tale odstavek omenjenega Poročila: *Ker smo Slovenci in hočemo taki tudi ostati so nam že navedene besede p. Ladislava bile kaži pot, kaj moramo napraviti, da svoj materni slovenski jezik ohranimo. Zopet smo začeli z zbiranjem podpisov z zahtevo, da naj bo v cerkvi, pa tudi v šoli pri katehizaciji, slovenski jezik. Podpise smo podpirali samo pri poglavarjih družin in smo*

jih nabrali 212 kar znači ogromno večino vseh onih ki našo cerkev posečajo. (Pravopis kot na navedenem mestu.)

23. 4. 1937: Navedena prošnja je bila poslana v Zagreb nadškofu. (ej)

Opomba. V izjavi je še poudarjeno, da je bil »*glavni namen frančiškanov izruvat iz našega kraja slovenstvo ter odpraviti to 'kranjsko petje'*«, a ker je p. Ladislav naletel na odpor, je p. provincial frančiškanskega reda p. Troha le tega odpoklical in poslal drugega, še bolj izrazitega aktivista p. Juga iz Zagreba. To je ustvarilo dva tabora med prebivalci, vendar jih je bila večina še zmeraj za slovensko rešitev. Težave so se večale še, ker je že šlo tudi za prepletanje političnih in verskih tokov. Novemu duhovniku so bila namreč slovenska (kulturna in politična) društva *trn v peti*, zato je njihovim članom odrekal zakramente in jih oviral pri delu (ej – str. 48–49)

7. 2. 1938: P. Jug je odšel iz Razkrižja, cerkev je ostala brez duhovnika. (ej)

14. 2. 1938: Nova prošnja, tokrat naslovljena na lavantinskega škofa dr. Tomažiča, s poročilom o brezuspešnem boju in poteku razgovora z zagrebškim nadškofom dr. Stepincem, ki je pomenil za prosilce svojevrstno ponižanje. Maribor je svetoval vernikom potrpljenje in »*prijazno sondiranje vprašanja Razkrižja...*« (ej)

8. 3. 1938: Nadškof dr. Stepinac sprejme deputacijo dveh članov odbora za ureditev cerkvenih vprašanj. Za odnos do vernikov zgovorno govori tale odlomek iz Poročila o avdienci (ej – str. 51): »*Nadškof: Razkrižje! Meni je več dosta kad čujem Razkrižje. Tako se ne postupa sa duhovnim vlastima. Vi ste si sami krivi, imali ste tamo svoje redovnike i tražili ste župu več godine. A kad sam ja dao župu franjevcima i pisao u Rim na sv. stolicu, istu na političku oblast, tražio sam od Vaše banske uprave da načinimo potrebne pogodbe za izdržavanje svećenika i kad je bilo sve gotovo nije bilo po volji sad jednome selu sad drugome. Tako ste sve pokvarili. Sada ne dam ništa.*« Zastopnika krajanov sta nadškofu sicer dokazala, da je napačno informiran, toda izid razgovora je pokazal, da cerkvena oblast čaka na izid volitev, ki so bile razpisane za 27. marec tega leta.

27. 3. 1938: (ej – str. 52) Razkrižje je malo prej postalo samostojna občina. Volilo je 466 volilcev od 656 (71,10 %). Lista JRZ je nastopala z geslom: *Smo Slovenci, hočemo svojo občino, župnijo in slovenske duhovnike* in dobila 335 (72 %) vseh oddanih glasov; lista JNS z mačkovci je vabila z geslom: *Smo Hrvati, nočemo svoje občine, ampak skupno s Strigovo, smo proti župniji, za skupno župnijo v Štrigovi* in dobila le 131 glasov (28 %).

– Odtlej so verouk poučevali v slovenščini, zapletov pa še ni bilo konec, ker Zagreb še zmeraj ni ukrepal v korist vernikov, kakor je obljubil.

20. 5. 1938: (ej – str. 57) Z odredbo pod št. 4147 je **nadbiskupski ordinariat kar naravnost prepovedal slovenske pesmi v Štrigovi in na Razkrižju ter v istem dopisu zahteval izključno štokavski jezik v cerkvenem bogoslužju.**

24. 8. 1938: Po naštetih neuspehah Razkrižani internacionalizirajo vprašanje in naslovijo svojo vlogo papeškemu nunciju v Beogradu. (ej)

1. 6. 1939: V eni od štirih prošenj, ki so sledile poprejšnji, so Razkrižani zapisali: »*Naš narod je Slovenski, ne pa Hrvatski. Nad nami se izvaja pritisk čim dalje bolj. Hočejo nas napraviti za to, kar po svoji samobitnosti ne moremo biti. Ne smemo prepevati v cerkvi svojih Slovenskih pesmi, ne moremo poslušati besede Božje v svojem maternem jeziku, otroci, čeprav v Slovenski šoli, se uče verouk Hrvatski...*« (ej)

15. 9. 1939: V četrti prošnji nunciju se Razkrižani pritožujejo zlasti zoper štrigovskega kaplana, ki da ga »*vodi izključno le njegov hrvaški šovinizem. (...) Da bi nas pohrvatili, je delo drugih in ne duhovnikov, mi pa nočemo s te strani politike, jo obsojamo, hočemo le pravo vse obsegajočo krščansko ljubezen, ki greje duše in ne, da vnaša mraz. Vztrajamo pri svojih zahtevah. Slovenci smo in slovenske duhovnike hočemo imeti.*« (ej)

16. 5. 1940: Nadškof dr. A. Stepinac opozori lavantinskega škofa dr. I. Tomažiča, da smejo k birmi v Ljutomeru samo tisti otroci iz Štrigove in Razkrižja, ki imajo potrdilo o verski pripravi od štrigovskih duhovnikov, ne pa tisti, ki jih je posebej poučeval ljutomerski kaplan Pečar. (ej)

1942: Madžarski okupatorji so od Zagreba izsilili župnijo v Razkrižju pod grožnjo, da bodo sicer cerkveno pristojnost prenesli ponovno v Szombathely. (ej, im, sn)

4. 3. 1954: V Razkrižje pride za župnika Stjepan Slaviček; sprva sodeluje s farani, po drugem vatikanskem koncilu, ki predpiše narodni jezik za vso liturgijo, nastane spor, ker Slaviček določila ne spoštuje oziroma manipulira z narodnostno pripadnostjo faranov. (sn)

16. 5. 1965: Farani prosijo v Zagreb za uvedbo slovenščine v verske obrede. Župnik Slaviček je s prošnjo seznanjen, vendar je ne podpira. (sn)

1. 3. 1969: Pisna prošnja faranov na jugoslovansko škofovsko konferenco, opremljena s 30 podpisi družinskih poglavarjev. Odgovora niso dobili. (sn)

20. 5. 1973: Ko je prišel v Razkrižje podeljevati zakrament birme kardinal dr. Kuharić, so mu vročili ponovno prošnjo za slovenščino v cerkvi s

140 podpisi družinskih poglavarjev. Tudi na to prošnjo Kaptol ni odgovoril. (sn)

8. 12. 1975: Farani ponovno naslovijo prošnjo na jugoslovansko škofovsko konferenco. (sn)

6. 2. 1976: Ukaz zagrebske nadškofije, da morajo biti za vse, ki to želijo, verski obredi v slovenščini. (sn)

8. 5. 1976: Ker župnik Slaviček ukaza ni izvršil, so krajan obvestili Kaptol. (sn)

17. 7. 1977: Ko so pokopavali tragično preminulega mladeniča, je župnik Slaviček svojcem zavrnil prošnjo po slovenskem obredu. Istega dne je bila nova maša krajana Štefana Vrliča. Novomašnik je maševal v slovenščini, vendar je ozvočenje delovalo le med hrvaškim nagovorom župnika Stjepana Slavička. Tudi o teh incidentih so obvestili Kaptol. (sn)

5. 2. 1978: Razkrižani hočejo protestno vpeljati mašo v slovenščini kot odgovor na neustrezno pisanje v Glasu koncila. Spor v cerkvi; župnik slovenske vernike zaklene v cerkev. (sn)

19. 3. 1978: Župnik Slaviček prvič mašuje v nekakšni popačeni slovenščini; odslej je vsako nedeljo in praznik po ena maša v slovenščini, ostale maše, obredje in cerkvena administracija so še naprej v hrvaškem knjižnem jeziku. (sn)

3. 9. 1978: Farani prosijo župnika, naj bo verouk v slovenščini. Odgovor: da ne more in noče učiti slovensko. (sn)

23. 9. 1978: V imenu Kaptola sprejme delegacijo krajanov v Zagrebu pomožni škof dr. Mijo Škvorc, prizna jim pravico do slovenščine v verskem življenju in obljubi, da bo o tem vprašanju seznanil kardinala dr. Kuharića. (sn)

30. 10. 1978: Na sestanku cerkvenih oblasti in krajanov v Razkrižju je taisti dr. Škvorc govoril v duhu župnika Slavička in v nasprotju s svojimi stališči in obljubami teden dni poprej. (sn)

15. 4. 1979: Razgovor Razkrižanov s Stanetom Kolmanom, predsednikom republiške verske komisije, poslevodečim mariborskim (naslovnim) škofom dr. V. Grmičem, funkcionarji ljutomerske občine in vaticanskim pronuncijem Michaelom Cecchinijem. Ljutomer je predlagal prilagoditev škofijskih meja republiškim, namestitev slovenskega župnika v Ljutomeru, ki bi v verskih zadevah skrbel tudi za Razkrižje. Toda Kaptol in župnik Slaviček sta ostala neomajna. Jugoslovanska škofovska konferenca je ustanovila posebno komisijo, ki pa je razpravljala o Razkrižju samo enkrat. (sn)

25. 7. 1984: Nova prošnja kardinalu dr. Kuhariču, naj zadevo uredi; če ne, da bodo obvestili Vatikan. (sn)

6. 10. 1987: Krajani pišejo v Vatikan. (sn)

18. 10. 1989: Delegacija iz Razkrižja sprejme v Zagrebu pomožni škof dr. Kokša. Prizna krajanom pravico do lastnega jezika, nič pa noče slišati o spremembi škofijskih meja. Obljubi duhovnika, veččega slovenščine. Razkrižani mu ne verjamejo. (sn)

Avgust 1992: Ponovno gredo v Zagreb in spet jih sprejme dr. Kokša. Tokrat utemeljuje neomajnost hrvaške cerkve z izgubami na vzhodu, zato da Razkrižja na zahodu ne dajo... (sn)

Dogodke v letu 1992 je bilo mogoče spremljati v množičnih občilih. Ob izkušnji, ki jo je mogoče razbrati tudi iz navedenega izbora nekaterih poglobitvenih dogodkov v akciji za slovenski jezik v cerkvi kot pomembni družbeni instituciji, so krajani zahteve še enkrat postavili jasno, zaprli cerkev, šli s svojimi zahtevami do vseh pristojnih posvetnih in cerkvenih oblasti, v Vatikan in kaže, da utegne biti vprašanje zdaj rešeno. Neverjetno civilizacijsko nasilje se je lahko dogajalo v našem času in na slovenskem ozemlju. Zanimivo je, da so hrvaški mediji poročali predvsem hrvaško »resnico«. Opomniti pa kaže tudi, da so nekateri slovenski mediji v večni slovenski želji, da bi bili »objektivni«, pozabili oblikovati svoje izhodišče. Če drugega ne, bi se morali zamisliti nad sistematičnostjo in očitno namernostjo opisanega kršenja človekovih pravic, ki so ga morali desetletja prenašati krajani Razkrižja. – *Krajevni leksikon Slovenije* navaja med zaslužnimi Razkrižani Ivana Ivka, po rodu Prekmurca, ki je med leti 1901 in 1915 širil v Razkrižju knjige Mohorjeve družbe in z njimi slovensko omiko, da bi se prebivalci ne pomadžarili. Kaže, da je s tem le utrdil zavest pripadnosti, ki je zmogla zavrnila tako večdesetletni pritisk hrvaške cerkve, in se ohraniti tudi v časih, ko narodnostnega vidika niso (pretirano) poudarjali, zlasti ne v zvezi z jezikom (posebej knjižnim).

MNENJE O TEZAH ZA ZAKONSKO UREDITEV RABE SLOVENŠČINE KOT URADNEGA JEZIKA

Gospod predsednik, kolegi! Naj se najprej opravičim. Želela sem nastopiti pri koncu, a ne zato, da bi imela zadnjo besedo, ampak ker so me zanimala stališča razpravljalcev. Na vprašanja urejanja jezika gledamo z različnih zornih kotov, vsakdo največ iz lastne izkušnje in védenja o (slovenskem) jeziku, marsikdo pa nemara le sledi stališčem, ki se pojavljajo v javnosti ali vsaj v njenem delu, ne da bi jezik, njegove pojave in delovanje globlje poznal in ga želel spoznati. Javnost in posamezniki pač ravnaajo v skladu s svojo obveščенostjo, spoznavnimi (in čustvenimi) razsežnostmi in morda tudi s predsodki in simpatijami.

Podobna temeljna razlikovanja v razumevanju vprašanj jezikovne politike in jezikovnega načrtovanja so se pokazala tako v javnosti kakor tudi v delovni skupini za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko, ki deluje pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport Državnega zbora.

Razlogi za različne poglede na skupni slovenski formalni jezik so teoretični, strokovni, generacijski. Na eni strani so posamezniki, ki v tudi novih razmerah obnavljajo nekdanji vzorec neke vrste jezikovnega »aktivizma«. Vsem zagovornikom te smeri je skupna podobna predstava o knjižnem jeziku, formalnem jeziku javnega življenja, predstava o »»idealnem«, »enotnem«, tudi »edino pravilnem« jeziku, ki da je z vseh strani ogrožen, tako z nespoštovanjem govorcev, z zapostavljanjem in tudi z neznanjem. Zato menijo, da je treba jezik v zamišljeni podobi uradno zavarovati, najbolje z zakonom – in če ne gre drugače, pa prestopnike tudi z materialnimi sankcijami nenehno svariti in pozivati k »redu«. Vsa druga prizadevanja, dogovarjanja, tudi določila v ustavi in v posebnih zakonih da imajo prepočasne učinke in da ni pravega nadzornika, ki bi »bdel« nad njihovim udejanjanjem. Ker je stanje kljub ustanovam jezikovnega načrtovanja, kljub šoli in jezikovni praksi, ki po obsegu in teži presega vse, kar je bilo doslej v slovenskem jeziku izraženega, kljub nenehnemu razvoju

Prispevek je bil prvič objavljen l. 2000 v zborniku *Javna predstavitev mnenj o tezah za zakonsko ureditev rabe slovenščine kot uradnega jezika: Zbornik prispevkov iz razprave s tezami za predlog zakona in izbor gradiva* (ur. Sonja Uršič, Zoltan Jan), Ljubljana: Državni svet Republike Slovenije, Komisija za družbene dejavnosti, str. 58–65.

medijev, po oceni te skupine »zaskrbljujoče«, bi bilo potrebno jezikovno raven formalnega jezika usmerjati iz enega središča. Zato menijo, da bi bilo potrebno ustanoviti pri slovenski vladi poseben Urad za jezik z velikimi pristojnostmi; njegova glavna naloga naj bi bila »napraviti red« in s tem preprečiti ob globalizaciji »izgubo slovenskega jezika« v lastni državi. Med temeljnimi argumenti ogroženosti naj bi bila kot tudi pri drugih narodih pogosta raba angleščine – sicer v neuradnih položajih, a tudi pri poimenovanjih podjetij in podobno. Poskusi urejanja jezikovnih vprašanj z zakoni so znani iz nekaterih drugih držav, tak zakon imajo Francozi, sprejeli so ga Slovaki, nedavno Poljaki, v razpravi je pri Čehih. Pri Skandinavcih je naloga jezikovnega urejanja do neke mere prepuščena tako imenovanim jezikovnim uradom. (Primerjava z reševanjem jezikovnih vprašanj v drugih državah ne upošteva niti posebnih jezikovnih razmer v posameznih državah – niti ocene stroke, ki je odklonilna do takega zakona celo v Franciji, pa tudi na Poljskem, kjer so strokovnjaki zakon ocenili za »praznega«, češ da tak, kakršen je, ne bo mogel učinkovati.)

Na drugi strani so prizadevanja, ki sodijo v sodobno jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko, pri čemer so v smiselni interakciji družba (= politika v širšem smislu), stroka (tudi v najširšem smislu) in posameznik, ki s svojega stališča, z znanjem in odgovornostjo sooblikuje formalne govorne položaje. Med ta prizadevanja spada tudi nepretirgan proces izdelovanja temeljnih del jezikovne norme v osrednjih znanstvenih ustanovah, Slovenski akademiji znanosti in umetnosti in na obeh univerzah, v Ljubljani in Mariboru: to je pravopisa s pravorečjem, slovarjev, slovnice in besediloslova, ne nazadnje s pomočjo elektronsko obdelanega izbranega korpusa, z organizacijo prevajalstva ter z razvitim jezikoslovnim raziskovanjem; pri vsem tem se ob zamenjavi rodov oblikujejo novi strokovnjaki. Posredovanje novih spoznanj javnosti poteka neposredno, posrednik so predvsem vseh vrst šole in mediji. Po tej poti naj bi se utrdil pozitiven odnos do slovenskega jezika kot državnega/uradnega/narodnega jezika v Sloveniji, splošno določenega z ustavo (podoben status imata jezika obeh ustavno priznanih narodnih manjšin v Sloveniji, italijanske in madžarske) in razčlenjenega s posebnimi določbami v vrsti zakonov. Z ustavo in z določbami v posebnih zakonih se tako ureja status slovenskega jezika; raven besedil in njihova kultura pa so odvisni od drugih dejavnikov, ne nazadnje tudi od stopnje splošne občutljivosti za ta vprašanja v družbi in pri posameznikih. Jezikovna norma je okvirno dogovorjena, dostopna v priročnikih, v ustanovah, ki jim je naložen ta del jezikovnega načrtovanja, je predmet stalnega raziskovanja

in preverjanja, po stopnji izrazne ravni formalnih besedil se meri kulturna raven in kakovost sporočila.

Opisano razlikovanje ima svoje korenine v razumevanju vprašanj zlasti knjižnega jezika in njegove vloge nasploh, pa tudi nekaterih posegov v njegovo podobo in razvoj. Med temi vprašanji je že od Kopitarjevih in Prešernovih časov (dejansko pa kar od protestantov in od Hrena) vzpostavljen odnos do tujk kot jezikovnih izposojenk iz jezikov, s katerimi je prišla slovenščina v stik. Izposojanje je lastno vsem jezikom in pomeni pomensko širjenje in bogatenje vsakega jezika, a je od jezika do jezika različno, odvisno od splošnih in posebnih okoliščin. Za številne evropske jezike, tudi za slovenščino je bil v začetku pomemben civilizacijski stik z latinščino kot v srednjem veku univerzalnim formalnim jezikom, pozneje tudi z nemščino, a do tega jezikovnega stika je prišlo tudi v neformalnih govornih položajih, zlasti v mestih in povsod, kjer je bil večji pretok jezikovno (etnično?) različnega prebivalstva. Slovenski knjižni jezik je s slogovnim prebiranjem v stoletjih zavračal in domala zavrnil kot neprimerne večji del v vsakdanji govor privzetih tujk zlasti iz nemščine, pa tudi iz italijanščine, nekaj pa jih je le ostalo. Civilizacijski vzgibi in razvoj intelektualnega jezika v 19. in 20. stoletju so tedaj pripeljali v jezik tako imenovano kulturno tujko, ki je potem zaživela svoje življenje in se postopoma prilagajala slovenščini, marsikdaj glasovno in oblikovno, velikokrat pa se je s svojimi pomenskimi sestavinami zlila v slovensko besedišče po stopnjah, ki jih teorija pripisuje pomenskemu (in izraznemu) posvajanju. V ta sklop je treba prišteti tudi tujke, ki smo jih sprejemali ali oblikovali s političnim namenom, tako zlasti izposojenke iz slovanskih jezikov, posebej iz srbohrvaščine v drugi polovici 19. stoletja, da bi poudarili slovanski značaj slovenskega jezika nasproti nemščini, pa pred drugo svetovno vojno, ko je del slovenske javnosti sprejemal »jugoslovenarstvo«. Ti posegi v knjižni jezik, ki so zaradi vidnih nejezikovnih razlogov občasno na silo spreminjali siceršnjo smer oblikovanja knjižno-jezikovne norme, se niso dolgo obdržali; najprej jih je ustavila slovenska Moderna, v tridesetih letih tudi programska slovenska kulturna orientacija kot odgovor »jugoslovenarstvu«. Pojavi po drugi vojni so bili drugačni; do jezikovnega stika je prihajalo bodisi v govoru, v knjižnem jeziku pa tudi zaradi posebnega položaja, ki je nastal po eni strani s sodobnim širjenjem komunikacij in uprave, po drugi pa z določenim upadom jezikovne kompetence v mladi družbi, ki na nove razmere, to je na večji obseg javnega sporočanja, ni bila dovolj pripravljena.

Jezikovno načrtovanje so tedaj prevzele znanstvene in strokovne ustanove, v SAZU so v kratkem času izdelali dva nova pravopisa s pravorečjem in slovarjem, pripravljali so veliki akademijski slovar knjižnega jezika, nova slovnica se je prilagajala sodobnim slovničnim standardom. V tem prvem povojnem razdobju se je purizem kot posebna oblika jezikovnega »čiščénja« najprej ukvarjal s tvorbami pod rusko/sovjetskim vplivom (zlasti v imenih, to so bila posebno okorna, po sovjetskem novoreku tvorjena zložena ali kratična imena, kakor Mesoprom, tudi Litostroj in podobna), pozneje so opozarjali na srbokroatizme. Tedaj, to je nekako od petdesetih do srede šestdesetih let, med prvo in drugo izdajo povojnega slovenskega pravopisa, pa je prišlo do opazne spremembe v pogledih na formalni knjižni jezik zlasti zaradi razmaha pogovornih zvrsti v gledališču (in filmu, deloma tudi pod vplivom tuje dramatike). Ta sprostitvev v pojmovanju knjižnojezikovne norme najprej na odru, potem tudi v drugih, tudi javnih govornih položajih je pripeljala že ob prvih pravopisih do oblikovanja novega pogleda na tako imenovano jezikovno pravilnost, na drugi strani pa se je že tedaj skušalo razvoj uravnavati v nasprotni smeri s poudarjanjem strogega predpisa norme in s hkratnim opozarjanjem na ogroženost slovenskega jezika. Tedaj je novo raziskovanje knjižnega jezika na Univerzi (ob naslonitvi na sodobne jezikoslovne teorije) pripeljalo vsaj v jezikoslovnih krogih in tudi v šoli do pojmovanja funkcijskih zvrstnosti, s tem pa do natančnejšega notranjega razlikovanja jezika – medtem ko je purizem oblikoval javno mnenje z marsikdaj neupravičeno predstavo o jezikovnem kaosu, tudi »nemarsičini«, kakor so označevali tako dejanske napake (v pisavi npr. napačno rabo predloga z(s), posameznih sklonov, besednega reda itd.) kakor namišljene »napake«, in s pogostim očitkom stroki, da ničesar več ne »prepoveduje« in da je s svojim »vserazumevanjem« sokriva za »propadanje« slovenskega jezika in za pešanje skrbi zanj.

Oba pogleda na jezik sta se ujela le pri ugotavljanju dejanskih napak tako v pisnih kakor v govornih besedilih, ne pa zmeraj pri njihovem pojasnjevanju. Medtem, to je v času iz šestdesetih v sedemdeseta leta, je z družbenim odpiranjem tudi pri Slovencih prišlo do podobnega pritiska na jezik, kot so ga že poznali zlasti na Zahodu in ki ga je povzročil stik z angleščino. Razlogi za novo angleško poplavo besed, zvez, tudi novih metafor so bili raznovrstni; vsem skupen je bil okvirni politični naboj – tudi z izbiro jezika, besede pokazati splošni odpor zoper vsake vrste notranjo prisilo, tudi prisilo, ki jo je pomenila sicer dogovorjena slovenska jezikovna norma, in izkazati odprtost do (predvsem zahodnega) sveta. Posledice so znane:

najprej so bile najbolj opazne v sprejemanju zabavne glasbe, postopoma je bilo takih izrazov vse več v najstniškem slengu (ki se naglo spreminja) in – kolikor je bilo ob tedanjih predpisih mogoče – so začeli s tujimi imeni poimenovati tudi slovenske izdelke in, če se je dalo, tudi podjetja. Pri tem je šlo za pragmatične predpostavke, povezane z izkušnjo splošnega zaupanja v tuje izdelke, od katerih so nekatere tedaj izdelovali pri nas po licencah. V takih razmerah je prišlo do pomenljivih novosti v družbenem načrtovanju tako statusa slovenskega jezika v tedanji SR Sloveniji in v Jugoslaviji kakor novega normiranja korpusa (prvi zvezek Slovarja slovenskega knjižnega jezika, terminološki slovarji, slovnica, besediloslovne študije itd.), le v šoli (zlasti v srednji) so učitelji pri pouku slovenskega jezika v še večji meri kot prej poučevali predvsem književnost, seznanjanje z jezikom se je zato za večino prebivalstva sklenilo z osnovno šolo. Položaj slovenskega jezika je bil zagotovljen z določili v zvezni in v republiški ustavi, raba je bila omejena v vojski ter deloma v nekaterih uradih, ki so bili vodeni iz Beograda (npr. carina), bili pa so tedaj že dovolj pogosti tudi poskusi, poenotiti misel in jezik npr. z enotnim televizijskim dnevnikom v srbohrvaščini, in drugi pritiski na jezik, ki jih večina ni zmeraj prepoznala, ker so bili zakriti z ideologijo in so bile jezikovne posledice navidez drugotne. V takih razmeroma zapletenih razmerah se je po eni strani v vseh slovenskih ustanovah jezik nadalje razvijal v sodobno funkcijsko razvejeno izrazilo, a tudi tedaj se je nadaljevalo že opisano puristično opozarjanje na negativne pojave v jeziku (s pozitivnimi učinki ob uveljavljanju marsikaterega dobrega novega slovenskega izraza in z negativnimi učinki zaradi širjenja splošne negativne jezikovne zavesti in posplošene ocene o namišljeni jezikovni neurejenosti).

Obveščenost posameznikov o slovenskem jeziku, njegovem statusu v večjezikovni državi, o pravilih formalnega jezika je bila kljub vsemu naštetemu in prizadevanju medijev (jezikovni članki, rubrike v časopisju, radio, televizija) še zmeraj neustrezna, še več, posebne vrste nevidni pritiski na jezik so bili tudi v tem, da se je prizadevanja za slovenski jezik in za ozaveščanje o njegovem statusu na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let stigmatiziralo z oznako nacionalizma. Pouk slovenskega jezika v šolah so krčili na račun drugih predmetov, zlasti drastično je bilo to v tehničnih strokovnih šolah, predvsem v šolah nižje vrste. Iz tistega časa je tudi prva ideja, da bi jezikovna vprašanja uredili s posebnim zakonom. Pripravili so teze za zakon, a so prizadevanja zanj tedaj zamrla. Po moji oceni tedanja zamisel o zakonu ni mogla uspeti, ker položaj slovenskega jezika ni bil niti sondažno raziskan, pa tudi ker ni bilo jasno, kdo bi skrbel za izvajanje takega zakona,

saj je bilo strokovnjakov zelo malo, in ker teze za zakon niso bile utemeljene na dovolj trdnih strokovnih izhodiščih tako z jezikoslovne, sociološke kakor predvsem pravne plati. Toda sestavljalci tez so bili vendarle prepričani, da je to najboljši način za zagotovitev rabe slovenskega jezika v vseh predpisanih položajih. Drugačna zamisel družbenega načrtovanja jezika in jezikovne politike je prevladala sredi sedemdesetih let. Tedaj je Slavistično društvo Slovenije dalo SZDL (Socialistična zveza delovnega ljudstva) pobudo za skupno akcijo, katere cilj naj bi bilo širše ozaveščanje prebivalstva o pomenu slovenskega jezika v javnosti, o problemih na posameznih področjih, predvsem v šoli, ne nazadnje tudi v zamejstvu, saj smo slovenski jezikovni prostor razumeli kot celoto, ne glede na državne meje. Razlog za to pobudo so bile razprave, ki so jih o tej temi v SZDL vodili vse od l. 1965, bilo je Pismo o jeziku (1965), bili so uspehi (v televiziji) in padci (krčenje ur v šoli, teze za zakon namesto širšega seznanjanja javnosti), s strokovnega stališča pa so bile odločilne spodbude, ki smo jih dobili od tedaj že močno razvite sociolingvistike. Ta nova medpanožna disciplina je slovensko jezikoslovje morala zanimati zaradi bivanjskih dejstev: v zamejstvu je bila slovenščina v boju za pravice ob prevladujočem večinskem državnem jeziku in slovenščina v matici je bila v večjezikovni državi v stiku z jeziki drugih narodov in na drugi strani pod vplivom tujih jezikov v sklopu globalne civilizacije. Zorni kot te teoretske smeri, ki je tedaj tudi pri nas pritegnil še druge raziskovalce, zlasti sociologe, pa je bil pomemben tudi za razumevanje raznovrstnih jezikovnih pojavov v samem slovenskem jeziku. – Priprave na posvetovanje o jeziku v Portorožu (14. in 15. maja 1979) so trajale od leta 1975, gradivo posvetovanja je izšlo skupaj z razpravo v posebni knjigi z naslovom Slovenščina v javnosti l. 1983. Sama akcija je vsaj za nekaj časa jezikovna vprašanja odprla širši družbeni pozornosti, pri SZDL so ustanovili posebno sekcijo za jezik in kasneje svet za jezik, ki je deloval vse do konca te ustanove v l. 1990. Zastavljeni cilji pa so bili s tem le deloma doseženi. Za širše ozaveščanje je manjkalo usposobljenih poklicnih strokovnjakov, delovanje v sekcijah za jezik je bilo zasnovano domala volontersko, brez sredstev, čeprav bi bile za obvladovanje zahtevne predmetnosti potrebne tudi materialno podprte raziskave. V skladu s prvotno zasnovo portoroškega posveta so bile v okviru sekcije in sveta za jezik najprej organizirane področne delovne skupine, že v začetku osemdesetih let pa med njimi tudi tako imenovano Jezikovno razsodišče, sestavljeno iz strokovnjakov jezikoslovcev, prevajalcev in praktikov, ki je obravnavalo posamezna pereča vprašanja največ jezikovne neustreznosti – in o tem redno obveščalo javnost.

Četudi so nekatere delovne skupine svoje delo predstavile na posebnih posvetih (npr. o jeziku v znanosti, v javnih občilih, na odru), se je delo Jezikovnega razsodišča, ki je po svoje pomenilo neke vrste posodobljeno obliko poprejšnjega opozarjanja na jezikovne napake, javnosti najbolj vtisnilo v spomin (kljub neprimernemu naslovu sekcije ali prav zaradi njega). Ob nekaterih priložnostih so bila jezikovna vprašanja tedaj uporabljena tudi kot sredstvo za urejanje drugih vprašanj, na primer glede slovenščine v vojski v znani polemiki z M. Bulatovičem, ko se je vprašanje slovenskega jezika v javnosti pokazalo v svoji temeljni vlogi kot vprašanje znaka slovenske narodne samobitnosti. Kljub vsemu temu so bila tudi ta prizadevanja preveč razdrobljena, namesto širše ozaveščenosti o pomenu statusa jezika in splošne skrbi za višjo jezikovno raven javne komunikacije je bilo v zavesti mnogih še vedno veliko preveč splošnih stereotipov o slovenskem jeziku, češ da je to »mali jezik« brez širših komunikacijskih razsežnosti, da slovenska imena v kupcih ne zbujajo zaupanja (četudi imajo vsa znana večja podjetja prav slovenska imena: Gorenje, Iskra, Krka, Lek, Mura itd.), pa da se na splošno sploh slovensko ne zna, ker se pač s temi vprašanji ni vredno ukvarjati, češ saj se razumemo. Pač pa se je ob prizadevanjih za akcijo Slovenščina v javnosti začelo urejati vprašanje jezikovnega pouka v šoli in vsaj na papirju je bilo določeno enakovredno razmerje med učnimi vsebinami pri jeziku in književnosti. Življenje je šlo svojo pot – in prav tu je treba opozoriti na pozitivno plat: na novo, svobodnejše obvladovanje jezika na vseh področjih in v skladu z razvojem strok tudi na novo, zavidljivo raven jezika.

Po osamosvojitvi Slovenije je jezikovno načrtovanje najprej potekalo sprva v ustaljenih okvirih strokovnih ustanov, l. 1990 je izšel 1. zvezek dolgo pripravljanih pravopisnih pravil, zaokroženo je bilo delo za Slovar slovenskega knjižnega jezika, slovnica je doživela tretjo izdajo, izšla je vrsta terminoloških slovarjev. Splošne določbe o statusu slovenskega jezika so bile sprejete v ustavo samostojne Slovenije, rabo jezika na posameznih področjih ureja zakonodaja, vendar z zakoni vse še ni urejeno. Odprta so zlasti nekatera vprašanja komunikacije s tujimi partnerji v gospodarstvu, pa tudi v znanosti, v zdravstvu, ob novih povezavah v vojski, saj utegne kakor poprej srbohrvaščina dobiti novo vlogo pri usposabljanju in poveljevanju angleščina. Jezikoslovna stroka v tem delu jezikovne politike sprva ni sodelovala, posledice ne dovolj dorečenih določb so se pokazale najbolj drastično ob sprejemanju Zakona o gospodarskih družbah (1993), in prav v zvezi s tem zakonom in nekaterimi drugimi, ki urejajo tudi vprašanja zunanje in notranje komunikacije v podjetjih, se kaže potreba po odprti razpravi

gospodarstvenikov, politikov in ustreznih strok za zagotovitev statusa slovenskega jezika in s tem povezano ugotovitev zavesti o njem ter za jezikovno obvladovanje sodobnih civilizacijskih področij. Vprašanje slovenščine v imenih podjetjih se pojavlja kot znak (tudi splošne identitete), dejstvo, da je podjetje v Sloveniji, ureja jezik aktov registracije, tako je določen tudi jezik poslovanja. Toda pri tem bi se lahko zapletlo, saj bi se pri tujem kapitalu kaj lahko izrazil tudi interes za lastnika kapitala do jezika njegovih delojemalcev in dalje do jezika notranjega poslovanja v takem podjetju. Izveski z imeni tujih (pri nas registriranih) podjetij in njihovih izdelkov v slovenskem prostoru so izzvali pomisleke in zahteve po »ureditvi« tega vprašanja, največ takih prispevkov je bilo objavljenih v obliki pisem bralcev, pogosto s pretiranim posploševanjem in tudi demagoškimi argumenti, s katerimi se je pozivalo, da »je vendarle že treba nekaj storiti za ta naš slovenski jezik«. (Najbolj enostavno bi bilo po mnenju te struje tuja imena z zakonom prepovedati in s tem prostor vsaj na zunaj »očistiti«.)

V Slavističnem društvu Slovenije, danes Zvezi slavističnih društev Slovenije, smo v letu 1992 sklenili poskusiti nadaljevati z delom društvene sekcije Slovenščina v javnosti. Ob spoznanjih novejših sociolingvističnih raziskav in razprav na posvetovanjih zlasti našega društva in Društva za uporabno jezikoslovje smo poslali jeseni 1993 Odboru za kulturo, šolstvo in šport DZ pobudo za ustanovitev delovne skupine za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko. Skupina je bila ustanovljena pred poletjem 1994, pred tem je bilo treba določiti obseg in način tega odborovega svetovalnega telesa, v katerega so bili poleg strokovnjakov (članov društev) pritegnjeni tudi pravniki in psihologi. V prvem obdobju se je bilo treba preskusiti, uspešno smo sodelovali pri izdelovanju amandmajev za vrsto zakonov, zlasti šolskih, zakona o varstvu potrošnikov, kasneje zakona o osebni izkaznici in podobno. Seveda se učinki niso mogli pokazati takoj, in čeprav so mediji o našem delu poročali, očitka, da za »zavarovanje« slovenskega jezika pred ogroženostjo premalo storimo, nismo ne mogli ne znali zavriniti. Poudarim naj, da vsaj pri delu članov skupine izhodišče za delo seveda ni bilo spoznanje o ogroženosti slovenskega jezika. Namen dela skupine je bil, opozarjati na jezikovna vprašanja v novih političnih razmerah in spodbujati zagotavljanje statusa slovenskega jezika s pozitivno zakonodajo. Po strokovni poti želimo pritegniti pozornost javnosti k razumevanju vloge jezika v oblikovanju narodne in državljanske (samo)zavesti, na drugi strani pa na njegov pomen pri oblikovanju javne komunikacije. Tu ne gre za jezikovno kulturo zaradi nje same,

kultura komunikacije je pomembna za oblikovanje stališč, jasno urejanje določil (če to omogoča obvladovanje teorij, ki usmerjajo reševanje posameznih vprašanj) in medsebojnih razmerij. Tudi za to je potrebno obvladovanje jezika, ki v svetu odraslih daleč presega tisto, kar se lahko dobi s tovrstno izobrazbo v najstniškem obdobju.

Leta 1996 smo prišli do spoznanja, da potrebujemo v Državnem zboru nekaj pripomočkov, v arhivu se je nabralo dokumentov, pa tudi računalnik bi potrebovali, ki naj bi bil članom komisije na voljo za ta namen. O vsaj minimalni materialni spodbudi nismo razmišljali, a se je že tedaj pokazalo, da bi morali imeti vsaj skromna sredstva za nujno naročilo kake strokovne raziskave. Ob pozitivni oceni dotedanjega delovanja skupine je ostalo pri priporočilu naše prošnje v prejšnji in novi sestavi Odbora, ki je sicer podprl načrte, a delo kljub temu ni prav steklo. Pokazalo se je namreč, da je za nadaljnje reševanje potrebna tudi pomoč usposobljenega profesionalca, ki bi skrbel za povezave skupine z ustanovami. (Tako smo poskusili poskrbeti za zakonsko zagotovitev rabe slovenskega jezika v znanosti; želeli smo doseči pozornost znanosti za ta vprašanja, saj bi moralo biti v vsaki znanosti, ki jo pri nas razvijamo, jasno, da pomeni slovensko znanstveno besedilo prispevek k slovenskemu razumevanju sveta, drugo je potem nujna komunikacija navzven z znanostjo v tujih središčih. Jezik brez razvijanja lastnih izrazil na najvišji izrazni ravni in brez oblikovanja lastnih predstav ni funkcijsko polno razvit; tako stanje bi nas zlahka pahnilo v razmere pred stoletji. A naglica novega časa in živo sporazumevanje nekaterih naših vrhunskih znanstvenikov sta marsikje postavila slovenščino pod vprašaj. Vprašanje rabe jezika je odprto v priznavanju objav, na univerzi, zlasti pri izdelavi nekaterih doktoratov in magistririjev s tujim mentorjem, na znanstvenih sestankih, kjer bi morala biti kakor drugod (npr. v Italiji) zagotovljena sredstva za prevajanje ipd. Zataknilo se nam je, ko se je pokazalo, da bi potrebovali zelo veliko časa za individualno strokovno prepričevanje, tega pa ob drugih vsakdanjih dolžnostih ni bilo. Pisna vloga naše skupine na Ministrstvo za znanost, da bi glede tega sodelovali pri pripravah na novi zakon, je bila zavržena.) Take izkušnje so delo skupine upočasnile, nekaj pa gre tudi na račun pridobivanja strokovnih stopenj, saj so trije člani skupine v tem času doktorirali.

Delo skupine za jezikovno načrtovanje pa je zastalo tudi potem, ko nas je spomladi 1996 novi minister za kulturo dr. Janez Dular seznanil z »novo politično voljo«, ki jo je napovedal že ob svoji predstavitvi v

parlamentu pred izvolitvijo: vprašanja slovenskega jezika naj bi uredili s posebnim zakonom in ga sprejeli po hitrem postopku. V skupini smo izrazili pomisleke, a smo bili vendarle pripravljeni razpravljati. Za razpravo smo bili naprošeni dvakrat, prvič ob samem začetku snovanja zakona, drugič potem, ko nas je za mnenje o osnutku zaprosil novi kulturni minister Jožef Školč. Že prvič, ko smo morali zaradi časovne stiske in neprimernega termina (prazniki) razpravljati v okrnjeni sestavi in zaradi tega na zaprti seji, ni bilo časa za resno uvodno razpravo, ki bi odgovorila na vprašanja, zakaj zakon, ali zakon oziroma ali drugačna pot družbene mobilizacije za vprašanja jezika, čeprav se že tedaj z uvodoma navedenimi (tudi nekoherentnimi) pojasnili o razlogih zakonske ureditve in njegovem namenu vsaj nekateri člani skupine nismo strinjali, ampak smo se takoj lotili pripomb k posameznim členom. Za poglobitno razpravo o izhodiščih zakona in relevantnosti spoznanj, ki so sestavljalca vodila k sklepu, da lahko samo z zakonom o jeziku odpravimo »zmedo«, ki naj bi v času približevanja Evropski zvezi »ogrožala« slovenski jezik, tedaj ni bilo časa. Toda prav takšna temeljita razprava, v kateri bi bilo treba pretresti in raziskati, ali gre res za ogroženost jezika – ali predvsem za novosti, ki jih prinašajo s seboj novi načini medsebojne komunikacije, pa tudi kako se odnos do slovenščine kot državnega jezika povezuje z odnosom do države (oziroma do naroda) in ali se pri posamezniku izraža tudi v dejavnem sooblikovanju izrazne podobe skupnega javnega življenja v slovenskem jeziku, bi bila pri samem nastajanju zakona ali sprejemanju drugih rešitev nujna. V naglici priprav v tedanjem predvolitvenem času seveda za tak pristop ni bilo volje, pa tudi zakon nam je bil predložen kot sklenjena stvar. Ministru Školču smo kasneje odgovorili s stališči vseh članov komisije, ki so po več zasedanjih poslali pisno mnenje. Ministrstvo je del naših stališč sprejelo v svojo oceno predloženega osnutka. Do verzije, ki je deloma izpopolnjena danes v razpravi, je bil osnutek zakona deležen veliko popravkov, vendar ostaja opisani uvodni primanjkljaj še vedno ovira tako pri utemeljitvi zakona kakor pri njegovi zasnovi in zakonski instrumentalizaciji njegovega izvajanja. Čeprav je tudi to besedilo drugačno od prejšnjih, so pripombe pripomogle le k delni modifikaciji besedila, medtem ko razlogi za temeljne pomisleke niso mogli biti odpravljeni.

Prav zaradi tega naj za sklep tega razpravljanja, katerega namen je bil pokazati na vsaj dva različna pogleda na sodobni knjižni jezik, njegovo vlogo in možnosti v novi državi, opozorim še na dve sestavini zasnove zakona,

na skupino posebnih zakonskih določb, v katerih so razen nekaterih novosti v glavnem povzeta jezikovna določila iz obstoječe zakonodaje, ne da bi bila s tem zajeta vsa področja. Ker so ta jezikovna določila iztrgana iz zakonskega sobesedila, katerega sestavni del so v izvirnem zakonu, so tako osamosvojena in odtujena iz celote zakonskega besedila, ki ureja področje v vseh njegovih sestavinah. To seveda lahko povzroči larpurlartistični učinek jezikovnih določil. Drugo vprašanje, ki ga prinaša osnutek, je vprašanje instrumentalizacije s tako imenovanim Uradom za jezik pri vladi, to je s centralno ustanovo, v kateri naj bi po predvidevanjih zakonskega osnutka skrbeli za udejanjanje določb zakona o jeziku v vsej Sloveniji, (pomagali tudi v zamejstvu), pospeševali raziskave in podobno, tudi svetovali in nagrajevali dobro jezikovno raven. Ustanavljanje Urada za jezik ob ne dovolj premišljenih določilih zakona bi utegnilo imeti prav nasprotni učinek od zaželjenega, zato menim, da bi se kazalo tistih vprašanj, ki sem jih deloma nakazala v tem prispevku, lotiti tako, kot smo zapisali v pripombah k osnutku: če je potreba po jezikovnih svetovalnicah, naj te nastanejo v neposredni zvezi s stroko, tako pri Inštitutu za slovenski jezik Frana Ramovša (za besedišče in terminologijo) kakor pri Centru za slovenščino na Filozofski fakulteti (za fonetiko in besediloslovje). V takem okviru bi se izpopolnjevali strokovnjaki za to posebno dejavnost, delo v okviru ustanov pa bi najbolj neposredno približalo in povežalo raziskovalno dejavnost s prakso in omogočalo strokovni nadzor in medsebojno kritiko.

Razpravo o zakonu o jeziku kaže zato vrniti v izhodišče in najprej temeljito pretresti ustreznost aktualnih pogledov na položaj slovenskega jezika in odgovoriti na vprašanje, ali kaže urejati jezikovna vprašanja po dosedanji poti družbenega dogovora oziroma ali je razvoj res tako ogrožen, da je treba jezik zavarovati s posebnim zakonom. V razdobju, ki ga bo taka razprava terjala, kaže pritegniti dejavnike formalnega življenja in javnosti h kompetentni pozornosti do vprašanj slovenskega jezika in njegove kulture. Zakon, ki bi urejal tako zahtevno in obenem intimno materijo, bi moral biti pretehtan in bi moral biti že med pripravami deležen družbenega in strokovnega konsenza, sicer ne gre le za izgubljanje energije, ampak tudi za izpostavljanje predmeta zakonskega urejanja, to je slovenskega jezika, kar bi prav gotovo imelo nasproten učinek od razglaščenega. Zaradi tega ne kaže hiteti z vlaganjem dokumenta v proceduro z ugovorom, da bo med postopkom spremenjen in dodelan. Navedene in druge pripombe opozarjajo na temeljna konceptualna vprašanja in ta morajo biti rešena že na samem začetku.

V razpravi sem z veseljem pritrdila predlogu dr. Janeza Dularja o kadrovski okrepitvi naše delovne skupine za jezikovno načrtovanje in jezikovno politiko pri Odboru za kulturo, šolstvo in šport. Profesionalni strokovni tajnik morda pri službi DZ za zakonodajo bi opozarjal na nove potrebe in primanjkljaj v dosedanji ureditvi in skrbel za povezave skupine z drugimi organi državnega zbora; s tem bi odpadel občutek vsiljevanja jezikovnih vprašanj, ki me spremlja že od Slovenščine v javnosti in je – verjeme – nespodbuden. Na drugi strani menim, da je smiselna tudi pot seminarskega seznanjanja poslovnežev, o čemer je bilo govora v razpravi. Tudi pri tej dejavnosti izvajalci ne bi bili navezani predvsem nase, če bi lahko uredili omenjeni svetovalnici v okviru znanstvenih ustanov.

AVTOBIOGRAFSKI ESEJ ČRNI OPTIMIZEM

O lastnem razmerju do slovenskega narodnega vprašanja čudno težko spregovorim. Nekam sram me je čustev, na splošno obotavljivo sporočam spoznanja, ki so v meni od nekdaj jasna in trdna. Nemara me pri tem ovirajo okoliščine: navadili smo se literarnega mita o nenavadni, neimenitni in nadvse skromni, neslavni preteklosti, ki da jo v novejši zgodovini zares razsvetljuje kvečjemu mogočni kres vseljudske vstaje v zadnji vojni. Vstaja je bila resnično veliko dejanje in najbrž bi tudi jaz tako ocenjevala zgodovino, če se ne bi pri svojem delu toliko ukvarjala z zgodovino slovenskega knjižnega jezika in če ne bi pri tem že zdavnaj spoznala, da čudež ni le v tem zadnjem dejanju, ki je obsijalo obzorja našega spomina, ampak v vsej ustvarjalni zgodovini preživetja Slovencev na tem prelepem koščku sveta, ki mu je Valentin Vodnik nadel pomenljivo ime: prstan Evropin.

Spoznanje o naši preteklosti in naši sedanjosti pri večini na meni težko razumljiv način po navadi otrpne v nekakšnem spogledljivem obžalovanju, da nas je Slovencev žal premalo, da nas je zato v preteklosti premetavalo iz ene nesreče v drugo ... in se ne zmore premakniti ob spodbudnejšem dejstvu, da smo se na tem nemirnem prostoru obdržali skorajda poldrugo tisočletje, v neprimernih razmerah in razen na severu skorajda v nekdanjih mejah ...

Obžalovanje naše majhnosti je že del čustva, tistega čustva, ki mu je najprej še zmeraj malce nerodno – intimnih razmerij nismo vajeni razglašati na vsa usta – čustva, ki mu je tesno in bi prekipevajoče v ponosu hotelo, da bi bil ves svet naš, čustva, ki se v vsakdanjih stikih tako zelo rado pritaji in zataji jezik, narodnost, se prilagodi ne le v drugem okolju, ampak pogosto tudi doma, če imamo goste od drugod. Vendar vse to ni tako preprosto, pa tudi za vsakogar ne velja.

Tole spoznanje in tole čustvo sta pomenljiv del duševne zgradbe vsakogar med nami. Pravijo, da danes občutek narodnosti ni več tako pomemben, da je to ob stapljanju sveta povsem preživeta zadeva, da mladim pokreklo ni važno in da se čutijo povezani z mladostjo čez vse ovire, tudi čez ovire meja, rodov, preteklosti. Da, mladost, ki se danes marsikje kakor roža

Esej je bil prvič objavljen v *Pričevanja: December 1984: Iz lastnih korenin: Avtobiografski eseji I*, Ljubljana: Partizanska knjiga, 1984, str. 177–227.

obrača za soncem svetlih in nejasnih idej o človeštvu, ki ga ne bodo ločevale vse mogoče naravne in umetne ločnice ... Prav ta mladost, ki tako hiti iskat odgovora na vprašanje o sebi k drugim mladim ljudem, se ob narodnem vprašanju marsikdaj zvrha posmehne, češ, to ni več aktualno, posebej še, če se ji v tem spretno pošepetuje, včasih tudi v želji »pospešiti razvoj«, ga odvrniti od začrtane poti – kolikor je to po tej poti mogoče.

Je prav, če to spoznanje o naravnosti mladih posplošujem? Ali je to le dvom, ki se je zalezal vame, ko sem prvič spoznala, da si tudi mladi kakor marsikdo nas ne upa glasno spregovoriti o teh vprašanjih, če se mu okoliščine ne zdijo prav varne (!) in misli, da bi ga jasno in pozitivno stališče utegnilo zaustaviti pri življenjskem povzpenjanju v oblačne višave izsanjanih časti. Skrb je naravnana v dve smeri: ali bodo mladi, ko bo čas in če bo potrebno, znali in zmogli vztrajati v boju za svobodo in samobitnost, kot so rodovi pred njimi, se bodo znali in hoteli odrekati, da bi obdržali samostojnost, bodo imeli dovolj neovrgljivih razlogov za ta boj, iz preteklosti in iz svoje lastne vizije sveta, ki ga danes le slutimo – ali se bodo kot ta ali oni v skrbi za ozko osebno ugodje predali pred manipuliranjem in tujimi, pogosto nasprotujočimi si interesi. In se spreminja v kritiko našega rodu in tistih pred nami: smo se dovolj potrudili, da bi mladi naše najboljše sporočilo v občutljivem zaznavanju svoje mladosti zares dojeli? Tudi sporočilo o nalogah, ki jih ima vsakdo do družbe, družba pa ni samo socialna, ampak tudi narodna skupnost.

Skrb in kritika in skepsa se prepletajo v nekakšen strah, ki ga zmeraj znova odriva vera, da je nezaupanje odveč, nesmiselno, da so mladi v teh svojih različnih glediščih pač malo bolj glasna podoba nas in starejših rodov, nekakšen sad razmerij, ki so se oblikovala in izrazila v našem času. Razloček seveda je: naš rod se je še moral in zmogel odločiti za svoje mesto v boju za svobodo, mlajši so – kolikor ne živijo v zamejstvu in se ne bojujejo za pravico do obstoja Slovencev – svobodo sprejeli kot izročilo, kakršna že je. Toda če se lahko izrazim s pojmi iz naše popredmetene vsakdanjosti: svobodo so dobili, kot še noben rod prednjimi, vendar – brez navodila za uporabo . Vendar: je to navodilo potrebno? In kaj je to? In sploh – kako je z izročilom? Površen vtis pravi, da je s sporočenimi stvarmi nekako takole kot s tvarnim bogastvom: dober gospodar ga pomnoži in ga tako zapusti dedičem več, kot je sprejel, tako naj bi bilo z znanjem, kulturo, jezikom: idealno in v teoriji. V življenju in v zgodovini pa je in je bilo veliko odvisno od okoliščin, od sreče, tudi najbrž od nekakšne kakovostne osnove kakega naroda ali rodu. Svoj zgodovinski spomin skušam vpreči v ocenjevanje: toda ali imam za prejšnja

obdobja dovolj podatkov, da jih lahko z vso gotovostjo razumem, ko skušam pojasnjevati logiko razvoja? Primerjava mojega deleža in deleža tistih, ki prihajajo za nami, je seveda odprta in bo tako tudi ostala. Predaja izročila je odvisna od prijaznih in neprijaznih okoliščin našega bivanja in splošnih razmer v svetu. Nekaj prav gotovo velja: razmere, v katerih je mladi rod rasel, so bile v materialnem pogledu boljše od tistih, v katerih je rasel naš rod. Danes vemo, da so se zboljšale prenažlo in ne na trdnih temeljih in da moramo skupaj z mladimi začeti te temelje pošteno popravljati in da se nam pri tem mudi. Vemo tudi, da imamo kljub zavestnim prizadevanjem slediti svetu nekaj primanjkljaja v znanju vseh tistih modernih vedenj, ki zdaj na koncu drugega tisočletja naše dobe in ob koncu stoletja napovedujejo novo raven življenja, raven z novimi, natančnimi vrednotami, merili – in tudi z novim spominom. In prav zdaj, ko se spreminjajo merila naših tehtnic – prav zdaj me je po tihem in včasih kar na glas strah, kaj bo z nami, kaj bo v tem modernem svetu, polnem spodbudnih naprav in igrač za odrasle, ne toliko z našim materialnim preživetjem, ampak kaj bo z našim hotenjem obstati na tem prostoru še naprej kot narod, s svojo kulturo, s svojim odzivom svetu, s svojimi družbenimi napravami, ki niso prav nič drugačne od podobnih naprav pri večjih narodih. Bomo zdržali, bomo znali, zmošli in predvsem hoteli obstajati? In ne nazadnje: ali bomo imeli dobrih in zares sposobnih velikih ljudi, ki bodo zmošli urejati vse potrebno za skupno življenje narodne skupnosti?

So tudi ti strahovi prazni? Je to vsakdanje počutje starejšega rodu – kako nestvarno se počutiš, kadar te čas sili, da pred svoja stališča postavljaš takšno oznako, ti pa nekako svojih razmerij nisi kaj prida krojil po časovni meri in se v tem tudi zdaj ne počutiš drugače kakor na začetku svoje poti. Se čas giblje po dveh tirnicah: hitreje po tisti stvarnega minevanja in počasneje po tirnicah razmišljanja, snovanja in razmerij? – Je nezaupanje do nečesa, kar prihaja s svojo voljo, razgledom, včasih precej bornim zgodovinskim spominom in razumevanjem, navadno veliko bolj ubogim, kakor je spomin pri drugih narodih okoli nas? Tu se misel sklene: smo bili mi rod, ki mu je bilo jasno, kaj mora sporočiti naprej – ali smo bili že mi tisti, ki nas je zaneslo, nas potegnilo v vrtinec skrbi za same sebe, da smo v njem zanemarili tisto, kar bi morali najpoprej sporočiti naprej? Smo rod, ki je v sebi tako trden in enoten, da bodo njegovemu izročilu potomci lahko verjeli – ali bodo segali po njem in ga kot staro pohišstvo iz starinarnic izbrskali še rodovi, ki bodo našim neposrednim potomcem sledili, in bo tedaj le še zanimivo pričevanje pozabljenega?

Na to vprašanje najbrž danes ni mogoče pravično odgovoriti. In še nekaj je, na kar v svojem – včasih kar shematičnem ustvarjanju idealne pravične predstave življenja v socializmu – tolikokrat pozabimo: da so ljudje različni, tudi če so enakopravni, da se zaradi te neenakosti različno odzivajo na pritiske, da stopajo po različnih poteh. Misel se vseskozi vrti okrog nekakšne praktične, vsakdanje psihologije, laične seveda – ki spoznava z opazovanjem in slutnjo, manj s strokovnim razumevanjem in prav takšnim sklepanjem. Za naše skupne posebnosti gre, lastne Slovencem nasploh; toda kakšen je ta Slovenec nasploh, ki danes odloča o svoji usodi in o usodi svojega naroda, kakšna je njegova zavest, kakšne vrednote? Kako razume možnosti, ki mu jih ponuja družba: narodno enakopravnost, samoupravljanje, morda neuvrščенost. So to zanj življenjska vodila ali prazne besede?

Skrb je pred to goro slutenj nekam majhna in neobgljena. Misel išče naprej: hoče odgovor na vprašanje, kaj sem sama lahko storila v ozkem krogu svojega morebitnega vplivanja. In še odgovor, zakaj glede nekaterih zadev okrog tega vprašanja nisem bila nikoli v dvomu, od kod dar, da sem se že nekako od otroških let sèm glede tega jasno odločala in vedela smer. Pravega odgovora ne najdem, zdi se mi, da je v nekaterih ljudeh občutek pripadnosti skupnosti močnejši kot v drugih in da so nekateri, ki se imajo za državljane sveta, kakor brez korenin in z vsem tem neobremenjeni, drugi pa občutijo korenine in povezanost z domom kot trdno vodilo v življenju: k tem spadam; in nikakor ne mislim, da je to vprašanje tako minljivo, kakor sem in tja menijo pri nas, in da bi bila zadeva presežena. Ne verjamem v tako moč sodobne tehnike, da bi človeka podjarmila, ga spremenila v stroj, ga zravnala v serijah, mu usmerila misel v zvedavi igri z napravo, mu poravnala čustvo; še zmeraj ne verjamem, da sredstvo lahko zares postane cilj. Narodi nastajajo, živijo in umirajo kot življenje nasploh. Ta proces je v njih samih – vendar ne verjamem, da bi bil na tej doslej najvišji ravni svojega razvoja slovenski narod na poti navzdol. Ta moja vera je seveda stvar osebne presoje in hotenja, ne nazadnje verjetno tudi osebnega izhodišča in nemara posebne vrste kulture.

V tej skorajda opravičujoči misli je seveda nasprotovanje skritemu, neizraženemu nasprotnemu stališču, brez povezanosti z okoljem, brez občutka zavezanosti in dolžnosti do skupnosti, ki je posamezniku po svojih močeh pomagala, da se je izoblikoval. Seveda so take krilate besede nemara prehuda oznaka za določena razmerja in ne morejo prav zadeti tistega gibala, ki uravnava naša razmerja v veliki skupnosti, ki se imenuje narod.

Že v prejšnjem stoletju, pa tudi danes je gospodarska negotovost močan dejavnik, ki deluje zoper zakone narodne strnjivosti, saj spodbuja gospodarska preseljevanja za kruhom in boljšimi možnostmi. Delavcem so se v novejšem času pridružili številni vrhunski strokovnjaki in nekaj umetnikov. Korenine so pri nekaterih, ki odhajajo trdno odločeni, da se vrnejo, močnejše in vezi se ne zrahljajo tako hitro, pri marsikom pa se strgajo v nekaj letih novih razmer in boljšega standarda. Modrost, ki se je izrazila v prejšnjem stoletju v času velikih sprememb, revščine in nove zavesti delojemalcev in ki je podlaga naši znanstveni misli in družbenemu sistemu, narodno in družbeno vprašanje povezuje; še več, zanjo je narodno vprašanje sestavni del družbenega vprašanja, drugače povedano: narodno vprašanje je lahko rešeno, če je rešeno vprašanje kruha. Da je tako res in da ni res, nam pripovedujejo usode različnih ljudstev, tudi našega, zlasti v italijanskem in koroškem zamejstvu. Toda v zavesti mnogih gre za dve bistveni vprašanji – in vsakemu od njih je odmerjena svoja vloga.

Mislím, da je eno vprašanje rodovne zavesti in ponosa, drugo vprašanje socialnega obstoja družbe. Obe vprašanji sta povezani v samem pojmovanju narodne skupnosti tudi kot gospodarske skupnosti, v pojmovanju, ki združuje v pojmu kultura tudi vso bivanjsko kulturo, delovne navade, potrebe in življenjsko kakovost, sem prištevam seveda tudi kulturo medsebojnih razmerij, ki omogočajo obstoj skupnosti in preprečujejo, da bi se obnašala kot čreda nepovezanih posameznikov. Seveda je v našem času mnoga razmerja spremenila prevlada materialnega prestiža, ki je veliko bolj kot v preteklosti načel nekatera področja narodnih ustanov s tem, da je speljal izjemno vredne predstavnike: tako prihaja do nekakšnega polariziranja med narodi ne le v gospodarstvu in znanosti, ampak tudi v kulturi, športu. Vendar se svet s tem čudno deli: so narodi, ki imajo premalo materialnih možnosti, da bi se sami izkazali s tistim najboljšim, kar se je pri njih rodilo in nemara izoblikovalo – in narodi, ki imajo izobilja na pretek in usmerjajo kakovost in napredek. Tako odliv – kakor je nemara za izjemne posameznike nujen – nikakor ne more biti dobra spodbuda za vse tiste, ki so nemara tudi dobri, a so ostali doma, še manj za mladino. V takih razmerah tekmujejo med seboj povprečni – in razvoj je marsikje le še životarjenje.

Rešitev? Če je le mogoče, veliko večja mera strpnega in plodnega iskanja najboljših možnosti in veliko večji skupni občutek zavezanosti za novo kakovost temeljev življenja in rasti.

Zavedam se, da zveni ta misel ob očitnem in nezadržnem učinkovanju nasprotnih moči naivno in kakor nestvarno. Toda naj bo, kakor hoče:

najbrž sta na voljo dva položaja – pasivno molčanje po eni strani, opazovanje in ugotavljanje razpoloženj z bolj ali manj izrazito čustveno spremljavo – ali jasno izražanje lastnih stališč in argumentov zanje: ne da bi seveda smeli ali mogli kogar koli izraziteje spodbujati, naj si oblikujejo svoje poglede in ravnanje po katerem koli (nemara mojem) vzorcu. Tako stališče je seveda zelo vprašljivo: in je verjetno v svoji obzirnosti napačno. Toda ali je mogoče kogar koli prepričati o nečem, kar ni kakor koli v njem, za kar nima v lastnem miselnem sistemu izdelanih oprijemalk, za kar ni sprejemljiv? Za jezik – to področje mi je najbolj znano – velja splošna teorija za vse jezike, da ob stiku z drugim jezikom zadrži oziroma sprejme vase samo tiste tuje prvine, ki so kakor koli v skladu z njegovim sestavom, vse drugo se ali prilagodi ali izvrže, opusti, pozabi. Pravilo je neverjetno podobno onemu o zavračanju tujkov v živem organizmu in kaže – seveda če upoštevamo razločke –, kako tudi sestavi, ki jih je človek razvil sam, delujejo po nekakšnem podobnem redu, kakor ga pogosto opazimo v naravi.

Do neke mere velja to tudi za sprejemanje (in za predajanje izročila): mladi se odzivajo tistemu, za kar čutijo posebno nagnjenje, za kar imajo veselje. Najlepše se to vidi pri tistih otrocih, ki že zgodaj pokažejo nardarjenost. Ti ne samo, da sprejmejo izročilo, ampak začenjajo iz kulturne zakladnice sami jemati. Moj veliki prijatelj Miklavž je pri kakšnih osmih, devetih letih dobil v roke stare knjige iz devetnajstega stoletja, nekaj tudi v bohoričici; otroka je pritegnil način izražanja, pripovedovanja, pisanja pred sto leti, navdušil se je nad rokopisom. Zdaj ima enajst let – in preteklost doživlja čedalje bolj, vendar išče vanjo zrelo, urejeno, igra se polagoma spreminja v osebno nalogo. Seveda je vprašanje, kaj bo moj Miklavž s tem izročilom pripravljen storiti, ko bo odrasel: mu bo ostalo kot potešitev zvedavosti – ali bo vedenje o preteklosti most v prihodnost in njegov veliki argument v nenehnem boju za narodno, za kulturno samobitnost?

Igra: z igro se rod za rodom povezuje v skupnih nalogah; igraje se otrok uči govora, igraje si odkrije prvo slovnico, ki je potrebna zmeraj, kadar hočemo povedati razmerja; otrok iznajde svojo slovnico v poslušanju jezika odraslih in tako spregovori, ne s posnemanjem. V svojih najnežnejših letih je vsakdo tako mali raziskovalec jezika, za lastno uporabo – in vsem se seveda to raziskovanje ne posreči enako dobro. Zgodnji uspeh pri obvladovanju jezika močno vpliva pri vključevanju v družbo, pri razumevanju. Družbena ustanova – šola bi bila idealna, če bi v vsakomur razvijala predvsem osebna nagnjenja, in najbrž bi imela pri tem največ uspeha. Toda skupaj s posebnimi vedenji daje tudi tista, ki so skupaj z izročilom

nasploh temeljna za življenje. Med take obvezne in skoraj neprostoVOLjne informacije spada pisava, zmožnost branja, javnega izražanja v nadnarečnem kulturnem jeziku, vedenje o jezikovnem sestavu z ustrezno stopnjo urejene ustvarjalnosti, jezikovna kultura, morda tudi vedenjska kultura in kultura medčloveških razmerij – in med ta vedenja, najbrž pomembnejša za kasnejše življenje in delo, za mnoge kasnejše odločitve kakor pa v času igre in doraščanja, ko se kaže kot šolska modrost – med ta vedenja spada tudi informacija o zgodovini in temeljih narodne samobitnosti, pa o sožitju našega naroda v jugoslovanski družbi in državi in o njegovem deležu v združbi narodov. Ves ta obvezni program objame otroka, ko se začne s šolo urejena priprava za tako imenovano življenje. Tako mora biti – toda Oton Župančič je zapisal sinu:

*»Zato poslušaj: važno je samo,
kaj voda žubori, kaj veter poje,
kaj riše zarja zjutraj na nebo,
kateri grm je brstjè pognal
in kje škrjanček jezdi, kos, strnad.
In važen je tvoj skiro, tvoja žoga, (...)
tvoj matador ... kako bo Robinzon
opravil z ljudožrci ... če bo našel očeta
Odiseja Telemah ...
Važen je južni, severni tečaj,
Amundsen, Nansen, Smith ... važni pingvini
in albatrosi ... Važno, kdo bo zmagal
na Semeringu, Vidmar ali Aljebin. –
To, sinko moj – vse drugo je od muh!(...)«*

A je »pismo spravil« in ga skrbno zaklenil, »da ne pride nikdar nikoli sinu pred oči«. Posebej pri mestnih otrocih, če niso od malega živeli z delom, ostaja »šolska učenost« dolgo nekaj neresničnega, množina informacij se žal kaj hitro sprevrže v zmedo, posebej še, če ni vodilke, če si informacije sledijo kot enakovredne in je razvrščanje pomembnosti na kraju prepuščeno posamezniku, njegovim nagnjenjem, vplivu okolja in majhni možnosti, da se iz šolarja oblikuje osebnost in ne v svojo zasebnost zaprti povprečnik. Danes se marsikateri oče pridruži pesniku in sina z omalovaževanjem odvrne od šole, pomaga pa mu marsikateri učitelj – ker je premalo živ in premalo zares povezan z življenjem, z znanostjo, prepočasi dojema menjave

dneva in zato zmeraj znova izgublja rdečo nitko razvoja v daljnjo prihodnost. Je prava pot res v zadržani razdalji, ki preprečuje, da bi stvari jemali zares, kakor se zmeraj znova oglašajo modri »vsevedneži prave poti« – je v tem previdnem opazovanju od daleč lahko rešitev?

Beseda šola – koliko pomenov, koliko obrazov? Tista, o kateri pišem, bi se komajda ujela ob rekle, da vsaka šola nekaj stane ... Ko premišljam o njej, ima vsaj tri pomene za enega skupnega, tri obraze, skriva vsaj troje različnih predstav – in zbuja v vsakem od nas nešteto različnih dobrih in slabih spominov. Prvi pomen in prvi obraz oblikujejo dobri učitelji, razgledani in spodbujajoči, k delu, k rasti osebnosti. Drugega ji oblikujejo učitelji, ki za kaj takega nimajo ne osebnega daru ne znanja, pa tudi ne zadostne mere občutljivosti, zato tudi nimajo ne vpliva ne učinka. Vmes je še tretji obraz: podoba nujnega, obveznega zla, ki ga je potrebno prestati, čas, ki ga je treba preživeti v čakalnici na ustvarjalno delo, ko bo treba pozabiti na večino naučenih pravil in se ravnati po drugih zakonih, o katerih tudi sodobna šola malo govori. Posmeh in obžalovanje spremljata to drugo in tretjo predstavo: kakor da ni nobenega spopada med predstavo dobre šole, dobrega šolanja, dobrega šolnika in onimi, ki dejansko pomenijo družbeno škodo. Nekje je napaka – kajti tudi odziv učencev na dobrega učitelja danes ni več prav pogosto potrdilo, da je pravzaprav smisel vsaj poskušati postaviti dobro šolo. Za vsako ceno in z vsemi močmi.

In vendar gre za splošno razmerje, od katerega je v veliki meri odvisno, kako bo pozneje kdo spoštoval in upošteval vsaj osnovna stališča, kakor so mu bila oblikovana v šoli, pa tudi, koliko se bo po njih ravnal, kadar jih bo moral preverjati v praksi in dopolnjevati z mnogimi novimi in globljimi informacijami. Tudi podstave narodne zavesti spadajo sem: tisto področje, ki je v našem svetu nemara najbolj prepuščeno navidezni stihiji, ustvarjanju praznin, v katere se vtikujejo parole, ki se pripeljejo z »usmerjenim« vnetrom. Preprosto ne morem razumeti, zakaj toliko zapletamo. Vendar se mi v teh neverjetnih prepirih kaže čuden red, ki se ponavlja na najrazličnejših ravneh. Ko o njem premišljam, se zdi, da ob iskanju posebnosti pozabljamo na bistvo pojava in na temeljna pravila. Ko gre za narodno vprašanje, se to kaže v osnovnem temeljnem razmerju do same narodnosti. Pri veliki večini glede tega ne bi smelo prihajati do nikakršnih zapletov. Pri starih narodih – tudi Slovenci smo staro ljudstvo, čeravno živimo razkosani v štirih državah in smo si v večjem, osrednjem delu izbojevali svojo državo in svojo svobodo šele v zadnji vojni – pri starih narodih torej, če ljudje živijo iz roda v rod v svojem kraju, se iz roda v rod prenaša tudi zavest rodovne

pripadnosti. V to zavest spada zgodovinsko vedenje in zgodovinski ponos, izročilo pa pomeni tudi predajo kulturnega jezika, kulturnih navad, umetnosti. Predaja izročila seveda računa na sprejem, nadaljnje razvijanje in nadaljnjo predajo. O tem seveda nihče ne pripoveduje, predaja kulturnega izročila poteka navadno brez ustreznega pojasnila, po večini sploh brez pojasnila, da gre za osnovne bivanjske prvine našega domovinskega življenja. Namesto tega – bolje povedano – potem ko je to prvo premalo pojasnjeno in zlasti v šoli navadno zanemarjeno, se širijo različne parole. Že dolgo vrsto let se v zvezi z narodnim vprašanjem v vseh položajih poudarjajo dejstva, ki so v nekem drugem planu. Namreč, da je narodna pripadnost zadeva osebne opredelitve vsakogar zase in da nima nihče pravice nikomur predpisovati, za koga naj se ima in izreče. Načelno je to sicer res – in vsak lahko zapiše, kar pač hoče. To pa pomeni nekakšno izenačevanje narodnostne opredelitve z veroizpovedjo. No – in v tem izenačevanju je seveda velika pomota in ne le pomanjkljivo poznavanje zgodovine, ampak tudi nadvse neurejena zamenjava dveh bivanjsko pomembnih ravni: družbene in posameznikove. Že res, da se obe nenehno spopadata in da to spopadanje pomeni napredek človeštva in njegovo zgodovino, vendar bi od ozaveščene družbe in posameznikov v njej vendarle pričakovali tudi ustrezno razvrščanje posamičnih prvin. Tako pa prihajata do zmešnjave, negotovosti in praznin, ki jih je potem mogoče polniti z nenaravnimi in v naši preteklosti že večkrat poraženimi idejami o drugačni, konkretno državni narodnosti. Ideja jugoslovanske narodnosti je kot umetna politična ideja z različnimi imeni doživela svoj polom najprej kot ilirizem, potem kot vseslovanstvo in tudi kot jugoslovenstvo. Ker je terjala nenaravno »prekrstitev« zgodovinske bivanjske pripadnosti Slovencev in njihovo novo uvrstitev v novi politični tvorbi. Tudi tu prihaja do neverjetnega zamenjevanja kategorij: narod in politična tvorba se ne pokrivata zmeraj, ker redko kje lahko en narod živi v lastni državi. Seveda pa narod ni zaprta skupina in živi v nenehnem stiku s sosedi, pa tudi z drugimi, ki si želijo živeti v njegovem okrilju. Tu prihaja do zapletov, zlasti ob naših uradnih pojmovanjih družbenega življenja. Prav zaradi tega občutljivega vprašanja in zaradi dejstva, da živimo v večnarodnem sožitju, smo nekatere pojave po vojni zamolčali – ali jih narobe interpretirali, zato pa tudi zanemarili tiste prvine bivanjskega kulturnega izročila, ki so – tudi v naših razmerah in v sodobnem svetu – lahko motiv ali vsaj dodaten motiv za zavestnejši razvoj.

In še nekaj je, kar se na koncu – v veliko začudenje odgovornih – kaže prav v šoli, pri predaji izročila in oblikovanju kulturnih navad. Vse prvine

življenja smo vajeni razumeti ločeno, kakor da je šolstvo povezano z gospodarstvom le toliko, kolikor gospodarstvo – to je tako imenovana tvarna proizvodnja – potrebuje in kakor potrebuje, pa seveda – kolikor sredstev lahko pridobi in izda za drugo dejavnost, to je za socialni in kulturni standard, ki je v tem pojmovanju drugoten. Vse te prvine na splošno – še zmeraj pa tudi v vsakodnevni politični praksi razumemo kot drugo ob drugi. V vsakdanji politični praksi – in tudi v javnem obveščanju so tako imenovani izdatki za negospodarstvo – kljub drugačnim željam, pa tudi nekaterim resnim prizadevanjem – vendarle razumljeni kot nujno zlo, kot ovira za gospodarsko rast. Namesto da bi skupaj oblikovali in ustvarjali življenje, se tako pogloblja prepad in nerazumevanje med obema področjema; most – ves majav in grozeč – so uradniki, ki sami o sebi pogosto menijo, da jim ni treba poznati nobenih načel, nobenih konceptov.

»Eh, Bredica, ti pa tvoji koncepti ...,« sem jo zadnjič slišala po neki seji, ko sem se čudila, kako speljujemo nekatere akcije, ne da bi jih smiselno in dolgoročno načrtovali in ne da bi natančneje vedeli, kako daleč želimo seči s svojimi dejanji. »Ti pa tvoji koncepti ...« In vendar bi po toliko letih premišljevanja in reform moralo postati vsem jasno, da samo čas poteka linearno, da pa je vse drugo v medsebojni odvisnosti.

Tako se je zgodilo pri nas tudi ob sprotnem reševanju navidez konfliktnega razmerja ob vprašanju tako imenovane odprte družbe. Nekateri pojavi – o katerih je bilo treba molčati in vsaj v javnosti niso bili zares pretehtani – so take narave, da terjajo od vseh danes trezen razmislek in presojo. Slovenci jih dobro poznamo s področij, kjer se posamezni deli naše narodne skupnosti bojujejo za obstanek in javno priznanje, to je v Avstriji in Italiji; mislim pa, da bi jim morali – ne nazadnje spričo tega, ker nas je vseh skupaj za kako večje svetovno mesto (pokazali smo, da za ustvarjalnost in kulturni delež to ni nobena ovira) – tudi pri nas in pravočasno posvetiti primerno pozornost. In mislim, da bi jo, če ne bi bile nekatere teme tabu in če ne bi reševali vprašanj različnih področij v Jugoslaviji nekako po načelu vezane trgovine in po pregovoru *Ne kliči vraga*, da se ne bi prikazal kje drugje ... Slovenci smo v svoji zgodovini zaradi redke naseljenosti izgubili pokrajine na severu, kasnejši nemški kolonizacijski otoki pa so se deloma zlili z avtohtonim slovenskim prebivalstvom – deloma pa jih je – Kočevarje – v veliki večini odpeljal Hitler med vojno. Po drugi vojni so morali oditi tudi nekateri nemški ali ponemčeni prebivalci, ki so živeli v naših mestih poprej; izgon je bil kazen za predvojno in medvojno sovražnost do slovenskega prebivalstva. Migracije so razmeroma normalen in star pojav v

življenju narodov, seveda pa so zelo različne – od posamičnih odhodov na tuje, za kruhom, do prihoda večjih skupin, od stihijskega razseljevanja do načrtovanja sprememb. Hitler je med vojno preseljeval Slovence v Srbijo, v Šlezijo, tudi drugod po Evropi poznamo primere takega nasilnega od-tujevanja, naselitev Nemcev na strnjenem slovenskem južnem Koroškem omogoča špekulacije z idejami o popolni asimilaciji Slovencev, idejami, ki do zadnjega niso izgubile svoje živosti v nasprotnem taboru.

V naši družbi na splošno – seveda ne idealno, saj bi za to morali drug o drugem veliko več vedeti – velja načelo spoštovanja posameznikove iden-titete – so migracije prinesle veliko odprtih vprašanj, ki jih je treba reše-vati na vseh ravneh – in ne samo s parolami, kakor je na primer tista abo-tna o »Jugoslaviji v malem«. Zanamarjanje nekaterih dejstev, predvsem pa molk in neustrezno odločanje mnogih dejavnikov je z razvojem ekstenziv-nega gospodarstva v določenem razvojnem trenutku pripeljalo do nekate-rih pojavov, ki jih še nismo prav rešili, o katerih ne govorimo in ki jih tako ali drugače rešuje samo življenje. Toda molk javnosti ob imigracijskih oto-kih, ki so nastali ob industrijskih središčih, in stihijsko reševanje problema ter preseljevanje celih družin iz vzhodnih pokrajin Jugoslavije v »oblju-bljeno Slovenijo«, ta molk se seli tudi k obravnavanju narodnega vpraša-nja v družbi in v šoli. Kolikor je šlo pri tem za naravne procese, je te pojave mogoče razumeti, če pa se – spričo skušenj iz bližine in spričo nekaterih stališč, ki se praviloma pojavljajo ob ljudskih štetjih, ko se skuša pridobiti nepoučene in tiste v dvomu za kategorijo jugoslovanski, ne da bi bile na vo-ljo vse možne izjemne kategorije – če se spričo takih izkušenj v duši zbudi črv dvoma, ali ne gre morda za načrtno preobrazbo, ki jo spodbujajo neka-teri krogi, tedaj mi seveda ni vseeno. V tem sobesedilu bo seveda kaj naiv-no izzvenela ideja o spoštovanju samega sebe in drugih, pa tudi o široki in odprti javni obravnavi vprašanj, tako da bo tudi šoli lažje oblikovati stališča in bo molka malo manj, pa tudi manj hinavskega pridrževanja informacij ob geslu, da vsak pač odloča zase.

Najbrž je tudi od vseh teh zadev odvisno, koliko zavesti in trdnosti ute-gne tudi v teh nemirnih časih posredovati šola in v njej družbena vzgoja, koliko živega, tvornega – in vendar realnega občutka pripadnosti, razmerij, vedenja o lastnem deležu in narodnega ponosa. Zadnjič sem gledala otroke naših zdomcev – nekateri so že deset, petnajst let po tistem, ko so šli z oč-otom in materjo zdoma, slovensko pozabili (knjižne slovenščine jih ni nihče naučil) in govorijo samo še angleško, nemško, francosko ... Tudi v neformal-nih položajih so se odrekli lastnemu jeziku, kulturi in se prilagodili novim

razmeram. Pri tem pa poznam Poljake: še četrti, peti rod goji v tujini svoj jezik, svojo kulturo, svoj rodovni ponos. Zakaj? Se našim ne zdi vredno gojiti spomin in razvijati lastno kulturo, ker so doma dobili na pot premalo vedenja o svojem narodu, ker ne vedo, v čem je samobitnost in življenjska moč tega naroda? Tudi šola je bila, ki jim ni dala na pot dovolj trdnih osnov. Zaradi cele vrste napačnih razmerij, ki so se razvila v njej sami in v zvezi z njo. In zaradi omenjenega molka, tudi v šoli, in zaradi pogostega žrtvovanja splošnega posebnemu. V teh lastnostih mora biti sled davne pokornosti ljudstva, ki so ga obvladovali s tem, da so mu pridigali odrekanje samega sebe. Čudne, samouničujoče pokornosti, zaradi katere so Slovenci nemara vsako internacionalistično idejo tudi novejšega časa znali razumeti dobesedno in se kakor slovenska socialna demokracija na Koroškem ob prelomu stoletja zaradi nje odrekli slovenske identitete ... Premišlujem in ne vem rešitve, kajti kakor zmeraj v zgodovini bodo naši ljudje še odhajali za srečo, za kruhom, za posebnimi možnostmi. In se še bolj izgubljali, če jim ne bomo znali najti trdnih osnov. Tudi v šoli – in predvsem v šoli.

Zaradi cele vrste napačnih razmerij, ki so se razvila v zvezi z njo, naša šola danes ni pripravljena na to opravilo, posebej kadar pljuskajo vanjo vsa mogoča neurejena razmerja od zunaj, pa se njih negativni učinek še poveča zaradi pogosto slabih notranjih razmerij, ki kvarijo delovno sožitje. Nekaj je res: medsebojna razmerja ustvarjamo vse življenje, a žal danes oblikujemo vse to čedalje bolj na pamet. Za poprejšnjo družbo so veljala vedenjska pravila in sankcije zanje, vzgoja v tem ni nikoli pojasnjevala, da gre za posebno govorico človekovega bivanja. Z družbenimi spremembami so se spreminjala tudi pravila, če niso imela več pomena in podlage, so propadla – in izdelali so nova pravila. A kaj se je zgodilo danes? Nemirna družba, spremembe v pogledih – vse to je zrušilo avtoriteto in stara merila, z novimi pa smo seveda v zamudi in stare sankcije nimajo nobenega družbenega učinka več. Jasno je, da je v takih razmerah skoraj nemogoče ustvariti prijetno občutje družbene varnosti, zaradi opuščanja pravil se prožijo plazovi tesnobe, agresivnosti, nezaupanja, škodoželjnosti in mrtvega boja za čim boljše osebno preživetje.

Učitelji so ljudje, občani, ki so jim postavljene nenavadne naloge. Izročilo sporočajo za jutri in s tem ta »jutri« nekako sooblikujejo, toda kakšen naj bi bil ta dolgoročni cilj, komajda slutijo. Od učitelja se na splošno pričakuje, da bo pozabil nase, na vse osebne težave (ki vendarle obvladujejo njegova ravnanja), da bo učenca obravnaval »objektivno«, »pravično«, kar pomeni vsaj brez tako imenovanih negativnih čustev. Na učitelja ne bi

smela delovati negotovost današnjega dne, šola naj bi bila nekakšno eksteritorialno območje, nekakšen simulator pozitivnih življenjskih položajev, kakor da bi bilo življenje stekano iz same pokončnosti in večnega sonca brez senc. Ta učitelj, ki naj bi ustvaril take imenitne razmere in pripravljaval za prihodnost, navadno ni spoštovan, ni materialno spodbujen in pogosto – še v naših časih je bilo to skoraj nemogoče – ga učenci sploh pozabijo. Poklic je izgubil družbeni ugled že davno, veliko po zaslugi zunanjih dejavnikov in splošnega slabega razumevanja deleža šole za kulturo in s tem za življenje. Kljub temu je poklic zahteven in vsakdo ga ne more opravljati. A vendar: preden stopi v službo, ga kot vsakega delavca pregleda zdravnik, nihče pa ne ugotovi, ali je po svojih lastnostih in nagnjenjih zmožen in sposoben opravljati delo, ki mu je naloženo. In vendar bo prevzel otroka v razdobju prve in odločilne rasti in bo usmerjal njegovo odraščanje ne le v znanju, ampak tudi v razvijanju osebnega odnosa do predmetnosti in predvsem lastne osebnosti. Prav to zadnje pa kakor da je v naši šoli velik greh ...

Sem v tem čudnem pogovoru s tihim ugovarjalcem zapadla črnim mišlim sogovornikovim? Saj so tudi drugačni učitelji, z nagnjenjem in posluhom za to delo, ambiciozni, pripravljani žrtvovati čas in denar za večjo lastno razgledanost, z velikim vplivom in ugledom, pridobljenim z zgledom in močjo lastne osebnosti. Prav ti naj bi izpolnili smotre in cilje, ki stojijo črno na belem, v zglednem zapovrstju učnih načrtov.

Nalog je preveč: od psihološke zatajitve samega sebe do premišljevanja o smiselnem razmerju med predmetnostjo in družbenim ciljem, pa do strategije pridobivanja ljudi za določeno predmetnost, ki se ji pravi metodika, didaktika – in še kaj. Vsega ne zmore nihče. Najtežja naloga, ki je pravzaprav prepuščena učitelju samemu in navadno sploh ni dogovorjena, pa je oblikovanje temeljev osebnosti, in tudi družbene, to je narodne in državljanske vzgoje.

Toda ali lahko učitelj tako nalogo izpolni sam, po lastnih predstavah, če zlasti v času po drugi svetovni vojni sploh ni bilo zaželeno, da bi se o tem kaj prida govorilo. Ne v razredu – ne med samimi učitelji. Sestavine tega vprašanja danes sicer vsakdo lahko spozna iz različnih dokumentov, razvidno je iz besedne umetnosti, zlasti po čustveni plati, še zmeraj je aktualen Speransov Razvoj slovenskega narodnega vprašanja, sicer pa na to nalogo – če slučajno ni bil na univerzi deležen kake izjemne spodbude v tej smeri – učitelj na splošno ni bil pripravljen.

Zaradi pomanjkanja razpravnih priložnosti se lotevamo tega vprašanja kot intimne zadeve, ki se je dotikamo v nekakšni zadregi in zanjo ne

najdemo pravih besed, v strahu, da bi izzvenela v prazno, kakor se nam zdi-jo prazne in pretirano krilate spodbudne in pozivajoče besede iz preteklosti. Tako je učitelj pred učenci ob tem vprašanju – in še ob mnogih drugih priložnostih – sam, sam mora najti obliko sporočila, da bo prepričljivo in da bo sprejeto, še več – sam mora oblikovati tudi prepričljivo vsebino tega sporočila. Pri tem se sogovornik spreminja: rod za rod, vsak je drugačen, vsak ima drugačno predstavo o svetu, v katerega vstopa, o svoji nalogi v tem svetu, o svojih možnostih.

Nič dosti bolje ni z drugo sestavino te vzgoje, sestavino, ki ji je narodna vzgoja navadno podrejena: to je s socialističnim patriotizmom. Učitelju je zapovedan s šolskimi smotri in vzgojnimi cilji. Dejansko je ta zveza – kakor se na prvi pogled zdi, da je pomensko povsem jasna – zelo nedoločna in jo je mogoče napolniti z različno konkretno vsebino. Prav to seveda povzroča pogosto nejasnost, praznino, ki se lahko polni z različnimi idejami. Mednje sodijo tudi tiste, ki so ravno toliko nedomišljene – kolikor so vztrajne in ki bi tudi na silo pospravile z vsemi nasprotji, ki v Jugoslaviji nastajajo iz sožitja narodov, ki v preteklosti niso živeli zmeraj v prijateljstvu, ki so bili deležni različnih vplivov in se močno razlikujejo tudi po kulturnem izročilu, pa tudi danes se na različne načine odzivajo spodbudam, ki prihajajo od drugod. Osnova tem idejam je želja po moči, v bistvu nekaj podobno utopičnega, kot so bile znane želje Ilircev po večjem prostoru in večjem številu ljudi, ki bi razvijali svoj jezik; Slovenci so že v prejšnjem stoletju spoznali, da se sebe in svojega jezika ni mogoče odreči: Prešeren, pa tudi Kopitar pa sploh nikoli nista bila v dvomu. Zagovornikom močne Jugoslavije se zdi imenitna vizija narodnostno, jezikovno, gospodarsko enotne družbe po znanem pravilu: ena država, en narod – moj rod je bil v nežnih letih pred vojno deležen še dodatka: en kralj ... Te ideje se zmeraj znova prebijejo skozi popolnoma drugačno, samoupravno zasnovano življenja jugoslovanskih narodov. Zaradi njih učitelj zelo lahko zaide v težave: na eni strani se ponuja mikavna predstava, številčnosti, trdnosti – na drugi strani se pretirano ponavlja mit slovenske majhnosti, neštevilčnosti in ne preveč slavne zgodovine, če odmislimo še kar regularno uporniško izročilo. Učinek teh primerjav je različen, a le redko ugoden. Najmanjše zlo, ki se iz tega izcimi, je ravnodušnost; ravnodušnost pomeni namreč praznino in je začetek pasivnosti. Hujše je, če ta nejasna stališča spočnejo šovinizem: najsi kot unitarizem – ali pa kot odgovor nanj nacionalizem. Vse te smeri se ponujajo iz neargumentiranih in površinskih izhodišč, ki so za resnično samoupravno sožitje nevarna in ga spodkopujejo. Zgovorno opozorilo je

spoznanje, da je ta unitaristična ideja kot živo zanikanje zgodovine vodila sestavljalce tako imenovanih skupnih jeder; to in ono doživetje in odziv glede narodnega vprašanja potrjuje misel, da smo iz teh in drugačnih ciljev marsikaj zamolčali in da bi morali namesto omenjenih jeder tanko razmisliti o zgodovinskih temeljih narodne vzgoje in iz tega socialističnega patriotizma. Jugoslovansko javno mnenje je namreč neverjetno pisana zadeva. Ker pri njegovem oblikovanju v socialistični Jugoslaviji nismo dovolj upoštevali zgodovinskih interesov v posameznih delih, pa tudi ker nismo znali vseh ustrezno informirati o drugačnih, dejanskih vidikih našega sožitja, izgubljammo veliko časa in moči zaradi tega, ker se ne poznamo, ne spoštujemo dovolj in vsaka stran preveč vleče na svoje. Tole o eni državi in enem narodu sem pred tremi leti doživela v neki beograjski trgovini. Poleti je bilo, vendar kakor letos neverjetno hladno in neprijetno. Na jugoslovanskem seminarju za tuje slaviste sem imela predavanje o slovenskem jezikoslovju in med poslušalci je bila tudi moja dolgoletna strokovna tovarišica dr. Zuzanna Topolinska iz Varšave, ki ni le izreden strokovnjak za poljsko in primerjalno jezikoslovje, ampak tudi dober teoretik in se veliko ukvarja z makedonščino. Ker Zuza potuje, če je le mogoče s svojo, sedaj že precej priletno mamó, se najino srečanje ni končalo le s strokovnimi pogovori, ampak tudi z obiskom stare gospe. Da bi ji nekaj prinesla, sva stopili v bližnjo samopostrežno trgovino. Tam pa sem med čakanjem v vrsti opazila zavojček zobotrebcev, na katerem je z enakimi, vpadljivo velikimi črkami pisalo ČAČKALICE AVALA ZOBOTREBICI. Bila sem presenečena, zavojček sem vzela v roke, ga pokazala Zuzi in ji začela pojasnjevati – bilo je že po našem Portorožu – zakaj je ta raba vendarle redka, čeprav je le tako prav. Govorili sva zdaj poljsko, zdaj srbohrvaško. Kar se ženska, ki je stala v vrsti pred menoj, napol obrne, vzdihne in reče: »Šta su napravili od ovog naroda ...« Bilo je, kakor da bi govorila sama sebi. Pa sem jo le vprašala: »Izvinite, kojeg naroda?« Ona pa: »No ... jedna država, jedan narod ...« In tedaj sem se spomnila otroških let, pa sem jo dopolnila: »I jedan kralj, jeli ...?« Ženska je izginila, kot da bi je nikjer ne bilo, meni pa je preostalo le premišljevati o naši različnosti in razlagati kolegici, da se pač v vseh okolišjih niso potrudili pojasniti o spremenjenih razmerjih v novi Jugoslaviji, zaradi katerih so predvojne sanje o Veliki Srbiji stara, neporabna šara.

Tole razmišljanje se ves čas vrti okrog dveh različnih stališč, ki se ponujata. Ko skušam spoznati, od kod nasprotja – in kako bi se nemara moralo graditi temelje za boljše sožitje, v šoli in družbi, temelje, na katerih bi mladi nemara laže nadaljevali s svojim prispevkom našemu razvoju, kakor

jim to uspeva sedaj, ko se motajo med starimi in novimi tabuji in navlako, ki ji ni bil kos niti naš rod niti tisti pred nami. V drugačnih razmerah bi utegnilo imeti predajanje izročila veliko večji uspeh, kakor ga ima zdaj, ko se včasih zdi, da gre – v danih okvirih seveda – življenje vendarle svojo pot in da se stvari uravnavajo same. Kakor se pač uravnavajo, in da se mladi, tudi če šola odpove, že kako znajdejo. Se res? Kaj ne usmerjamo v praznino, če ne znamo poskrbeti za temelje in za argument?

Videti je, da me posebej zanima usoda načel, s katerimi so posneta naša družbena razmerja, v vsakem posamezniku: pravzaprav deluje družba podobno kakor jezik oziroma sporazumevanje v njem. Tudi jezikovni sestav je kot velikanski zakonik s pravili in predpisi, ki pomagajo pri sporazumevanju, iz tega zakonika se pogovarjamo posamezniki. Tudi pri jeziku je – kakor na sploh v vseh človekovih tvorbah in v sami družbi večno razmerje od skupnega k posameznemu, in v krogu spet nazaj k skupnemu. Seveda bi bilo zelo preprosto in pravzaprav nekako brezizhodno, če bi se razvoj vrtel v tem krogu brez zatikanja in »okvar«. Nekaj podobnega je z družbo: posameznik brez družbe ne more živeti – tudi če gre v samoto, je to nekakšna oblika dialoga z družbo. Seveda ta družba – sestavljena iz dogovorjenih institucij in povezana z dogovorjenimi pravili – posameznika navadno tako ali drugače ovira. Pripraviti ga skuša do tega, da se – če je to za skupni blagor potrebno – odreče svojim željam in hotenjem. V idealnem (a najbrž hudo dolgočasnem) primeru naj bi obstajala med obema stranema harmonija, toda posameznik je vsaj pri nas, pa najbrž še marsikje, prepričan, da mora družba plesati tako, kakor narekuje njegov ritem, okrog svojih pravic si je zgradil mogočno trdnjavo in svoj dopust, svojo malico, svoj konec tedna je pripravljen braniti pred vsemi, ki bi ga hoteli pri tem ovirati, tudi na nož. Seveda velja to za določeno plast uradnikov, niti ne za vse, delavci in obrtniki, pa tudi marsikateri intelektualec ob prostem času navadno le zamenjajo delovišče ...

Na kateri strani sem v tem spopadanju med skupnim in posameznim? Čeprav stvari opisujem največ s površine, se čutim nekako vmes, zdi se, da vse prevečkrat skušam kot posameznik videti splošno smer. Zaradi tega marsikdaj ne morem izpolniti – vsaj ob pravem času ne – tistega, kar mi je naloženo kot posamezniku, in sem po eni strani deležna splošne graje, po drugi strani pa sem od večine pogosto tudi zaradi tega preveč različna in to nikdar ni dobro. Ne vem, zakaj je tako. Nemara ker pripadam razmeroma tvornemu rodu, čeprav na splošno malo priznanemu in pogosto precej odrinjenemu – kar seveda omogoča strokovno in drugo poglobitev. Nemara

ker sem imela izjemno srečo, da sem smela obiskovati nekdanjo klasično gimnazijo. Težko rečem, kako sem postala drugačna, ampak kar jih poznam sošolcev – mnogi opravljajo pomembne naloge –, se zdi, da nas povezujejo nekatere zanimive lastnosti. Nemara je bila ta šola tista, ki nas je posebej zavezala in nas povezala v lepem tovarištvu, pa tudi v podobnem razmerju do sveta.

Če pomislim nazaj, saj ni bilo nič posebnega, šola kot šola, le nekatera znanja in navade smo dobili dobesedno za vse življenje, za zmeraj. To ni le latinščina ali kaj drugega, so delovne navade, morda nekakšna pismenost, čeprav je treba že priznati, da tudi iz današnje šole ne prihajajo več tako zelo nepismeni, kakor je to bilo še pred nekaj leti. Pri nas je razen tega veljalo za častno dolžnost odličnjaka, da je pomagal manj uspešnim. Mene je to zmeraj doletelo in spominjam se, da sem si v peti gimnaziji pridobila na ta način slabši red v vedenju (v predmetu, to je v grščini me stari profesor Malnar ni prizadel!) in sem na to še danes ponosna. Ko so klasično gimnazijo – po vojni »šubičko« oziroma nazadnje Gimnazijo Ivana Cankarja – sistematično demontirali, smo ves čas vedeli, da se dela družbena škoda. Dober glas vsake šole je tako težko ustvariti, še težje ohraniti, učitelji, profesorji morajo biti osebnosti – in na dobri šoli se ne samo uveljavijo osebnosti, tudi slabši dajo v dobrem kolektivu od sebe, kar največ morejo, njih odnos do šole, do družbe, do življenja je resen, odgovoren – in predvsem njihov. Takšni so bili naši učitelji, vsaj tisti, ki so ostali v našem spominu. V šolo sem hodila v času težkih predvojnih razprtij med liberalci in klerikalci. Ko sem prišla leta 1938 v prvi razred gimnazije, je bil ravnatelj znani liberalni šolnik dr. Janko Lokar, naslednje leto je postal ravnatelj Marko Bajuk in režim se je močno spremenil. Klerikalno prisilo smo otroci čutili na različne načine, zlasti v poostrenem nadzoru nedeljske udeležbe pri obveznih šolskih mašah, pa tudi v celotnem sistemu pogosto naravnost nesmiselnih pedagoških stališč. Dokler ga Italijani konec 1941 niso konfinirali, me je slovenščino učil Ferdo Kozak, tedaj urednik Sodobnosti in izredno razgledan učitelj. V tistih letih so navadno pozimi uprizarjali njegove drame, spominjam se zlasti Petra Klepca in Lepe Vide; v razredu smo se s temi gledališkimi dogodki kar identificirali, profesorju smo pošiljali rože v gledališče in trepetali, kako bodo gledališki kritiki delo sprejeli. Ker kritike niso bile najboljše, je sledilo seveda razočaranje. Ko smo 10. maja 1945 profesorja zagledali na balkonu Univerze med člani prve slovenske vlade, smo se na nekakšen čuden način, vsi ponosni, z njim identificirali. Poslednjič sem ga srečala kakih šest tednov pred smrtjo, ko sem kot prevajalka

ob Gomulkovem obisku Jugoslavije pri svečanem kosilu sedela nekdanjemu profesorju nasproti. Vse naokoli so bili sami njegovi učenci in čeprav iz različnih rodov, nas je povezovalo spoštovanje do učitelja, ki se je tedaj s kretnjami in ravnanjem že poslavljaj, kakor smo pozneje razumeli njegove besede in nekakšno zadržano odmaknjenost.

V tretji gimnaziji nas je učil verouk znani Franc Jaklič, o njem piše Juš Kozak v Leseni žlici, da je bil poln nasprotij. No, pri nas je ta katehet pridobil nekatere sošolke, da so mu v okviru Katoliške akcije ali kar iz razreda med vojno poročale o političnem razpoloženju v razredu. Sicer ni bilo nič posebnega: jasno je bilo, da bomo spoštovali stare praznike, tako smo za 1. december prišle skoraj vse v šolo brez halj, kadar je bila od OF zapovedana ura molka, smo hiteli, da nas ni zateklo na cesti, doma smo dejavno spremljali dogajanje. Nasprotnice so bile organizirane v nekakšne trojke (v našem razredu sta morali biti dve takšni trojki, ker je konec leta 1943 ovadbo zoper štiri oziroma pet izmed nas podpisalo šest sošolk!). Da so Jakliču res poročale, smo sklepali na podlagi dokaza, ki nam je po naključju prišel v roke: leta 1942 – v četrti gimnaziji je bilo – smo v izposojeni veroučni knjigi našle ovaduški listič. Še danes mi je neskončno žal, da smo ga vrnile, saj bi bil zdaj imeniten dokaz njihovega delovanja. Podobno so organizirali tudi drugi učitelji verouka in organizacija je menda delovala že pred vojno: pesnik Balantič je po Javorškovem pisanju pripadal taki Ehrlichovi trojki. Ovaduški listič je bila prava razpredelnica, ki nas je polarizirala na skrajnosti: na enem robu so bili komunisti in brezverci, nasproti njim antikomunisti in pobožni, vmes pa so zapisali tiste, ki so bili »pod vplivom« ali »nevtralni«. Ko smo to našli, sem imela med glavnim odmorom v razredu svoj prvi »govor«. Čeprav sem vedela, da tvegam, se mi je zdelo prav javno in jasno spregovoriti o boju za svobodo, o partizanih, o beli gardi, o okupatorju in fašistih, o izdajalcih. Skozi meglo razburjenja, ki je zastrlo spomin, se mi vrača v zavest občutje tistega govora; namenila sem ga drugim sošolkam, zlasti tistim nevtralnim – skušala pa sem – kot se je pokazalo, seveda zaman – zbuditi vest tudi našim »belim«. Delo OF sem s trdno vero v zmago spremljala od tistega dne aprila 1941, ko smo našli doma na vratih letak o ustanovitvi OF – da se bo nekaj zgodilo, pa smo otroci čutili že teden dni poprej na pogrebu župana Hribarja, kamor nas je peljala mama; spominjam se, kako sem takrat premišljevala, ali je stari gospod pravilno ravnal, ko je šel v smrt s Prešernovimi verzi, da mu ne bi bilo treba živeti v okupiranem mestu. Rešitev s smrtjo se mi ni zdelo smiselna – se spominjam, zato smo bili toliko bolj veseli upora. – No, po tistem »govoru« so

se naše »bele« jokale, ugovarjale so kaj malo in z argumenti Slovenskega doma (na žalost se je pozneje pokazalo, da so bili ugovori zoper Stalina takrat na mestu!, kar pa seveda nikogar ne opravičuje v odločitvi za okupatorja), konec leta 1943 pa se je smisel njihovega »nadzorovanja« pokazal v neprijetnem dejanju: skupaj s 55 drugimi dijaki klasične gimnazije so me izključili. Še prej je ravnatelj Bajuk vpil, da imam srce na Krimu, katehet Jaklič pa mi je jeseni naslednjega leta, ko je bilo že jasno, da so izgubili, hitel zagotavljati, da on moje izključitve ni zakrivil ... Pred dvema letoma so mu v Ribnici postavili v spominskem parku obeležje, češ da je kot raziskovalec Baragovega življenja zaslužen Ribničan. Toda njegov spis o Baragi je tako boren, da sem prepričana, da so bile pri ribniškem obeležju na delu druge moči in spomini. – Klasično gimnazijo bi se dalo po vojni dvigniti na raven sodobnega vzorčnega zavoda. Podobno bi morali ohraniti tudi vse tiste šole, kjer je bila v preteklosti velika tradicija: v Novem mestu, v Kranju, Mariboru, Celju. Vzorčne šole bi morale biti po svoji organizaciji in kadrih spodbuda za druge šole. S tem ne zanikam potrebe po reformi; ta mora biti v šoli permanentna, šola mora nenehno in sproti spremljati znanstvene dosežke in jih posredovati javnosti. Toda reforma ne bi smela uničevati dobrega izročila. Šola je zmeraj naravnana naprej, zato njen delež ni toliko v količini znanja, kolikor v prizadevanjih naučiti misliti, spoznati logiko družbenega razvoja in predmetnosti. Reformiranje z nenehnim spreminjanjem organizacijskih oblik prinaša s seboj negotovost in nemir v vseh razmerjih, prav gotovo pa ne utrdi tistih idejnih sprememb, zaradi katerih zlasti politika šolo nenehno spreminja.

Konflikt med politiko in šolo kot »proizvodnjo mladih kadrov« se je pri nas tako razrastlel, da bi bila vesela, ko bi o razlogih zanj začeli že enkrat govoriti neprizadeto, odkrito, malo manj v družbeno-pravniški latovščini, in poskušali napetosti odpraviti. Vse predolgo je veljalo – in morda še velja, da je učitelj »v službi družbe« – toda kdo neki je – ta družba?! Iz takih formulacij in iz izkušenj je seveda mogoče sklepati, da je učitelj nekakšen drugorazreden državljan. Posledice tega se kažejo v dveh za oblikovanje samozavesti učiteljev kot samosvoje delovne skupine pomembnih razmerjih: najprej v nekakšni resignaciji in podrejanju »ukazom« tako imenovanih šolskih oblasti. Jasno je, da samoupravljanje v tej sferi ne pomeni, da bo imela vsaka šola drugačen red, zato se šolstvo – na primer v SR Sloveniji – kaže kot veliko podjetje za vzgojo mladine. Šolske oblasti naj bi bile potemtakem organi, ki pomagajo pri urejanju vseh skupnih vprašanj, pa tudi pri odpravljanju nepravilnosti, pri strokovnem svetovanju in podobno. Pa

ni tako preprosto – in mogoče so težave tudi zaradi ne zmeraj srečne roke pri izbiri kadrov, posebej še pri tako imenovani šolski oblasti, ki jo skrbijo predvsem osnove šolske politike, veliko manj pa dejanska organizacija in rast šolskega dela. To delo pa je – vsi vemo – preobremenjeno z administriranjem in tisoč drugimi utrujajočimi dolžnostmi, ki učitelja uklepajo v primežu šolskih mehanizmov, namesto da bi ga spodbujali k strokovnemu zorenju in k oblikovanju lastne osebnosti. – Ko to pišem, me je nekako sram, čutim, da je treba povedati in še zapisati stvari, ki jih tako ali tako vsi vemo, vse je nekam temno in kakor brez izhoda; in vendar je prav v šoli veliko prizadevanj, iskrenega pedagoškega hotenja, marsikje tudi visoke intelektualne ravni in kulture.

Toda – kot sem že zapisala – za splošen vtis o kolektivu ali o posamezniku največkrat upoštevamo predvsem njegove negativne lastnosti, vsaj pri nas. Je že tako, in to velja tudi za posameznike. Tako tudi jaz na splošno veljam za sporno osebnost, naj si še tako prizadevam, da bi me sprejeli tako, kakršna sem. Ta vnema – vem – je sploh velika napaka, najbrž od vsakogar pričakujejo, da bo pokoren in potrpežljiv, tih, da ga ne bo nikjer videti, da bo delal sam od sebe, neopazno. Meni se to posreči samo tam, kjer lahko sama izdelam načrt in poskrbim, da se uresniči, a je še to odvisno od sodelavcev in moramo vsi znati delati za skupno stvar in imeti vsaj približno podobne interese. To so kakšne ekskurzije, tudi večje prireditve, če ni pri tem nasprotnih sil ali nerazumevanja. Za vse drugo mislim, da se moram truditi veliko preveč – posreči se, če ne verjamejo, da bom stvar speljala – ali pa z veliko škodo za moj značjski sloves. Tudi če spelješ stvari – zelo pogosto se moje prizadevanje vse predolgo in v mojo škodo razbija ob čereh nezaupanja, dvoma, včasih pa tudi tistega zidu, ki v mojem rodu deli moški in ženski svet. Smešno je in ta zid med spoloma, upam, da na splošno ni več trden in ga mlajše generacije že podirajo. Kadar kaj rečem v tej smeri, je takoj ogenj v strehi, spremeni pa se seveda nič. Le malo kolegov našega rodu je, ki menijo, da se da s teboj kaj pomeniti, da je tvoje mnenje zanimivo, vredno upoštevavanja in da tvoja pobuda zasluži pozornost in trud. Drugače kolegice. Kolegi pa se po navadi spomnijo nate, kadar ni druge izbire in je treba kaj zoprnega reševati ali narediti kaj nehvaležnega – sicer pa stvari tako ali tako niso pomembne in aktualne, dokler ne gredo skozi filter tovarišev. Ko se tako motam med notranjo nujo, da bi kaj sprožila (pravijo, da zmeraj prezgodaj, očitno nimam prave zveze z logosom zgodovine ali počenjam to prevsiljivo), in med molkom, ki v najožjem okolju to pobudo sprejema in jo vse prevečkrat (vsaj po moji presoji) tiho ali glasno zavrača, si želim,

da bi bila kje drugje, v drugačnem svetu, med ljudmi, ki bi znali videti v novih idejah predvsem njihovo vsebino in bi se temu odzivali v dobrem, ne pa da bi zmeraj iskali »tisto, kar je zadaj« ali kaj drugega. Jasno je, da me vse prepogosto negativno sprejemanje neskončno ovira. Seveda deluje to na dušo in na občutljivost, manj na samo snovanje; opazno pa vpliva na vedenje. Po eni strani povzroča nepotrebno agresivnost – posebej, kadar vem, da gre za očitivne zadeve in so težave naravnost nesmiselne –, po drugi strani preobčutljivost, ki ima svoje osebne, značajske in družbene vzroke. Izkušnja, da te navadno pritegnejo, ko je treba njihove vizije le uresničevati, je prav tako zelo moteča. Ampak – taka je bila naša vzgoja. Temeljno družbeno razmerje med žensko in moškim se v globini ni moglo spremeniti z deklaracijami in na horuk; morda smo ga zlasti ženske reševale vse preveč osamljeno in smo skupaj premalo verjele v možnost, da se moška družba zares preoblikuje v družbo. Toda ko gledam zdaj mlajše, se mi zdi, da se je med njimi nemara le nekaj premaknilo in da takega zidu, kot ga čutim v svojem rodu, med njimi vendarle ni, da se njihov svet ne deli na moškega in ženskega, ampak postaja svet ljudi. Se motim? Velja to moje upanje šele časom, ki bodo prišli? Drugod je še slabše. Gledam naše zamejce, na primer v Italiji: kar čutiš, kako zelo moška je tam družba, kljub nekaterim ženskam (redkim) v vrstah predstavnikov narodnostnega boja; in vendar jih ne poznam tako malo, ki delajo v ozadju ... V tej zvezi so nekateri pojavi, ki po svoje kažejo, da tole razmišljanje le ni čisto iz trte izvito: zanimivo je, kako naraščajo neformalne oblike razmišljanja in odločanja. Ženska je v teh skupinah izjema, in najbrž bi bila za marsikoga tudi motnja ...

Kje sem zašla? Šola, da, tudi njene probleme vidimo najprej v negativnem, in jih je treba kljub uspehom tako tudi videti. Kakor ženskega vprašanja tudi vprašanja šole naš rod ne bo rešil, mora pa začeti iskati poti iz tega čarnega kroga. Ob vsem skupaj pa je res tudi to, da se vse premnogi učitelji počutijo v šoli srečne, da radi učijo, da pa se sicer imajo za objekt, ne, prej za sredstvo nekega učinkovanja kakor za dejaven subjekt šolske politike, kar bi pri smotrnem samoupravljanju morali biti. Tako pa prihaja do tiste pošastne vdanosti – ki je enako zastrašujoča pri učiteljih komunistih kakor pri nekomunistih in pri tistih, ki so po tihem nasprotni naši ureditvi – vdanosti, da pač tako je, da tako mora biti, vdanosti, ki jo je v nekaterih poglavitnih, zlasti osebnih in značajskih vidikih tako sijajno zadel Cankar v Hlapcih, kjer se mu je s koncem, ki ga je – seveda »premočrtna« – kritika ocenila kot nedoumljivega, tudi nedorečenega, posrečilo ujeti tudi vso patpozicijo tega učiteljevega konflikta z družbo, ki naj bi v njenem imenu

in kot njeno sredstvo oblikoval mlade za življenje. Vdanosti, ki se vse prekmalu – in marsikdaj predvsem na vodilnih mestih – identificira s šolskim uradništvom. Tudi tu je potrebno pojasnilo: z imenom šolski uradniki ne mislim tistih sorazmerno maloštevilnih in nepogrešljivih strokovnih delavcev, ki jim pravimo strokovna služba in ki pomagajo organizirati pouk; ta naziv velja vsem tistim, ki si prizadevajo ukleniti šolski sistem v rubrikah in postavkah in ki se jim ne posreči poenostaviti administracije, zamenjati kupov papirja z resnim ustvarjalnim strokovnim in vzgojnim delom. Administrativno breme jemlje čas, moči in voljo – in birokratizira učitelja, kar je seveda nevarno. Druga nevarnost, ki spodkopuje razmerja v šoli, je materialno vprašanje. Človek kar ne more razumeti, kako je mogoče, da lahko družba, kjer si v gospodarstvu ob vseh težavah, pa tudi marsikje v gospodarstvu delijo ponekod naravnost neverjetne prejemke, trpi tako mizeren položaj prosvetnega delavca. Tudi tu niso razmerja izenačena. Tako sem nedavno brala razpis: za slavista je OD za polovico manjši kakor za fizika. Iz razpisnih pogojev ni bilo mogoče prebrati, ali gre pri slavistu za manjši obseg dela – ali za manj vredno strokovno področje ... Pa tudi fizik v šoli je materialno neprimerno slabše ocenjen od fizika v gospodarstvu. Kljub takemu stanju ni mogoče reči, da bi bili vsi šolniki pasivni; marsikje so zelo dejavne skupine ali celo zbori, protestirajo, si prizadevajo – a kaj, ko so ta prizadevanja posamična, navadno ne pridejo v javnost – in so omejena na občine. Tudi v velikem središču, kot je Ljubljana, ki je več kot pet občin, ki je mesto. Le tako lahko razumem, da se je ob vsej množici nekdanjih dijakov klasične gimnazije na odločilnih položajih posrečilo ob zadnji reformi ukiniti tip klasičnega srednješolskega izobraževanja in se zdi sedanje naraščanje zanimanja za klasično kulturo pri mladih kot neke vrste revolt zoper šolsko tehnokracijo, lahko pa je še več, a mi ne kaže tako premišljevati. Spominjam se, da je bilo veliko ugovorov, a teh ugovorov niso hoteli slišati tisti, ki so izenačenje načrtovali, preden je prišlo v javno razpravo – in so zato v razpravi branili vnaprej dogovorjeni model.

Seveda ta občutek nemoči jemlje učitelju avtoriteto. S tem so sploh težave. Teorija sodobne vzgoje – ali vsaj vzgoje, sodobne do včeraj, pravi, da mora pouk potekati antiavtoritarno, da učenci ne potrebujejo očetov, ampak svetovalce – in še kaj. To je stališče, za katerim stoji vsak rod mladih, tudi mi smo tako mislili. Vendar se mi zdi, da je to značilno posploševanje antiavtoritarnosti nekaj podobnega kakor pri nas v jezikovni kulturi: predvojni in povojni normativni purizem, ki je bil tako pogosto postavljen na pesek nejezikoslovne presoje od posameznega primera do primera, je po

vojni zamenjal strastni antipurizem, ki ga je skoraj »ideologiziral« Boris Urbančič. Kritiki, zlasti iz drugih jugoslovanskih središč, na primer Dalibor Brozovič, ki je začel svojo akademsko pot kot lektor za srbohrvaščino v Ljubljani, so zapisali, da je ta antipurizem kot druga plat iste medalje. Jezikovni kulturi popolna sprostitev rabe pravzaprav ni prispevala ničesar. Šele ko so bila postavljena razmerja in je bil tudi pri nas uveljavljen, sicer v tej podobi pretežno po Čehih predelani model jezikovne zvrstnosti, je bilo mogoče postaviti nekaj trdnejše osnove sodobne normativnosti. Nekaj podobnega je s to antiavtoritativnostjo v družbenih razmerjih. Dejstvo je, da je gola odprava avtoritet zrušila apriorno učiteljevo veljavo, ki je tudi v praksi ni bilo, če učitelj ni znal sam vzpostaviti razmerij. Toda v novih razmerah, ko je ves sistem hitel odpravljat tako imenovane »represije« na stezi učenčevega šolanja in je postajalo vse lažje prehajati iz razreda v razred, ne da bi se bilo treba učencem zares potruditi, je seveda trpela avtoriteta šole, marsikje pa je bila močno načeta tudi odgovornost samih učiteljev. Ne bi si upala trditi, da na splošno učitelji ne ravnavo odgovorno, vendar take razmere nedvomno načenjajo njihovo motivacijo za lastno početje. Negativno počutje, ki ga morda izravnava veselje zaradi dela z mladino, se stopnjuje zaradi dejstva, da učitelj, če pride do spora z dijaki, navadno ni zavarovan; vendar stvar ni preprosta – ponekod, zlasti kjer so učitelji skoraj cehovsko povezani, trpijo dijaki.

Vse tole, kar pišem, čisto malo odkriva – najbrž bolj meni kot drugim, kako zamotana so razmerja v tej največji skupni kuhinji družbenih razmerij in kako zelo veliko stvari, na katere tako malokdaj pomislimo, deluje tako na učence kakor na učitelje. Kadar stvari niso v redu in ni vsaj približno zadovoljivo vzpostavljenih razmerij, seveda prihaja do sporov, najbolj pa trpi splošni intelektualni učinek šole, pa tudi sama vzgojna veljava. In tu se spet vračam k izhodiščem tega svojega pisanja. Šola, ki ima toliko problemov sama s seboj, le s težavo in navadno kaj malo zadovoljivo opravi zlasti vzgojne naloge, med njimi je tudi narodna vzgoja skupaj z državljanško vzgojo in sploh vzgojo temeljnih humanih vrednot. To pa ima seveda običajno slabe posledice: da se mladi ne čutijo dovolj privrženi skupnosti, da jo imajo za zaostalo, v primerjavi z drugimi nerazvito, in namesto da bi bili upravičeno ponosni na nepretrgane dosežke in zgodovino, ki je nezadržno hotela in peljala in svobodo, jim postaja tu zadušno in želijo v svet. Še na misel jim ne pride, da bi si ustvarili eksistenco doma. Brala sem o slikarju, mladem, nadarjenem, toda: atelje bi imel v Barceloni. Govorila sem z mladim fantom, ki ga vleče računalništvo; že v srednji šoli je dokazal svojo

nadarjenost in tudi zaslužil je. Fant pač živi tukaj – toda občutek imam, da bi ga – če bi tako naneslo in bi si lahko ustvaril boljše eksistenco – odpihnilo za imenitnim kruhom. Kakor športnike. Pri znanstvenikih zlasti nekaterih smeri je malo drugače in veliko odvisno od področja, ki jih zanima: znanost ni v vsakem središču enako razvita in ponekod za kako smer sploh ni nobenih pravih možnosti; včasih pa požene v svet seveda tudi nerazumevanje doma. Za fanta, ki ga zanima računalništvo, čisto za gotovo vem: kar ima narodne zavesti, jo ima od doma, v šoli je ni mogel dobiti, tudi pri mojih kolegih, ki so ga učili, ne. Ti so ga – bil je nujno vsaj malo površen, ker je bil njegov čas razbit na različna, zanj eksistenčno enako pomembna področja – nekako zatrli in mu niso privzgojili ustreznih razmerij ne do jezika (tu se je, ko je čutil potrebo, izpopolnil sam) in ne do besedne umetnosti. Najhujše je z zgodovinskim spominom in zgodovinsko zavestjo.

Pred leti so mi naši študentje v spoznavnem testu na vprašanje, ali je naš knjižni jezik razvit in star jezik, odgovorili, da ni razvit, češ – ko smo imeli Brižinske spomenike, so Angleži imeli Shakespearja. Odgovor – kakor je drastičen in se človek sprašuje, kako je mogoče, da današnji abiturient tako malo ve o preteklosti – ni bil slučajen lapsus, mnogi so tako odgovorili; očitno je, da je nekaj hudo narobe ne le s koncepti zgodovinskega pouka v osnovni in srednji šoli, ampak tudi manjka iskanje smisla tega pouka, žive zavesti o deležu teh spoznavnih vsebin v oblikovanju slovenske zgodovinske zavesti in s tem razumevanja samega sebe. Pred dnevi sem se zapredla z dvema študentoma v živo debato o nepretrganosti naše poselitve in o vprašanju kulturne kontinuitete. Fant je pravnik, dekle študira zgodovino; oba sta mi zatrjevala, da tako na pravo kakor na zgodovini odločno poudarjajo, da kontinuitete v našem razvoju ni bilo. Ne vem, verjamem, da so vidiki, ki govorijo za taka stališča, toda tudi vidiki kontinuitete so najbrž različni: Kitajci na primer so prav tako prešli različna obdobja, njihov zgodovinski razvoj traja veliko dlje kot naš, vendar nepretrganost razvoja naravnost poudarjajo. Mi smo se v naš prostor naselili v šestem stoletju, si polagoma prisvajali kulturo ljudi, ki so na tej zemlji živeli pred nami, sprejeli njihova zlasti krajevna imena in z njimi do danes ohranili spomin na tiste, ki so našo deželo kultivirali, preden smo postali v njej gospodarji Slovenci. A zakaj ne povedati pomena tudi te kontinuitete, pa čeprav so se kasneje razvile drugačne pravne oblike, zakaj ne iščemo logike razvoja v tistem, kar je preživelo in se nadaljevalo? Odprto vprašanje ostaja tudi delež plasti fevdalnih gospodov nemškega rodu, ki so dobili na našem ozemlju svoja posestva. Večdesetletno poudarjanje črno-belega razmerja med hudobnim

tujcem in ubogim Slovincem je seveda moralo pustiti svoje sledove v tistem delu zavesti sodobnega Slovence, ki je zgrajen na ponosu nad lastno zgodovino. Take informacije seveda tega ponosa ne uravnavajo prav: kažejo v preteklosti nepopolno družbo, in to seveda črne podobe iz zgodovinskega spomina ne izbriše. Za narodovo usodo je lahko danes taka zasnova zgodovine – pozornemu očesu jo na vsakem koraku zanikujeta tako življenje kakor ustvarjalnost – dobesedno kakor tempirana bomba, ki nas sčasoma zaradi pomanjkanja ponosa in zavesti ter preslabega delovanja izročila utegne razpršiti ali oslabiliti našo bivanjsko moč, namesto skupnosti lahko postanemo interesna skupina posameznikov brez občutka kakšne posebne pripadnosti družbi, brez obveznosti do družbe. Mar staromodno premišljuje v svetu, ki išče svobodo posameznika? Jo res išče? V praznem ali izpraznjenem prostoru naglo pokvarljivih vrednot najdejo svoj odmev zlasti pri mladih glasovi, ki so v nasprotju z izbojevano svobodo, ki peljejo drugam – tudi ti brez občutka pripadnosti narodu kot celoti, pač z načrtnim vzgajanjem pripadnosti drugim, od zunaj vodenim združbam. Ko uradno razlagamo pluralizem – sožitje različno mislečih je posebna oblika kulture –, seveda nastaja zaradi pretežno enostranske tolerance prazno polje, ki se polni z negativnim nabojem in ustvarja napetosti.

Vse to je nedvomno nasledek nekoliko napak zasnovanega pravnega urejanja naših družbenih ustanov. Prav to je po mojem povzročilo, da šola prav v našem sistemu, kjer bi naj imela vse možnosti, ni tisto prizorišče, kjer bi zares znali pojasnjevati smisel humanizacije razmerij med ljudmi ob sedanji civilizacijski stopnji. Kako v času računalniške natančnosti preprečiti razčlovečenje? Kako biti človek iz mesa in krvi, z jasnim razumom in bogatim čustvom ob vsej eksaktnosti znanosti? Zares humano zasnovana šola bi ob resnični diskusiji in ustvarjalnem deležu vseh šolskih delavcev lahko že zgodaj pripravljala na samoupravno življenje – brez parol, brez posebnih predmetov, temveč le z resničnim in sprejemljivim zgledom. Z vidno pokončnostjo učiteljev in z njihovo družbeno iskrenostjo. A se bojim, da je tihi cilj marsikoga, ki bodisi snuje šolski sistem ali zlasti na nižji stopnji vpliva na kadrovske zasedbe, vzgojiti poslušne občane: že v šoli, kjer pride otrok pravzaprav prvič v stik s formalnim življenjem družbe, se namesto z resnično humanimi vodili družbe sreča bodisi v celotni ureditvi ali v posamezni šoli in pri učiteljevem delu s togim sistemom, ki se opira na varne opornice: smiselne in nesmiselne predpise, ki je vanje uklenjeno življenje. Šolniki so pri tem največkrat brez moči, in boj, ki bi ga morali v posameznih primerih bojevati za učenca, za človeka v njem, je dostikrat jalov. Črka

predpisa ne pusti, da bi se razmerja urejala zmeraj človeku v korist: pogosto se mora človek ukloniti pravni teoriji, ki se smeje skozi predpise. Določeno omejevanje je v družbi nujno in ga ljudje razumejo: toda kakor v umetnosti se tudi v sistemu predpisovanja družbenih norm vse prepogosto zgodi, da je predpis zaradi predpisa, ne pa da bi zares urejal zadeve. Šolnike v tem spoštovanju tudi nesmiselnih predpisov pogosto spodbuja šolsko uradništvo. Je mogoče, da predpis lahko zmaga namesto pameti, pomeni te vrste urejanje stvari res jamstvo za zaupanje v družbeno urejenost? Ali bi človeško ravnanje vsaj v tistih primerih, ki so izjemni in ki jih predpis navadno ne zajame v svoje okvire, zares ogrozilo red? Že od nekdaj verjamem, da bi v takih primerih humano ravnanje pomenilo napetost manj, manj naporov bi bilo, manj hude krvi.

Pred dnevi mi je znani šolnik na uglednem in odgovornem mestu v nekem razgovoru zastavil tole vprašanje: »Kako bi ravnali, če bi se morali odločati v primeru, ko bi vas po eni strani vezali predpisi in dogovori – na drugi strani pa bi logika humanih razmerij terjala rešitev, ki bi bila drugačna od predpisov?« Še zdaj sem začudena ob dejstvu, da človek, ki mu je zaupanih nekaj sto otrok, lahko postavi tako dilemo. Ne glede na okolje in na napor, ker se tudi drugi navadno rešujejo v varno zavetje predpisov, sem mu odgovorila, da zame v šoli take dileme ne bi bilo, ker bi skušala reševati (vsaj kolikor bi mogla) humano. Eden izmed učiteljev med mojim izpopolnjevanjem na Poljskem, veliki jezikoslovec Jerzy Kurylowicz – imela sem veliko srečo, da sem smela v Krakovu obiskovati njegov podiplomski seminar – mi je ob neki konsultaciji dejal: »Veste, če se pri raziskovanju pokaže, da teorija ne ustreza gradivu, torej praksi – je treba obvezno spremeniti – teorijo.« Razumela sem ga – tedaj ob konkretnem jezikoslovnem vprašanju, vedela pa sem, da velja odgovor tudi v prenesenem pomenu. Toda kako na široko pojasniti razmerje med pravnim predpisom in življenjem, ko se na splošno že v šoli le malokomu posreči pojasniti razmerje med črko in glasom, kar je v prenesenem pomenu nekaj podobnega. Ne vem, kako učijo na pravo, težko bi verjela, da mladim pravnikom ne bi dopovedovali, kakšno je razmerje med življenjem in pravnim predpisom, med neskončnimi možnostmi in med poskusom ujeti to življenje v družbeno institucijo. Verjetno pa preostaja mladim vse premalo časa in osebne discipline za premišljevanje in se slušatelji in učitelji zadovoljijo s spoznavno predmetnostjo, skoraj nedotaknjena pa ostaja refleksija o njej. Pri tem čutim primanjkljaj tudi v stiku s svojimi slušatelji. Neka študentka, ki se pripravlja – do zdaj se ji to ni prav posrečilo – na končni izpit, mi je danes rekla, da jemlje vse, kar

je napisanega, kot sveto resnico, kot čisto, veljavno dejstvo. Tako je bila vajena iz osnovne šole, iz srednje – in tudi na univerzi nam je zmanjkalo časa in moči, da bi spremenili njene študijske navade. Dekle s takimi izhodišči ne bo daleč prišlo; prav verjetno pa je, da se ji bo posrečilo pri nas končati študij, da bo šla v šolo – in tam delala škodo, ker se bo njeno delo vrtelo po ustaljenih tirnicah čarnega kroga našega izobraževanja, ki ga prestopijo le redki in najbolj nadarjeni ali pa tisti, ki so imeli srečo z učitelji.

Kar naprej me zanaša v šolo. Kaže se, da je neverjetno senzibilna naprava in da kakor kak geigerjev števec zveni od nerešenih družbenih vprašanj. Veliko naporov je, veliko prizadevnosti in odrekovanja, toda vse preveč je odlaganja vprašanj, ki zadevajo učitelja kot osebnost in šolo kot ustanovo v samoupravni družbi, kar seveda ne pomeni, da lahko vsaka šola ravna povsem po svoje in da je učiteljev položaj lahko tako zelo odvisen od krajevnih dejavnikov.

Napake so se napovedovale že kmalu po vojni. Leta 1955 – tisto leto sem se že poslavljala od Brežic in svojega prvega službenega mesta – sem bila v januarju poslana kot delegat iz Posavja na plenum prosvetnih delavcev v Ljubljano. Spominjam se, da sem diskutirala, o mnogih rečeh sem baje prvič s tistega konca nekaj povedala. Živo se spominjam, kako sem diskusijo sklenila: da bomo čez trideset let le stežka reševali napake, če jih ne bomo začeli odpravljati takoj. Od tedaj je bilo storjenega marsikaj, ostalo pa je še zmeraj družbeno podcenjevanje tega področja, zlasti v splošni smeri, in slabo vrednotenje tega dela, pa nekakšna pasivizacija z vse manj vpliva izjemnih osebnosti. Povprečje je postalo ideal ...

Najbrž za to ni kriva le družba, tudi ne zgolj njeni predstavniki, zbrani v raznih političnih forumih. Za tako stanje so v veliki meri krivi šolniki sami. Pri večini praktično zaradi preobilice dela – po vojni imajo okrog šest do osem tedenskih ur več obremenitve, kakor so je imeli pred vojno in kakor je imajo učitelji drugod – praktično ni časa ali volje ali zmožnosti za stalno premišljevanje o nalogah šolskega dela, o strokovnem znanju. Posameznik tudi ne more dosti napraviti; če dobro dela, ima nemara majhno zadoščenje, daleč pa njegov vpliv ne seže. Ko se pogovarjam s prijatelji, ki učijo na različnih stopnjah, zmeraj znova vidim, kako zaradi občutka nemoč, kaj zares uravnati ali spremeniti, raste v njih nekakšna tiha odpoved in vdanost v »danost« takega stanja; seveda od tod do prepričanja, da je marsikaj nesmiselno, a da se ne da nič napraviti, ni več daleč. Zraven še kdo v bridkem humorju ali kar cinično navrže, da ne kaže stvari gledati preveč resno. To bežno skiciranje problema, kakor si ga lahko na tem mestu

privoščim, naj pokaže, kako da prihaja v zvezi s šolo do nekakšne odtujenosti, ko postaja šola – kljub temu, da so njeni nameni vsaj v izjavah dobri, za mnoge predvsem nujno zlo, in da njeni subjekti le redko občutijo tisto povezanost, ki je značilna za naš občutek ponosa in povezanosti s sošolci in profesorji s stare klasične gimnazije, čeprav tudi ta naša stara šola prav gotovo ni bila zgolj idealna in bi bilo najbrž že v naših časih mogoče v njej marsikaj spremeniti.

Zakaj toliko besed? Preprosto, ker se počutim soodgovorno, šolniki nismo znali dovolj jasno oblikovati stališč, nismo znali pogledati preko naših vsakdanjihkušenj in se nismo znali bojevati za zaupanje, ki bi ga spričo velikih nalog morali imeti. Kakor je neverjetno – toda naša šola je tako organizirana, da je vse premalo povezave med obema stopnjama, osnovno in srednjo in da so k dejanskemu sooblikovanju pouka učitelji pozno poklicani. Čeprav imajo v načrtovalnih skupinah svoje zastopnike, nastajajo spremembe navadno zunaj njihovega vpliva. Pač pa se povsem samo po sebi umevno pričakuje, da bodo učitelji sprejeli vsako novost za svojo in jo uveljavili. Pogosta, skoraj že kar navadna napaka v teh pričakovanjih je misel, da lahko učitelji uveljavljajo novoto, tudi če o smiselnosti ciljev in zasnov niso prepričani.

Preden je obveljalo usmerjeno izobraževanje – mislim, da je v zasnovi tudi veliko dobrega in da ne kaže vseh novot metati v isti koš zavračujoče kritike – sem imela čisto po naključju v nekem političnem forumu priložnost v razpravi povedati, da so bili v pripravah na reformo njeni izvajalci deležni vse premajhne pozornosti v primerjavi s pridobivanjem združenega dela, da jo sprejemajo z nejevero in kot ukaz. Vsa nesreča je prav v tem, da so posamezne etape priprav potekale nepovezano, da so bili v neki točki iz razprave odstranjeni pedagogi, da se je zaradi tipičnih apriornih odločitev v ožjem krogu z vrha diktiralo roke, pa čeprav je slovensko šolstvo vstopilo v reformo previdneje kot drugod, kjer so se na slepo vrgli v direktive. Tako je ostala javna razprava gluha, nihče ni slišal niti ugovorov iz delovnih kolektivov, ki so opozarjali, da bodo po novem dobili dosednji vajenci veliko premalo delovnihkušenj, a mnogo preveč znanj, zanje pa bodo premalo motivirani. Nič ni pomagalo: ideja skupnih osnov je bila močnejša od zgodovinske izkušnje. In tudi kjer bi lahko načrtovali nadaljnje izobraževanje ob delu, so prevladale svetle predstave o bolj ali manj enotni šoli vse do desetega leta izobraževanja. Ta naša različica je sicer veliko boljše od nekdanje desetletke, ki je po tujih vzorcih in iz reškega pedagoškega središča grozila v šestdesetih letih in so jo zavrnilo tedanji naši poslanci, med njimi tudi

Božidar Debenjak. Škoda je le, da so se naši napori nekako izpeli v boju zoper nevarnost in da nismo počasi in upoštevaje tako zgodovinske dosežke in skušnje slovenske šole doslej kakor zahteve novega časa z lastnim raziskovanjem prišli do svojega vzorca šole, ampak smo hiteli po poti, ki so jo pred nami in zaradi naglice s pretežno negativnimi izkušnjami utrli drugod po Jugoslaviji. Škoda je, da nismo bili vsaj tisti iz »neposredne šolske proizvodnje« toliko enotni, da bi se znali skupaj upreti, ko so priprave na politične smernice, ki so bile na splošno okvirne, pogoltnile največ razpoložljivega časa, za izdelavo programov in načrtov pa potem niso predvideli potrebnega časa. Kako drastična je bila ta naglica, se je pokazalo pri pripravah načrtov za tretji in četrti razred usmerjenega izobraževanja. Skupino strokovnjakov za različne predmete so 17. septembra 1980 poklicali na Zavod za šolstvo in pojasnili oziroma ukazali nalogo: do 10. oktobra izdelati natančne strokovne načrte. Spominjam se, da smo bili vsi zaradi takega načina ogorčeni, javno uprla – tudi z načelnega stališča – pa sem se samo jaz. Seveda mi je tovarišica, ki je sestanek vodila, pripisala debelo črno piko in mi vljudno razložila, da bodo pač morali poiskati drugega sestavljalca, če jaz nočem slediti rokom. Načrte smo oblikovali potem do konca oktobra, seveda nismo ničesar uskladili in časa za skupno razpravo o morebitni povezavi posameznih predmetnih področij, o njihovi smotrnosti seveda ni bilo – najbrž pa to tudi ni bilo zaželeno.

Najhujše je, da so nas s temi direktivami bombardirali, ko smo imeli svoje termine tudi na delovnem mestu; šolska reforma je marsikdaj do dneva natanko sovpadala z reformo raziskovalne skupnosti – in kakor je bilo prav, da smo lahko skrbeli za povezavo obeh področij, je vendar ta neusklajenost terminov prizadevala našo učinkovitost. Tako je bilo potem s pripravami učbenikov, učiteljev. Ob večni grožnji je bilo seveda nujno, da je zmanjkalo moči za premišljevanje o bistvenem, nujnem, zlasti o izbiri vsebin, njih razmerju do sodobne znanosti, najtežje pa mi je, ker ni bilo zmeraj časa, da bi poskrbeli za privlačno obravnavo težke snovi. Ko smo pisali učbenik za prvi razred, sem želela napisati nekaj, kar bi ne bilo učbenik, kar bi bila prijazno napisana knjiga o našem predmetu. Pa so moje želje v kali zatrli: učbenik je treba napisati po natančnih pravilih, tudi v slogu. Tako ni bilo iz želje nič drugega kot misel, da bi se nekoč poskušala sama, brez prisile, tudi v tej smeri. Brez dvignjenega prsta?! Po toliko letih to sploh še znam?

Še za nekaj mi je hudo in si očitam: da nisem priborila slovenščini v vseh programih dovolj učnega prostora. Že v samih zasnovah so namreč

govorili, da je materinščina skupaj s telesno vzgojo in samoupravljanjem s temelji marksizma tisti predmet, ki spremlja učenca do konca srednješolskega izobraževanja. Toda že na samem začetku so v večini programov nakazovali, da bo v višjih letnikih samo za dve tedenski uri odmerjenega časa. Boj smo očitno zastavili napak. Ko so leta 1975 postavljali temelje provizoričnemu učnemu načrtu za srednje usmerjeno izobraževanje pedagoške smeri – za jezik sem ga tedaj naredila sama, ker drugi strokovni tovariši, ki so dotlej nekaj let zapravljali čas v pripravah na reformo gimnazije, v nove pobude seveda niso verjeli – so odmerili slovenskemu jeziku največ tri tedenske ure (v prvem in drugem razredu). Ker je šlo za pedagoške šole, se je tedaj posrečilo – s pomočjo razumevanja neslavistov – pridobiti eno šolsko uro v prvem razredu. Toda že tedaj so grozili, da je to izjemno, že tedaj tega niso povsod uresničevali, ves čas so nas demagoško zavračali, da se bojujemo za ure, kot da ne bi šlo za temeljno stroko, ampak za kateri koli šolski predmet. V skladu s tem, kar sem napisala o tej naši šolski ustanovi, je namreč, da se niti enkrat – vsaj ne da bi za to vedela – niso sešli predstavniki vseh strok in skupaj razmišljali o splošnem namenu šolske institucije, o njenem skupnem sporočilu, o spoznavni in duhovni ravni posameznih strok in morebitni povezanosti med njimi – ampak so vsa prizadevanja potekala ločeno, po posameznih strokah. Med strokovnimi vrtilčki pa so po možnosti zgradili visoke plotove. To je omogočilo tisto – najbrž predvsem pri nas tako razširjeno in tako napačno idejo – da so prav vsi predmeti pri izobraževanju in vzgoji enakovredni, idejo, ki jo je tako lepo spodnesel ravnatelj celovške slovenske gimnazije dr. Vospernik, ko je v nekem predavanju omenil avstrijski princip, ki natančno loči med predmeti, ki so nekako nosilni (materinščina je med njimi), in drugimi, ki dopolnjujejo spoznavna in življenjska obzorja.

Ko sedaj iz časovne perspektive ocenjujem tedanje delo za reformo – ob njem se je izoblikovala tudi negativna izkušnja, ki sem jo zapisala (negativno izkušnjo pa so imeli tudi z menoj, ker se nisem mogla zmeraj držati rokov, ker je predelovanje besedil včasih trajalo dlje, kot so si zamislili uradniki, ker ...), pa tudi nekakšno spoznanje, da bo še zelo dolgo trajalo, preden se bomo dogovorili, kaj je tisto, kar zlasti v tako imenovanem narodnem samospoznavanju mora vedeti vsakdo, ki naše šole konča. Zdaj je zgodovina (v povsem drugi skupini predmetov kakor materinščina!) zaplesala povsem svoj ples in brez vsake povezave z materinščino, s književnim ustvarjanjem; velika pastorka sodobne šole je dediščina in kulturna ustvarjalnost, o arheološki dediščini zvedo učenci malo ali nič, o etnologiji, če

tako nanese in če je učitelj dovolj domiselna, o varovanju spomenikov in arhivskih komaj kaj – in še je stvari iz vsakdanjega življenja in dela, ki bi jih sodobna šola morala zajeti (poleg naravoslovja seveda in temeljne matematike in fizike in kemije, ki pa se zaradi boljše notranje organiziranosti strok – tako je videti od daleč – niso tako slabo odrezale, kakor tako imenovane humanistične stroke).

Ko torej ocenjujem naš delež v tem času, se mi zdi, da so bila številna prizadevanja brez pravega smisla in da nismo uspeli nikogar prepričati. Zunaj Ljubljane si to dopolnjujejo s tabori gibanja Znanost mladini, sicer pa ta kulturna področja niso zmeraj sistematično ujeta v šolsko dogajanje in v učni potek. Po vsem skupaj je občutek nekam mučen, kakor da postan. Rad bi več – pa kakor da ne moreš z mesta. Reforma je pozneje doživela parcialno kritiko, zlasti so napadali tedanjo predsednico komiteja Majdo Poljansko, po mojem mnenju po krivici in zaradi njene zgledne značajske navade, da je javno branila tisto, za kar so se v komiteju dogovorili. Tega poguma marsikdo njenih tovarišev ni imel in tako je postala tarča pogosto kar neprijetnih napadov sama, pravih očetov reforme pa se kritikom ni zdelo vredno poiskati. Prav zaradi te »krivičnosti« in delnosti pogledov se z vsebino kritičnega protesta nisem strinjala in ga nisem hotela podpisati. Dvoje me je motilo: molk tedaj, ko je potekala faza načrtovanja, in dejstvo, da so kritiki ponujali nov vzorec samo za en tip šole in za en del učencev. Seveda problem še zmeraj ostaja odprt in zanima me, ali je kaj upanja, da bo kaj kmalu mogoča plodna in živa razprava, in ali se bodo našli, ki bodo znali oblikovati tudi iz neugodnih razmer boljši sistem in bolj sprejemljivo vsebino.

Ko smo bili tako zaverovani v priprave na novi sistem, se je od zunaj priplazila nova motnja: drugod po državi, kjer so se pred leti v reformo naravnost zaleteli, so začeli spoznavati, da različni krajevni vzorci ne prinašajo pametnega učinka; obenem pa so – očitno še za Titovega življenja, predvsem pa po njegovi smrti oživele ideje o poenotenju jugoslovanskih ljudstev z enotnim šolskim sistemom, z obveznimi in konstantnimi skupnimi vsebinami (jedri), ob katerih bi – če bi bilo kaj prostora – razvrstili vsebine krajevnega (tudi nacionalnega!) pomena. Seveda sprva to ni bilo povedano naravnost in bika ni bilo mogoče zgrabiti za roge, ker rogov preprosto ni bilo. Pač pa so povedali, da je preveč različnih sistemov, da velja znotraj njih različna stopnja zahtevnosti, še več: da tudi poklici niso enotno poimenovani, da je zanje potrebna različna izobrazba in da vse to otežuje prehodnost iz kraja v kraj. O razločkih v jeziku in kulturi ni bilo govora,

čeprav je to prav gotovo – vsaj v manjšem delu države – tudi velika ovira. Akcija za poenotenje se je v organih zvezne socialistične zveze in zavodov za šolstvo začela zelo zgodaj. Pri tej naglici se je zgodilo, da so načrtovalci povsem zanemarili dejstvo, da so razločki nujni, saj gre za narode z različno zgodovinsko skušnjo. (Da je to res, sem v živo spoznala junija leta 1968, v kulturni komisiji Kongresa sindikatov Jugoslavije, ki sem se ga udeležila kot delegat sindikalne organizacije na ljubljanski univerzi. Pokazalo se je, da je ponekod šola – ob vseh materialnih omejitvah seveda – na pragu 21. stoletja, drugod pa nekako tam, kjer so bila druga okolja konec 18. stoletja: v možnostih, opremi, organizaciji, v razmerju okolja do šole. Je mogoče take razlike izravnati v desetih, dvajsetih letih, in to z modelom, ki razlik ni meril in jih ni upošteval?) Reforma srednje šole se je spotaknila tudi ob tem, da teh izhodiščnih razločkov ni znala primerno uporabiti.

Spoznanje, da bi utegnili različni krajevni modeli šolanja zlasti na srbohrvaško govorečem področju, kjer jezikovne variante sploh niso največji razloček med posameznimi pokrajinami, še bolj ločevati, je postalo kmalu dodatni argument težnjam po močni, pa čeprav umetno in na silo poenoteni državi, kakor jih je lani naravnost ganljivo in v vsej preživeli naivnosti in nevarni sodobni utopičnosti razkril general Kosta Nadj. Naj so bili razlogi za akcijo poenotenja šolanja še tako »sindikalni«, polagoma so se vse bolj navzemali nezdravega unitarističnega duha in na kraju vsaj v nekaterih učnih smereh naleteli na odpor, seveda pa je bila sindikalnost lahko tudi le fasada ...

Potek tega dogajanja je zanimiv in poučen in dodaten razlog za črni optimizem mojih pogledov na funkcijo šole v naši družbi; kaže pa, kako slabo se kljub sožitju poznamo in kako zlasti v mojem rodu še danes niso pozabljene prvine tistih pogledov, ki so bili privzgojeni pred vojno, zlasti iz tedanjega in današnjega državnega središča, čeravno so te razmere danes vse drugačne. Začetki pripravljanja jeder segajo daleč nazaj. Že v jeseni 1979, ko smo imeli na Bledu kongres Zveze jugoslovanskih slavističnih društev (Jože Toporišič je bil tedaj predsednik Zveze, jaz sem bila podpredsednica, obenem pa se mi je počasi izteklo kar petletno obdobje, ko sem bila na čelu Slavističnega društva Slovenije). Že prvi dan me je predsednik potisnil v nekakšno komisijo, ki naj bi pripravila resolucijo o skupnih jugoslovanskih osnovah pouka materinščine, jezika in književnosti, pa tudi svetovne književnosti. Ob izvolitvi komisije se ni nihče od nas pravočasno spomnil, da veljavna pravila temu forumu prepovedujejo sprejemanje resolucij, pa smo začeli delati. Besedilo smo pisali v slovensčini, ker sem ga pač

jaz sproti zapisovala, in iz slovenščine se je prevajalo v srbohrvaščino. Član te komisije je bil pozneje vodja zvezne komisije, ki je v sklopu akcije zvezne socialistične zveze in zavodov za šolstvo pripravljala jedra iz materinščine, Dušan Petrović. Zanimivo je, da je tedaj prav Dušan Petrović v tej komisiji pomagal prepričevati kolega iz Bosne, zakaj zlasti Makedonci in Slovenci moramo vztrajati pri naši samobitnosti in posebnostih, saj gre za temeljno vprašanje naše identitete. Našo – predvsem slovensko – občutljivost je dojemala tudi zagrebška delegatka. Kljub temu se je zatikalo, celo pri svetovni književnosti, kjer je bilo treba opozarjati, da stiki naše književnosti s svetom niso potekali po istih poteh.

Jeseni 1979 še ni minilo pol leta od našega posvetovanja Slovenščina v javnosti (Socialistična zveza delovnega ljudstva – in Slavistično društvo Slovenije, Portorož, 14. in 15. maja 1979) – in seveda sem bila še zmeraj zelo pozorna za vsako sled tudi na prvi pogled nehotenega pritiska, saj se po tej poti kažejo razmerja, ki so se oblikovala v desetletjih jugoslovanskega sožitja, vsem pozitivnim parolam na površini navkljub. V letih, ko smo snovali portoroško posvetovanje, se je namreč zelo jasno pokazalo, kar smo slutili že na samem začetku priprav na to akcijo, leta 1975. Namreč da vprašanje slovenskega jezika v javnosti in njegove kulture – in pri tem še marsikatero drugo vprašanje zavesti – ni zadovoljivo in posebej v praksi ni rešeno predvsem zaradi nejasnih razmerij glede svobode in rabe jezika. Če zelo drastično potegnem misel v skrajnost, lahko zapišem, da se je zgodilo potem, ko so bile izbojevane slovenščini v javnosti prvič v zgodovini vse pravice, ki gredo knjižnemu jeziku kakega ljudstva, če pač že obstaja in je v potrebni meri razvit (in slovenščina kot star kulturni jezik je to že dolgo dolgo, saj se je razvila za tako rabo v neugodnih razmerah zaradi izjemne volje naših prednikov), da se je torej po osvoboditvi zgodilo, da so mnogi mislili, da je s tem že vse opravljeno. V tistih čudnih dvajsetih letih skoraj popolnega molka glede narodnega vprašanja so kar pozabili, da je treba tudi to pridobitev primerno pojasnjevati, posebej še v šolah, razmerja pa morajo biti povsem jasna tudi v politiki in v javnih občilih. Zlasti enakopravnost slovenskega jezika v primerjavi z drugimi jeziki, posebej s srbohrvaščino spričo dejstva, da nas je precej manj kot srbohrvaško govorečih, ni prav samo ob sebi razumljiva zadeva, ne za Slovence, še manj pa za drugače govoreče Jugoslovane, saj so težnje, da bi bilo drugače nemara tudi, da bi nas obravnavali kot manjšino –, sem in tja še zmeraj zaznavne. In vendar gre za posebnost, ki sodi v temeljne posebnosti jugoslovanske državnosti. Pisati o ogroženosti se mi ne zdi prav smotrno, nekam zastarelo je, posebej

zdaj, ko bi s primernimi pojasnili in kulturno vzgojo glede jezika in dediščine in ob dejstvu, da obiskujejo tako šolo malodane vsi prebivalci SR Slovenije, lahko veliko naredili za zavest o pravicah in tako vsakomur omogočili, da v primernem trenutku najbolje ravna – in s tem svojim ravnanjem doseže spoštovanje do našega jezika in s tem potrebno razumevanje naše skupnosti.

Šola svoje vloge ni opravila, največ zaradi tega, ker je bila jezikovna vzgoja omejena na osnovno šolo, tam pa učijo brati in pisati, osnove slovnice in pisanje spisov; za resnejše sociolingvistične razlage rabe jezika in njegovih pravic pa je potrebno, da otroci vsaj malo odrastejo – čeprav jim je mogoče tudi že prej kaj povedati. V srednji šoli je prevladoval pouk književnosti, o katerem pri nas menijo, da je pravo spoznavno in emocionalno predmetno področje materinščine, medtem ko ostaja jezikovni del v marsikateri predstavi kot manj pomembna in pomožna disciplina. Taka je tudi tradicija šolanja učiteljev slovenščine na ljubljanski univerzi, ki so jih od ustanovitve v letu 1919 pa skoraj do šestdesetih let na univerzi prepričevali, da jezik oziroma slovnico poznajo že iz srednje šole, da pa je potrebno poznati tudi nekatere zgodovinske smeri jezikoslovja. To je nedvomno res, prav tako res pa je, da mora biti nacionalna slavistika (z materinščino) veliko bolj zahtevno zasnovana, kakor je običajno veda, ki je zasnovana kot kako raziskovalno in študijsko področje tujega jezika. Ne glede na dejstvo, da smo živeli do 1918 v Avstriji in so bile najbližje univerze v Gradcu in na Dunaju – študij slovenščine na teh univerzah, deloma tudi v skladu s tedanja stopnjo slavistične (in jezikoslovne) znanosti, seveda ni bil študij materinščine oziroma ni bil tako zasnovan, čeprav so zlasti v Gradcu tamkajšnji učitelji slovenščine tudi za tovrstno izobraževanje učiteljev veliko storili. Vendar je iz delovnih načrtov in tudi samega dela naših velikih učiteljev, zlasti Ramovša in Nahtigala, jasno, da so videli prvo nalogo svojega dela v novih razmerah v znanstvenem utemeljevanju slovenske samobitnosti, pa naj je šlo za novo razlago Brižinskih spomenikov, za protestante, za zvezo med narečji in zgodovinskimi jezikovnimi in kulturnimi sporočili. To je toliko bolj razumljivo, kolikor v tedaj ugodni politični klimi niso potihnile ideje o enem plemenu, o jezikih, ki so pravzaprav le dialekti ene same skupne veje – in podobno. Toda – pri pouku v šoli jezikovne zgradbe niso znali učiti ob slovenščini, ampak – ob latinščini, ki naj bi bila zgled za vse druge jezike: toda to je bila tedaj, ko popisov živih jezikov ni bilo. Potem pa latinščina, s katero je mogoče izraziti nekatere povsem drugačne pomenke kategorije kot s slovenščino, seveda za spoznavanje lastnega jezika in za

ozaveščanje kategorij, ki jih po nekem procesu v otroštvu avtomatično obvladamo, seveda ni bila več primerna. Zaradi opisanega primanjkljaja, ki ga je pripisati v marsičem tudi pomanjkanju sredstev za slovensko univerzo, se je lahko zgodilo, da dolga desetletja obe stroki v izobraževanju učiteljev nista bili uravnoteženi. V takih razmerah je pomanjkanje informacij seveda razumljivo – saj je tudi učiteljevo razmerje do materinščine veliko prejščustveno kakor spoznavno zasnovano .

Zaradi takih podstav v študijski zasnovi in pomanjkljive informacije zlasti glede družboslovnih vidikov rabe slovenskega jezika v naši državi mnogi učitelji sami niso prav vedeli, kakšne so jezikovne pravice, niso pa tudi premišljevali o svoji lastni odločilni vlogi pri oblikovanju javnih razmerij; mnogi med njimi so zaradi prakse in zaradi obsežnega ozemlja, kjer se govori srbohrvaščina, pa zaradi tega, ker je to dogovorjeni jezik vojske, sami prepričani, da je srbohrvaščina vendarle državni jezik. Pritiski, da bi se to zgodilo, seveda še niso povsem popustili, ideja še ni povsem mrtva, mislim – upam pa, da ne bo prodrla. Zoprno je, ker tu znanstvena argumentacija z vsem prepričevanjem ne pomaga dosti – ali pa je tako prav, saj naši srbski tovariši svoje poglede tem idejam nemalokrat prilagajajo ... Tudi v tem položaju vse prevelikokrat. To je mogoče zaradi tega, ker so tuje teoretske posplošitve navadno prirejene po tuji – žal tudi državni oziroma oblastveni – izkušnji, pa je potem zelo pri roki, če se sklicujejo na taka izhodišča; tuja misel je kakor potrditev lastne, kakor jamstvo za večjo veljavo, pa še vtis objektivnosti znanstvenega je pri tem na videz večji. Da pa gre pri tem za tako imenovano »čisto« znanost – le kje neki je?! –, je mogoče videti že iz primerjave stališč. Spoznanje je odvisno od upoštevanja parametrov, ti pa so odvisni zmeraj od začetnih izhodišč in od namena raziskovanja. Ta pa je seveda marsikdaj v službi družbenih pritiskov ...

Da je javno mnenje pri nas zaradi primanjkljaja v šoli in v občilih podhranjeno, je bilo še pred leti mogoče videti na vsakem koraku. Do zdaj smo v okviru akcije in zdaj bolj ali manj urejenega gibanja Slovenščina v javnosti marsikaj storili, kljub mojim pomislekom in ugovorom zoper to ali ono formulacijo se je ujelo tudi jezikovno razsodišče, seveda pa nisem prepričana, da bi še danes ne bilo mogoče naleteti na podobna mnenja kot v temle, malce humornem doživetju. Seminar za tujce ali glavna poletna šola slovenskega jezika traja izmed vseh podobnih prireditev v Jugoslaviji najkrajši čas, le dva tedna, zato mora biti zasnovan nadvse intenzivno; z nedeljsko ekskurzijo, ki jo nadvse skrbno načrtujemo, si prizadevamo, da bi naši gostje videli čimveč našega življenja, kulture, lepote. Pred mnogimi leti smo na

takem popotovanju prišli na Bled, pokazali muzej na blejskem gradu, potem pa smo se na kratko ustavili v grajski restavraciji. Med naročanjem se je pokazalo, da nas natakar – sredi Bleda! – ni razumel. Bilo je mučno, ves teden smo našim gostom razlagali, kako imenitno je v Jugoslaviji urejena jezikovna enakopravnost, kako smo v ustavi predvideli, da po tej plati ne bi bilo nobene diskriminacije, zdaj pa v praksi taka blamaža. Seveda nismo popustili in smo natakarja opozorili, naj se – če hoče obstati v našem okolju – najprej nauči slovensko, da bo lahko tudi domačega gosta postregel v njegovem jeziku. Odgovoril je zviška, da to ni potrebno, da je tu Jugoslavija, se skliceval na Tita in da se tako vsi razumemo v srbohrvaščini, to je v državnem jeziku. Kar vsi vprek smo ga – ob vse večji zvedavosti naših gostov – začeli prepričevati, da državnega jezika v Jugoslaviji ni. Kar se je v prerekanje vmešala natakarica, veselo štajersko dekcle je bilo solidarno s svojim tovarišem, in začela je zatrjevati, da smo v zmoti, da srbohrvaščina je državni jezik in da se njenemu kolegu slovenščine pač ni treba učiti. Tedaj smo seveda na vse strani – in v veliki zadregi – in vsak zase – predavali, da ne natakar ne natakarica nista pravilno poučena, da državnega jezika ni in da veljajo določila jezikovne rabe, ki so v marsičem urejena tudi s predpisi. Zadeva se je dobro končala. Ko sem konec poletja vnovič prišla na Bled, spet so bili tu gostje iz tujine, me je ob vstopu v restavracijo presenetil nad vse ljubezniv in glasen pozdrav v slovenščini; kakor da bi kdo želel zbuditi pozornost: k mizi je stopil naš znanec, ki pred slabima dvema mesecema ni hotel niti slišati, da bi se mu bilo treba potruditi še s slovenščino, in z izbranimi besedami pokazal, koliko se je že naučil. Epizoda z imenitnim epilgom je nekam šolsko naivna, več je najbrž zgledov neustreznega razmerja pri samih Slovencih, ki v takih primerih včasih ne prav poučeni popustijo.

Ob neustreznem delu v šoli, brez stvarnih pojasnil o jeziku, njegovi zgradbi, rabi, položaju in predvsem z danes kaj romantičnim geslom Ljubite svoj jezik! (svoje teže ni izgubilo, le za današnjo rabo mora biti najbrž drugače, morda res bolj stvarno povedano) je bila v prejšnjih časih najpoprej ustaljena vsakdanja raba v tako imenovanih neuradnih položajih, medtem ko je uradna raba vse premnogim povzročala težave. Ne samo zaradi jezika so se nevajeni ob tem dolgo počutili prisiljeno, srbohrvaščina v vojski, pa tudi jezikovne navade v glavnem mestu, vse preveč pogosta navada, da se sprašujemo, ali se jezik za tako malo ljudi sploh spleča (!), zelo veliko škodo so po mojem povzročile tudi nesmiselne variacije tako zelo pogosto izrečene misli: »Saj ni vse jezik ...« Pri nas je to neke vrste reakcija na kar pretirano poudarjanje jezika v boju za nacionalno svobodo pred desetletji,

na Stritarjevo reakcijo zoper Levstika, na Mencingerjevo misel, da bo poslednji Slovenec slovničar. Saj ni vse samo jezik, ti rečejo povsod, to misel sem slišala, ko sem pred leti prestopila prag Akademije za gledališče, film, radio in televizijo, kjer sem nekaj časa predavala: prvi dan so mi šarili s tem – in še zadnji dan se je pokazalo, da jim nisem prav dopovedala, kako je prav jezik tisti, kjer se gledališka govornica začne in konča, kako prav z jezikom lahko najbolj natančno izrazimo misel in občutje. Da ni samo jezik – zveš povsod, na televiziji, celo na radiu, kjer je prav jezik prva in glavna oblika sporočanja. In da ni samo jezik, pravijo pri nas – žal – tudi tedaj, ko gre za narodni obstanek. Posledica tega gledanja – razvilo se je pred vojno ob povsem upravičenem Kardeljevem opozorilu, da je narodno vprašanje preplet mnogih prvin in ne le kulture ali jezika (prav to gledanje je danes razširjeno tako v krogih kulturnih delavcev kakor drugod) je v tem, da smo tudi na kulturni jezik začeli gledati kot na nekaj vsakdanjega, navadnega, preseženega – in s tem pozabili, da segamo prav v miselno podstat naše identitete, ki se kaže in izraža prav z jezikom. To postaja nekam bolj jasno te dni, ko se stopnjujejo pritiski na jezik na Koroškem in v Italiji. Vsi skupaj smo veliko premalo naredili, da bi se to spremenilo; najhujše od vsega je v tem, da vloga jezikovne zavesti, jezikovne kulture in predvsem svobode za oblikovanje narodne identitete ni vsem v zavesti.

Ob vsem ni čuda, da smo morali začeti urejati ta razmerja – v šoli so se drastično kazala z zmanjševanjem šolskega časa z materinščino in s parolami, da vloga tega pouka lahko prevzamejo tudi drugi predmeti, tako po spoznavni kakor po vzgojni plati, v množičnih občilih še danes – s častnimi izjemami seveda – trepetajo, če v prispevku ni kak prašek nacionalizma in preprosto mešajo nekakšen čuden strah, sestavljen iz dveh manjših strahov, nacionalističnega in nacionalnega, ne da bi znali drugo od drugega prav razločevati. Seveda je tudi zaradi tega težava in vsaj majhna možnost, da Slovenci sami sebe kot narod polagoma odmontiramo ... Ko sem v svoji krajevni skupnosti na Prulah nekoč na sestanku glasno protestirala proti idejam, da bi na prostoru nekdanjega, tako nepremišljeno opuščenega Virantovega vrta zgradili pokrito tržnico, češ da je v Gruberjevi palači zbrana v Arhivu Slovenije naša zgodovina, me je danes že pokojni tajnik Guzina ozmerjal za šovinistko. Ta dogodek kaže, kako so se pritihtopili strahovi v politiko: najbrž tja najprej ... Za nekega našega politika, ki ima pomembno zvezno funkcijo, pa je nedavno nekje na Slovenskem pred mešanim poslušalstvom govoril srbohrvaško – ljudje so mu to zelo zamerili – sem slišala, da je ta svoj nastop opravičeval z zvezno funkcijo ... in seveda

z razumljivostjo. Pa ni tako preprosto in tudi znotraj zveze so jeziki enakovredni. Doma bi pač moral – ne da bi s tem koga žalil – govoriti slovensko in kako drugače poskrbeti, da bi ga razumeli vsi.

Skupna jugoslovanska jedra, ki so lani razburila duhove, so sklenila – vsaj v mojih očeh – dogajanje, ki se je začelo že pred dvajsetimi leti z napovedmi reforme, z bojem slovenskih zveznih poslancev, pa tudi strokovnjakov pedagogov, zoper nepremišljeno posnemanje šolskega sistema po tujih vzorcih, tudi po sovjetskem, z njihovim začasnim uspehom, s slovenskim obotavljivim iskanjem najboljše rešitve, potem ko se je kmalu pokazalo, da šola po direktivi od zgoraj in s papirja ni srečna rešitev. Slavisti smo v ta boj posegli sprva s prizadevanjem za učni prostor in – ob razvijanju jezikoslovja knjižnega jezika na univerzi in na Slovenski akademiji znanosti in umetnosti – tudi za več jezikovnega pouka; ta je zaradi nekakšnega odpora učiteljev zlasti v šestdesetih letih v srednjih šolah skoraj povsem zamrl. Da bi pridobili javnost – smo ob desetletnici Pisma RK SZDL (Republiška konferenca SZDL) o jeziku poslali odprto pismo Mitju Ribičiču, v katerem smo ga obvestili o dejstvu, da je razmerje do slovenskega jezika v nekakšnem čudnem upadanju in da je treba nekaj storiti – tudi po politični plati – da se stvari polagoma spremenijo. Pismo sva podpisali skupaj z Marijo Stanonikovo, ki je bila tedaj tajnica Slavističnega društva Slovenije. Na sestanku, ki je bil odgovor na to pismo, nas je namesto zadržanega Mitja Ribičiča sprejel Beno Zupančič. Bilo je – mislim – 27. maja 1975. Tedaj smo se dogovorili za akcijo Sloveščina v javnosti in za nadaljnje skupno delo. Sestanka smo se udeležili s strani slavistov še Boris Paternu in Janko Jurančič, od socialistične zveze pa se spominjam Savina Jogana (ki je zdaj predsednik sveta za jezik), Majde Poljanšek, Andreja Ujčiča, Ele Ulrich – Atene, mislim pa, da jih je bilo še nekaj. Od vseh razprav se najbolj spominjam Benovih, ki se je pripravil in je o tem vprašanju sam veliko premišljeval: želel je, da bi pojasnili javnosti sodobne poglede na jezik, na njegovo vlogo, da bi poglobili vedenje o njegovem učinkovanju in sooblikovanju medčloveških razmerij, predvsem pa o njegovih različnih oblikah v življenju naše družbe. S to svojo diskusijo nas je pridobil: novosti v pogledih na jezik so pomagale poglobiti naše razmerje do jezika, toda v marsičem je ostajalo novo premišljevanje žal zaprta akademska zadeva. Junija 1975 je bilo treba izdelati prvi osnutek učnega načrta za poskusno usmerjeno izobraževanje v pedagoški smeri, jeseni istega leta smo v Postojni na zboru Slavističnega društva Slovenije sprejeli zasnovo posvetovanja in prvič določili delovna področja za portoroški posvet. Tedaj in leta 1979 se nam je posrečilo vsaj v

papirje sprejeti obvezo o potrebi po ustreznem obsegu jezikovnega pouka, v smotre pa ob jeziku tudi narodno vzgojo.

Toda leta 1979 so se že začeli pritiski v drugi smeri: priprave za omejenjena skupna jedra. Za kaj pravzaprav gre, nam sprva niso povedali. Tedanji kolega na Zavodu za šolstvo, ki je hodil v Beograd, mi je dejal, da se nekaj pripravlja, da pa bo univerza že še pravočasno zvedela. Preden so prišle dovolj jasne vesti v naše vrste, so o tem razpravljali tudi v nekaterih organih, vendar ves čas ni nihče prav vedel, za kaj dejansko gre. Šele lani spomladi smo se nazadnje uprli, a žal – v veliko preozkem krogu – in še zmeraj s strahom, kaj bodo rekli, kako da se spet Slovenci obnašamo. Da, prav tako se je govorilo. Zaradi tega ni nihče slišal protestov glede vprašanja o jedrih v celoti, ki sicer v nekem smislu zagotavljajo določene standarde tam, kjer bi jih nemara le ne znali zagotoviti, toda vsi skupaj bi morali veliko več razpravljati o pojavu zveznega diktata učnih načrtov, o pristojnosti organa, o strokovnosti njegovih članov in članov komisij. A je bilo vse nekam brez uspeha. Tudi protesti komisije za slovenski jezik, objavljeni skupaj s prav tako odklonilnimi stališči sveta za izobraževanje pri Socialistični zvezi, niso zalegli, pa tudi javnosti niso razburili. To so pri Delu vedeli – zato so naše besedilo odrinili manj branim Razgledom. Šele književniki Partljič, Menart, Zlobec in drugi, so učinkovali in iztisnili razpravo, žal se ni posrečilo razpravljati o celoti, ampak samo o spornih predmetih, med njimi o materinščini, o jeziku in književnosti in deloma o tako imenovanem jeziku okolja, ki je zanimiv tam, kjer živijo manjšine. V začetku oktobra sva v Beogradu s Paternujem (njegov argument je bil v ospredju, ker je šlo predvsem za književnost, do razprave o jeziku sploh ni prišlo) v strokovni komisiji osnutek jeder v slovenskem imenu zavrnila; našo diskusijo so objavljali po vsej državi, tudi s pritiski, da so drugod jedra, ki so med drugim tudi strokovno revna, vsaj za naše področje – že sprejeli. Ves čas se sprašujem, koliko je za to akcijo resnična politična smer – koliko pritiski krogov, ki s pisanjem in pripravljanjem učbenikov za vso državo lahko veliko zaslužijo. Kakor koli – tudi na političnem forumu, kamor smo usmerili nadaljnje razpravljanje, se ni nič premaknilo, imenitnega govora Franca Šetinca na zveznem sestanku Socialistične zveze časniki s srbohrvaškega področja niso skorajda niti omenili, kaj še, da bi ga objavili ... In vendar: čeprav je bilo čisto jasno, od kod pritiski, kakšne napake so se zgodile, koliko denarja je požrl podvig, ko so se nekaj let vozarili na sestanke sem in tja po državi – za denarje revnega družbenega področja! – in kako klavrno je rezultat, se ni zgodilo nič. Tovarna gre v stečaj, ali jo skušajo kako drugače reševati – tu poteka delo

naprej, še zmeraj v istem krogu, brez sodelovanja strokovnega zaledja – in ne da bi ga vprašali. Že samo to učinkuje zlovesče. Pomenijo jedra napoved izgube naše, tako težko priborjene svobode v šolskem vprašanju? Ali bodo izgorela sama v svoji nestrokovnosti in politični nedomišljenosti? Denarja pa je vseeno pošteno škoda. Še večja škoda pa je, ker so velika motnja v procesu stalnega načrtovanja in izpopolnjevanja, ker jemljejo čas, moči in predvsem po nepotrebnem vznemirjajo javnost.

Reformo šole nadaljujemo na univerzi, načrte za srednjo šolo bomo popravljali, to, kar smo pred petimi leti začeli v Portorožu z Benom Zupančičem, previdno in v strahu, da bi nas ne zavrli, pa tudi s čudnim občutkom, da se drugim tovarišem – ne samemu vodstvu, ampak ostalim – zdi, da v marsičem pretiravamo. Tisto pomlad, preden je Beno po Portorožu usodno zbolel, sva se zelo pogosto dobila zgodaj zjutraj. Beno je imel navedo začeti ob šestih, takrat je bil mir in naju ni nihče motil. Pripravljali smo gradivo za posvet, moja naloga je bila – potem ko je Beno napisal neke vrste zgodovinski pregled pogledov na slovenski jezik (kar smo najprej razmnožili, potem pa je izšlo v založbi Komunist) – sooblikovati in urediti gradivo za posamezna delovna področja; avtorji smo bili različni in najbrž je zaradi tega pri posameznih področjih tudi opaziti razloček v pogledih. Beno je pripravil osnutek priporočil: zdrav je bil še toliko časa, da sva ta priporočila junija do konca redigirala, potem se je začelo odhajanje. Spominjam se zajtrka po posvetovanju: čisto malo nas je ostalo – tisti, ki smo imeli parne številke avtomobilov, pa še nekaj drugih. Z Benom sva sedela pri zajtrku in znani slavist in kulturnik Janez Mrdavšič iz Raven me je vprašal, ali vem, da smo s tem naredili zgodovinsko dejanje. Pritrdila sem mu, iz vljudnosti: kadar si sredi akcije in gledaš naprej, ne moreš oceniti pomena svojih dejanj. Z Benom sva ugibala, kako bo v prihodnje: »Dolgo bo trajalo, da bodo ta vprašanja postala sama ob sebi umevna in bo (tudi jezikovna) kultura zavestno sestavni del vsakega življenja.« Bil je trenutek treznosti – potem ko so dva dni razpravljali o jeziku predstavniki občinskih socialističnih zvez, politiki, šolniki in drugi strokovnjaki – in velikega zaupanja v prihodnost.

Do danes se je pokazalo, da smo imeli prav. Vsa štorija z »jedri« – za nas ni mogla biti nič drugega kot dovolj meglena parola, ki je v svojo nejasnost lahko ovila nekatera mračna, a zato nič manj nevarna hotenja, nevarna prav zaradi tega, ker so v zamišljenih posledicah tako zelo orwellovska. Kaže, da smo Slovenci bogatejši za nauk: da moramo imeti svojo vizijo šole, če hočemo, da bomo kot narod lahko dali jugoslovanski skupnosti, katere del smo, svoj samostojni delež. Seveda pa ga ne bomo mogli dati, če nas

bodo nenehno silili, da se v korist jugoslovanske združbe odrečemo samega sebe, pozabimo na zgodovino, na narodnoosvobodilni boj, na dolga stoletja vztrajanja, ki so ga omogočila. Če se bomo izgubili, ne bomo mogli dati ničesar, postali bomo gluha, odmaknjena provinca ... Kdo bo imel škodo? Vsa – jugoslovanska – skupnost, ne samo mi ... Kar se ozke predmetnosti tiče, smo izdelali nekakšna izhodišča za naša področja v šoli. Pri tem se je pokazalo, da smo se jezikoslovci in raziskovalci književnosti doslej premalo pogovarjali med seboj, razlika pa ne izvira samo od razvoja stroke, ampak tudi iz širše družbene vloge strok in iz same predmetnosti: jezikoslovec se ukvarja z izjemno razsežnim področjem jezikovnega ustroja, delovanja, zgodovine, tudi umetnostnega jezika, raziskovalec književnosti z različnimi vidiki književnosti, torej z umetnostjo. Vsakdo drugače postavlja vprašanje kulturne vzgoje: kdo je nosilec? Oboji. In huda pomota je misliti, da je teža jezikoslovnega deleža v vzgoji pisne in govorne tehnike, medtem ko naj bi imela vzgoja v književnosti vso težo najširšega kultiviranja in oblikovanja zavesti.

Tisto zadnje leto življenja Bena Zupančiča se je že pokazalo, kako zelo potrebno je bilo pripeljati akcijo Slovenščina v javnosti do konca. Tako zelo smo želeli uveljaviti smiselna, mirna, trezna in samozavestna stališča do tega sklopa slovenskega narodnega vprašanja, preden bi začeli spodjedati novi pritiski, ki jih je bilo v zraku že čutiti in ki so se kazali v celi vrsti navideznih drobnih nesporazumov, v izzivanju napačnih reakcij na eni in drugi strani. Vedeli smo, da je vsaj v nas samih marsikaj posledica nekaj desetletij ne le pridržane, ampak tudi zamolčane narodne vzgoje v šoli, pa tudi dolgoletne nenavadne previdnosti v naših množičnih občilih, skratka videli smo, da se tudi v svobodi vse preveč ljudi boji biti Slovenec. Vedeli pa smo tudi, da je vprašanje občutljivo in da ni vseeno, kako ga zastavljamo, da bo pomenilo pozitivno, dobro misel v zapletenem labirintu naše skupne zavesti. To leto sem ga nekajkrat obiskala doma. Po prvi operaciji me je sam poklical po telefonu, da bi se kaj pogovorila, tudi o usodi naše akcije, o pravopisu, katerega načrt je zmrznil v predalih predsedstva SAZU, o njegovem pisateljskem delu in o mojem takratnem delu za slovenski jezik v šolski reformi. Težko je oblikoval ves čas živo misel v govorno besedo, pisal pa je skoraj do zadnjega. Obiskovalca je raje poslušal. Nekoč me je začel prepričevati, naj se discipliniram in začnem pisati, da se mi zgodba v pripovedi oblikuje, da je podoba v mojih besedah nova in sveža. V zadregi sem obstrmela. Zmeraj mislim, da za dobro pisanje vse premalo vem; verjamem namreč, da mora že pisec, kaj šele umetnik, vedeti veliko več, kot si navadno mislimo,

ko govorimo o spontanosti, intuiciji in ne vem še kakšnih lastnostih »resnične« umetnosti. Vedeti o življenju, ljudeh, o njihovi modrosti. Zunaj njegovega doma, v katerem sta me s Stano tako prijazno sprejemala, sem ga doživela dvakrat: pozimi, ko je pred drugo operacijo še zmožgal moči, da je prišel na sejo sveta za kulturo in jo nekaj časa vodil – in potem na praznik OF, ko je prišel, opirajoč se na palico, po podelitvi priznanja OF čestitat in se z menoj vred veselit priznanja, ki so mi ga podelili prav za delež v akciji. Čez nekaj dni sva ga obiskala z Janezom Rotarjem, ki je bil tedaj novi predsednik Slavističnega društva Slovenije; prinesla sva mu diplomo častnega člana našega društva, naše priznanje je dobil prav tako za svoj delež pri Slovenščini v javnosti. Takrat se je še upiral bolezn, pripovedoval je, kako piše, a kmalu ga je huda možganska bolezen premagala.

Po Benovi smrti nadaljujemo delo, vrzeli, ki je za njim zazijala, pa ne zapolni nihče. Tako je, kadar odidejo ljudje, o katerih meniš, da te čisto na poseben način pritegujejo k razmišljanju, te bodrijo v delu, spodbujajo v razpravljanju. Saj človek ne razmišlja, ne dela, ne razpravlja zaradi njih, v svojem je sam, zmeraj, vendar se z njimi čuti v skupini nekam močnejši, saj meni, da je tako veliko bolj otipljiv ne le smisel, ampak tudi učinek prizadevanj. V naglem begu časa, dela, obveznosti, javnih in zasebnih, pozabljam, kako zelo veliko pomeni topla osebna spodbuda prijateljev ne le za naše življenje in delo, ampak tudi za vse naše razmerje do dela. Ob prijazni spodbudi je tudi to razmerje prijazno – in delo lažje. Spodbuda in prijazna, čeprav tudi ostra kritika prijateljev sta zato nujni spremljevalec; vsak odhod takega človeka zato toliko bolj boleče občutim. Mislim, da Bena manjka vsej naši kulturi, ne le meni. V njem je zanimivo nenehno tekkel spopad med politikom, pisateljem, članom človeškega občestva v boju za globlje razumevanje razmerij v družbi, v boju zoper ozko in lažno politično togost. Pa sem nekoč poznala tudi drugačnega Bena; tistega prvega iz šestdesetih let nisem kaj prida razumela in kolikor lahko objamem s spominom, je bil tedaj včasih nemara sam v zadregi kot politik in je v gozdu nasprotij šele iskal svojo pot in svoje mesto. Le njegovo razmerje do jezika in do naroda se ni spreminjalo, pa njegova vera v smisel naše družbene poti: že v šestdesetih letih si je prizadeval oblikovati zakon za zavarovanje javne rabe slovenskega jezika. To misel so kasneje opustili.

Tole pisanje sem začela zaradi narodnega vprašanja. Pa me je v preišljevanju močno zaneslo: v ugibanje, ali smo storili dovolj in prav, da bi predali sporočilo, v pomisleke o šoli, ali bo zmogla taka, kot je, ustvariti temeljito vedenje o vsem, kar mora Slovenec vedeti o sebi. Na šolo obešamo

vsi skupaj listke z nalogami, če jih ne bo izpolnila, si bomo umili roke: rekli smo. V razmišljanje so se prikradli spomini na mnoga doživetja. Po večini posplošujemo prehitro, včasih tudi premalo obzirno, nekaj tudi iz izkušnje, ki je že zmlada terjala stališče, odločitev, dejanje. Marsikdaj iz tega zaideš v precep, posebej če nisi dovolj pozoren in razumevajoč. In si spet v precepu, če paziš, da ne boš koga prizadel. Tako gre življenje, jaz v njem in z njim, moje dejanje. Tudi moje razmerje do narodnega in naroda. In moja skrb, ki jo podpira zaupanje, da se bodo stvari urejale tako, kakor se morajo urediti: od tod optimizem, čeprav preko njega tudi temna, črna senca ne zmeraj dobre izkušnje in spoznanja.

Od kod to v meni? Zakaj me ne premamijo ugibanja, koliko je to vprašanje v razmahu človeštva preživelo, nesodobno, nebitveno, kakor je mogoče marsikdaj slišati, tudi od mladih, in ki ga imam za izraz podreditve pritiskom ... Od kod po eni strani skrb in strah, po drugi vedrina: optimizem s senco? Treznost in zaupanje? Ju je v naše domače družinsko vzdušje zanesla mama? Hčerka Prleka Martina Viherja, ki je bil ljudski pevec in veseljak in nadvse resen človek in avtodidakt in ga je življenje zaneslo iz ljubljene Štajerske na Primorsko med hribe v Cerknem in Bovcu, od koder ga je prva svetovna vojna vrnila domov v Maribor, saj zaveden Slovenec ni hotel med Italijane v Gradišče (ali Gradiško), kamor ga je po vojni sodnega uradnika prestavila nova oblast; tako je lahko življenje sklenil nedaleč od rodnega kraja. Mama mi je o njem pripovedovala, da je bil nadvse zaveden, pa tudi da je veliko premišljeval o socialnih razmerjih in politiki. Spominjala se je, kako sta moževala z dr. Lojzom Kraigherjem ob volitvah (verjetno leta 1907), ko se je ded pritoževal, da zanj nobena stranka nima ustreznega programa. Kraigher je prihajal v hišo kot zdravnik, saj so se kar naprej rojevali otroci, pa je mama slišala, kako je dejal dedu: »Tista stranka, Viher, ki bo vam prav, mora biti šele ustanovljena, v bodočnosti ...« Svojo prvo ženo, mojo staro mamo Marjeto Srebotnjakovo, je ded pokopal v Cerknem, fašisti so grob s slovenskim napisom in z marmorjem v narodnih barvah čez noč prekopal in spomenik odstranili. Že otroci smo vedeli, da stara mama nima groba, pa tudi zakaj ga nima. Naša mama je hodila v šolo nekaj časa pri Gospe Sveti – tja so pošiljali slovenska dekleta njenega rodu, da bi se pri nunah naučila nemško, šolanje je končala v trgovski šoli v Trstu in šla tam tudi v prvo službo. Že v njeni zgodnji mladosti je njen oče skrbel, da je postala zavedna Slovenka: z zgledom, izročilom in s kritiko vseh, še posebej sorodnikov, ki jih je zaneslo med Nemce in Italijane in so se potujčili. O vsem tem smo, dokler so bili starši z nami, otroci veliko slišali. Tako

smo že zgodaj vedeli, kje smo, kaj smo, vedeli pa smo tudi, da pomeni biti Slovenec marsikdaj boj in da je treba ta boj sprejeti in da je to samoumeven del narodne zgodovine.

Oče je prinesel v naše življenje nekaj drugega: biti Slovenec je bilo zanj, ki mu je bil rod iz Ribnice, iz osrčja Slovenije, nekaj najbolj samo ob sebi umevnega. Omahovanja v tem ni bilo nobenega, kvečjemu ponos; v spominu so bile podobe iz časov narodne preskušnje pred prvo svetovno vojno, iz časov med obema vojnama pa glasen odpor zoper peto kolono, ki je v letih pred drugo vojno stegovala svojo senco nad naše življenje. Oče je prinesel dejavno kulturno vzdušje – mama delavnost in ljubezen do knjige – z očetom pa je bila povezana včasih kar vročična skrb, kako bodo uspeli s predstavo, skrb, ki zajame družino, kadar oče glavni del svojega življenja, dela in ustvarjalnih moči posveča intenzivni kulturni dejavnosti. Z vsem žarom se je razdaljal v ljudskem Šentjakobskem gledališču – učitelj po izobrazbi, igralec, umetnik po srcu – je v svojih razmerjih združeval dvoje: idejo ljudskega gledališča za vse (zmeraj je pripovedoval, kako so pred vojno hodili na Šentjakob imenitni slovenski kulturniki s slavistom dr. Prijateljem na čelu) in globoko prepričanje, da je umetnost ena sama, da je – ali pa je ni. Umetnost za ljudi. Oče je dolgo živel – in kakor da je bila prav zanj napisana njegova zadnja velika vloga, vloga Jožefa Koštrca v Štigličevem filmu *Povest o dobrih ljudeh*. Ne da bi bil Koštrca kar tako dobri človek – to se tako reče – Koštrca je veliko videl in je bil moder človek, z dobroto in zaupanjem v ljudi in v življenje. Ne vem, ali je to danost ali pridobljena lastnost ljudi, ki so s srečnim zaupanjem živeli dolgo in se naučili meriti razdalje.

Oče, mama, teta Adela, učiteljica, pa vsa naša številna družina, ki je nekaj zunaj meja, v Trstu, in je bila posebej med vojnama pod fašizmom hudo izpostavljena – ob vseh teh sem se lahko nekako postavila v vrsto. In ko je moj rod v marsičem poskušal po novem, tudi z dvomom (ki je izviral marsikdaj iz načrtno pridržane informacije ...), sem vedela, da bo treba pri narodnem vprašanju zmeraj znova vzpostavljati razmerja, pa tudi, da na vsej tej poti zame ni razpotij niti kakšnih drugih možnosti za tako ali drugačno razlago narodne pripadnosti. Šola je k temu dodajala nevsiljivo, komaj opazno, a dovolj trdno stališče tudi takrat pred vojno, ko so nam morali govoriti, »da je naš narod troedin«, a se mi je zdelo to že takrat nemogoče, nesmiselno in bedasto in sem tako kot najbrž mnogi mojega rodu neverjetno besedo odklonila, o simboličnosti take oznake pa pri desetih letih tako ne veš dosti. Najbrž so moje stališče podpirali dogodki, vojna,

osebna srečanja, tudi zapostavljanja zaradi narodnosti (tega smo bili ljubljanski študentje deležni na delovni akciji bratstva in enotnosti Šamac–Sarajevo – kako zelo se ta parola zlorablja), pa tudi spoštovanje Slovencev, ki so ga izkazovali prijatelji iz drugih jugoslovanskih okolij, kadar smo jim jasno pokazali, da smo ponosni na svoje poreklo, da nas ne dušijo zadržki, ker nas je manj in ker je tudi naš svet manjši, kot bi kdo potreboval, da bi se lažje prištel k svojim, da bi se lažje odrekel prednostim tujega in večjega. Vsak odhod drugam prinese dolgo praznino, ta je manjša le, kadar so razlogi za odhod izjemni in kadar ostane stik z domovino.

V novih razmerah postaja ves svet manjši, drug drugemu se približujemo, pa bo še težje obdržati in razvijati dediščino. Verjamem, da bomo Slovenci tudi to zmogli, a bo treba za to vendarle več storiti in morda tudi kaj več reči. Tudi v šoli. Le da šola ne bo prav nič pomenila, če se ne bomo skupaj potrudili in ji vrnili vlogo, ki jo je v našem narodnem življenju nekoč že imela in smo tudi zaradi nje in v njej dosegli današnjo raven.

ANGLEŠKI POVZETKI

Vključeni so angleški povzetki, ki so bili del izvirnih objav.

K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje, 1984

On the question of bilingualism and diglossia as reflected in the Slovene experience

In sociolinguistic terminology the synonyms “bilingualism” and “diglossia” have been defined in various ways. Each instance of their definitions depends on concrete social determinants that either enable or impede the development. This question is discussed in the light of the specific status of Slovene as a minority language in Austria, Italy, and Hungary.

Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih – zgodovina in sodobni vidiki, 1993

With its recognition as a sovereign state, the Republic of Slovenia leaves the multilingual community of Yugoslavia and the intricate coexistence of different nations and ethnic groups. The new situation reconfirmed once again the importance of both language planning and language policy in the republic of Slovenia, although the language legislation regulating the internal public communication remains basically unchanged: besides Slovene, the languages of two autochthonous ethnic groups, Italian and Hungarian, are guaranteed an equal status by the Constitution. An open question, however, is a somewhat undefined and unclear relationship between the language(s) of internal public communication and those of external communication, which have been, as a result of the dynamics of present-day life – similarly as elsewhere – exerting pressure on some domains of Slovene public life. The question of language policy and language planning is a particularly sensitive one among the Slovene national communities living as ethnic minorities in the neighbouring countries. In view of the prevailing tendency of the majority environments to implement linguistic (and national) integration, or even assimilation, special attention needs to be paid to some contemporary theoretical models of multilingual coexistence, and particularly to their objectives. The current linguistic situation on the Slovene national territory is the result of a particular, rather atypical, yet relatively consistent development through centuries of history, marked by incessant pressures on the language and attempts at restricting it on the one hand, and, on

the other hand, by the active overcoming of all pressures on the Slovene linguistic consciousness, by affirmation of the independent Slovene language policy and by its realization.

Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995, 1996

The concepts of language planning and language policy were developed by applied sociolinguistics to define the activities that facilitate managing and securing the status of the (literary) language of a given national community (nation state) in public life; they are also intended to define the professional activities enabling the language for the functions originating from this status. The carriers of such language planning are professional linguists and their institutions as well as the authors of all varieties of texts. Therefore, language codification, which is open to changes, and usage, whose changes are dictated by communicative needs, constitute the foundation of the literary linguistic norm. – Both activities mentioned above are the elements of language policy in a broader sense, i.e., language politics, regulated by political government. Although this policy is normally not carried out by linguists, it is necessary that the two activities be a foundation of these external, i.e., non-linguistic decisions on linguistic questions. – The changes in a language's status therefore depend on external, historical and political factors, as well as on internal factors creating linguistic foundations for the realization of a language's status and its cultivation.

The changes in linguistic planning and linguistic policy in the Slovene speech (national) territory between 1945 and 1995 were observed with regard to the external, historical and sociopolitical, circumstances, in which there are major differences in the status of autochthonous Slovene population's language depending on the political system. In the Slovene state, from 1945 to 1991 one of the Yugoslav federal republics, from 1991 to 1995 an independent state, Slovene is the official language and the language of public communication; in the bordering areas of Italy, Austria and Hungary Slovene has the status of a minority language. Changes in a language's status in the second half of the 20th c. are a continuation of the rapid changes in the political system after World War I.

In the paper these changes and some related issues are also observed in time. This complex of changes indicates that the development of the Slovene literary language agrees with the general development of civilization.

New knowledge about the (literary) language has grown from contemporary linguistic thought as well as from new linguistic reference books; similarly, new social relationships have helped to change the attitude toward language among authors. On the other hand, the deficiencies in general language education along with continuous pressure on language in some areas of public life have prompted intensified linguistic planning and linguistic policy on all levels: in the linguistic community and public in general, as well as in politics.

Slovenski knjižni jezik – norma in življenje, 2003

The article focuses on the controversial relationships between the literary language norm, the spoken language and the reality in which the standardised language comes to life. Touching the formation of its image throughout history, it establishes the circumstances which, through various extralinguistic points of view, enabled the Slovene literary language to develop into the means of modern communication in the Slovene national state. Within the Republic of Slovenia, Slovene is the official language. In accordance with the constitution, Slovene is the language of the legislative, executive and judiciary branches, the language of the public life, including education and science, media, culture and economy. The constitution and legislative acts also determine the conditions for both the autochthonous minority groups. The process of the Slovene integration into the European Union and the establishment of links with the rest of the world, has led to – similarly to other languages – a contact between Slovene and English as the language of global communication. English remains the language of communication with the outer world, while, as a rule, the language used for communication within the linguistic community does not change although a certain degree of attention to and awareness of the first language, as well as the knowledge regarding its role in the process of formulating the notions of the world related to the mastery of scientific, legal and political expertise are needed. The life of a language therefore means its universal development, a must for the preservation of a language given all the existing pressures. A postulation of the preservation of a language without an open life perspective is at the heart of language decline and death. Any related appeal to linguistic loyalty would prove to be inadequate.

The Slovene Literary Language: The Norm and the Life

The notion of the *literary language*, often referred to also with terms such as *the written language*, *the literacy language*, *the standard language* and *the language of eloquence*, denotes a special language variety aimed at particular purposes and type of communication which is opposite to the role of the dialect and dialect-related spoken varieties. The literary language is characterised by, first and foremost, a visible transmitter, apart from the usual speech mode, the tendency towards a more or less uniform orthographic and grammatical norm, as well as established forms of stylistics of the discourse typical of particular periods and the related choice of the lexicon. In a certain respect, the above-mentioned facts and the formation of a particular literary language are universal and may be viewed as a general rule for all the languages spoken in societies which have achieved a similar level of civilisational development. Yet, the circumstances related to the development of a literary language and those related to the establishment of the awareness of the value and importance of a proper language with their native speakers depend on a particular course of historical events, political factors, level of education and the social differentiation of the speakers, as well as on the external and internal pressure exerted on the language, which ultimately influences the establishment and consolidation of the status of a particular language. The literary language norm, whether it contains orthographic, grammatical, lexical or discursal rules, is not a concluded agreement on a common language whose consistent enforcement would be the ideal of a correct language, but rather a manner of common communication for specific purposes with internal rules put into practice by speakers and writers depending on their level of competence and communicational needs. The rules may thus change in time, from one period to another, and it is up to each generation to accept them and test them in newly occurred conditions and pass them down to the next generation, change them or even abandon them. The differences in the observation of the language norm may be observed also within one period of time when there is a simultaneous differentiation occurring particularly in various discourse types, beginning with those which are more prone to non-literary-variety phenomena. Changes in the language norm, whether external and noticeable especially during the periods of norm consolidation, or those hardly detectable, are caused by the life of the language, its usage, as well as the circumstances of and opportunities for linguistic activities

and language development. The literary language norm is, more than anything else, the norm of the language characteristic of the public life of a community. It is the public communicational opportunities, the development of the public-life structures and the (cultural) interest of the speakers and writers that determine the life and development of a language, together with its relation to the norm which encompasses both the tendency towards the preservation of the tradition of the established expressional means and the constant need for new expressions and evaluations. As a rule, the literary language, is subject to language planning and policy from the first selection of the norm to, through the creation of a thorough corpus consisting of a grammar, dictionary and functional variegation, the general expansion of the linguistic culture.

The development and extension of the (literary) language influences the intensity of societal events. Similarly, its existence and level of development determine the community which not only communicates with and in this language, but also identifies with it, which is of particular relevance especially in contacts with the languages and cultures of other communities. Such contacts have always enabled the civilisational and cultural flow, as well as the adoption of notions, conceptions and thoughts. With various manners of acceptance of novelties and initiatives surpassing the limits imposed by language and in the present conditions of modern information opportunities, the question is being raised regarding the relationship between the language of the global communication and languages of individual linguistic communities. The situation calls for deeper contacts among communities resulting in the adoption of expressions denoting new cultural achievements in various languages. Languages also transmit their notions of these achievements with various expressional means, thus becoming closer in their perception of the world and things. Still, these phenomena, through acceptance and adoption, in their own way, enrich the lexicon of a particular linguistic community. The phenomena related to the management and planning of the borrowed foreign elements and their gradual elimination in the literary language deserve particular attention.

LITERATURA

Seznam literature je oblikovan po posameznih poglavjih, saj so pri nekaterih besedilih v izvorniku v seznamu navedene reference, na katere se avtorica v zapisu neposredno ne sklicuje, so pa zanjo predstavljali vir, iz katerega je črpala. Pri urejanju seznama literature smo preverili in po potrebi dopolnili oz. popravili podatke o avtorjih, naslovih, letnicah izdaj in založbah, tudi straneh besedila. Več o urejanju sprotnih referenc in seznamu literature v poglavju O uredniških odločitvah in posegih.

Vprašanja govorenega jezika, 1965

Kraigher, Nada, 1963: *Pet temnih svetlih let*. Maribor: Obzorja.

Nekatera poglavitna vprašanja slovenskega jezika, 1966

SP 62 = Bajec, Anton, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Šolar, France Tomšič (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Državna založba Slovenije.

Ilešič, Fran, 1911: Prispevki k zgodovini našega preporoda. Fran Ilešič (ur.): *Zbornik znanstvenih in poučnih spisov* 13. Ljubljana: Matica slovenska. 49–60.

Paglovec, Franc Mihael (prev. in prir.), 1741: *Evangelia, inu branie*. Ljubljana: Adami Friderici Reichardt.

Slodnjak, Anton, 1955: Delež Štajerske v slovenski književnosti. Anton Slodnjak (ur.) *Pogovori o jeziku in slovstvu: Predavanja na zborovanju slovenskih slavistov v Mariboru od 26. junija do 1. julija 1954*. Maribor: Založba Obzorja. 5–12.

Vodušek, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. Rajko Ložar (ur.): *Krog: Zbornik umetnosti in razprav*. Ljubljana: Sotrudniki. 66–76.

Vodušek, Božo, 1959: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovstvo* 4/7. 193–200.

Družbeni vidiki slovenskega jezika, 1977

Berce, Lojze, Aleš Lokar, Boris Race, Stanislav Renko, Albin Škerk, Drago Štoka, Lucijan Volk, 1974: Anketa Sodobnosti XIV: Slovenci v Italiji 1974 (III). *Sodobnost* 22/5. 393–410.

Inkret, Andrej, 1977: Izziv slovenščini. *Delo* 19/216. 8.

- Lokar, Danilo, 1977: Naša zgodovina je skrita v njem. *Sodobnost* 25/4. 326–327.
- Merku, Pavle, 1977: Baudouin de Courtenay v New Yorku. *Sodobnost* 25/8/9. 892–894.
- Pravopis 1950* = Ramovš, Fran, Oton Župančič, Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Matej Šmalc, Jakob Šolar (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Državna založba Slovenije.
- Slovenska slovnica 1947* = Uredniški odbor, 1947: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Slovensko pravorečje 1946* = Rupel, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje: Navodila za zborni ali knjižno izreko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Zlobec, Ciril (ur.), 1977: Anketa Sodobnosti XV: Pričevanje o jeziku. *Sodobnost* 25/4, 5.

Slovenski jezik: Jezikovna politika in praksa, 1979

- Breznik, Anton, Fran Ramovš, 1935. *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Kardelj, Edvard, 1939: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja*. Ljubljana: Naša založba.
- Uredniški odbor 1947: *Slovenska slovnica*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Pogorelec, Breda (ur.), 1978: Sloveščina v javnosti. *Jezik in slovstvo* 23/6. 165–239.
- Ramovš, Fran, Oton Župančič, Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Matej Šmalc, Jakob Šolar (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Državna založba Slovenije.
- Rupel, Mirko, 1946: *Slovensko pravorečje: Navodila za zborni ali knjižno izreko*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Valvasor, Janez Vajkard, 1689: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: Das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Ljubljana, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter.

Slovensko jezikoslovje in kulturologija, 1980

- Kardelj, Edvard, 1979: Razvoj slovenskega narodnega vprašanja. *Sodobnost* 27/3. 236–246.

Oblak, Vatroslav, 1890: Zur Geschichte der nominalen Declination im Slovenischen. Leipzig: Breitkopf & Härtel. (Ponatis razprave iz revije *Archiv für slavische Philologie*, 1988: XI, 395–423, 523–561; 1890: XII, 1–7, 358–450; 1891: XIII, 25–68.)

K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje, 1984

Fishman, Joshua A., 1972: *Sociolinguistics, a brief introduction*. Rowley: Newbery House.

Francescato, Giuseppe, 1981: *Il bilingue isolato*. Bergamo etc.: Minerva Italica.

Gruden, Živa, 1976: Prispevek k spoznavanju situacije tržaških Slovencev. *Jezik in slovstvo* 22/3. 72–79.

Nečak-Lük, Albina, 1983: *Družbene razsežnosti dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju Prekmurja: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta.

Pogorelec, Breda (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.

Štrukelj, Inka, 1975: *Nekaj teoretičnih izhodišč za proučevanje jezika v družbi*. Ljubljana: Inštitut za sociologijo in filozofijo pri Univerzi v Ljubljani.

Valvasor, Janez Vajkard, 1689: *Die Ehre dess Hertzogthums Crain: Das ist, Wahre, gründliche, und recht eigentliche Belegen- und Beschaffenheit dieses ... Römisch-Keyserlichen herrlichen Erblandes*. Ljubljana, Nürnberg: Wolfgang Moritz Endter.

Weinreich, Uriel, 1974: *Lingue in contatto*. Torino: Boringhieri.

Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji, 1990

Abram, Laura, 1987: O slovenskih dialektoloških značilnostih v Tržaški pokrajini. Milan Pahor (ur.): *L'uomo e la vite = Človek in trta*. Trst: Tržaška pokrajina. 100–106.

Cronia, Arturo, 1952: Revision der slavischen Eigennamen im alten Evangeliar von Cividale. *Wiener slavistisches Jahrbuch* 2. 6–21.

Čermelj, Lavo, 1965: *Slovinci in Hrvatje pod Italijo*. Ljubljana: Slovenska matica.

Dressler, Wolfgang U., 1989: *Kompetenz und Performanz in zweisprachigen Gebieten*. Liliana Spinozzi Monai (ur.): *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori dell'Alpe-Adria: Atti del*

- Convegno Internazionale, Udine, 12–14 ottobre 1989*. Udine: Consorzio per la costituzione e lo sviluppo degli insegnamenti universitari. 67–77.
- Ferjančič, Ksenija, 1989: *Visoki pogovorni jezik Nove Gorice in Gorice (Italija): Diplomsko delo*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete.
- Fishman, Joshua, 1967: Bilingualism With and Without Diglossia; Diglossia With and Without Bilingualism. *The Journal of Social Issues* 23/2. 29–38.
- Fishman, Joshua, 1968: Sociolinguistic Perspective on the Study of Bilingualism. *Linguistics* 39.
- Fishman, Joshua, 1978: *Sociologija jezika: Interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*. Sarajevo: IGKRO »Svjetlost«, OOUR Zavod za udžbenike.
- Francescato, Giuseppe, 1981: *Il bilingue isolato: Studi sul bilinguismo infantile*. Bergamo etc.: Minerva Italica.
- Francescato, Giuseppe, Marta Ivašič Kodrič, 1983: La comunità slovena in Italia. Giovanni Freddi (ur.): *L'Italia plurilingue*. Bergamo etc.: Minerva Italica. 28–61.
- Fthenakis, Wassilios E., Adelheid Sonner, Rosemarie Thrul, Waltraud Walbinger, 1985: *Bilingual-bikulturelle Entwicklung des Kindes*. München: Max Hueber.
- Gruden, Živa 1983: Slovenščina v javni rabi v življenju Slovencev v Italiji. Breda Pogorelec (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije. 95–100.
- Gumperz, John J., 1967: On the Linguistic Markers of Bilingual Communication. *The Journal of Social Issues* 23/2. 48--57.
- Hymes, Dell, 1967: Models of the Interaction of Language and Social Setting. *The Journal of Social Issues* 23/2. 8–28.
- Ivašič Kodrič, Marta, 1977: *Aspetti del bilinguismo infantile sloveno-italiano a Trieste: Tesi di laurea*. Trst: Università di Trieste.
- Kacin-Wohinz, Milica, 1982: Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja* 12/1/2. 151–167.
- Kidrič, France, 1938. *Zgodovina slovenskega slovstva*. Ljubljana: Slovenska matica.

- Kos, Milko, 1955: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Logar, Tine, Breda Pogorelec, Jože Koruza, 1974: Starogorski slovenski rokopis iz konca 15. stoletja. *Jezik in slovstvo* 19/6/7. 192–211.
- Merkù, Pavle, 1987: Slovenska srednjeveška antroponomija ob romanski meji. *Slavistična revija* 35/3. 321–327.
- Pirjevec, Jože, Douglas Biber, Dušan Nečak, Eileen Barker, Giampaolo Valdevit, 1985: *Trst 1945: Zbornik predavanj: Ciklus predavanj Narodne in študijske knjižnice v Trstu (Trst, 3., 10., 17., 24. aprila 1985)*. Trst: Narodna in študijska knjižnica.
- Pogorelec, Breda, 1978: La lingua letteraria slovena nella Slavia italiana. *Lingua, espressione e letteratura nella Slavia Italiana (Quaderni Nediža 2)*. San Pietro al Natisone, Trst: Centro studi Nediža, Editoriale stampa triestina. 103–134.
- Pogorelec, Breda, 1985: Položaj slovenskega jezika med NOB in razvoj vojaškega, političnega in uradnega jezika. Janez Dular (ur.): *XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike Filozofske fakultete. 5–16.
- Pogorelec, Breda, 1986: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. Ada Vidovič Muha (ur.): *Simpozij Slovenski jezik v znanosti 1: Zbornik prispevkov*. Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 11–22.
- Ramovš, Fran, 1936: *Kratka zgodovina slovenskega jezika*. Ljubljana: Akademsko založba.
- Rebula Tuta, Alenka, 1980: *La questione nazionale a Trieste in un'inchiesta tra gli operai sloveni*. Trst: Editoriale Stampa Triestina.
- Susič, Emidij, Drago Sedmak, 1983: *Tiha asimilacija. Psihološki vidiki nacionalnega odtujenja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Weinreich, Uriel, 1977: *Sprachen in Kontakt*. München: Beck.

Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih: Zgodovina in sodobni vidiki, 1993

- Ammon Ulrich, Norbert Dittmar, Klaus J. Mattheier (ur.), 1987: *Sociolinguistics*. Berlin: De Gruyter.
- Bešter, Marja, 1988: *Jezik publicistike v NOB: Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Bernjak, Elizabeta, 1990: *Kontrastivna obravnava dvojezičnosti s posebnim poudarkom na slovensko-madžarsko dvojezičnost na narodnostno mešanem območju Prekmurja*: Magistrska naloga. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Breznik, Anton, 1967: O časnikarski slovenščini. Jezik naših pripovednikov. *Življenje besed*. Maribor: Založba Obzorja. 132–239.
- Brozovič, Dalibor, 1990: O općoj tipologiji jezičnih politika i o načelima i uvjetovanostima jezične politike u jugoslavenskoj zajednici. Vera Vasić (ur.): *Jezička politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*. Novi Sad: Filozofski fakultet, Institut za južnoslovenske jezike. 7–22.
- Burger, H., 1990: Über das Problem der Staatssprache. Florian Menz in Ruth Wodak (ur.) *Sprache in der Politik – Politik in der Sprache*. Celovec: Drava. 13–19.
- Bugarski, Ranko, 1988: *Politique et aménagement linguistique en Yougoslavie*. Pariz: Collection L'ordre des mots. 419–452.
- Čermelj, Lavo, 1965: *Slovinci in Hrvatje pod Italijo med obema vojnama*. Ljubljana: Slovenska matica.
- Eötvös, József, 1850: *Ueber die Gleichberechtigung der Nationalitäten in Oesterreich*. Pest: C. A. Hartleben.
- Eötvös, József von N. N., 1865: *Die Nationalitäten-Frage*. Pest: Moritz Rath.
- Fishman, Joshua Aaron, 1972: *The Sociology of Language: An Interdisciplinary Social Science Approach to Language in Society*. Rowley: Newbury House.
- Fishman, Joshua Aaron, 1975: *Soziologie der Sprache: Eine interdisziplinäre sozialwissenschaftliche Betrachtung der Sprache in der Gesellschaft*. München: Max Hueber Verlag.
- Fishman, Joshua, 1978: *Sociologija jezika: Interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*. Sarajevo: IGKRO »Svjetlost«, OOUR Zavod za udžbenike.
- Haugen, Einar, 1987: Language Planning. Ammon Ulrich, Norbert Dittmar in Klaus J. Mattheier (ur.): *Sociolinguistics*. Berlin: De Gruyter. 626–637.
- Havránek, Bohuslav in Miloš Weingart (ur.), 1932: *Spisovná čeština a jazyková kultura* (Študije so prispevali Vilém Mathesius, Bohuslav Havránek, Roman Jakobson, Jan Mukarovský, Miloš Weingart). Praga: Praški lingvistični krožek, Melantrich.
- Havránek, Bohuslav, 1963: *Studie o spisovném jazyce*. Praha: Československé akademie věd.
- Havránek, Bohuslav, 1964: Zum Problem der Norm in der heutigen Sprachwissenschaft und Sprachkultur. Josef Vachek (ur.): *A Prague School Reader in Linguistics*. Bloomington: Indiana University Press. 413–420.

- Kacin-Wohinz, Milica, 1982: *Fašistični programi raznarodovanja Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja.
- Kaučič-Baša, Majda, 1991: *Slovenščina kot jezik sosese v Trstu: Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Kidrič, France, 1930: *Dobrovskij in slovenski preporod njegove dobe*. Ljubljana: Znanstveno društvo.
- Kolarič, Rudolf, 1933: Fran Miklošič. Franc Ksaver Lukman idr.: *Slovenski biografski leksikon: 5. zvezek*. Ljubljana: Zadržna gospodarska banka.
- Korošec, Tomo, Stanko Petelin, Stane Suhadolnik, Polde Štukelj, Jože Švigelj (ur.), 1977: *Vojaški slovar*. Ljubljana: Partizanska knjiga.
- Lük Nečak, Albina, 1983: *Družbene razsežnosti dvojezičnosti na narodnostno mešanem območju Prekmurja: Doktorska disertacija*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.
- Madeyski, Stanislaus Poray Ritter von, 1884: *Die Deutsche Staatssprache oder Oesterreich ein deutscher Staat*. Wien: Inktank Publishing.
- Mikuž, Metod, 1969: Gradivo za zgodovino univerze v letih 1919–1945. Roman Modic (ur.): *Petdeset let slovenske univerze v Ljubljani*. Ljubljana: Univerza. 53–92.
- Minnich, Robret G., 1988: *Govoriti Slovensko – biti Slovenec: Primerjava med vlogami slovenskih verbalnih kod kot nosilk kolektivne identitete v Kanalski dolini*. Trst: Slori.
- Ema Umek, Marija Oblak-Čarni, Janez Kos (ur.), 1975: *Nacionalni in socialni programi pri Slovencih*. Ljubljana: Arhiv SR Slovenije. 12–13.
- Parovel, Paolo, 1985: *L'identità cancellata: Cognomi ridotti in italiano o per domanda, o d'ufficio* (Nuova Mitteleuropa: Collana di studi e documenti sui problemi della plurinazionalità 1). Trst: Eugenio Parovel Editore.
- Pogorelec, Breda, Sršen, Vekoslav, 1983: Jezik v turizmu. Breda Pogorelec (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije. 55–65.
- Pogorelec, Breda (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.

- Pogorelec, Breda, 1984: Albina Nećak-Lük in Inka Štrukelj (ur.): *Dvojezičnost: Individualne in družbene razsežnosti: Prispevki konferen-ce »Dvojezičnost: Individualne in družbene razsežnosti«*, Ljubljana, 13. – 15. sept. 1984. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 67–73.
- Pogorelec, Breda, 1985: Položaj slovenskega jezika med NOB in razvoj vojaškega, političnega in uradnovalnega jezika. Janez Dular (ur.): *XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike Filozofske fakultete. 5–16.
- Pogorelec, Breda, 1986: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski jezik v znanosti I: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 11–12.
- Pogorelec, Breda, 1990: Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori deli Alpe-Adria: *Atti del Convegno internazionale* - Udine, 12-14 ottobre 1989. Aviani. 179–193.
- Prijatelj, Ivan, 1937: *Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848–1857*. Ljubljana: Slavistično društvo. (Knjižni ponatis iz *Časopisa za jezik, književnost in zgodovino* 1924 in 1926.)
- Slovenski pravopis 1962 = Bajec, Anton, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Šolar, France Tomšič (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Državna založba Slovenije.
- Smolej, Viktor, 1971: *Zgodovina slovenskega slovstva VII: Slovstvo v letih vojne 1941–1945*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- Susič, Emidio, Danilo Sedmak, 1973: *Tiha asimilacija: Psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*. Trst: ZTT.
- Škiljan, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.
- Toporišič, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Urbančič, Boris, 1972: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vasić, Vera (ur.), 1990: *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji*. Novi Sad: Institut za južnoslovanske jezike.
- Weinreich, Uriel, 1976: *Sprachen in Kontakt*. München: Becksche Elementarbücher.

Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995, 1996

- Apovnik, Pavel, Ludvik Karničar, 1989: *Wörterbuch der Rechts und Wirtschaftssprache 1/ Slovar pravnega in ekonomskega jezika 1: Deutsch-slowenisch / Nemško-slovenski*. Klagenfurt/Celovec: Mohorjeva družba.
- Bugarški, Ranko, 1988: Politique et aménagement linguistiques en Yougoslavie. Jacques Maurais (ur.): *Politique et aménagement linguistiques*. Paris: Le Robert. 417–452.
- Cooper, Robert L., 1989: *Language planning and social change*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Devetak, Silvo, Sergej Flere, Gerhard Seewann (ur.), 1993: *Kleine Nationen und Ethnische Minderheiten im Umbruch Europas: Ergebnisse der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz in Maribor, Slowenien, 3.–5. Februar 1992* (Ethnica et nationes / Ethnicity and Nations 1). München: Slavica Verlag Anton Kovač.
- Dular, Janez, 1974: Zvrstnost slovenskega jezika. Matjaž Kmecl, Tine Logar, Jože Toporišič (ur.): *Slovenski jezik, literatura in kultura: Informativni zbornik*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike in književnosti Filozofske fakultete. 57–74.
- Ferguson, Charles A., 1968: Language development. Joshua A. Fishman, Charles A. Ferguson, Jyotirindra Das Gupata (ur.): *Language Problems of Developing Nations*. New York, London, Sydney, Toronto: John Wiley & Sons. 27–35.
- Fishman, Joshua, 1972: *The sociology of language: An interdisciplinary social science approach to language in society*. Rowley: Newbury House Publishers
- Fishman, Joshua, 1978: *Sociologija jezika: Interdisciplinarni društvenonaučni pristup jeziku u društvu*. Sarajevo: IGKRO »Svjetlost«, OOUR Zavod za udžbenike.
- Haugen, Einar, 1987: Language Planning. Ammon Ulrich, Norbert Dittmar in Klaus J. Mattheier (ur.): *Sociolinguistics*. Berlin: De Gruyter. 626–637.
- Kaučič Baša, Majda, 1989: Ohranjanje slovenščine na Tržaškem: Odprta vprašanja. *Primorska srečanja: Revija za družboslovje in kulturo* 17/134/135. 390–393.
- Kaučič Baša, Majda, 1991: *Slovenščina kot jezik sosese v Trstu: Magistrska naloga*. Ljubljana: Filozofska fakulteta.

- Kaučič Baša, Majda, 1993a: Jezik okolja in jezik šole: Jezikovna politika v Italiji. Inka Štukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 56–64.
- Kaučič Baša, Majda, 1993b: Kdaj govorijo Slovenci slovensko: Izbira jezika pri poslovnem sporazumevanju med dvojezičnimi Slovenci v Trstu. *Jezik in slovstvo* 38/6. 211–226.
- Kaučič Baša, Majda, 1993c: Slovenska šola na Tržaškem: Sociolingvistična presoja. Martina Orožen, Mateja Hočevcar (ur.): *3. Zbornik Slavističnega društva Slovenije: Vprašanja slovarja in zdomske književnosti: Zborovanje slavistov, Murska Sobota 1992*. Ljubljana: Zavod Republike Slovenije za šolstvo in šport. 159–187.
- Kaučič Baša, Majda, 1993č: The Mechanism of Minority Language Shift: The Case of Slovenes in Trieste. Silvo Devetak, Sergej Flere, Gerhard Seewann (ur.), 1993: *Kleine Nationen und Ethnische Minderheiten im Umbruch Europas: Ergebnisse der Internationalen Wissenschaftlichen Konferenz in Maribor, Slowenien, 3.–5. Februar 1992* (Ethnica et nationes / Ethnicity and Nations 1). München: Slavica Verlag Anton Kovač. 196–199.
- Moder, Janko, 1984: *Jezikovno razsodišče: 1980–1982*. Trst, Celovec: Založništvo tržaškega tiska, Založba Drava.
- Nečak Lük, Albina, 1993: K proučevanju jezikovnega položaja v Porabju. Inka Štukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 65–75.
- Orešnik, Janez, 1995: *Uradi za jezik v Skandinaviji*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Parovel, Paolo, 1985: *L'identità cancellata: Cognomi ridotti in italiano o per domanda, o d'ufficio* (Nuova Mitteleuropa: Collana di studi e documenti sui problemi della plurinazionalità 1). Trst: Eugenio Parovel Editore.
- Pleteršnik, Maks, 1895: *Slovensko-nemški slovar II*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pogorelec, Breda, Sršen, Vekoslav, 1983: Jezik v turizmu. Breda Pogorelec (ur.) 1983: *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979*. Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije. 55–65.
- Pogorelec, Breda (ur.), 1983: *Slovenščina v javnosti: Gradivo in sporočila posvetovanja o jeziku, ki je bilo v Portorožu, 14. in 15. maja 1979*.

- Ljubljana: Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije, Slavistično društvo Slovenije.
- Pogorelec, Breda, 1984: K vprašanju bilingvizma in diglosije iz slovenske izkušnje. Albina Nečak-Lük in Inka Štrukelj (ur.): *Dvojezičnost: Individualne in družbene razsežnosti: Prispevki konference »Dvojezičnost: Individualne in družbene razsežnosti«*, Ljubljana, 13. – 15. sept. 1984. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje. 67–73.
- Pogorelec, Breda, 1985: Položaj slovenskega jezika med NOB in razvoj vojaškega, političnega in uradnega jezika. Janez Dular (ur.): *XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike Filozofske fakultete. 5–16.
- Pogorelec, Breda, 1986: Znanstveno besedilo, njegove jezikoslovne prvine in slog. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski jezik v znanosti I: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 11–22.
- Pogorelec, Breda, 1990: Sociolingvistični problemi slovenske etnične skupnosti v Italiji. *Aspetti metodologici e teorici nello studio del plurilinguismo nei territori deli Alpe-Adria: Atti del Convegno internazionale* - Udine, 12-14 ottobre 1989. Aviani. 179–193.
- Pogorelec, Breda, 1993: Jezikovna politika in jezikovno načrtovanje pri Slovencih – zgodovina in sodobni vidiki. Inka Štrukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 2–17.
- Pogorelec, Breda, France Novak, 1993: Pismo predsedniku Republike Slovenije. *Jezik in slovstvo* 38/5. 184–185.
- Prijatelj, Ivan, 1937: *Borba za individualnost slovenskega knjižnega jezika v letih 1848–1857*. Ljubljana: Slavistično društvo. (Knjižni ponatis iz Časopisa za jezik, književnost in zgodovino)
- Smolej, Viktor, 1971: *Zgodovina slovenskega slovstva VII: Slovstvo v letih vojne 1941–1945*. Ljubljana: Slovenska Matica.
- SSKJ I–V = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren, 1979), IV (Preo–Š, 1985), V (T–Ž, 1991)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.
- Steenwijk, Han, 1992: *The Slovene Dialect of Resia: San Giorgio* (Studies in Slavic and General Linguistics 18). Amsterdam, Atlanta: Rodopi.
- Susič, Emidio, Danilo Sedmak, 1973: *Tiha asimilacija: Psihološki vidiki nacionalnega odtujevanja*. Trst: Založništvo tržaškega tiska.
- Škiljan, Dubravko, 1988: *Jezična politika*. Zagreb: Naprijed.

- Štrukelj, Inka, 1993: Nekateri vidiki jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike. Inka Štukelj (ur.): *Jezik tako in drugače*. Ljubljana: Društvo za uporabno jezikoslovje Slovenije. 41–55.
- Šumi, Irena, 1994: *Položaj govorca slovenščine v Kanalski dolini* (Ekspertize 148). Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja.
- Tollefson, James W., 1994: *Planning Language, Planning Inequality: Language Policy in the Community*. London, New York: Longman.
- Toporišič, Jože, 1967: *Slovenski knjižni jezik 3*. Maribor: Obzorja.
- Toporišič, Jože, 1984: *Slovenska slovnica: Pregledana in razširjena izdaja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 1991: *Družbenost slovenskega jezika: Sociolingvistična razpravljanja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Urbančič, Boris, 1972: *O jezikovni kulturi*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Vasić, Vera (ur.), 1990: *Jezična politika i planiranje jezika u Jugoslaviji. Novi Sad*: Institut za južnoslovanske jezike.
- Vidovič Muha, Ada, 1986: Tipološki pregled nekaterih vplivov na slovenski znanstveni jezik. Ada Vidovič Muha (ur.): *Slovenski jezik v znanosti I: Zbornik prispevkov*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 23–48
- Weinreich, Uriel, 1974: *Languages in Contact*. Hague: Paris.
- Weinreich, Uriel, 1976: *Sprachen in Kontakt*. München: Becksche Elementarbücher.
- Župančič, Oton, 1982: *Zbrano delo: 8. knjiga* (ur. Joža Mahnič in Josip Vidmar). Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Jezikovno načrtovanje govornega jezika pri Slovencih: Teorija, praksa in odprti problemi slovenskega zbornega jezika, 1998

- Cankar, Ivan, 1952: *Izbrana dela: V. zvezek*. (Ur. Boris Merhar). Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Pleteršnik, Maks, 1894/1995: *Slovensko-nemški slovar*. Ljubljana: Knezoškofijstvo.
- Pogorelec, Breda, 1965: Vprašanja govorjenega jezika. France Vurnik (ur.): *Jezikovni pogovori*. Ljubljana: Cankarjeva založba. 132–156.
- Pogorelec, Breda, 1996: Jezikovno načrtovanje in jezikovna politika pri Slovencih med 1945 in 1995. Ada Vidovič Muha (ur.): *Jezik in čas*. Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete. 41–61.

- Ramovš, Fran, Oton Župančič, Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Matej Šmalc, Jakob Šolar (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Državna založba Slovenije.
- Schönleben, Janez Ludvik, 1672: *Evangelia inu lystuvi: Na vse nedele inu jmenitne prasnike, ceiliga léita, po catholiciski vishi, inu po teh ponoulenih mashnih bukvah resdeléni*. Graz: Wiedermanstetter Erben.
- Slovenski pravopis 1950 = Ramovš, Fran, Oton Župančič, Anton Bajec, Rudolf Kolarič, Mirko Rupel, Matej Šmalc, Jakob Šolar (ur.), 1950: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti in Državna založba Slovenije.
- Slovenski pravopis 1962 = Bajec, Anton, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Šolar, France Tomšič (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.
- Slovenski pravopis 1990 = Toporišič, Jože, Franc Jakopin, Janez Menart, Janko Moder, Stane Suhadolnik, Janez Dular, Breda Pogorelec, Kajatjan Gantar, Martin Ahlin (ur.), 1990: *Slovenski pravopis I: Pravila*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.
- Slovenski pravopis 1997 = Jože Toporišič, Franc Jakopin, Janko Moder, Janez Dular, + Stane Suhadolnik, Janez Menart, Breda Pogorelec, Kajatjan Gantar, Martin Ahlin (ur.), 1997: *Slovenski pravopis I: Pravila: Peta, ponovno pregledana izdaja*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.
- SSKJ I–V = *Slovar slovenskega knjižnega jezika I (A–H, 1970), II (I–Na, 1975), III (Ne–Pren, 1979), IV (Preo–Š, 1985), V (T–Ž, 1991)*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti, Državna založba Slovenije.
- Škrabec, Stanislav, 1916–1919. *Jezikoslovni spisi: I. zvezek (1.–4. snopič)* (ur. Anton Breznik). Ljubljana: Leonova družba.
- Toporišič, Jože, 1992: *Enciklopedija slovenskega jezika*. Ljubljana: Cankarjeva založba.
- Toporišič, Jože, 1997: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.
- Vodnik, Valentin, 1811: *Pismenost ali Gramatika sa Perve Shole*. Ljubljana: Leopold Eger.
- Vodušek, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. Rajko Ložar (ur.): *Krog: Zbornik umetnosti in razprav*. Ljubljana: Sotrudniki. 66–76.

Vodušek, Božo, 1959: Historična pisava in historična izreka. *Jezik in slovnstvo* 4/7. 193–200.

Ob poskusnem snopiču Slovarja slovenskega knjižnega jezika, 1965

Jakopin, Franc, 1964: Ob izidu poskusnega snopiča. *Jezik in slovnstvo* 9/6. 161–170.

Javoršek, Jože, 1964: *Temperaturni listi*. Maribor: Obzorja.

Slovenščina v javnosti, Uvodno poročilo, 1983

Glonar, Jože, 1933: Kritika: Ob novi izdaji Breznikove slovnice. *Sodobnost* 2/10/11. 531–537.

Kardelj, Edvard, 1970: *Razvoj slovenskega narodnega vprašanja: 3. izdaja*. Ljubljana: Državna založba Slovenije.

Dileme slovenskega odrskega jezika, 1983

Slovenski pravopis 1962 = Bajec, Anton, Rudolf Kolarič, Lino Legiša, Janko Moder, Mirko Rupel, Anton Sovre, Matej Šmalc, Jakob Šolar, France Tomšič (ur.), 1962: *Slovenski pravopis*. Ljubljana: Slovenska akademija znanosti in umetnosti.

Vodušek, Božo, 1933: Za preureditev nazora o jeziku. Rajko Ložar (ur.): *Krog: Zbornik umetnosti in razprav*. Ljubljana: Sotrudniki. 66–76.

Razmislek o položaju hrvaščine/srbščine v slovenski šoli, 1992

1992: Križ čez Razkrižje? *Slovenske novice*, 6. oktober.

Golenko, J., 1992: Bo treba cerkev še enkrat blagosloviti? *Nedeljski dnevnik*, 13. december. 6.

Janžekovič, Emil, 1978: Prizadevanja za ustanovitev župnije v Razkrižju. *Znamenje* 1. 41–60.

Mekina, Igor, 1992: Razkrižani. *Mladina* 34/1. 30–32.

Pogorelec, Breda, 1985: Položaj slovenskega jezika med NOB in razvoj vojaškega, političnega in uradnega jezika. Janez Dular (ur.): *XXI. Seminar slovenskega jezika, literature in kulture: Zbornik predavanj*. Ljubljana: Oddelek za slovanske jezike Filozofske fakultete. 5–16.

U monografiji zbrane razprave Brede Pogorelec dokumentirajo oblikovanje sociolingvistične misli v slovenskem jezikoslovju druge polovice 20. stoletja, in sicer tiste smeri, ki je skušala v kontekstu sočasne angažirane sociolingvistike izoblikovati lastno raziskovalno paradigmo proučevanja razmerij med jezikom in družbo, zlasti na področjih zvrstnosti, jezikov v stiku ter jezikovnega načrtovanja in jezikovne politike (z jezikovno kulturo).

K. Kenda Fež

ISSN 2232-3406 27 €

